

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

КРАВЧУК МАР'ЯНА ЮРІЇВНА

Прим. № _____

УДК 342.951:343.326:504.054

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОТИДІ БІОТЕРОРИЗМУ**

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне
право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий консультант –
Курило Володимир Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Суми – 2020

АНОТАЦІЯ

Кравчук М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Науково-дослідний інститут публічного права. Сумський державний університет. – Суми, 2020.

У роботі вирішено наукове завдання, що полягає у визначенні теоретичних засад, науково-методичних та практичних рекомендацій щодо адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму з урахуванням захисту від наявних та потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз. За результатами дисертаційного дослідження сформульовано теоретичні висновки та обґрунтовано практичні рекомендації, які містять елементи новизни і концептуально розв'язують проблему підвищення ефективності боротьби з біотерористичними актами.

Здійснено аналіз історичного досвіду формування біотероризму як суспільно негативного явища сучасної дійсності, на основі якого констатовано, що кожна держава протягом історичних періодів свого розвитку озброювалась і продовжує озброюватись усіма необхідними засобами, не завжди законними і гуманними, з ціллю захисту чи нападу. Йдеться про розроблення, наявність і використання біологічної та токсичної зброї, спрямованої на знищення людей, тварин і рослин, а також руйнацію інших видів життя, отруєння атмосфери, водних ресурсів, продуктів харчування тощо.

Висловлено думку про те, що передумовами для активізації біотерористичної діяльності у нашій державі можуть стати постійні процеси трансформації суспільних відносин щодо становлення ліберально-ринкової економіки, періодичні зміни домінування векторів політичного управління

та зовнішній негативний інформаційний і мілітаристичний вплив з боку Російської Федерації.

У дисертації здійснено загальну характеристику термінологічного апарату антитерористичного законодавства на предмет визначення суспільно-правової сутності біотероризму, а також подано систематизацію доктринальних положень. Зокрема, запропоновано розглядати поняття біотероризм як антисоціальний феномен, що являє собою складне явище матеріального світу, прояви якого людство відчуває протягом усієї своєї історії.

Охарактеризовано біологічну безпеку як важливу складову національної безпеки України, а також виявлено проблеми забезпечення біобезпеки на державно-правовому рівні. З'ясовано, що в нашій країні відсутні програми з біобезпеки та запобігання проявам біотероризму, не створена національна система протидії можливим біозагрозам, зокрема, не сформовано автоматизованих та інтегрованих банків даних про можливі загрози біологічного та хімічного походження. Неврегульованим залишається питання державної підтримки генетично-інженерних досліджень і наукових розробок у галузі біологічної та генетичної безпеки. Встановлено, що стан біологічної безпеки не відповідає національним інтересам, не забезпечує ефективної протидії біологічним загрозам.

У контексті дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму запропоновано прийняття закону, який би чітко визначив конкретні державні органи, їх цілі, завдання, функції, процедурні аспекти діяльності цих органів. Це питання стосується не тільки розробки, прийняття спеціальних законів й ухвалення рекомендацій щодо виконання положень Конвенції (КБТЗ), а й здійснення відповідними органами державної влади політики «ефективності» проти біологічних загроз; встановлення повного державного контролю над підприємствами, установами, що мають відношення до біологічних агентів та токсинів;

налагодження так званого контакту «держава – науковець» задля нерозсіювання фахових знань за межі країни та розуміння оцінки загроз.

Окрема увага в роботі приділена комплексній взаємодії, відтворенні норм національного права в нормах міжнародного права і, навпаки, для досягнення ефективних результатів у сфері боротьби з біотероризмом та подолання його негативних наслідків.

Досліджено правову природу механізму захисту та регулювання біонебезпечних видів діяльності з метою оцінки управління біоризиками. Встановлено, що забезпечення біологічної безпеки шляхом контролю за біонебезпечними видами діяльності, які пов'язані з інфекційними біологічними ризиками, має бути першочерговим завданням держави. Від ефективності такої діяльності прямо залежить біобезпека України. Звернено увагу на дотримання встановлених правил та норм послідовності роботи у лабораторіях під час аварійних ситуацій, оскільки цей напрям може вплинути на вивільнення небезпечних мікроорганізмів у вільне середовище.

Проведено аналіз основних джерел виникнення біологічних загроз, до яких віднесено: 1) епідемії та спалахи інфекційних захворювань людини; 2) епізоотію (висока захворюваність серед тварин); 3) епіфітотію (розповсюдження інфекційного захворювання рослин на значних територіях); 4) аварії на біологічно небезпечних об'єктах; 5) природні резервуари патогенних мікроорганізмів; 6) транскордонне перенесення патогенних мікроорганізмів, представників флори і фауни, небезпечних для екологічних систем; 7) диверсії на біологічно небезпечних об'єктах; 8) біологічний тероризм; 9) застосування біологічної зброї державою.

Зроблено акцент на моніторингу епідеміологічної ситуації, який необхідний для ідентифікації біоатак і запобігання епідемії на ранній стадії її розвитку. Своєчасне розпізнавання і застосування належних профілактичних заходів (як ефективних вакцин і антибіотиків) здатне послабити негативні наслідки біотероризму. Встановлено, що протиепідемічні заходи передбачають введення обмежувальних заходів, активного виявлення нових

випадків інфекції, госпіталізацію хворих з клінічними проявами, ізоляцію можливо інфікованих (контактуючих) осіб (при особливо небезпечних інфекціях), посилення нагляду за якістю води та продуктами харчування, профілактичну і вогнищеву дезінфекцію, екстрену профілактику (за результатами індикації інфекційного агента).

Сформовано перелік соціальних та правових наслідків реалізації біозагроз в аспекті означення мети спричинити загибель, захворювання чи інше неповноцінне функціонування людей, тварин, рослин або зараження довкілля тощо. З'ясовано, що одним із основних питань щодо мінімізації та ліквідації цих наслідків є забезпечення життєдіяльності населення. Порядок такого забезпечення визначається відповідними постановами Кабінету Міністрів України та відповідними рішеннями обласних і місцевих органів. По суті, вони організують комплекс заходів, спрямований на створення і підтримання умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я людей у карантинних зонах при виникненні епідемій, а також у зонах бактеріологічного зараження. Особлива увага приділяється забезпеченню лікарень медичним майном та медикаментами.

Акцентовано увагу на важливості продовження реформування нормативно-правової бази біологічної безпеки на основі аналізу показників результативності, які б дали змогу оцінити ефективність державної політики.

Проаналізовано механізм забезпечення протидії біологічним загрозам через призму визначення пріоритетних завдань вищих органів державної влади в питанні здійснення системних заходів з ефективної організації системи біобезпеки держави та протидії проявам біотероризму. Серед основних національних органів визначено ключову, фундаментальну роль Ради національної безпеки і оборони України щодо протидії біотероризму. Проведено аналіз діяльності Кабінету Міністрів України як центрального органу виконавчої влади щодо системних ланок державних інституцій власної ієрархії, задіяних у протидії біотероризму, Міністерства охорони здоров'я та Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Функцію

останніх окреслено як фрагментарно-координаційну, оскільки вони контролюють виключно галузеві органи. Охарактеризовано роль нових виконавців у частині забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. В результаті виявлено сподівання, що стабільній санітарно-епідемічній ситуації та збереженню громадського здоров'я сприятиме переорієнтація системи охорони здоров'я у напрямі створення законних механізмів із розгалуженою системою санітарно-епідеміологічних станцій і численним кадровим потенціалом.

Акцентовано увагу на діяльності правоохоронних органів, які здійснюють практичну протидію біотероризму в межах контрольно-наглядових, оперативно-розшукових та інших заходів.

Зроблено висновок, що питання про правову характеристику управлінських функцій представників державних органів, і, відповідно, про їхнє правове закріплення, не є абстрактно-теоретичним, а безпосередньо практичним, оскільки воно веде до вдосконалення їх правового статусу, результативності виконання приписів закону. Обґрунтовано, що реалізація належного адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму можливе лише за чіткої координації, злагодженості та взаємозв'язку основних інституцій, з чітким розподілом функціональних напрямків та конкретним визначенням ролі кожного з них.

У дисертації встановлено, що в Україні діє низка чинних нормативно-правових актів щодо забезпечення адміністративно-правових режимів надзвичайної ситуації та надзвичайної екологічної ситуації, які застосовуються у боротьбі з біологічним тероризмом. Доведено, що відповідні нормативно-правові акти, спрямовані на введення на окремій адміністративній території дії адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації, не є стандартними, з огляду на наявність специфічних конституційно-правових та адміністративно-правових ознак. Досліджено процесуальний порядок оголошення відповідної адміністративної території зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Зроблено висновок про вторинність значення адміністративно-правового режиму щодо протидії біологічному тероризму, адже його запровадження вже є наслідком вчинення біотерористичного акту. Первинну роль у питанні протидії проявам біологічного тероризму відіграють заходи запобігання, попередження та профілактики вказаного явища.

Обґрунтовано висновки щодо ліквідації юридичних дефектів у законодавчих актах, які регулюють суспільні відносини в сфері боротьби з біотероризмом, й розроблення національних програм з біобезпеки держави та запобігання проявам біологічних загроз.

Проведені дослідження дають підстави сформулювати пропозицію про удосконалення окремих теоретико-прикладних засад міжнародного співробітництва України з питань протидії загрозам біотероризму. Зокрема, встановлено нормативні підстави для правомірної відмови щодо виконання органами державної влади України запитів від іноземних держав, а також визначено необхідні напрями активізації та посилення обміну інформацією про біотерористичні загрози, суб'єктів їх вчинення, способи локалізації таких загроз.

Ключові слова: біотероризм, загрози біологічного походження, джерела фінансування біотероризму, національна безпека, біотехнології, біологічна безпека, вищі органи державної влади, національне законодавство, міжнародні правові акти, адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий режим надзвичайної екологічної ситуації, концепція протидії біотероризму, міжнародне співробітництво.

SUMMARY

Kravchuk M. Yu. Administrative and Legal Support for Counteraction to Bioterrorism. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for obtaining the scientific level of Doctor of Law in specialty 12.00.07 «Administrative Law and Processes; Financial Law; Information Law». – Research Institute of Public Law. – Sumy State University. Sumy, 2020.

The paper solves a scientific task, which is to determine the theoretical foundations, scientific and methodological and practical recommendations for administrative and legal support for counteraction to bioterrorism, taking into account the protection against existing and potential, internal and external threats. Based on the results of the thesis research, theoretical conclusions have been formulated and practical recommendations have been substantiated, which contain elements of novelty and conceptually solve the issue of improving the effectiveness of the fight against bioterrorist acts.

An analysis of the historical experience of bioterrorism as a socially negative phenomenon of modern reality has been carried out, based on which it has been stated that each state during the historical periods of its development has armed and continues to arm itself with all necessary means, not always legal and humane, to protect or attack. We are talking about the development, availability and use of biological and toxic weapons aimed at the destruction of people, animals and plants, as well as the destruction of other life, poisoning the atmosphere, water resources, food and more.

The opinion has been expressed that the preconditions for intensification of bioterrorist activity in our state can be constant processes of transformation of public relations on formation of liberal-market economy, periodic changes of dominance of vectors of political management and external negative information and militaristic influence from the Russian Federation.

The thesis provides a general description of the terminological apparatus of anti-terrorist legislation to determine the social and legal nature of bioterrorism, as well as a systematization of doctrinal provisions. In particular, it has been proposed to consider the concept of bioterrorism as an antisocial phenomenon, which is a complex phenomenon of the material world, the manifestations of which mankind has experienced throughout its history.

Biosafety has been characterized as an important component of national security of Ukraine, as well as biosafety issues at the state and legal level have been identified. It has been found that in our country there are no programs on biosafety and prevention of bioterrorism, no national system for counteracting possible biothreats, in particular, no automated and integrated data banks on possible threats of biological and chemical origin. The issue of state support for genetic engineering research and development in the field of biological and genetic safety remains unresolved. It has been established that the state of biological safety does not correspond to national interests, does not provide effective counteraction to biological threats.

In the context of studying the issue of administrative and legal support for bioterrorism counteraction, it has been proposed to adopt a law that would clearly define specific state bodies, their goals, objectives, functions, procedural aspects of these bodies. This issue concerns not only the development, adoption of special laws and the adoption of recommendations for the implementation of the provisions of the Convention (CBTC), but also the implementation by the relevant public authorities of a policy of “effectiveness” against biological threats; establishment of full state control over enterprises, institutions related to biological agents and toxins; establishing the so-called “state – scientist” contact in order not to disperse professional knowledge outside the country and to understand the threat assessment.

Particular attention has been paid to comprehensive cooperation, reproduction of national law in international law and, conversely, to achieve effective results in the fight against bioterrorism and overcome its negative consequences.

The legal nature of the mechanism of protection and regulation of biohazardous activities in order to assess the management of biorisks has been studied. It has been established that ensuring biological safety by controlling biohazardous activities that involve infectious biological risks should be a priority for the state. The biosafety of Ukraine directly depends on the effectiveness of

such activities. Attention has been paid to the observance of the established rules and norms of sequence of work in laboratories during emergency situations, as this direction can affect the release of dangerous microorganisms into the free environment.

The analysis of the main sources of biological threats, which include: 1) epidemics and outbreaks of human infectious diseases; 2) epizooty (high incidence among animals); 3) epiphytoty (spread of infectious plant disease in large areas); 4) accidents at biologically dangerous objects; 5) natural reservoirs of pathogenic microorganisms; 6) transboundary transfer of pathogenic microorganisms, representatives of flora and fauna, dangerous for ecological systems; 7) sabotage at biologically dangerous objects; 8) biological terrorism; 9) use of biological weapons by the state.

Emphasis has been placed on monitoring the epidemiological situation, which is necessary to identify bioattacks and prevent the epidemic at an early stage of its development. Timely recognition and application of appropriate preventive measures (such as effective vaccines and antibiotics) can mitigate the negative effects of bioterrorism. It has been established that anti-epidemic measures include the introduction of restrictive measures, active detection of new cases of infection, hospitalization of patients with clinical manifestations, isolation of possibly infected (contact) persons (especially dangerous infections), strengthening water and food quality monitoring, preventive and focal disinfection emergency prevention (according to the results of the indication of the infectious agent).

The list of social and legal consequences of realization of biothreats in the aspect of definition of the purpose to cause death, illness or other defective functioning of people, animals, plants or infection of environment, etc. has been formed. It has been found that one of the main issues in minimizing and eliminating these consequences is to ensure the livelihood of the population. The procedure for such provision has been determined by the relevant resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the relevant decisions of regional and local authorities. In essence, they organize a set of measures aimed at creating and

maintaining the conditions necessary to preserve the lives and health of people in quarantine areas in the event of epidemics, as well as in areas of bacteriological contamination. Particular attention has been paid to providing hospitals with medical equipment and medicines.

Emphasis has been placed on the importance of continuing to reform the regulatory framework for biosafety based on the analysis of performance indicators, which would allow to assess the effectiveness of public policy.

Mechanism of counteraction to biological threats has been analysed through the prism of definition of priority tasks of the highest bodies of the government in a question of realization of system measures on effective organization of system of biosafety of the state and counteraction to displays of bioterrorism. Among the main national bodies, the key, fundamental role has been identified for the National Security and Defence Council of Ukraine in combating bioterrorism. An analysis of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the central executive body in relation to the systemic units of state institutions of their own hierarchy involved in combating bioterrorism, the Ministry of Health and the State Emergency Service of Ukraine has been performed. The function of the latter has been described as fragmentary-coordinating, as they control only sectoral bodies. The role of new performers in ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population has been described. As a result, it is hoped that the reorientation of the health care system in the direction of creating legal mechanisms with an extensive system of sanitary-epidemiological stations and numerous human resources will contribute to a stable sanitary and epidemiological situation and the preservation of public health.

Emphasis has been placed on the activities of law enforcement agencies that carry out practical counteraction to bioterrorism within the framework of control, surveillance and other measures.

It has been concluded that the issue of legal characteristics of management functions of state bodies, and, accordingly, their legal consolidation, is not abstract and theoretical, but directly practical, as it leads to the improvement of their legal

status, the effectiveness of the law. It has been substantiated that the implementation of proper administrative and legal support for combating bioterrorism is possible only with clear coordination, coherence and interconnection of major institutions, with a clear division of functional areas and a specific definition of the role of each of them.

The thesis states that in Ukraine there are a number of current regulations to ensure the administrative and legal regimes of emergency and environmental emergency, which are used in the fight against biological terrorism. It has been proved that the relevant normative legal acts aimed at introducing the administrative and legal regime of ecological emergency in a separate administrative territory are not standard, given the presence of specific constitutional and legal and administrative-legal features. The procedural order for declaring the relevant administrative territory a zone of ecological emergency has been studied.

It has been concluded that the importance of administrative and legal regime in combating biological terrorism is secondary, as its introduction is already a consequence of a bioterrorist act. Measures to warn and prevent this phenomenon play a primary role in combating the manifestations of biological terrorism.

Conclusions on elimination of legal defects in legislative acts regulating public relations in the field of combating bioterrorism and development of national programs on state biosafety and prevention of biological threats have been substantiated.

The conducted research gives grounds to formulate a proposal to improve certain theoretical and applied principles of international cooperation of Ukraine on combating the threats of bioterrorism. In particular, the normative grounds for lawful refusal to comply with requests from foreign states by the state authorities of Ukraine have been established, as well as the necessary directions for intensifying and strengthening the exchange of information on bioterrorist threats, their perpetrators, ways to localize such threats.

Key words: bioterrorism, threats of biological origin, sources of bioterrorism financing, national security, biotechnologies, biological security, higher state authorities, national legislation, international legal acts, administrative and legal mechanism, administrative and legal regime of ecological emergency, concept of counteraction to bioterrorism, international cooperation.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Монографія:

1. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму: теоретичний аспект: монографія; під заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2019. 288 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правові заходи суб'єктів протидії біологічному тероризму в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 57. Том 2. С. 35-38.

3. Кравчук М. Ю. Біотероризм у системі доктринальних положень та перспективи протидії йому на законодавчому рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 58. Том 2. С. 42-45.

4. Кравчук М. Ю. Генеза механізму адміністративно-правового регулювання. *Науковий юридичний журнал «Правові новели»*. Херсон: ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», 2019. № 8. С. 90-98.

5. Кравчук М. Ю. Імплементация європейських стандартів боротьби з фінансуванням тероризму в законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Випуск 59. Том 2. С. 45-48.

6. Кравчук М. Ю. «Маскування» інтенсивного виробництва біологічної зброї в період СРСР: владно-правовий аспект. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 39. С. 51-53.

7. Кравчук М. Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання біотероризму: міжнародно-правовий аспект. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Київ, 2019. № 5(19). С.7-13.

8. Кравчук М. Ю. Міжнародне співробітництво України у сфері протидії загрозам біологічного тероризму. *Право і суспільство*, 2019. № 6. С. 48-53.

9. Кравчук М. Ю. Національні нормативно-правові акти протидії біотероризму через призму взаємодії з нормами міжнародного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2019. № 4. С.163-165.

10. Кравчук М. Ю. Перспективи адміністративно-правового забезпечення протидії біотерористичним загрозам в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. Вип. 40. С. 37-40.

11. Кравчук М. Ю. Правове забезпечення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 3. С. 159-163.

12. Кравчук М. Ю. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності, що пов'язані з інфекційними біологічними ризиками. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 4. С. 271-277.

13. Кравчук М. Ю. Принцип законності в системі правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2019. № 2. Том 2. С. 85-89.

14. Кравчук М. Ю. Проблемні питання адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 1(22). Том 2. С. 169-173.

15. Кравчук М. Ю. Роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правового інструменту протидії

біотероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ. 2018. Випуск 1(22). Том 2. С. 238-242.

16. Кравчук М. Ю. Роль основних інституцій адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С. 199-205.

17. Кравчук М. Ю. Формування біотероризму як феномена сучасного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2019. № 9. С. 227-231.

18. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Роль Інтерполу у сфері боротьби з біотероризмом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 134-138.

19. Кравчук М. Ю. Соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. Київ, 2020. № 7(29). С.7-17.

20. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Забезпечення дієвого механізму захисту й адміністративно-правового регулювання поведінки з відходами як біонебезпечного виду діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 142-144.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях:

21. Kravchuk M. Legal regulation of counteracting the impact of bioterrorism on the sanitary and epidemiological well-being of the population of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*, 2019. № 2. P. 50-53.

22. Kravchuk M. Powers of the highest bodies of state power of Ukraine in the field of counteraction to bioterrorism: retrospective and perspective aspects. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2019. № 5(volume 3). P. 90-95.

23. Кравчук М. Ю. Биотерроризм как вид технологического терроризма: социальные предпосылки возникновения и правового регулирования противодействия в Украине. *Leges si viata*. Republica Moldova, octombrie 2019. С. 64-68.

24. Кравчук М. Ю. Передумови виникнення біологічного тероризму в системі світових суспільно-політичних відносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5. С. 63-66.

Тези наукових доповідей:

25. Кравчук М. Ю. Австралійська група як спеціально-правовий механізм в області нерозповсюдження біологічної зброї. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 листопада 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. Ч. 2. С. 19-21.

26. Кравчук М. Ю. Доктринальні наукові підходи щодо законодавчо встановлених принципів протидії біотероризму. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 6-7 грудня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. Ч. 2. С. 118-122.

27. Кравчук М. Ю. Запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* (м. Одеса, 17-18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 100-103.

28. Кравчук М. Ю. Конституційне забезпечення протидії біотероризму в Україні. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 85-88.

29. Кравчук М. Ю. «Надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» в сфері адміністративного управління. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 60-62.

30. Кравчук М. Ю. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні як інституційний та правовий механізм боротьби з біотероризмом. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 140-143.

31. Кравчук М. Ю. Підхід до управління біологічними ризиками. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 серпня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 101-103.

32. Кравчук М. Ю. Правові аспекти діяльності окремих міжнародних організацій у боротьбі з біотероризмом. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2019 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. Ч. 3. С. 33-35.

33. Кравчук М. Ю. Формування законодавства України щодо питань протидії біотероризму: перші «кроки». *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 2 серпня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2019. С. 23-24.

34. Кравчук М. Ю. Фундаментальна роль Ради національної безпеки і оборони України в адміністративно-правовому забезпеченні боротьби з біотероризмом. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 41-44.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА БІОТЕРОРИЗМУ	36
1.1. Основні передумови формування біотероризму: історичний нарис.....	36
1.2. Концептуальні підходи щодо визначення суспільно-негативних характеристик біотероризму.....	68
1.3. Біотероризм як загроза біобезпеці держави.....	92
1.4. Нормативно-правові акти у сфері протидії біотероризму.....	117
Висновки до Розділу 1.....	155
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ БІОЗАГРОЗ	161
2.1. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності.....	161
2.2. Біологічні ризики в контексті біобезпеки.....	192
2.3. Соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз.....	232
Висновки до Розділу 2.....	248
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ БІОТЕРОРИЗМУ	251
3.1. Зміст та структура механізму адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму.....	251
3.2. Роль основних інституцій України в механізмі адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму.....	283
3.3. Адміністративно-правовий режим надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правовий інструмент протидії біотероризму.....	310
Висновки до Розділу 3.....	331
РОЗДІЛ 4. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ БІОТЕРОРИЗМУ	336
4.1. Проблемні аспекти підвищення ефективності протидії біотероризму та шляхи їх вирішення.....	336
4.2. Міжнародна практика адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму і можливості її застосування в Україні.....	353
Висновки до Розділу 4.....	381
ВИСНОВКИ	385
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	403
ДОДАТКИ	456

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АГ – Австралійська група

АЕС – атомна електростанція

АП – адміністративне право

БА – біологічні агенти

БЗ – біологічна зброя

БПА – біологічні патогенні агенти

ВВО – Всесвітня ветеринарна організація

ВД – Вассенаарська домовленість

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ВРУ – Верховна Рада України

ГДК – гранично допустимі концентрації

ГІД – генно-інженерна діяльність

ГМО – генетично модифікований організм

ГПК – гранично припустимі концентрації

ГРР – генетичні ресурси рослин

ГРРПСГ – Угода про генетичні ресурси рослин для виробництва продовольства та сільського господарства

ДСНС – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ЄС – Європейський Союз

ЗМЗ – зброя масового знищення

ЗМУ – зброя масового ураження

КБТЗ – Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення

ККУ – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ММСП – Міжнародні медико-санітарні правила

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
НАТО – Організація Північноатлантичного договору
НБФ – небезпечні біологічні фактори
НКВД – Народний комісаріат внутрішніх справ
НС – надзвичайна ситуація
НЦБ Інтерполу – Національне центральне бюро Інтерполу
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН – Організація Об'єднаних Націй
СБУ – Служба безпеки України
СЕС – Санітарно-епідеміологічна служба
СОТ – Світова організація торгівлі
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
РНБО – Рада національної безпеки і оборони
УГА – Українська Галицька Армія
Укрбюро Інтерполу – Українське бюро Інтерполу
УПА – Українська повстанська армія
УЧХ – Український Червоний Хрест
ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН
ЦБМ – цінні біологічні матеріали
ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність теми. Найвищим ступенем суспільної небезпеки характеризується тероризм із застосуванням зброї масового знищення, в тому числі біологічної. Вражаюча сила бактеріологічної (біологічної) вірусної зброї при використанні її в терористичних цілях може спричинити катастрофічні наслідки для будь-якої держави. Біотероризм є більш небезпечним серед інших видів тероризму, оскільки метою злочинних дій є заподіяння шкоди навколишньому середовищу, живій і неживій природі, життю і здоров'ю населення.

На цей час питання біологічного тероризму турбує усе світове співтовариство, не менше ніж ядерний, хімічний, бомбовий або інший вид тероризму. Ескалація терористичної діяльності, що спостерігається в останнє десятиліття в багатьох регіонах Земної кулі, поставила світову спільноту перед необхідністю консолідації зусиль щодо запобігання можливості потрапляння зброї масового ураження, зокрема біологічної, до рук терористів.

Як один із сучасних високотехнологічних видів тероризму, біологічний тероризм визнається міжнародним злочином, масштаби і ступінь поширення якого відповідають рівневі світової загрози. Протидія цій небезпеці вимагає усе більшої співпраці різних держав, спільного використання досвіду, наявного у кожній країні, зокрема, і в Україні. Адже у випадку виникнення біотерористичних загроз, Україна може брати участь у спільних антитерористичних заходах самостійно, а також шляхом сприяння іншим державам у подоланні на їх території зазначених небезпек.

Наслідки проявів біотероризму є співмірними з наслідками техногенних катастроф планетарного масштабу Чорнобильської АЕС, а отже, складають значну загрозу національній безпеці держави. Найбільш потенційну вразливість до проявів біологічного тероризму становлять науково-дослідні установи та підприємства, де проводиться робота з

розробки вакцин та діагностикумів, а також зберігаються колекції вже наявних патогенних штамів.

Біологічна безпека, протидія біотероризму є невід'ємною складовою національної безпеки, проте будь-які вказівки стосовно питань щодо небезпеки техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму; впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, генетично змінених організмів, біотехнологій тощо, на жаль, – відсутні. До того ж, чинне національне законодавство України не містить чіткого і обґрунтованого формулювання поняття «біотероризм». Відсутні також вказівки щодо визначення функцій, обов'язків і відповідальності представників державних органів у сфері національної безпеки. Хоча, на нашу думку, вирішення цих проблем має посідати одне з провідних місць у системі правового забезпечення національної безпеки, зокрема у зв'язку із загостренням політичної ситуації на Сході нашої держави протягом шести останніх років та існуванням інших соціально-політичних чинників, які провокують терористичну діяльність.

Така стійка тенденція актуалізує дослідження протидії біотероризму, шляхом установа позитивних моментів та прогалин чи неточностей у чинному антитерористичному вітчизняному законодавстві з метою розробки науково обґрунтованих, конструктивних і збалансованих зі світовим досвідом пропозицій щодо удосконалення такої протидії. Проте слід відмітити, що вивчення і надання рекомендацій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у частині практичного вирішення органами державної влади проблем протидії біотероризму поєднано з певними труднощами. Зокрема, у науковій літературі масштаби цього явища не є чітко визначеними, а елементи системи правової протидії тероризму в цілому та його складовій – біотероризму є досить не конкретні. Усе це істотно ускладнює вироблення дієвих законодавчих механізмів щодо організації протидії цьому явищу.

Саме тому, протидія виникненню біотерористичної діяльності та подолання її наслідків є завданням для представників адміністративно-правової науки, яке може бути вирішено шляхом здійснення досліджень та систематизації доктринального матеріалу для трансформування його у приписи нормативно-правових актів вітчизняного законодавства. Важливою проблемою є забезпечення конструктивного підходу до підвищення ефективності наявного у даний час комплексу заходів боротьби з біотероризмом, оптимізації способів і методів, засобів і методик його використання у практичній діяльності з профілактики та припинення терористичних актів. Вивчення даної проблематики дає підстави стверджувати, що максимально ефективним є політико-правовий шлях розв'язання проблеми тероризму як явища планетарного масштабу.

Науково-теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці таких відомих українських учених-правознавців у галузі адміністративного права, як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, А. І. Берлач, Н. А. Берлач, Ю. П. Битяк, О. Г. Бондар, І. Л. Бородін, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, І. А. Городецька, І. С. Гриценко, П. В. Діхтієвський, О. В. Дуліна, О. М. Єщук, Г. Г. Забарний, А. А. Іванищук, Р. А. Калюжний, В. Ю. Кобринський, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, В. А. Ліпкан, І. Ю. Ломакіна, С. О. Магда, В. В. Мушенюк, О. П. Світличний, Д. М. Лук'янець, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, С. Г. Стеценко, О. Г. Стрельченко, О. І. Харитонова, В. К. Шкарупа, І. М. Шопіна та ін., представників еколого-правової науки – В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, І. В. Курило, О. В. Головкін, В. М. Єрмоленко, В. В. Костицький, І. Ю. Ломакіна, А. К. Соколова, М. В. Шульга, В. З. Янчук та ін.

Правові аспекти біотехнологій, біотехнологічної діяльності, біобезпеки, біоетики, генної інженерії досліджували в своїх працях М. Ю. Абрамчук, М. Д. Безуглий, Н. М. Білан, Л. О. Бондар, О. В. Волосянко, І. В. Курило,

О. В. Грибко, В. М. Завгородня, А. І. Іойриш, О. А. Красовський, Т. Р. Короткий, В. В. Костюк, Р. В. Костюк, Ю. А. Краснова, В. В. Курзова, В. І. Лозо, Ю. А. Лякішева, М. О. Медведєва, Т. В. Морозовська, А. Є. Нікітіна, О. Ю. Піддубний, Ю. С. Разметаєва, О. М. Слободян, Р. О. Стефанчук, Л. В. Струтинська-Струк, В. Г. Третьякова, Ю. Р. Храмова, Г. В. Чеботарьова та деякі інші науковці.

Серед сучасних наукових досліджень, із якими безпосередньо має зв'язок тема дисертації, слід виділити дисертаційні роботи В. І. Сіряк «Правове забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення» (2008 р.), К. В. Ящука «Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на тваринний світ України» (2014 р.), І. Г. Петрової «Адміністративна відповідальність юридичних осіб у сфері охорони та використання природних ресурсів» (2014 р.), В. В. Петренка «Адміністративна відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів в Україні» (2015 р.), О. Ю. Піддубного «Правовідносини у сфері біотехнологій» (2015 р.), Н. І. Золотарьової «Адміністративна діяльність правоохоронних органів з охорони навколишнього природного середовища: теорія та практика» (2018 р.), Ю. О. Легези «Адміністративно-правові засади публічного управління у сфері використання природних ресурсів» (2018 р.), І. А. Городецької «Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України (2019 р.).

Водночас, незважаючи на таку кількість наукових робіт, в адміністративній доктрині відсутнє фундаментальне комплексне наукове дослідження адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. Тому фрагментарність розгляду теоретичних та практичних питань означеної проблематики, формування та запровадження суперечливого антитерористичного законодавства, недостатньо ефективна практика боротьби з біологічним тероризмом та пошук шляхів реалізації належного

адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму свідчать про актуальність та своєчасність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права 2 жовтня 2015 р. (протокол № 4). Дисертація відповідає вимогам Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», основним положенням Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675, Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р., ратифікованої Законом України від 29 листопада 1994 р., Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р., затвердженої Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 лютого 1975 р. № 3518-VIII, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р., ратифікованої Законом України від 31 липня 2006 р. № 54-V, Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р.; виконана у межах планових науково-дослідних робіт юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України та безпосередньо пов'язана з адміністративно-правовими аспектами НДР «Організаційно-правові засади раціонального використання та охорони природних ресурсів» (номер державної реєстрації 0115U003454).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розв'язання наукової проблеми, яка полягає в розробці теоретико-правового підґрунтя для підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму в Україні, формування на цій основі наукових висновків, спрямованих на розвиток доктрини адміністративного

права, та практичних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Відповідно до поставленої мети в дисертації передбачається вирішення таких завдань:

- проаналізувати історичні аспекти формування біотероризму як суспільно-негативного явища, а також виокремити передумови виникнення біотерористичних загроз та здійснення біотерористичної діяльності в Україні;

- з'ясувати зміст сутності біотероризму та визначити його кваліфікаційні ознаки;

- охарактеризувати біологічну безпеку як важливу складову національної безпеки України, а також виявити проблеми забезпечення біобезпеки на державно-правовому рівні;

- обґрунтувати роль національних нормативно-правових актів та норм міжнародного права в сфері протидії біотероризму та виробити положення, спрямовані на їх гармонізацію;

- дослідити правову природу механізму захисту та регулювання біонебезпечних видів діяльності з метою оцінки управління біоризиками, зокрема щодо їх уникнення або мінімізації;

- сформулювати перелік біозагроз та, відповідно, окреслити ефективні заходи епідеміологічної оборони;

- визначити соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз;

- розглянути наявні адміністративно-правові заходи протидії біотероризму щодо їхньої дієвості та відповідності сучасним реаліям розвитку біотехнологій та появи синтетичної біології за умов, коли відкривається доступ до генерування біологічних агентів та токсинів не лише в спеціальних лабораторіях високого рівня секретності, але й у підпільних закладах;

- проаналізувати повноваження вищих органів державної влади у сфері забезпечення біологічної безпеки та протидії проявам біотероризму, з

метою окреслення їх не тільки самостійними одиницями, а як важливими компонентами єдиної взаємопов'язаної системи, здатної ефективно реагувати на біотерористичні виклики сучасності;

- поглибити зміст поняття «адміністративно-правовий режим надзвичайної екологічної ситуації»;

- здійснити розмежування категорій «надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація», за критеріями: - різного змісту; - диферентного об'єктного наповнення;

- визначити роль адміністративно-правового режиму через призму окреслення його як складової частини життєдіяльності суспільства;

- виявити проблемні аспекти підвищення ефективності протидії біотероризму та запропонувати шляхи їх вирішення;

- обґрунтувати концепцію, згідно якої Україна як держава-учасниця міжнародних відносин протидії фінансуванню різних проявів тероризму, відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства, вживає необхідних заходів для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або заарештувати будь-які кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення вказаних правопорушень, а також надходжень, отриманих у результаті таких правопорушень, та забезпечує можливість конфіскації таких коштів;

- на основі аналізу міжнародних нормативно-правових документів сформулювати необхідний для України у найближчій перспективі план адміністративно-правових дій із протидії біотероризму та загрозам його виникнення.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи стали загальнонаукові та спеціально-правові методи наукового пізнання.

Зокрема, історико-правовий метод надав можливість проаналізувати передумови формування біотероризму як суспільно-негативного явища (*підрозділ 1.1.*). Формально-логічний метод сприяв визначенню понять «біотероризм», «спеціальний принцип законодавчого забезпечення протидії біотероризму» (*підрозділ 1.2.*). З'ясування категорій та окреслення кола істотних характеристик біотероризму, біонебезпечних видів діяльності та біологічних ризиків здійснено з використанням методів аналізу та синтезу (*підрозділи 1.3., 2.1., 2.2.*). Формально-юридичний метод використано для розкриття змісту правових норм відповідного законодавства (*підрозділ 1.4.*). Філософсько-діалектичний метод дав можливість висвітлити соціальні й правові наслідки реалізації біозагроз та механізм запровадження адміністративного режиму екологічної ситуації (*підрозділи 2.3., 3.3.*). Системний і структурно-функціональний методи допомогли у формуванні внутрішньої будови механізму адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму та виокремленні основних інституцій державної влади з питань здійснення системних заходів щодо ефективної організації біобезпеки держави (*підрозділи 3.1., 3.2.*). Метод правового прогнозування дав змогу визначити можливі напрямки підвищення ефективності системи протидії біотерористичним актам (*підрозділ 4.1.*). Використання методу порівняльного правового дослідження дозволило здійснити аналіз міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення протидії біологічним загрозам (*підрозділ 4.2.*). Метод моделювання застосовано як універсальний для наукової аргументації низки висновків та пропозицій при розробленні рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства в сфері регулювання адміністративно-правових відносин щодо боротьби з біотероризмом в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці адміністративного права комплексним дослідженням проблем адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму в Україні. За його результатами сформульовано теоретичні

висновки та обґрунтовано практичні рекомендації, які містять елементи новизни і концептуально розв'язують проблему підвищення ефективності боротьби з біотерористичними актами. До найбільш значущих належать, зокрема:

вперше:

– констатовано, що кожна держава протягом історичних періодів свого розвитку озброювалась і продовжує озброюватись усіма необхідними засобами, не завжди законними і гуманними, з ціллю захисту чи нападу. Йдеться про розроблення, наявність і використання біологічної та токсичної зброї, спрямованої на знищення людей, тварин і рослин, а також руйнацію інших видів життя, отруєння атмосфери, водних ресурсів, продуктів харчування тощо;

– сформовано перелік причин, які можуть безпосередньо чи опосередковано впливати на зростання рівня біотерористичних загроз, зокрема: подальше загострення військового протистояння на Сході України, що може супроводжуватися ростом різних видів актів терористичної спрямованості; об'єднання суб'єктів протиправної суспільно-економічної діяльності з корумпованими представниками державного апарату управління та їхнє прагнення до політичної влади, що сприяє переходу різних видів тероризму до засобів впливу у політичній сфері з метою зростання рівня поширення сфер власного впливу; постійне відставання державного (адміністративного) контролю за сферою протиправної діяльності через неналежну підготовку представників правоохоронної та судової систем тощо;

– запропоновано поняття біотероризму як антисоціального феномену, що являє собою складне явище матеріального світу, прояви якого людство відчуває протягом усієї своєї історії;

– обґрунтовано, що дефініція «біонебезпечні види діяльності» тісно пов'язана з проблемою розробки, вироблення, накопичення, передачі іншим та зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів;

– визначено перелік соціальних та правових наслідків реалізації біозагроз в аспекті означення мети спричинити загибель, захворювання чи інше неповноцінне функціонування людей, тварин, рослин або зараження довкілля тощо;

удосконалено:

– механізм забезпечення ефективної протидії біологічним загрозам через призму визначення пріоритетних завдань вищих органів державної влади в питанні здійснення системних заходів з організації системи біобезпеки держави та протидії проявам біотероризму;

– бачення щодо вживання терміну «протидія» у випадку із застосуванням адміністративно-правових заходів. Відносно біотероризму «протидія» характеризується запобіжно-профілактичною ознакою, спрямованою на усунення соціальних, політичних і економічних чинників, сприятливих для здійснення суспільно-небезпечної діяльності терористів. Водночас для поняття «боротьба» характерна конкретна направленість на нейтралізацію біотероризму. Тому використання терміну «боротьба» для інтерпретації дій проти біотероризму як вкрай небезпечного антисоціального явища буде не комплексним;

– аргументи на користь висновку, що питання про правову характеристику управлінських функцій представників державних органів, і, відповідно, про їхнє правове закріплення, не є абстрактно-теоретичним, а безпосередньо практичним, оскільки воно веде до вдосконалення їх правового статусу, результативності виконання приписів закону;

– визначення змісту поняття «адміністративний режим надзвичайної екологічної ситуації» у межах запровадження складної системи норм, спрямованих на нейтралізацію наслідків екологічної катастрофи, яка спричинена як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками;

– систему розробки та вжиття ефективних заходів з недопущення різних проявів фінансування тероризму. Важливим моментом у цьому

процесі є боротьба з таким фінансуванням шляхом переслідування та покарання осіб, що його вчиняють;

набули подальшого розвитку:

– висновок про те, що розроблення біологічної зброї – це початок біотероризму, руйнівного впливу із поширенням паніки серед населення, дестабілізацією політичної ситуації в країні, підривом економіки та стурбованістю міжнародної спільноти;

– позиція, що в сучасних умовах розвитку новітніх технологій, а також сфер їх застосування актуальність правового забезпечення біологічної безпеки людини у кожній державі набуває все більшої ваги. Проблеми забезпечення біобезпеки, а також протидії біотероризму на державно-правовому рівні в Україні поступово посідають провідне місце, зокрема і у зв'язку із загостренням політичної ситуації на Сході нашої держави, так і нестабільної протягом тривалого часу економічної ситуації;

– пропозиція щодо доцільності включення визначення «біологічний тероризм як антисоціальний феномен» до Закону України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Авторська позиція внесення доповнень до законодавства ґрунтується на аргументах відповідно до положень Розділу 1 Стратегії;

– теза про комплексну взаємодію, відтворення норм національного права в нормах міжнародного права і, навпаки, для досягнення ефективних результатів у сфері боротьби з біотероризмом та подолання його негативних наслідків;

– висновок про те, що на відміну від хімічної зброї, окремі види біологічних агентів є такими, що самовідтворюються. За наявності невеликого початкового запасу біоматеріалу та за допомогою сучасних методів промислової мікробіології і біотехнології великомасштабне виробництво біологічної зброї може бути налагоджено протягом декількох тижнів;

- розуміння системи протидії біотерористичним актам як проблеми національних державних інститутів;
- наукові підходи, що штучно створена не правова конструкція «громадянам – обов’язки і відповідальність, представникам державних інституцій – влада і повноваження» суттєвим чином суперечить принципам правової держави і верховенства права, і ні в якому разі не може бути реалізована в сфері боротьби з біотероризмом;
- обґрунтування віднесення категорії «надзвичайна екологічна ситуація» або «зона надзвичайної екологічної ситуації» не тільки до екологічної сфери, але і до адміністративно-правової сфери;
- напрями першочергового національного нормативно-правового удосконалення заходів участі України з протидії біотероризму та засоби уніфікації вітчизняного законодавства до основних засад міжнародної антитерористичної політики. Виходячи з цього, пропонуються удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення щодо підвищення рівня контролю за виробництвом, зберіганням та транспортуванням предметів, що можуть використовуватись як компоненти біологічної зброї для масового враження людей, тварин і рослин, а також спеціальних боєприпасів та бойових приладів із засобами доставки, що споряджені біологічними компонентами;
- пропозиція про удосконалення окремих теоретико-прикладних засад міжнародного співробітництва України з питань протидії загрозам біотероризму. Зокрема, встановлено нормативні підстави для правомірної відмови щодо виконання органами державної влади України запитів від іноземних держав, а також визначено необхідні напрями активізації та посилення обміну інформацією про біотерористичні загрози, суб’єктів їх вчинення, способи локалізації таких загроз тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять науковий, теоретичний та практичний інтерес і можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку науки адміністративного, екологічного права, права природокористування в частині наукових розробок, спрямованих на вдосконалення механізму практичної протидії можливим загрозам біотерористичної діяльності з боку вищих органів державної влади;

– у нормотворчій діяльності – для розроблення нормативно-правових актів, направлених на врегулювання відносин у сфері протидії біотероризму;

– у правозастосовній діяльності – для зростання ефективності діяльності суб'єктів, що здійснюють боротьбу з біотероризмом;

– у навчальному процесі – з метою викладання навчальних курсів «Екологічне право», «Адміністративне право», «Право природокористування», «Міжнародне публічне право», а також під час підготовки їх навчально-методичного забезпечення: підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, методичних розробок. Акти впровадження включені в додатки дисертації.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі власних досліджень автора. Нові наукові результати дисертації отримані дисертантом особисто.

У співавторстві з Курилом В. І. опубліковано наукову статтю «Роль Інтерполу у сфері боротьби з біотероризмом», в якій дисертантом обґрунтовано роль Інтерполу в боротьбі з біотероризмом, а також вироблені положення, спрямовані на вдосконалення організаційно-правової діяльності Інтерполу в цій сфері. У науковій статті «Забезпечення дієвого механізму захисту й адміністративно-правового регулювання поводження з відходами як біонебезпечного виду діяльності», підготовленої спільно з Курилом В. І., дисертантом приділено увагу основним джерелам утворення відходів, а також проаналізовано наслідки в результаті неефективної системи переробки й утилізації цих відходів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційної

роботи оприлюднено в доповідях на таких всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: теорія і практика» (м. Полтава, 2 серпня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 16-17 серпня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, Україна, 8-9 листопада 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 15-16 листопада 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Новітні тенденції сучасної юридичної науки» (м. Дніпро, 6-7 грудня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 17-18 січня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображені у 34 наукових публікаціях, з-поміж яких одноосібна монографія, 19 статей – у журналах, віднесених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 4 статті – у зарубіжних юридичних наукових періодичних виданнях, 10 тез наукових повідомлень на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних

позначень, вступу, чотирьох розділів, що об'єднують дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 464 сторінок, з них 382 сторінки основного тексту, список використаних джерел складається із 513 найменувань і займає 53 сторінки, додатки містяться на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА БІОТЕРОРИЗМУ

1.1. Основні передумови формування біотероризму: історичний нарис

Протягом тривалого часу історичного розвитку світового суспільства система боротьби з різними проявами тероризму, яка спиралася на заходи міжнародної нормативно-правової протидії терористичній діяльності та на національні антитерористичні законодавства країн світу, не завжди досить ефективно гарантувала функціональний захист суспільства. У різні часові періоди в різних країнах незабезпечення належного рівня протидії антитерористичним загрозам призводило до численних людських жертв, матеріальних та моральних збитків.

Історія багата прикладами застосування біологічно уражаючих агентів. Ще з прадавніх часів, переважно у військових цілях, з метою розширення володінь, масштабно використовувались хвороби для нанесення шкоди противнику.

Так, в 1500 р. до н. е. стародавні хети цілеспрямовано заражали чумою ворожі землі в Малій Азії. Перший документально підтверджений випадок застосування біологічної зброї у військових цілях відноситься до II тис. до н. е. Хети використовували овець, заражених туляремією, щоб уразити свого ворога. З листування єгипетського фараона з фінікійцями, відомо, що в 1335 році до н. е., фінікійське місто Сіміру охопила епідемія хвороби, що викликала недієздатність людини і смерть. На думку вчених, мешканці міста Сіміру потерпали саме від туляремії, яка також передавалася тваринам. Незабаром хети захопили і розграбували Сіміру. Після цього епідемія «туляремії» почалася і в Хетському царстві. Кілька років згодом, Хетському царству довелося вступити у війну з малоазійською державою Арцава. Хоча

шанси хетів вистояти в цій війні були невеликі, проте отримати Арцаві перемогу завадила епідемія туляремії, яка була викликана вівцями, що були спеціально підкинуті хетами у бік ворога. Саме туляремія призвела до згадуваної в документах «хетської чуми», яка уразила Близький Схід в XIV ст. до н. е. [36].

Досліджено інформацію щодо скіфських лучників, які використовували стріли, забруднені кров'ю трупів, що розкладались. У VI ст. до нашої ери асирійці отруювали воду в колодязях на території ворога смертельно отруйними грибами. А карфагенський полководець Ганнібал закладав отруйних змій у глиняні горщики, якими обстрілював міста й укріплення супротивника [82, с. 68].

Відомі хрестоматійні випадки V століття до н. е., зокрема, закони деяких країн вже містили табу на застосування біологічної зброї. Наприклад, військове використання отрут забороняв індійський Закон Ману.

Історичні джерела засвідчують, що у стародавні й середні віки при облозі фортець чи інших фортифікаційних споруд, ворог нерідко намагався спричинити серед оборонців епідемію інфекційних хвороб. Поширеним було у той час закидання через мури тіл померлих від чуми чи холери.

До такого способу тактичного використання біологічного заразного матеріалу вдавався Олександр Македонський під час війни з Персією (356-323 рр. до н. е.). В 334 р. до н. е. армія Олександра Македонського при облозі фортець (зокрема, міста Галікарнасса – сучасний Бодрум в Туреччині), за допомогою катапульт закидала трупи людей, собак та напіврозкладені частини інших полеглих тварин, у тому числі, які померли від інфекційних хвороб, на територію противника. Трупи коней і людей, що загинули від заразних хвороб, його війська залишали за собою також у разі відступу. Подібна тактика використовувалась і пізніше, під час різних воєнних кампаній.

Під час пунічних війн між Римом і Карфагеном за Західне Середземномор'я в період 264-146 рр. до н. е. римські війська завалювали чумними трупами обложені місця, в наслідок чого отримали перемогу.

Досліджуючи історичні джерела, які містять інформацію про застосування біологічної зброї, важливо звернути увагу на Біблійну книгу. Так, в Старому Завіті говориться наступне: «І наведу на вас мстивого меча... і надішлю на вас виразку, і будете віддані ви до рук ворога» (Левіт, 26 вірш 25); і: «Покараю тих хто живе на землі Єгипетській, як Я відвідав Єрусалим, мечем, голодом та моровою виразкою» (Єремія, 44, вірш 13) [109]. Книги Старого Завіту вказують про різні методи використання Господом, так званої, практики біотерору (якщо розуміти цей термін в класичному сенсі: «політики залякування, придушення політичних противників насильницькими заходами»), для того, щоб підготувати людство до прийняття Сина Божого і його Закону.

Саме перша згадка про масштабні епідемії відбувається в контексті цього явища [405]. Далі хроніка бактеріологічних війн веде до древнього Єгипту. В давньоєврейському тексті Старого Завіту містяться описи «акта біологічного терору», які відносяться ще «до Мойсеєвих» часів, зокрема: «І відійшов Сатана від лиця Господнього, та ударив Йова проказою лютою від подошви ноги його по самого тім'я його» [Йов 2:7]. Хвороба Йова називається «шхин-ро», що у перекладі «паскудне запалення». Ця хвороба описується також в третій книзі Мойсея, під назвою «цорраасс» (в перекладі з грецької «лепра» або «проказа») [Лев. 13:1-54]. Як свідчать стародавні тексти, «дивакувата» хвороба ще за 80 років до виходу євреїв з Єгипту вже була поширена серед населення країни (Тора. Ваикра 13:1). На думку М. В. Супотницького, явище, яке названо в Старому Завіті як «шхин-ро» або «цорраасс», багато в чому нагадує термінальну стадію ВІЛ-інфекції [405].

Перший випадок застосування Господом «вищого ступеня епідемічного зла», так званий нами «другий акт біотерору», що описаний у Біблії, був спрямований на Мойсея, який не захотів взяти на себе тягар

визволення ізраїльського народу з єгипетського полону. Зокрема, Господь наказав Мойсею засунути свою руку за пахвину. Коли ж той витягнув руку, вона «побіліла від прокази, як сніг» [Вих. 4:6-7]. Цікаво, що опис Мойсеєм симптомів «білої прокази», яку він побачив на руці, співпадають із симптомами ВІЛ-інфекції [406]. У Біблійній книзі «Вихід» описано, як в часи фараона Рамзесу II Мойсей посилав на єгиптян жаб, комах, мушні, щоб закликати на голови єгиптян шосту кару, – викликаючи у людей та худоби запалення з наривами і виразками (очевидно, віспу, чуму, сип, сибірку тощо). Для цього йому досить було кинути до неба і розвіяти жменю попелу над будинками ворогів (прототип сучасного аерозольного методу зараження людей і тварин). По суті, в цілях визволення свого народу Мойсей став першим користувачем бактеріологічної зброї [405].

Період нового часу XII-XIV ст. характеризується рядом спроб диверсійного застосування хвороботворних засобів. Зокрема, до тактики забруднення джерел водопостачання ворожих військ трупами померлих від чуми та інших інфекцій людей та тварин охоче вдавався Фрідріх I Барбаросса під час завойовницьких походів в Італію (1152-1190 рр.) [109]. Наприклад, під час битви при Тортоне у 1155 р. він наказав закидати трупи людей, які розкладалися, у стан противника – табір ломбардійців.

Класичний приклад застосування хвороботворних мікробів у якості біологічної зброї фіксується 1346 роком під час облоги татаро-монголами міста Кафи (Крим). Ця війна збіглася з початком другої пандемії чуми, і тому окремі провідні вчені розглядають ці дії татаро-монгол, як перше достовірне свідчення застосування біологічної зброї. Зокрема, у стані військ хана Золотої Орди почалась епідемія бубонної чуми, джерелом якої були гризуни Середньої Азії (у той час ця хвороба реєструвалася лише в Азії). Татаро-монголи були змушені припинити облогу, але попередньо, за наказом хана Золотої Орди, вони катапультували заражених чумою пацюків та тіла померлих від бубонної чуми, за кріпосні стіни обложеної ними генуезької фортеці. Чумні трупи також закидали у колодязі та інші джерела

водопостачання. Але, тут слід зауважити, що оскільки переносниками чуми служать інфіковані блохи, то в даному випадку монголами було застосовано ентомологічну зброю. Внаслідок цього, всередині міста почався спалах епідемії чуми і, у підсумку, Кафу було завойовано. Генуезьці, що захищали Кафу, вимушені були покинути фортецю і бігти. Втім, й татаро-монголи теж були змушені тікати від фортеці, щоб врятуватися від смертельної хвороби. Відтак, разом з біженцями, ця особливо небезпечна хвороба, яка отримала назву «чорної смерті», була занесена до Константинополя (нині Стамбул), Італії, в Геную, Венецію та інші порти Середземного моря, звідки чума швидко поширилась й на інші землі Західної Європи, викликавши страшну епідемію, яка забрала життя близько 25 млн осіб, що відповідало приблизно 10% населення тодішнього світу [109; 378].

Невдовзі епідемія чуми охопила всю територію Європи, Близький Схід і про неї навіть заговорили у царській Росії. Далі чума розповсюдилася по всьому світу, а її жертвами стали принаймні 40 млн людей. Населення континенту тоді скоротилося вдвічі. Епідемія «чорної смерті» (1347-1351 рр.) була найстрашнішою пошестю в історії людства. Вважається, що це була епідемія легеневої форми чуми, посилена передачею мікробів від людини до людини через бліх. Однак, часто траплялися й випадки бубонної чуми.

На початок пандемії «чорної смерті» (1337 р.) війна між Англією і Францією тривала вже 10 років (1327-1427 рр.). Під час цієї столітньої війни спроби диверсійного поширення інфекційних хвороб були з обох сторін. Відомо, що ще на самому початку війни, французи закидали за допомогою металевих машин тіла померлих людей і тварин, що розкладалися за стіни замку Тін на річці Шельда.

В хроніці подій збереглися і інші відомості про застосування біологічних агентів під час загарбницьких війн, наслідком чого стали спустошливі епідемії чуми і віспи. Так, під час релігійної війни в Чехії (битва за Карлштейн, 1422 р.), тіла заражених чумою солдатів кидали в ряди противника. Під час Неаполітанської кампанії в 1435 р. була зроблена

невдала спроба заразити проказою французів. Іспанські військові роздавали французьким воїнам вино з підмішаною в нього кров'ю людей, хворих проказою. У 1518-1520 рр. іспанський конкістадор заразив натуральною віспою ацтеків (плем'я індіанців, колишньої могутньої держави на території сучасної Мексики). Місцеве населення, яке не мало імунітету до цієї хвороби, скоротилося приблизно вдвічі. Польський воєвода Сименович (факт датується 1540 р.) запропонував заповнювати порожні ядра слиною скажених собак та іншими речовинами, «які здатні отруїти атмосферу і викликати епідемію» [109].

У трактаті Тіораценді ді Раніона (Tbracendi di Raniona), який з'явився у XVI ст., уперше викладена методика та рецептури розповсюдження біологічних агентів, шкідливих матеріалів, бактерій під час військових дій і диверсій із метою знищення живої сили ворога та його кавалерійських коней. Першим розробником біологічної зброї в лабораторних умовах вважається французький учений Луї Пастер, який з метою проведення експериментальних досліджень навмисно труїв диких кроликів-шкідників, заражуючи їх бацилою курячої холери [82, с. 68].

У 1710 р., під час війни Росії зі Швецією, до тактики використання тіл померлих від чуми вдавалися російські війська при облозі фортеці Реваль в Естонії. Цікаво, що в 1741 р., з 27 тисяч англійських солдат, які брали участь в загарбницьких кампаніях в Мехіко і Перу – 20 тисяч загинуло від жовтої лихоманки. Однак, доказів щодо умисного зараження англійських солдат немає. З метою масового вбивства людей багаторазово використовували вірус натуральної віспи. Вперше, в якості біологічної зброї, цей вірус був застосований у XVI столітті під час колонізації Південної Америки. Іспанський конкістадор наказав роздавати індіанцям одяг хворих на віспу, що заподіяло непоправної шкоди, зокрема у результаті спровокованої епідемії померло близько 3 млн корінного індіанського населення Америки, яке не мало імунітету до цього захворювання.

У XVIII столітті, під час франко-індіанської війни (1754-1767 рр.), тривале використання біопатогенів віспи з метою винищення лояльних до Франції індіанських племен, здійснювали британські військові в Північній Америці. Мали місце епідемії віспи, що вбивали більш ніж 50% уражених племен індіанців [495; 30]. Детально задокументований випадок використання вірусу віспи у якості біологічної зброї відбувся в 1763 р., коли британській генерал подарував індіанцям, які під час франко-індіанської війни допомагали французам (ворогам англійців), контаміновані вірусом ковдри і хустки, спеціально доставлені зі шпиталю для хворих на віспу. Внаслідок цього, серед індіанців, які осаджували фортецю Форт-Пітт в Пенсільванії (штат Огайо), вибухнула епідемія віспи, що і дозволило британцям одержати перемогу [469]. Надалі, це призвело до трагічних наслідків: серед індіанських племен спалахнула страшна епідемія віспи, від якої загинув кожен десятий корінний мешканець.

У 1785 р. подібну тактику застосували тунісіці. Вони зробили кілька безнадійних спроб зараження французів чумою, що займали фортецю Ла Кале, закидаючи туди через стіну одяг померлих від цієї хвороби.

Дослідники середньовіччя звертають увагу на те, що після встановлення шляхів зараження деякими інфекційними хворобами, нерідко траплялися вбивства завдяки безпосередньому або опосередненому перенесенню патогенів. Поширеним було зараження скупчень людей. Про це свідчать задокументовані судові процеси і перекази про так званих «морознавців» (мор – епідемія).

У XIX ст. тенденції з використання біологічної зброї при проведенні військових операцій тільки поширювалися. Так, в 1802 році, армія Леклерка (30 тисяч осіб), направлена Наполеоном на о. Гаїті для придушення повстання, майже повністю загинула від жовтої лихоманки.

Статистика свідчить, що в Європі, лише за період з 1733 р. по 1865 р., у війнах загинули близько 8 мільйонів людей, з них військові втрати становили

лише 1,5 мільйона, а 6,5 мільйона людей загинули від інфекційних хвороб [394].

Під час громадянської війни у США, уніоністи, перебуваючи на кордоні з Півднем, часто наражалися на небезпеку бути отруєними, приймаючи їжу та напої від місцевих мешканців. Війська конфедерації, відступаючи в 1863 р. з околиць Міссісіпі, закидали трупи у водозбірники та вододжерела, якими могли б скористатися уніоністи. У цій же війні робилися й інші підступні спроби використання біологічних засобів ураження. Зокрема, солдатам Півночі доставляли одяг, контамінований вірусом натуральної віспи, а також вбрання від хворих на жовту лихоманку. Достеменно не відомо, скільки солдат померло через віспу (вірус жовтої лихоманки у такий спосіб не переноситься), але безсумнівно, такі випадки були. У цілому, під час громадянської війни між Півднем і Північчю, від інфекційних хвороб, військових померло більше ніж полягло на полі бою.

Історія війн минулого знає й інші подібні приклади, у тому числі й випадки навмисного розповсюдження збудників інфекційних хвороб. Наведені приклади свідчать, що до початку «золотої пори» мікробіології (середина XIX ст.) застосування біологічної зброї опиралося на емпіричні дані. Вдосконалення відбувалось у напрямку від примітивних форм застосування відомого заразного матеріалу і, аж до широкомасштабного використання засобів біологічного ураження для штучного поширення інфекційних хвороб серед людей і тварин, головним чином поміж ворожих військ і коней. Однак, спроби біологічних диверсій, що здійснювалися в бактеріологічний період, як правило, виявлялися невдалими, за винятком тих рідкісних випадків, коли у високо сприйнятливих популяціях людей поширювався одяг хворих натуральною віспою. Але, навіть наведені приклади використання біологічної зброї дуже неповні, оскільки ініціатори та виконавці часто приховували подібні вчинки, а, крім того, у той час довести навмисне спричинення епідемій інфекційних хвороб було дуже важко.

Розпочата у другій половині XIX ст. масова вакцинація і ревакцинація військ і населення проти натуральної віспи, остаточно знецінила цей спосіб біодиверсій. Наприклад, у 1870 р. під час облоги Парижу, французьке командування наказало залишити заражений віспою одяг в місті, яке було покинуте французькою армією, щоб заразити пруські війська. Але тоді це не мало дії. Однак, через рік віспа вже без всякого зусилля з боку людини, поширилася Європою, Росією і північноамериканським континентом, не дивлячись на різницю між містами, населення яких було двічі вакциновано, і тими, де вакцинація не проводилась, дотримуючись якихось своїх, невідомих правил. Тим не менш масове ураження людей штучно викликаними епідеміями вважалося можливим. Загроза штучного поширення епідемії усвідомлювалася європейцями. Зокрема, з ініціативи російського царя Олександра II (1855-1881 рр.) між Росією та європейськими країнами, підписувалися навіть різні угоди, які обмежували застосування отрут і заразного матеріалу в майбутніх війнах. Серед них відомі: Петербурзька декларація (1868 р.), Брюссельська декларація про закони і звичаї сухопутної війни (1874 р.), Оксфордські рішення (1880 р.).

На початку XX ст. у деяких країнах, передусім у Німеччині, розпочались інтенсивні дослідження, спрямовані на використання біологічної зброї (на той час вона називалася бактеріологічною), з метою знищення людей і свійських тварин. Як свідчить історичний досвід, у Першій світовій війні використовувалися хімічні засоби масового ураження. З 1915 р. диверсанти кайзерівської армії систематично проводили біологічні атаки із застосуванням збудників сибірки та сапу, спрямовані, насамперед, проти кавалерійських коней та іншої худоби, що вирощувались в країнах Антанти; при цьому зараження відбувалося через забруднений мікробами корм. У 1916 р., одразу після оголошення війни Румунії, до німецького консульства у Бухаресті надійшла посилка, що містила ампули з вирощеними бактеріями сибірки та сапу, а також детальні інструкції щодо способу інфікування коней і худоби [82, с. 69]. В цьому ж році, за допомогою скляних приладів з

бактеріальними культурами сапу і сибірки, працівниками німецьких посольств були заражені тварини (коні та велика рогата худоба) призначені для експорту з Іспанії в Англію чи Францію, з Румунії, Аргентини і США, а у Швеції та Англії для зараження тварин застосовували ампули зі збудниками сибірки [449, с. 57]. Найбільшим здобутком німецької диверсійної діяльності було інфікування сапом у Месопотамії понад 4500 мулів, призначених для використання військами Антанти. У завершальній фазі Першої світової війни в тилу західного фронту німці спричинили епізоотії ящуру худоби. В січні 1917 р. керівник «групи туристів», затриманої на кордоні Фінляндії і Швеції, заразив збудником сибірської виразки оленів, які перевозили британську зброю для росіян. Для зараження використовувалися ампули з культурою, заховані в кусках цукру та в склянках з м'ясної тушонки [65, с. 206-207].

Наявна інформація про те, що під час Першої світової війни, біологічні засоби ураження застосовувалися також і проти людей. Так, в 1915 р. командування німецької армії намагалося викликати епідемію чуми в Петрограді. В тилу російсько-німецького фронту було схоплено диверсанта, оснащеного ампулами з вирощеними чумними паличками. Як було встановлено під час слідства, його зобов'язали розсіяти ці бактерії серед мешканців Петрограду [263, с. 9]. Інший німецький диверсант, виявлений російською контррозвідкою, також мав біологічний матеріал і детальну інструкцію щодо бактерійного забруднення водогонів, фуражу й зараження тварин. У 1918 р. німецькі літаки над румунськими містами навмисно скидали овочі, шоколад і дитячі іграшки, забруднені хвороботворними бактеріями [82, с. 69].

Доведеним є також факт поширення у 1918 р. в Європі пандемії грипу «іспанка», внаслідок чого вимерло понад 50 млн людей.

У 1918 році Українська Галицька Армія (УГА) здійснила успішний рейд територією України, звільнивши українські міста від більшовиків. Однак, згодом вояків цієї армію вразив невидимий ворог – черевний тиф, що був спланованою спецоперацією відповідних служб противника. На думку

ряду дослідників 1919 році з інституту Пастера більшовиками були викрадені штами черевного тифу, страшної хвороби, якою заразили бійців УГА. Через тотальне виснаження армія відступила і була розформована радянською та польською сторонами. Ця інформація надає нам можливість зафіксувати факти випробування біологічної зброї, спектр її дії проти українського самостійницького руху.

Відслідковуючи розвиток ситуації, можна впевнено констатувати, що прогрес мікробіології, зокрема, відкриття збудників інфекційних хвороб, сприяв процесу у створенні та нагромадженні нових видів біологічної зброї.

У 1925 році світова спільнота, маючи за мету запобігти згубній дії біозброї, уклала Конвенцію (Женевський протокол), яка заборонила використання у військових діях хімічної та бактеріологічної зброї. Радянський Союз приєднався до цього документа в 1928 році. Конвенція вважається найпершим відомим актом законодавства, в якому йдеться про біологічну зброю, але, на жаль, її зміст не вбезпечив вивчення і володіння такою зброєю. Очевидно було, що заборона носила загальний характер, і це пояснювалось досить високим рівнем секретності розробок, які велись на той час світовими державами.

І уже 1933 року Німеччина розпочала вивчення можливостей застосування у майбутніх війнах біологічної зброї. Цього ж року вона започаткувала експерименти з вивчення ефективності аерозольного шляху розповсюдження бактерій і забруднення ними овочів та фруктів, а з 1937 року розпочала активні пошуки способу використання збудника сибірки як біологічної зброї [27, с. 31].

Найбільшого «успіху» у цих питаннях досягла Японія. У 1932 року тут розпочалося найпрогресивніше за масштабом вивчення властивостей біологічної зброї. На території Маньчжурії були створені глибоко законспіровані науково-дослідні лабораторії, які в цілому отримали назви «загін 731» і «загін 100», причому усі дослідження проводилися на військовополонених. Потужності «загону 731» дозволяли продукувати

щомісячно 300 кг зависі збудника чуми, 600 кг суспензії сибіркових бацил, 1 тону зависі холерних вібріонів, 900 кг зависі черевнотифозних бактерій, 200 кг живих бліх. Для доставки цих збудників на територію противника, крім бліх, використовували десятки тисяч заражених щурів, розроблялися і різні типи авіабомб. Керамічні бомби начиняли зараженими чумою блохами. При падінні на землю бомба розбивалася, і зброя починала діяти. Ця зброя також була випробувана 1939 року на теренах Монголії, 1941 року – Китаю. Наслідки були вражаючі – сотні тисяч хворих і померлих людей [27, с. 31].

Також під час II Світової війни Великобританія провела воєнний експеримент на острові Груїнард (Gruinard Island) на узбережжі Шотландії. На острів було завезено стадо вівців, після чого здетоновано декілька бомб з начинкою спор сибірки. Через тиждень усі вівці померли від легеневої форми сибірки. З тих пір острів Груїнард залишається закритою зоною, непридатною для заселення людей чи використання земель в аграрних цілях. Цікавим є той факт, що в 90-х роках минулого століття у ґрунті на глибині 6 – 8 мм знаходили спори сибірки. Збудник сибірки створює нові резервуари інфекції, які спроможні викликати спалахи хвороби у будь-який час [151].

СРСР розпочав вивчення можливостей застосування у майбутніх війнах біологічної зброї приблизно у вищезгаданий проміжок часу, що безпосередньо було пов'язано з іменем Ю. І. Деміховського. Концепція біологічного нападу та розробка способів захисту від нього набули актуального поширення того періоду. Зважаючи на успіхи у відповідній сфері, СРСР уже на початку Другої світової війни налічував достатні запаси біологічної зброї. Це, у свою чергу, надало можливість Гітлеру використати подібну зброю у війні проти Радянського Союзу.

Цікавим є історичний факт, що у вересні 1941 року, коли радянська армія героїчно тримала оборону Одеси, професійні військові виявились безсилимими перед епідемією холери, що зненацька охопила місто. Це був цілеспрямований акт Німечинни проти цивільних та військових, які локально там знаходились. Взявши місто в облогу, румунська армія заразила питну

воду холерною паличкою і вже згодом, уражена інфекцією Одеса опинилася під контролем окупаційних військ.

Існують припущення, що восени 1942 року була застосована така біологічна зброя як вірус туляремії – вкрай небезпечної лихоманки, яка передається людині від гризунів. Солдати гітлерівської Німеччини тоді стрімголов рвалися до Волги, а у СРСР катастрофічно не вистачало сил протистояти ворогові. Тому у бій начебто кинули бойових щурів, заражених туляремією. Епідемія смертельним конвеєром косила нацистів. Але щурі бігали від табору до табору і заразили ще й радянських солдатів. Про це свідчать як німецькі, так і радянські архіви. У СРСР від епідемії тоді загинуло майже 100 тисяч осіб [422].

Результатом дії іншого радянського «агента біологічної війни», вважається спалах Ку-лихоманки серед німецьких військ, що відпочивали в Криму в 1943 р. [140, с. 36; 472].

Німці, під час Другої світової війни, не ризикували порушувати правила Женевського договору, проте вони діяли старими перевіреними методами. Так, наприклад, для поширення епідемії серед ув'язнених таборів смерті біля білоруських Озаричи, нацисти звозили туди людей хворих на тиф. В результаті утворився серйозний осередок захворювання. До речі, на судовому процесі над головними військовими злочинцями в Нюрнберзі було встановлено, що нацисти в широких масштабах застосовували біологічну зброю проти військовополонених і мирного населення (штучно поширювалися висипний тиф, дизентерія, інші гостроінфекційні захворювання) [454, с. 137-138].

Відповідно деяких даних під час Другої світової війни біологічна зброя використовувалась японськими військовими в Китаї. Документально доведено, що під час війни проти Китаю, починаючи з 1940 р. і по 1944 р., бактеріологічні експедиції японської армії більше 11 разів застосовували різні види біологічних засобів проти китайських військ і мирного китайського населення [506; 378, с. 118-119]. Зокрема, біологічної атаки

зазнало щонайменше 11 китайських міст над якими скидали бомби з сибірською виразкою, чумою та іншими бактеріальними агентами, збудники черевного тифу закидалися в колодязі, в результаті чого в ряді міст Китаю спалахнули епідемії чуми і тифу [378, с. 119].

Спроба практичного застосування бактеріологічної зброї відбулася в 1940 р., коли на китайське місто Нінбо японці скинули бомби (мішки), начинені чумними блохами. Чорна смерть не забарилась знищити значну частину мирного населення міста. Японські агресори намагалися забруднити збудниками сибірки, холери, шигельозу, сальмонельозу і чуми воду та інфікувати різну живність. Культури бактерій закидали й безпосередньо до будинків, а також розпилювали у вигляді аерозолу з літаків. Щоб спричинити епідемію чуми, над тими ж містами з літаків скидали інфікованих бліх, внаслідок чого серед населення панували масові захворювання чумою та іншими небезпечними інфекціями. Досі не відомо кількості жертв тих нападів. Однак з'ясовано, що тільки після атаки на місто Хангтег у 1941 р. виникло близько 10 000 захворювань, переважно на холеру, й загинуло 1 700 осіб. А в 1942 р. сотні китайських військовополонених були заражені тифом і випущені з таборів. Японське командування, навіть, на території Японії було готово застосувати біологічну зброю проти американського десанту, пожертвувавши цивільним населенням. Однак, японські військові не встигли застосувати біологічну зброю проти США і СРСР, тільки завдяки стрімкому наступу радянських військ у серпні 1945 р. [140].

Також слід зауважити, що у 1946 р. група євреїв з організації «Месники за кров Ізраїлю», які під час війни були в'язнями нацистських концтаборів, вирішили помститися німцям, отруївши питну воду в таборі, де утримувалися колишні есесівці, в результаті чого декілька сотень із них захворіли на холеру.

Впродовж 1943-1947 рр. до використання біологічних засобів з метою придушення опору Української повстанської армії (УПА) нерідко вдавалися

агенти Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (НКВД). Наводимо деякі витяги з численних свідчень очевидців цих подій мовою оригіналу: «Епідемію висипного тифу штучно викликали агенти Москви, що їх НКВД призначувало до польських терористичних банд, як дорадників та інструкторів партизанської тактики. Банди під час своїх «акцій» розсипали тифозні воші по тих селах, куди найчастіше заходили відділи УПА. Одначе польське населення з-за Сяну скоро запротестувало проти цієї методи, лякаючись, що епідемія пошириться теж і на польські села. Більшовицька контррозвідка попала тим часом на одну «лінію» зв'язку ОУН з Краковом і використала її на те, щоб закуплену УЧХ-ом (Українським Червоним Хрестом) протитифозну вакцину підміняти на отруту [91]. «Інфекційні недуги, як черевний тиф, червінка в 1945- 1946 рр., як цивільній людності, так і вояцтву завдавали великих жертв. Від державних компетентних чинників не роблено жодних протизаходів, а навпаки, ворог застосовував проти українського населення бактеріологічну війну. Приміром, у липні 1946 року на Волині НКВД роздало між сексотів отруту із завданням отруїти учасників українського революційного підпілля, додаючи отруту до води та їжі. На весні 1946 року НКВД висилає агентів із затифозненими вошами до українських сіл, куди заходили вояки УПА. УЧХ, щоб запобігти дальшому поширенню тифу, проводив по заражених селах щеплення, а з хвилиєю, коли вже вичерпались з магазинів щепленки, їх закуповував на чорному ринку по досить високих цінах. Коли НКВД довідалося, що УПА скуповує на чорному ринку протитифозні застрики, воно випустило на цей ринок спеціально спрепаровані, затроєні застрики, від яких хворий, по кількох годинах серед страшних мук умирав. На щастя, наші лікарі досить скоро викрили цей страшний злочинний підступ. До того часу, одначе, поки підступ викрито, від таких затроєних застриків померло кільканадцять повстанців. Це було у Станиславівщині весною 1946 року [207].

Після війни наші союзники (США, Великобританія, Канада) продовжували активно удосконалювати старі і розробляти нові види

біологічної зброї (переважно спори сибірки, ботулотоксин, резистентні до дії антибіотиків бактерії холери, чуми), а також види захисту від неї (захисні костюми, вакцини, сироватки, антидоти). У США робота у цьому напрямі особливо інтенсифікувалася після втрати своєї монополії на ядерну зброю – створення спеціальних центрів, інститутів, лабораторій, полігонів з акцентом на наступальну тактику та солідним обґрунтуванням «переваг» біологічної зброї – масове ураження людей без руйнації матеріальних вірусів, промислових та культурних об'єктів («гуманна зброя»), відсутність необхідності мати великі армії, дороговартісну наступальну техніку, безшумність і безкровність зброї, можливості її виготовлення бідними країнами («зброя бідних країн»), превентивного захисту нападаючої сторони тощо [27, с. 31].

Наприкінці 1951 р. уряд США вдався до систематичного застосування біологічної зброї [5, с. 124]. Так, взимку 1951 р. з американських літаків на Корею скидалися чума, холера, дизентерія, сибірська виразка. А у січні 1952 р. США розв'язали в Китаї вже широкомасштабну бактеріологічну війну із застосуванням збудників чуми, холери, сибірки, а також збудників, що знищують сільськогосподарські посіви. Перевагу було віддано диверсійному засобу застосування біологічної зброї. За даними відкритих публікацій, військовослужбовці США скидали з літаків біологічні бомби із зараженими комахами і гризунами в десятках районів, міст і провінціях Кореї і Китаю [263, с. 11]. Тільки за два місяці (з 28.12.1952 р. по 31.03.1952 р.) авіація США більш ніж у 400 різних пунктах Північної Кореї скинула понад 700 разів бактеріологічні бомби та заражені смертоносними мікробами різні предмети [5, с. 126]. За цей період США застосовано 16 видів біологічної зброї з метою зараження повітря, води та поширення інфекційних хвороб. Північна Корея і Китай звинуватили США у використанні біологічної зброї під час корейської війни, зокрема в поширенні холерних вібріонів і комах, інфікованих паличками чуми. Однак, американські військовики категорично

відкидали висунуті проти них звинувачення, як у міжнародній комісії Червоного Хреста, так і в комісії ВООЗ [65, с. 220].

У рамках нашого дослідження варто згадати про факт 1964 року, коли десятки іноземних послів відвідали Канів з метою вшанування 150-ти річчя від дня народження Тараса Шевченка. Після гучного свята місцеві селяни запримітили на городах чудернацького жука у смужку. Екзотична комаха, яка спочатку викликала захоплення у дітей, за кілька років обернулася для українців суцільним жахом. Колорадський жук, немов сарана, під корінь з'їдав стебла молодої картоплі, залишаючи селян без врожаїв. Згідно даних спецслужб СРСР це розцінювалось як цільовий формат завезення жука, який був виготовлений і запущений для підривання аграрного сектора економіки. Радянська преса прирівняла збитки від колорадського жука до атомних вибухів у Хіросімі та Нагасакі.

Поштовхом до розвитку біологічної зброї в Радянському союзі стали дослідження в галузі генної інженерії в 1972 році, що дали можливість створити першу рекомбінацію (гібридизацію) ДНК, у якій були поєднані фрагменти ДНК двох різних живих організмів – фаги лямблії й кишкової палички із циркуляцією ДНК мавпячого вірусу 40. Інакше кажучи, була показана принципова можливість маніпулювання з генетичною речовиною живих організмів [426].

10 квітня 1972 року міжнародною спільнотою, в тому числі і СРСР, було прийнято Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної зброї) і токсичної зброї та про їх знищення [159], текст якої закріпив визначення предмета регулювання, зокрема це мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, хоч якими б були їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, що не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей.

Учені колишнього СРСР, незважаючи на те, що 1972 року державою було схвалено Конвенцію про заборону виробництва, використання й

зберігання біологічної та токсичної зброї, а також про необхідність знищення її запасів, активно здійснювали ряд досліджень щодо вдосконалення біологічної зброї. Під прикриттям дозволеної діяльності таємно розвивалася гігантська комплексна програма «Біопрепарат» – потужний військово-біологічний науково-виробничий архіпелаг зі щонайменше 55 тис. працівників різного рівня. В офіційні обов'язки «Біопрепарату» входило керівництво роботою різних «відкритих» об'єктів, які офіційно працювали над дослідженням ефективності вакцин, сироваток, біопестицидів, виробництвом лабораторного обладнання. Частина цих структур одночасно працювали як структури для виробництва біологічної зброї (Оболенськ, Московська область; Вірусологічний інститут під Новосибірськом; Інститут особливо чистих препаратів у Санкт-Петербурзі, Імунологічний інститут у Любучанах, Пензенський комбінат «Біосинтез», Мікробіологічний інститут у Степногорську, науково-виробнича база у Бердську тощо), і у короткий термін могли, у разі необхідності, перейти на її масове виробництво. У розпорядження «Біопрепарату» було також 7 резервних підприємств, які могли б бути введені в дію негайно на випадок війни, а також 5 випробувальних полігонів (Нукус, Кара-Калпакія, Реутов, Московська область; Шихани, район Волги; Стрижі, район Кірова; острів Відродження, Казахстан) [27, с. 31].

Варто не забувати, що трагічні випадки із використанням біологічної зброї мали своє продовження. Так, у квітні 1979 року у секретній лабораторії «Свердловськ-19» сталося неприпустиме: частинки біозброї потрапили назовні, а вітер швидко розніс містом сибірку. Невидиму зброю науковці неймовірним чином запрограмували так, що спори бактерій розрізняли вік і стать. Тому жертвами були переважно молоді чоловіки. Лише через тиждень, коли під містом виросло ціле кладовище загиблих від сибірської виразки, радянська влада почала діяти. Борис Єльцин, який тоді очолював Компартію у Свердловську, наказав відрізати місто від зовнішнього світу та почати будівництво метро, аби відволікти увагу населення. Одночасно радянські

спецслужби замітали сліди. У сім'ї, де помирали від сибірської язви, навідувалися працівники КДБ і забирали документи про смерть. У лікарнях дивним чином зникали записи про хворих. А місцева преса рясніла повідомленнями, мовляв, таємнича хвороба – це диверсія американців, які скинули вбивчий вірус на Свердловськ, як колись колорадських жуків [422].

Вже пізніше, після розпаду СРСР, президент Росії Б. Єльцин порівнював наслідки епідемії сибірської виразки у Свердловську із Чорнобильською катастрофою. А родичі постраждалих від сибірки до цього часу «воюють» за матеріальну компенсацію, але російські суди, як і радянські, усі позови відхиляють.

Є відомості про те, що у 70-ті рр. минулого століття радянські розвідники роздобули в Індії збудника натуральної віспи. Зброя на базі віспи випускалася в Загорську ще із 40-х рр., але індійська виявилася ефективнішою. Адже натуральна віспа – це, по суті, війна проти всього світу: у 1980 р. ВООЗ повідомила про те, що досягнута планетарна елімінація вірусу натуральної віспи. У зв'язку з цим щеплення проти цієї недуги були припинені. А це означає, що країна, яка зберігає зазначеного збудника, володіє зброєю, до якої чутлива більшість людей на Землі. Примітно, що радянські спецслужби за будь-яку ціну намагалися роздобути смертоносні віруси геморагічних гарячок: болівійської, Ебола, Ласса, Марбурга. Щодо останньої, то німецькі учені працювали в Марбурзі над вакциною проти східно-африканського вірусу. Але сталася трагедія: заразилися і загинули декілька учасників робіт. Радянські розвідники таємно розрили могили, дістали трупи померлих і вивезли в СРСР зразки інфікованої тканини. Тоді над розробкою бойового вірусу цієї гарячки працювали ще майже двадцять років. Знову «допомогла» трагедія: у квітні 1988 р. загинув працюючий над цією проблемою мікробіолог Установ. І вже з його тканин був виділений вірус-мутант, що був узятий у 1990 р. на озброєння Радянською Армією [425].

Ще одним прикладом наслідків біологічної зброї є аварія на острові Відродження (Аральське море), що відбулася влітку 1984 року через вихід із під контролю біологічних випробувань. Загибло кілька батальйонів солдатів і значна частина обслуговуючого персоналу. У 1989 році були зареєстровані спалахи інфекційних хвороб у Приураллі [15].

Виробництво біологічної зброї на основі вірусу натуральної віспи було організовано в Загорську-6 і в інституті м. Кольцово. «Збройний запас натуральної віспи» у Загорську-6 становив 20 т, у Кольцово в 1990 році могли виробляти від 80 до 100 т вірусу віспи на рік [458].

Існує припущення, що біологічну зброю (її називали «жовтим дощем») у 80-х роках минулого століття використовував СРСР в Афганістані та в Південно-Східній Азії. З приводу застосування радянськими військами біологічної зброї в Афганістані, у штаб-квартирі ООН було багато галасу. Однак, американським фахівцям та спеціалістам з інших країн Заходу, так і не вдалося нічого довести. Хоча за цілою низкою ознак (інкубаційний період, швидкість мутацій) кілька спалахів епідемій в Афганістані підпадали під ознаки дії біологічної зброї. Разом з тим, наявна інформація, що під час афганської війни, сибірську виразку в невеликих масштабах використовували й проти радянських військ. Наприклад, знаючи любов російських солдатів до собак, моджахеди заражали їх шерсть спорами сибірської виразки. Також, спорами сибірської виразки моджахеди заражали й хутрянні вироби, які користувалися широким попитом. Свідченням цьому є приклад, коли у 1982 р. сибіркою захворіла балерина, яка повернулася в Москву після гастролей в Афганістані. Як виявилось, вона торкалася до модних в той час афганських дублянок [65, с. 223-224].

В період першої половини 80-х років минулого століття законодавство СРСР носило фрагментарний характер. Водночас питання дослідження, створення й використання біологічної зброї «маскувалися» під нормами ряду різних документів. До них, зокрема, можна віднести Постанову Ради Міністрів Української РСР від 2 грудня 1982 року № 574 «Про розширення

наукових досліджень і прискорення впровадження в практику розробок вузів республіки, спрямованих на виконання Продовольчої програми», що окреслювала «...створення біотехнології, в тому числі розробку ефективних методів і технологій виробництва білка, амінокислот, кормових добавок, вітамінів, антибіотиків, ветеринарних препаратів; консервація і збагачення рослинних кормів» [366]. Постанова Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1989 року № 218 «Про заходи щодо реалізації постанови З'їзду народних депутатів СРСР «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики СРСР» передбачала «...забезпечення при розв'язанні стратегічних завдань розвитку економіки докорінного технічного переозброєння виробництва на базі найновіших досягнень вітчизняної та світової науки, впровадження прогресивних технологій, насамперед електроніки, інформатики, біотехнології; широке розгортання як фундаментальних, так і прикладних досліджень в усіх галузях наукових знань, добиваючись проривів на найбільш перспективних напрямках наукового пошуку, які забезпечували б вдосконалення суспільних відносин, якісні зміни в техніці й технології» [329]. Наступним документом є Постанова Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 року № 107 «Про Концепцію розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію», яка зазначала, що в основу підвищення селекційної роботи буде покладено методи біотехнології, явища гетерозису, поліплоїдії і мутагенезу. Більше уваги планувалось приділяти виведенню стійких до ураження хворобами і шкідниками сортів та гібридів [339].

Ще з 90-х років радянські вчені проводили інтенсивне вивчення генетично модифікованих бактерій чуми, вірусів натуральної віспи, геморагічних гарячок типу Ебола, Ласса, Марбург, Мачупо, туляремії, венесуельського енцефаліту коней, хвороби «синього язика» свиней тощо. І на цей час такі штами, як сибіркова бактерія і бактерія чуми уже були підготовлені до виробництва у великих кількостях та розміщені у стратегічних ракетах з 10 роздільними головними частинами, а системи

терморегуляції зберігали життєдіяльність збудника до входу в атмосферу. Після входу в атмосферу на певній висоті з кожної боєголовки виривалася велика кількість овальних «динь», які на певній відстані розкривалися, випускаючи хмару біологічного чинника. На момент розпаду СРСР, за даними К. Алібека, на теренах країни було нагромаджено 20-тонний постійний запас вірусів натуральної віспи, декілька десятків тонн спор сибірки для можливого ураження так званих «глибинних» цілей – Лондона, Вашингтона, Чикаго, Лос-Анджелеса [27, с. 32].

Зазначене дає нам підстави вважати, що Радянський Союз був своєрідною біоімперією з виробництва, дослідження та зберігання біологічної зброї. Існування численних фактів щодо наявності цілого арсеналу бойових хвороб свідчить про прагнення однієї з провідних на той час держав володіти можливістю знищувати ворога за допомогою біологічної зброї і тим самим впливати на світові процеси [184, с. 53].

На сьогодні немає достовірної інформації про те, що 1992 року за наказом Б. Єльцина програма «Біопрепарат» була остаточно згорнута, а запаси біологічної зброї – знищені. У спадок військовому відомству Росії дісталися науково-дослідний інститут мікробіології в Кірові з двома науковими центрами – вірусологічним у Сергієвому Посаді (Московська область) та військово-технічних проблем протибактеріального захисту в Єкатеринбурзі. Ці установи володіють так званою державною колекцією мікроорганізмів – потенційного джерела біологічної зброї, хоча вчені подають інформацію, що це стандартизована колекція з державним реєстром, а мікроби використовуються лише для створення ефективних способів захисту [27, с. 32].

Розвиток суспільно-політичних відносин другої половини ХХ століття був ознаменований зародженням різних видів неправомірної діяльності у суспільстві злочинними угрупованнями: вибухи автомобілів біля державних та громадських будівель і споруд, викрадення людей та тримання їх у неволі у якості заручників, захоплення літаків з метою несанкціонованого перельоту

до іншої країни тощо. Усе це було названо акціями терористів, які вчинялися протягом усього минулого століття у різних країнах світу та були спрямовані на знищення максимальної кількості людей, а також їх залякування, забезпечення виконання неправомірних вимог, тобто формування дестабілізації ситуації у суспільстві.

Варто зауважити, що ситуація, яка склалася у світі періоду 90-х років, показала активне нагромадження біологічної зброї такими країнами як Ірак, Сирія, Лівія, Південна Африка, Ізраїль, Єгипет, Індія, Пакистан та ін.

Найбільш задокументовані розробки у цьому напрямі торкаються Іраку. Виготовляти біологічну зброю в Іраку почали 1987 року, а в 1990 році ця країна мала уже 100 авіабомб, кожна з яких містила біля 100 літрів токсину ботулізму, 50 бомб зі спорами сибірки, 16 – з афалатоксином і 25 боєголовок до ракет СКАД з такою ж начинкою. Іракські офіційні особи всіляко заперечували наявність у них такої зброї. Однак перша інспекція ООН (1991 року), а потім і друга (1995 року) засвідчили наявність великої кількості біологічної зброї наступального характеру – 19000 літрів концентрованого токсину ботулізму, 8500 літрів спор сибірки, 2200 літрів афалатоксину [27, с. 32].

Натепер біотероризм стає «модним» вчинком, і частота запланованих і реалізованих терористичних актів невинно зростає. 1997 року було порушено 74 кримінальні справи, пов'язані із загрозою застосування біологічної зброї (із них у 22 – випадках її реальне застосування), 1998 року – відповідно 121 і 112, 1999 року – 267 і 187, 2000 року – 257 і 115). 2001 року США зазнали несподіваного біонападу з використанням спор сибірки. У жовтні цього року захворіли 8 працівників видавництва «American Media», у наступному – сибірка була виявлена у поліцейських, поштових службовців і працівників телекомпанії NBC (усього захворіло 22 чоловіки, 5 із яких померло). Цей терористичний акт викликав суспільну паніку, а також послужив поштовхом для каскадного зростання кількості фальшивих тривог, для ліквідації яких було затрачено значні кошти [27, с. 32].

Цікаво, що за декілька років до цих подій, в Інституті Медицини США (Institute of Medicine of National Academy of Sciences) були підготовлені рекомендації по проведенню наукових досліджень з проблем біотероризму, необхідні для забезпечення оперативного аналізу і прогнозу наслідків актів біотероризму і захисту від особливо небезпечних інфекцій цивільного населення країни. Згідно з цими рекомендаціями в США мала бути створена національна система захисту від впливу біологічної зброї, яка повинна була перебувати у постійній готовності і починати діяти відразу у вогнищах ураження, володіти всією необхідною інформацією, силами, а також діагностичними і профілактичними засобами та засобами лікування уражених людей. Однак, сталося те, що сталося [65, с. 233].

1984 року релігійна секта «Радж Ніша» використала інфікування виборців сальмонелами шляхом забруднення сальмонелами ємностей із салатами у ресторанах. У результаті такої акції захворіли понад 700 осіб. Сумно відома своїм терористичним актом у токійському метро релігійна секта «Аум Сенрікьо», яка протягом 5 років вивчала можливість використання зарину, токсину ботулізму і спор сибірки у вигляді аерозолі. Декілька цих замахів, на щастя, невдалих, було зареєстровано у парламенті Японії, аеропорту. Після замаху у метро на складах цієї секти було виявлено запаси ботулотоксину, бактерій сибірки, а також літак, пристосований для їх розпилення. З 1997 року активність у цьому напрямі проявляють добре законспіровані та профінансовані терористичні організації, які могли або отримати хвороботворні чинники із секретних лабораторій колишнього СРСР, інших держав, або завербувати для роботи ображених моральною або матеріальною неувагою вчених, які емігрували за кордон у пошуках кращої долі. Не виключена можливість наявності такої зброї у прихильників «Аль-Каїди» [27, с. 32].

У 1998 р., з метою домогтися відокремлення території США де проживає переважно біле населення, Ларі Уайн Харріс, за допомогою терористичних організацій «Християн Ідентиті» (Christian Identity) і групи

білої переваги (наприклад, Арійська Нація, Америка для білих), імітував застосування проти США біологічної зброї нібито Іраком. Причому збудники чуми, сибірської виразки та інші бактерії були куплені на «чорному ринку» і мали бути розпорошеними з літаків, що удобрюють ґрунт. Наступного 1999 р., Ларі Уайн Харріс особисто сам намагався з цією ж метою запилити врожай збудниками чуми і сибірки розпорошеними з літака с/г авіації [449, с. 59].

Восени 2008 р. у КНР мав місце «меламіновий скандал», унаслідок оприлюднення якого встановлено, що понад 20 китайських компаній – виробників дитячого харчування додавали речовину меламін до сухих молочних продуктів із метою підвищення вмісту білка. Забруднений молочний порошок використовувався для виробництва дитячих харчових продуктів. У результаті споживання «отруєних» молочних продуктів харчування 300 тис малюків отримали харчові отруєння та захворювання, 6 тис з них померли [83, с. 158].

Атаки з використанням біологічної зброї можуть спрямовуватись не тільки безпосередньо проти людей, а й на інфікування тварин, зараження сільськогосподарських культур. У 1997 р. Куба з трибуни ООН оголосила претензії до Уряду США у зв'язку із масовим знищенням врожаю цукрової тростини невідомим шкідником сільськогосподарських культур «Thrips Palmi Karnu», що спричинило значні економічні збитки. При цьому були наведені неспростовані докази появи цього шкідника на Кубі за відсутності його на інших островах Карибського басейну [82, с. 69].

Проблема пошуку рівня оптимального управління соціальними процесами існувала протягом усієї історії розвитку цивілізованого суспільства. Тероризм являє собою специфічний соціальний процес, у якому головним завданням є переконання засобами насильства певної частини громадянського суспільства у правильності алгоритму соціального управління обраного більшістю, або навпаки – незначною частиною членів соціуму. Успіх тероризму, як і стратегія боротьби з тероризмом, в

остаточному підсумку визначається тією мірою, наскільки ця стратегія підтримується загальною масою членів суспільства. Соціальна стратегія будь-якого суспільства визначає домінуючою стратегією свого існування та розвитку – неприйняття насильства як засобу вирішення соціальних внутрішньо системних та зовнішніх конфліктів. Тобто, основний принцип соціального управління у сучасному цивілізованому світі та система його адміністративно-правового забезпечення повинна формуватися без впливу насильства та інших проявів терористичних переконань.

У сучасний період міжнаціонального суспільно-політичного розвитку поряд із проблемами правового регулювання: уникнення і мінімізації незаконного збагачення та подолання бідності; ліквідації збройних конфліктів та забезпечення мирного співіснування громадян у країнах; забезпечення екологічної безпеки та позитивної демографічної ситуації тощо, досить значної актуальності набула проблема тероризму, а сучасний біотероризм являє собою складну структуру з відповідними масштабами діяльності.

Ключовим елементом сучасного біотероризму є організований на високому рівні його структурний характер. Зазначена терористична діяльність у сучасних умовах характеризується глобальним розмахом, високотехнологічним оснащенням, відсутністю явно виражених державних кордонів, легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. Проте варто розглянути основні передумови формування сучасного стану розвитку біотероризму в Україні як суспільно негативного явища, що сформувалося історично у період кінця XX та початку XXI століття.

Досліджуючи суспільно-правові засади виникнення та розвитку біотероризму, слід зазначити, що до кінця XX ст. основна маса населення на пострадянському просторі не сприймала належним чином проблему тероризму, а тому суспільство не формувало запит на прийняття законодавчими органами нормативно-правових актів протидії різним фактично існуючим проявам тероризму.

Розглядаючи передумови активізації терористичної діяльності після 1991 року В. Ф. Антипенко відносить до таких передумов демократизацію (анархізацію) у колишніх тоталітарних державах (країнах Східної Європи, що утворилися на території Радянського Союзу після його розпаду) та появу нових країн з низьким рівнем протидії тероризму з боку правоохоронних органів тощо [20, с. 226].

Постачання в Україну «сірого імпорту» у вигляді продуктів харчування, спецій, консервованої харчової продукції, давальницької сільськогосподарської сировини потенційно створює умови, сприятливі для введення до їх складу патогенів, що може спровокувати поширення епідемій або пандемій. Імпортна бройлерна курятина, що ввозиться в Україну, у переважній більшості містить насичені гормони росту й антибіотиків, які активно використовуються при вирощуванні курей, але основною біотерористичною загрозою є пташиний грип. Перший випадок захворювання людини пташиним грипом (H5N1) стався в травні 1997 р. у Гонконгу. В 1999 р. у світі поширився інший тип вірусу – (H9N1). В обох випадках грип передавався від курей. У 2003 р. на території Голландії пташиний грип було виявлено на 13 птахівницьких фермах. Масові спалахи пташиного грипу спостерігалися в Єгипті, Індонезії, Китаї, Таїланді тощо. У 2007 р. спалахи пташиного грипу були зареєстровані у 60 країнах світу. Як запобіжний захід здійснювався масовий забій курей на територіях держав, де мали місце випадки зараження птахів, що призвело до значних економічних збитків у птахівництві світового господарства [82, с. 70].

Варто згадати, про ряд випадків періоду 2000-их років, що мали місце в Україні. Так, зокрема: на центральній митниці міста Глухів у Сумській області (при розпаковуванні кореспонденції було виявлено конверт, який містив невідомий білий порошок); на одному з будівельних майданчиків поблизу села Осокорки під Києвом (викрито сорок скляних запаяних ампул з порошком білого кольору невідомого змісту: ампули були не маркіровані й перебували у місцях, досяжних для людей та транспорту); в Тернопільській

області з жовтня 2001 р. до червня 2002 р. було досліджено 23 конверти, в які адресанти засипали невідомий порошок. Такі дії спричинили паніку серед населення і значні грошові витрати, пов'язані з невідкладними діями відповідних рятувальних служб, правоохоронних органів. Згідно інформації, яку передавало Інтерфакс-Україна, здійснювалися всі необхідні протиепідемічні заходи. Тим часом, як заявив тодішній міністр з надзвичайних ситуацій України на нашій території функціонувало ряд спеціалізованих лабораторій, а українські фахівці були готові до «бактеріологічних диверсій».

Протягом останніх років Україна є стабільним імпортером норвезької рибної продукції. Однак, у 2012 році Російська Федерація, з метою захисту здоров'я громадян, запровадила заборону імпорту замороженої риби (лосось, форель, сьомга) з Норвегії, оскільки експертиза Россільгоспнагляду виявила у рибі підвищений вміст важких металів, що не відповідає ветеринарно-санітарним вимогам, запроваджених у країнах Митного Союзу. Також у процесі лабораторних досліджень у партіях охолодженої сьомги було знайдено сальмонелу, а в партіях лосося – бактерії групи кишкових збудників. За таких умов важливою складовою продовольчої безпеки залишається дотримання стану біологічної безпеки – середовища життєдіяльності людини, за якого відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру та функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також біологічні об'єкти природного середовища (біосферу), сільськогосподарські рослини, на тварин. Гарантування біологічної безпеки передбачає недопущення будь-яких проявів біотероризму, як сучасного типу тероризму, що здійснюється шляхом розповсюдження біологічних агентів (бактерій, вірусів, токсинів) та методів їх доставки як у природній, так і модифікованій людиною формах [82, с. 70].

Досліджуючи формування біологічного тероризму як способу негативного впливу на біорізноманіття нашої держави, зазначимо наступне.

Перебуваючи у загальній структурі терористичної діяльності, біотероризм за твердженням ряду науковців, давно перетнув державні кордони й став міжнародним суспільно негативним (злочинним) явищем. Аналіз учинених терористичних акцій свідчить про наявність сучасних тенденцій зміцнення зв'язків між терористичними організаціями різних країнах світу, налагодження та координації їхньої діяльності [170, с. 13].

Здійснені авторські розробки мотиваційних передумов формування біотероризму в усьому світі показують, що у сучасний період на перший план часто виступають ідеї, що відображають як соціально-політичні так і національно-територіальні (геополітичні) та релігійні інтереси. Надаючи аналіз великому спектру факторів, які впливають на можливість здійснення біотерористичної діяльності та виникненню біотерористичних загроз в Україні, можна висловити припущення про те, що передумовами для активізації такої діяльності у нашій державі, можуть стати постійні процеси трансформації суспільних відносин становлення ліберально-ринкової економіки, періодичні зміни домінування векторів політичного управління в країні та зовнішній негативний інформаційний та мілітаристичний вплив з боку сусідньої країни.

З метою посилення доказової бази щодо необхідності удосконалення адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму у нашій державі пропонуємо перелік сформованих нами причин, які можуть безпосередньо чи опосередковано впливати на зростання рівня біотерористичних загроз:

- подальше загострення військового протистояння на Сході України, що може супроводжуватися ростом різних видів актів терористичної спрямованості. Доказовою базою у цьому питанні слугує наступна інформація: жахлива пошесть на Чернігівщині – Африканська чума свиней, яка розпочалася одночасно з окупацією Криму та Донбасу, має ознаки біологічної війни. В першу чергу ми повинні розуміти, що йде боротьба економічна за допомогою використання смертельних вірусів. Це, як правило,

епізодично ініціюється спецслужбами або спецагентами, які вносять на конкретну територію, господарство небезпечну біозброю, а надалі розповсюдження протікає згідно завданої схеми. Встановлено, що Африканська чума свиней прийшла до України із сусідньої Росії. І, як наслідок, з Луганської області смертельно небезпечний вірус поширився на Донецьку, Чернігівську, Житомирську, Львівську та Одеську області, завдавши колосальні економічні збитки державі. Зокрема в асоціації тваринників України підрахували, що впродовж трьох років Африканська чума свиней спустошила кишені українців на понад 1 млрд гривень, а до кінця 2020 року ця сума може подвоїтися;

- об'єднання суб'єктів протиправної суспільно-економічної діяльності з корумпованими представниками державного апарату управління та їхнє прагнення до політичної влади, що сприяє переходу різних видів тероризму до засобів впливу у політичній сфері з метою зростання рівня поширення сфер власного впливу;

- постійне відставання державного (адміністративного) контролю за сферою протиправної діяльності через неналежну підготовку представників правоохоронної та судової системи тощо.

Отже, можна впевнено припустити, що однією з основних причин зародження та розвитку біотерористичної діяльності в Україні може стати недосконалість державної (адміністративної) системи соціального управління. Виходячи з цього, окремими членами суспільства, які незадоволені станом суспільно-економічного розвитку держави та власним фінансово-економічним становищем, біотероризм може розглядатися як форма соціального протесту проти влади з її офіційною системою адміністративного управління та примусу.

На нашу думку, рівновага між членами суспільства як суб'єктами права та державною владою повинна забезпечуватись виваженою правовою політикою, що передбачає можливість корегування способів, методів та прийомів політичного управління відповідно до наданих, у встановленому

чинним законодавством порядку, рекомендацій та побажань [201, с. 230]. Прояви біотерористичної діяльності у нашій державі можуть виникнути як наслідок незгоди та соціального протесту окремих членів суспільства проти встановленого механізму управління. Тобто, біотерористична діяльність може стати реакцією на соціальний конфлікт.

Проводячи рангові дослідження, сьогодні більшість експертів на перше місце ставлять власне небезпеку застосування біологічної зброї, особливо її нових форм, які не підпадають контролю за приписом Конвенції про заборону біологічної зброї; далі йдуть хімічна та ядерна зброя. Принцип таких досліджень видається дещо дискутабельним, однак у логічності йому не відмовиш – найбільшу небезпеку представляє те, що найменше може бути проконтрольовано. Адже добре відомо, що методів міжнародного контролю, спостереження і вимірювання будь-яких кількостей ядерних матеріалів та виготовлення ядерної зброї достатньо для припинення їх незаконного виробництва. Стосовно хімічної зброї, то існують досить-таки ефективні міжнародні засоби перевірки їх виробництва в рамках Конвенції про заборону хімічної зброї (1993 р.), яку ратифікували понад 170 країн. До речі, експерти, як правило, акцентують увагу на «плюсах» біологічної зброї відносно ядерної й хімічної, з точки зору можливості нанесення значної серйозної шкоди економіці противника шляхом схованого застосування біологічної зброї проти сільськогосподарських рослин, тварин і людства загалом.

В ХХІ ст. «брудні» військові технології практично не змінилися. Випадковою жертвою чергової біологічної атаки може стати кожен з нас. Сучасний біотероризм є складним багаторівневим негативним явищем сучасної дійсності, яке посягає на різні сфери життєдіяльності людей, тому попередження, протидія та боротьба з ним являє собою одну з найскладніших проблем теорії і практики сучасного адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Не викликає жодного сумніву й те, що біологічна зброя може використовуватися й у найближчому

майбутньому. Значно менше шансів у людства знайти і зрозуміти джерело походження біологічної зброї. На практиці смертельні засоби зберігаються у таємних лабораторіях, підконтрольних спецслужб певних країн. І в цій ситуації загроза використання біологічної зброї завжди залишається.

Як приклад, на даний час у світі поширюється небезпечний коронавірус, який вже спричинив масштабні негативні наслідки для країн усього світу та України зокрема. Науковці досі дискутують про природну еволюцію цього вірусу чи про його штучне виведення у лабораторії. Пандемія COVID-19 – це виклик усьому суспільству, який поділив світ «до» і «після». Зовнішня самоізоляція держав та введення внутрішніх карантинних режимів спровокували ряд невдач, зокрема: спад економіки, скорочення прямих іноземних інвестицій, зростання соціальної напруги та бідність. А найголовніше, що дана інфекція становить безпосередню загрозу суспільству, вражаючи людей, незалежно від їх соціального та економічного становища. У будь-якому разі, незважаючи на дію жорстких обмежувальних заходів, що вплинули на роботу бізнесу, державних органів та установ, а також на повсякденне життя мільйонів осіб, людство має вийти з пандемії. Водночас українське суспільство та міжнародна спільнота має усвідомити «гіркий» урок про те, як негативна дія біологічних патогенів за досить короткий період часу може поставити світ «на коліна». Та, відповідно, зробити акцент на біобезпеці, побудові ефективної системи охорони здоров'я як в межах країни, так і в межах світового співтовариства.

Важливо пам'ятати, що сучасна біотерористична діяльність ґрунтується на можливостях застосування новітніх гібридних біологічних технологій, і це забезпечує досягнення ключових завдань тероризму – маніпулювання людською свідомістю шляхом залякування населення та впливу на органи державної влади. Тобто, на сучасному етапі розвитку постіндустріального суспільства методи здійснення біотероризму постійно удосконалюються, а суб'єкти біотерористичної діяльності опановують інноваційні механізми вчинення різного роду посягань як на життя і здоров'я

людей так і на встановлення необхідного напрямку процесів їх мислення, формування духовності, моралі, поглядів та уподобань.

Аналіз історичного досвіду формування біотероризму як суспільно негативного явища сучасної дійсності надав нам підстави розглядати його наступним чином: 1) як негативне антисоціальне явище, що являє собою складну соціальну систему, детерміновану взаємодією негативних факторів зовнішнього середовища й відповідних особливостей суб'єкта тероризму; 2) як правову оцінку та відображення даного суспільно негативного явища у чинному законодавстві; 3) як здійснення процесу удосконалення на принципах законності практики протидії біотероризму.

1.2. Концептуальні підходи щодо визначення суспільно-негативних характеристик біотероризму

До теперішнього часу у правовій науці формулювання та характеристика біологічного тероризму та протидії йому в системі правового регулювання суспільних відносин здійснювалося лише в окремих наукових статтях таких вчених як О. В. Глинська, О. О. Головацький, О. В. Губар, Ю. В. Землянський, В. В. Квасюк, А. І. Комарова, О. О. Крикун, В. В. Крутов, В. І. Курило, В. В. Курзова, В. А. Ліпкан, Ю. А. Лапутіна, Д. Л. Поклонський, М. Ю. Тарасов, К. Ю. Чередниченко та інших. Проте поза межами уваги більшості науковців-правників залишилися такі основні проблеми: 1) виокремлення та деталізація біологічного тероризму з усіх інших сучасних видів високо наукового техногенного (хімічного, бактеріологічного, ядерного) тероризму та його детальне дослідження як суспільно-природничого явища; 2) розгляд біологічного тероризму як суто теоретичного політико-правового явища без детального дослідження біологічних агентів та їх негативного впливу на організм людини, тварини та стан інших суб'єктів системи біологічного різноманіття; 3) за допомогою отриманих конкретних результатів досліджень, формування у суспільній

свідомості чіткої позиції про необхідність побудови правової системи недопущення, локалізації, протидії даного суспільно негативного явища.

У сучасних умовах науковці стикнулися з проблемою неоднозначності щодо з'ясування змісту біотероризму та визначення його кваліфікаційних ознак. Це пояснюється стрімким розвитком генної інженерії, удосконаленням біотехнологій, наявністю доступу до інформації практично всіх суб'єктів суспільства, за допомогою використання Інтернет-ресурсів, екологічними змінами у природі тощо. На разі спільнота не може вплинути на хід цих подій, оскільки більшість з них – це вимога модернізації часу. Але людство в змозі скерувати такі процеси в правильному руслі, зокрема для забезпечення і продовження життя на цій планеті. Сумно констатувати, що кожна держава дбає про власні інтереси. Вона, наче той «їжак», озброюється усіма необхідними засобами, не завжди законними і гуманними, для захисту чи то нападу на іншого «їжака». Йдеться, звичайно ж, про виготовлення, наявність і використання біологічної та токсичної зброї, спрямованої на руйнацію культур, рослин, тварин, інших видів життя, їжі, води тощо.

Породження біологічної зброї – це початок біотероризму, початок «кінця», який характеризується наявністю паніки серед населення, дестабілізацією політичної ситуації в країні, підривом економіки та стурбованістю міжнародної спільноти.

Для кращого розуміння біотероризму та виокремлення його ознак, вважаємо за потрібне розглянути деякі аспекти тероризму загалом.

У зарубіжній науці є думка, що необхідність формування однакового, універсального визначення поняття міжнародного тероризму має сумнівне значення для запобігання його проявам і боротьби з ним [89]. Прихильники такої позиції вважають, що більш ефективним і значимим як із теоретичної, так й із практичної точки зору є підхід, що припускає вироблення визначеної поведінки, яка, з погляду світового співтовариства, є неприйнятною, й ухвалення рішення про запобігання їй і боротьбу шляхом розроблення ефективних засобів здійснення та забезпечення заходів відповідно до

встановлених принципів і норм міжнародного права. Тобто замість того, щоб дати абстрактне визначення цьому явищу, автори допускають, що необхідно розробити конкретний перелік видів діяльності або дій, які міжнародне співтовариство вважає неприйнятними [145]. По-друге, використання крайніх форм насильства або погрози застосування такого насильства, а також мета терористичних актів порушують межі заподіюваних ними руйнувань, тілесних ушкоджень, смерті і т. д. [407].

Найбільш правильний методологічний підхід до визначення цього поняття використаний у документах Інтерполу щодо боротьби з міжнародним тероризмом. Він полягає у формулюванні ознак, що свідчать про міжнародний характер терористичного діяння. Відповідно до цих документів тероризм має міжнародне значення, якщо: 1) цілі, оголошені лідерами терористів, стосуються більш ніж однієї країни; 2) терористичні групи користуються підтримкою (матеріальною й іншою) з-за кордону; 3) готування терористичних актів починається в одній країні, а закінчується в іншій; 4) акт спланований або підготовлений в одній країні, а відбувався в іншій; 5) жертвами акту є громадяни різних країн або службовці міжнародних організацій; 6) шкода заподіюється різним країнам або міжнародним організаціям [476, с. 2].

Як справедливо відзначають деякі автори «... кожний, хто намагається досліджувати тероризм, переконується в наявності стількох же його визначень, скільки висловлено думок з цього питання» [231, с. 23]. Таке явище зумовлене насамперед тим, що об'єктивно тероризм становить собою складне, багатомірне явище, що посягає на різні охоронювані законом сфери життєдіяльності людей будь-якими способами, а саме поняття «тероризм» складається із соціальної, політичної й кримінальної характеристик [77, с. 27].

Ю. Абаджиєв, застосовуючи системний підхід до дефініції поняття «тероризм», визначає його як: 1) одну з форм організованого, ідеологічно вмотивованого насильства з політичними цілями; 2) систематичну,

цілеспрямовану та умисну діяльність, здійснювану конспіративно організованими злочинними формуваннями; 3) злочинну діяльність, яка характеризується переважно непередбачуваністю терористичних атак у часі та просторі; 4) діяльність, здійснювану порівняно нечисельними групами терористів [1, с. 62].

Відомий фахівець із питань вивчення тероризму Ю. Антонян вважає, що тероризм – це насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок, викликати страх, примусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [21].

В. Ємельянов звертає увагу на публічність дій тероризму, спрямованих на створення в соціальній сфері обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винних [121, с. 72].

Більше того, український науковець В. Коршунов вважає, що під тероризмом слід розуміти не тільки суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей, але й вчинення значних матеріальних збитків чи настанні інших суспільно небезпечних наслідків, що здійснюються з метою порушення громадської безпеки [148, с. 160].

У вітчизняній науці кримінального права доволі цікавим є підхід, запропонований В. П. Ємельяновим, що передбачає розгляд тероризму в трьох значеннях: 1) у вузькому (власному) розумінні; 2) у широкому розумінні; 3) у найбільш широкому розумінні [133, с. 7]. Так, тероризм у вузькому розумінні співпадає з поняттям «терористичний акт», кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258 КК України. Тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому сенсі і всі

інші злочини терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів крім терористичного акту належать також інші злочини (наприклад, захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо), якщо ці діяння вчиняються публічно і спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття якогось рішення або відмови від нього [133, с. 10]. Таким чином, у широкому значенні під тероризмом слід розуміти вчинення або загрозу вчинення суспільно небезпечних діянь (вибухів, підпалів, знищення людей та речей), які посягають на громадську безпеку і спрямовані на створення обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого чи непрямого впливу на прийняття певного рішення або відмови від нього [139, с. 84]. Тероризм у найбільш широкому розумінні включає в себе не тільки злочини терористичної спрямованості, а й інші діяння, що сприяють їм, і фактично відповідає категорії «терористична діяльність», яка використовується у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [296].

Щодо ознак тероризму, то на основі вищезазначених дефініцій тероризму до них можна віднести наступні: а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше визначається саме як «форма організованого насильства»), причому «насильство» у його вузькому значенні – це реальне застосування сили або ж пряма загроза її застосування для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків; б) наявність і прямого, і непрямого об'єктів нападу, своєрідна дистанція між безпосередніми жертвами терору («безневинно» віктимних) та особами (групами, організаціями, інституціями), які є справжнім об'єктом терористичного впливу; в) відкрита чи латентна політична мотивація і спрямованість – тероризм аналізується переважно як форма політичного примусу чи шантажування державних або інших інституцій з метою задоволення висунених терористами вимог; г) відносна малочисельність безпосередніх суб'єктів терористичної атаки (що є усталеним критерієм відмежування тероризму від інших форм політичної боротьби – воєн,

національно-визвольних рухів, партизанської боротьби, політичних фронтів тощо); д) прагнення до ефекту дестабілізації та невротизації суспільства, медіа-шоку, націленість на вибуховий соціальний резонанс за другорядного значення змісту бойової операції [24].

Дослідник М. Стрімска визначає сутність сучасного тероризму як обґрунтований метод використання радикального насильства, головна мета якого – досягнення певного психічного ефекту. Характерною рисою сучасного тероризму є комунікативність: поєднання насильницьких вчинків із політичним посланням, при чому це послання може бути, а часто і є, диференційованим із огляду на різні сектори цільової публіки. Його органічною частиною може бути як інтенсивне залякування, тероризування одних, так і підбурювання інших, потенційних спільників і наслідувачів терористів. Від останніх видів тероризму сучасний тероризм відрізняється насамперед систематичним використанням крайнього насильства, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту [148, с. 160].

С. Зелінський у своїй праці стверджує, що за всю історію існування соціального феномену тероризму значно змінився його зміст та форми прояву, хоча сутність залишилась тією ж – використання крайнього насильства або погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних чи інших публічних цілей, за наявності основного конструктивного елементу – мотиву злочинного терористичного діяння – залякування державної влади, суспільства або його частини [134, с. 40].

У світлі аналізу теоретичних основ визначення тероризму, різнобічного трактування його ознак та ведення дискусій щодо єдиного формулювання підставно висловити, що наукова спільнота є однозначно солідарною в наступному: тероризм – це загроза сучасному суспільству, зокрема безпеки, добробуту, прав звичайної людини, стабільності держави та її економічному розвитку.

Тероризм, як і будь-яке соціальне явище, має декілька форм свого вираження. Як уже зазначалося, різні автори наукових праць, вчені, дослідники виділяють відмінні класифікації різновидів сучасного тероризму. Проте, на наш погляд, кожний видовий поділ тероризму є необхідним для розуміння і розпізнавання його чітких початкових критеріїв й параметрів.

Як вид суспільно-небезпечної діяльності, тероризм може підлягати розмежуванню за різноманітними критеріями. В. А. Ліпкан поділяє тероризм на внутрішній та міжнародний [230], а інші науковці проводять розмежування даного протиправного діяння в залежності: О. О. Головацький – від суб'єкта [77, с. 19], а О. В. Губар [89] та В. В. Квасюк – від використаних засобів чи способів здійснення терористичної діяльності [145, с. 47].

С. Телешун визначає такі види тероризму: 1) екологічний тероризм як реакція на незадовільний стан довкілля на території України; 2) ядерний тероризм як наслідок стратегічного розташування України на шляху транзиту нелегальних поставок радіоактивних компонентів, матеріалів та ізотопів, а також наявності АЕС на території країни; 3) хіміко-бактеріологічний тероризм як результат низького рівня санітарного й епідеміологічного контролю, системи сертифікації товарів, що перевозяться через кордони, а також того, що Україна не має матеріально-технічної бази для ліквідації наслідків можливих епідемій [407, с. 167].

З метою посилення доказової бази більш детального дослідження фактичної складової технологічного тероризму в сучасній правовій науці, а також для формування дієвих пропозицій щодо вдосконалення системи адміністративно-правового регулювання протидії біологічному тероризму, спробуємо надати отриману в результаті аналізу наукових праць В. А. Коростиленко, Б. Д. Леонова, І. М. Рижова та інших [170] інформацію про якісні характеристики біологічної зброї, зокрема, її вражаючої дії, високу токсичність й іншого ряду переваг, які встановлюють пріоритет

використання в сучасній злочинній діяльності терористів певних терористичних організацій:

1) складність виявлення таких речовин за допомогою антитерористичних методів;

2) проміжок часу між використанням і початком дії на людей, що дає можливість виконавцям біотерористичних атак безперешкодно покинути місце злочину;

3) відсутність залишених біологічними речовинами слідів на місці злочину, що дозволяє терористам приховувати джерело вражаючої дії;

4) можливість використання біологічної зброї в рамках малого за масштабами нападу з метою демонстрації рішучості терористичної організації до більш масштабних дій;

5) можливість нанести великі втрати в збройних силах держави або колосальні втрати для економіки країни;

6) швидке досягнення панічного стану населення, який настає через прихований характер цих речовин, які представляють собою дезодоровані і прозорі мікроскопічні субстанції, а також інші соціальні потрясіння, які виникають через застосування біотерористичної зброї;

7) відносна легкість, з якою ця зброя може бути виготовлена, придбана, а також переміщена з однієї країни в іншу, що розташовані навіть на різних континентах.

У зв'язку з цим також доцільно звернутися до наявного у правовій науці доктринального тлумачення категорії «біологічна зброя» та зазначити, що така зброя являє собою призначені для масового враження людей, тварин і рослин спеціальні боєприпаси та бойові прибори із засобами доставки, що споряджені біологічними засобами. Вражаюча дія біологічної зброї базується на використанні хвороботворних властивостей мікроорганізмів (бактерій, вірусів, грибків) та отрути, що виробляються деякими бактеріями. До класу бактерій відносяться збудники значної кількості найбільш небезпечних хвороб людини – чуми, холери, сибірської виразки, сапу. Віруси є

збудниками висипного тифу, плямистої лихоманки тощо. Грибки сприяють розвитку тяжких форм бластомікозу і гістоплазмозу. Деякі мікроорганізми виробляють отруйні токсини, які викликають отруєння, а також такі хвороби як ботулізм та дифтерія [208, с. 64].

Більш розширений підхід до визначення поняття «біологічна зброя» ми спостерігаємо в працях інших дослідників, а зокрема біологічну зброю вони розуміють як зброю, дія якої ґрунтується на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів, які можуть викликати масові захворювання людей, тварин і рослин, а саме: а) збудники захворювань (патогени), небезпечні для людини, – віруси (збудники різних видів гарячки, енцефаліту, віспи, тифу, бруцельозу, холери, дизентерії, сапу, чуми, туляремії, орнітозу, ботулізму, газової гангрени, правцю тощо) і токсини (газової гангрени, стафілококу, дизентерійний, холерний і правцевий токсин); б) патогени небезпечні для тварин, – віруси (збудники чуми свиней, грипу птахів, ящуру, віспи кіз та овець, сказу, хвороби Ньюкасла, чуми дрібних жуйних та чуми великої рогатої худоби тощо) і бактерій (збудник плевропневмонії рогатої худоби); в) патогени небезпечні для рослин, – віруси (збудник кущистості верхівки бананів), бактерії (збудники опіку цукрової тростини, опіку рису, раку цитрусових, збудник хвороби Пірса винограду), мікроскопічні гриби (збудники антракнозу кави, гелмінтоспоріозу рису, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірікуляріозу рису, інфекційного висихання цитрусових, моніліозу кави) тощо [255, с. 219].

Основою біологічної зброї є наявність біологічного агента, який, в свою чергу, призводить до різних ефектів. Однак, бойовим біологічним агентом може вважатися далеко не кожен мікроорганізм, а лише той, що володіє відповідними властивостями.

Потенційно небезпечні біологічні агенти (БА) та засоби їх застосування розглядаються на основі трьох технологічних категорій з урахуванням цілей терористичного застосування і типів діючих терористичних груп. Низькотехнологічні БА можуть вноситися до їжі або води і, як наслідок,

викликати масові харчові отруєння. Високотехнологічні БА, що, як правило, знаходяться в аерозольній формі, можуть застосовуватися для зараження значних територій і викликати масові спалахи захворювань. Найбільшу небезпеку становитимуть спеціально розроблені БА із використанням новітніх мікробіологічних технологій – це, наприклад, штучно модифіковані бактерії, резистентні до дії будь-яких відомих антибіотиків, або віруси, більш стійкі до факторів навколишнього середовища [171, с. 370-371].

Розрізняють три основні способи застосування біологічної зброї: зараження їжі або води, які потім потрапляють до населення; інфікування переносників, таких як комарі та блохи, які заражають населення і худобу; створення аерозольних хмар, які через вдихання заражають населення, та зараження місцевості. Фахівці вважають, що найімовірнішим є застосування біологічної зброї у вигляді аерозольних хмар, які можуть бути створені різними способами: вибух бомби, розпилення тощо. Уражальна здатність біологічної зброї визначається багатьма чинниками: кількістю використаного агента, напрямком і силою вітру, погодними умовами [240, с. 14-15].

Як свідчить аналіз, при дослідженні поняття «біологічна зброя», доцільно зважати на такі наступні характеристики. По-перше, – біологічна зброя спрямована на чисельні людські жертви, руйнування навколишнього середовища та природних ресурсів. По-друге, – використання біологічної зброї є специфічною формою насильства. По-третє, значно розширилися дії, які терористи можуть реалізувати проти людства, зокрема: масові отруєння, зараження небезпечними хворобами, поширення епідемій та епізоотій тощо.

Звідси ми розуміємо, що біологічна зброя безапелювано відноситься до зброї масового знищення, і при цьому поєдує в собі ряд вражаючих факторів.

Для удосконалення біологічної зброї сьогодні можуть використовуватися досягнення в розвитку молекулярної біології, мікробіології, генної інженерії і т. д. За цих умов наукова революція в біотехнології, в основі якої закладені здобутки молекулярної технології та

генетики, розв'язала можливості безпосереднього впливу на генетичний апарат мікробних, тваринних і рослинних клітин.

Досліджуючи особливості технологічного тероризму в світовому масштабі, ми приходимо до думки про те, що застосування біологічних методів масового ураження при здійсненні терористичних актів по відношенню до об'єктів техногенної сфери, а також загроза їх знищення не виходять за межі традиційного розуміння тероризму (хоча і може відрізнитися масштабами збитків), носить міжнаціональний характер, однак вимагає особливого нормативно-правового регулювання в нашій країні, особливо в період активізації збройного конфлікту на Сході України і агресивних військових дій сусідньої країни проти нашої держави, а саме: територіальної цілісності та суверенітету. У зв'язку з вищевикладеним, проблеми протидії біологічному тероризму в Україні набувають особливої активності.

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [296] міститься тільки поняття технологічного тероризму. Згідно ст. 1 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» терор (terror, у перекладі з латини – страх, жах) – залякування людей, що виражається в насильстві та вбивствах. Терором також називається загроза фізичної розправи з політичних чи якихось інших мотивів або залякування з загрозою розправи або вбивства. Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [296]. В свою чергу, технологічним тероризмом вважаються злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення,

виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру [296]. Зауважимо, у законі лише двічі згадується термін біологічна зброя (ст. 1).

У ст. 3 («Основні принципи боротьби з тероризмом») Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначається, що боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах: 1) законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; 2) комплексного використання з цією метою правових, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських а також політичних та інших можливостей; 3) пріоритетності попереджувальних заходів; 4) невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; 5) пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; 6) поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; 7) нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; 8) єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; 9) співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом; 10) антитерористична операція може здійснюватися одночасно із відсіччю збройної агресії в порядку ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй та/або в умовах запровадження воєнного чи надзвичайного стану відповідно до Конституції України та законодавства України [296].

Опрацьовуючи проблемні питання розуміння і сприйняття суспільством негативних характеристик біотероризму, а також формування системи нормативно-правових актів протидії біотероризму, зокрема принципів формування такої системи, на нашу думку, доцільно здійснити

короткий теоретико-правовий аналіз значення такої юридичної дефініції як «принцип» та розуміння її окремими науковцями-правниками, а також більш детально проаналізувати доктринальні наукові підходи до вищезазначених законодавчо встановлених принципів протидії тероризму.

Отже, термін «принципи» походить від лат. «*principium*» – початок, закон, принцип [86, с. 225]. У сучасній вітчизняній науці збірне поняття щодо даної категорії, яке можна сформулювати як вихідні, фундаментальні положення, орієнтири, перевірені теорією і практикою [380, с. 98]. Принципи значною мірою визначаються соціально-економічними умовами, що склалися в суспільстві, а їх ігнорування призводить до того, що багато змін, які відбуваються, ще довгий час не помічаються, виходячи з суб'єктивних поглядів [218, с. 78].

Розглядаючи адміністративно-правові проблеми у системі державної управлінської діяльності щодо протидії біотероризму, та, намагаючись визначити притаманні такій протидії спеціальні принципи формування законодавства, здійснимо аналіз окремих позицій вітчизняних науковців-правників. Отже, О. П. Рябченко зазначає, що принципи формулюються у вигляді певних наукових положень, закріплених у своїй основі правом, та застосовуються у теоретичній і практичній державно-управлінській діяльності [380, с. 102]. В. В. Мушенко вважає, що принцип – це основне вихідне і безальтернативне положення будь-якого вчення, що визначає основу побудови правового механізму [257, с. 94].

Виходячи з вищевикладеного, наголосимо, що в сучасних умовах вірогідності існування біотерористичних загроз в Україні, принципи їх протидії необхідно виділяти як самостійний і важливий чинник удосконалення державного адміністративно-правового механізму системи національної безпеки. Під спеціальним принципом законодавчого забезпечення протидії біотероризму слід розуміти основні керовані універсальні орієнтири, яким необхідно послідовно слідувати та застосовувати для впливу на будь-який об'єкт загрози чи певну сферу

суспільних відносин: економічну, соціальну, наукову, технічну, яких у сукупності необхідно розглядати як систему з відповідними взаємозв'язками між певними підсистемами та елементами [196, с. 87].

На основі аналізу існуючих наукових підходів до визначених у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» принципів протидії тероризму, зазначимо, що колектив науковців Львівського національного університету внутрішніх справ від керівництвом професора В. К. Грищука здійснив розподіл принципів протидії тероризму таким чином:

1) загально правові принципи (законність, комплексне використання профілактичних правових, політичних, соціально-економічних, пропагандистських заходів);

2) кримінально-правові принципи і принципи боротьби зі злочинністю (пріоритет заходів попередження тероризму; невідворотність покарання за здійснення терористичної діяльності або участь у терористичній діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом);

3) окремі принципи антитерористичного законодавства (пріоритет захисту життя і прав осіб, що наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; мінімальні поступки терористові; єдиноначальність у керівництві силами і засобами, що залучаються з метою проведення антитерористичних операцій; мінімальний розголос технічних прийомів і тактики проведення антитерористичних операцій, а також складу учасників зазначених операцій) [411, с. 208-209].

Спираючись на вищезазначений аналіз принципів загальної категорії «тероризм», постає потреба у раціональному викладенні власної пропозиції щодо внесення змін до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [296] шляхом розділення тлумачення понять «технологічний» та «біологічний» тероризм, визначаючи останній напрямом деталізації та виокремлення необхідних елементів з існуючого у вищезазначеному законі поняття – проступки та злочини, що вчиняються з терористичною метою із

застосуванням біологічної зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, включаючи виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру. Дане визначення надає можливість розпізнати і виокремити суспільно-негативні характеристики біотероризму, тим самим виділити його з поміж інших видів тероризму.

З метою обґрунтування позиції щодо доцільності внесення у чинне законодавство поняття «біологічний тероризм» пропонуємо авторське обґрунтування принципу законності адміністративно-правового забезпечення протидії біологічному тероризму як специфічному елементу комплексної суспільно-негативної категорії «тероризм».

Слід розпочати даний аналіз із наведення вислову В. Ф. Годованця про те, що законність є загальноправовим принципом, що включає неухильне дотримання і виконання розпоряджень Конституції України, законів і відповідних їм інших нормативних актів усіма державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами [74, с. 32].

На нашу думку, основні положення цього принципу закріплено у ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти тільки на основі, у межах повноважень і способами, що передбачені Конституцією і законами України [164].

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» як основний нормативно-правовий акт антитерористичного законодавства, хоч і не містить окремих (спеціальних) норм про заходи протидії біотероризму, однак конкретизує принцип законності визначенням компетенції державних органів, задіяних у проведенні антитерористичних операцій і плануванні заходів щодо

припинення проявів, у тому числі і біотероризму як сучасного різновиду терористичної діяльності.

Дотримання принципу законності у сфері протидії біотероризму, за нашим переконанням, полягає у наступному. У першу чергу покарання призначається уповноваженим Конституцією України органом – судом. Крім того, покарання застосовується лише до осіб, що вчинили терористичне злочинне діяння. У відповідності до ст. ст. 51, 65 Кримінального кодексу України [205] покарання може бути призначено лише таке, котре передбачено системою покарання та визначатися відповідно до загальних засад його призначення, в межах передбачених статтею Особливої частини вищезазначеного кодексу, за якою кваліфіковане злочинне діяння.

Слід зазначити, що принцип законності передбачає також притягнення до юридичної відповідальності за вчинення терористичної діяльності біологічного характеру у спосіб, установлений нормами матеріального та процесуального законодавства України, без будь-яких вилучень, з поширенням на суб'єктів біотерористичної діяльності усієї системи державних процесуальних гарантій.

Ще один важливий елемент принципу законності у боротьбі з проявами біологічного тероризму полягає у тому, що державна політика України у сфері протидії тероризму ґрунтується на визнанні головним завданням вжиття превентивних заходів, застосувачи які, можна припинити підготовчу біотерористичну діяльність, тобто здійснення акцій, що загрожують життю і здоров'ю громадян і безпеці держави [180, с. 121].

Подальша реалізація цього принципу, на нашу думку, повинна здійснюватись на підставі законодавчо закріплених адміністративно-процесуальних заходів, які повинні включати в себе: 1) збір і аналіз інформації про терористичну діяльність суб'єктів біологічного тероризму на території України; 2) створення системи гарантування безпеки суспільства і держави від біологічних терористичних посягань; 3) координацію діяльності правоохоронних органів України з подібними органами інших держав.

На противагу існуючих в правовій науці доктринальних тлумачень дефініції «біологічний тероризм», а також позицій вчених щодо його характеристики, як суспільно негативного (злочинного) явища, в системі чинного законодавства визначення і характеристика об'єктно-суб'єктного складу та інших характерних елементів системи адміністративно - правового регулювання даного виду відносин є недостатнім [178, с. 65].

Авторська позиція про відсутність належного нормативно-правового закріплення категорії біологічний тероризм та характеристика його впливу на санітарно-епідеміологічне благополуччя населення знаходить своє відображення й при здійсненні аналізу Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [349].

Слід зазначити, що у доктринальному тлумаченні вимальовується більш тісний зв'язок біологічної та екологічної безпеки і остання пояснюється як «створення таких умов та заходів, які забезпечують мінімальний ризик для людини з боку оточуючого середовища, а одним із найбільш актуальних її аспектів є біологічна безпека» [65, с. 126]. Це пояснюється тим, що науковці шукають шляхи виокремлення суспільно-негативних характеристик біотероризму, опрацьовують визначення поняття «біотероризм», враховуючи при цьому різні чинники, розроблять «сценарії» наслідків цього явища на суспільство тощо. Але тут варто відзначити наступне. У всіх сучасних наукових підходах щодо оцінки тероризму і біотероризму також відсутнє єдине систематизоване розуміння вищезгаданих дефініцій. Однак проблема полягає не стільки у різноманітності цих підходів та їх розбіжності, скільки в тому, що біологічний тероризм як прояв технологічного тероризму відіграє домінуючу роль серед загроз державі, суспільству та міжнародній безпеці.

Аналізуючи поняття тероризму й біотероризму, необхідно зазначити, що в науці безперечною є точка зору, згідно з якою біотероризм є різновидом тероризму взагалі й має найважливіші властиві йому ознаки, включаючи залякування населення й вплив на прийняття рішень органами держави або

міжнародними організаціями. Виокремлення біологічного тероризму в самостійний вид тероризму, що характеризується підвищеною суспільною небезпекою, відбувається насамперед за ознаками об'єктивної сторони, а саме діяння, способів і засобів вчинення, що припускають використання специфічних речовин – біологічних агентів або токсинів.

Окрім цього, розкриваючи склад біотероризму, потрібно враховувати ще одну значиму особливість. Зокрема, в багатьох випадках його жертвами можуть стати громадяни різних країн і шкода буде заподіяна не одній, а багатьом державам. Тому, зважаючи на цей механізм здійснення актів біотероризму й настання його наслідків, в основі яких лежить поширення інфекції, біотероризм можна розглядати як різновид міжнародного тероризму. Але при цьому варто відзначити наступне. Біологічний тероризм слід розглядати як різновид міжнародного тероризму лише у випадку, якщо йому притаманні ознаки складу діяння міжнародного характеру. Ці ознаки чітко зафіксовані в міжнародних документах щодо боротьби з тероризмом.

Вікіпедія визначає біотероризм як тип тероризму, що супроводжується розповсюдженням біологічних агентів, тобто бактерій, вірусів або токсинів, так само як і методів їхньої доставки, як в природній, так і в модифікованій людиною формі, тобто з використанням біологічної зброї [39].

Головна мета біотероризму – це керування людьми без знищення матеріального світу. Для досягнення своєї мети терористи використовують різні методи, але найбільшу небезпеку для людського суспільства становить стан раптового й непередбаченого використання хімічної, бактеріологічної, радіологічної, ядерної зброї масового знищення.

У наукових літературних джерелах зустрічаються різні трактування поняття біологічного тероризму. Доволі змістовно трактують його автори наукових видань «Захист людини в надзвичайних ситуаціях» [130, с. 193] і «Специфічна індикація патогенних біологічних агентів» [396, с. 273]. Біологічний терористичний акт вони визначають як застосування біологічних агентів (патогенів) шляхом навмисного прихованого зараження середовища

проживання людини (повітря замкнених просторів, місцевості з об'єктами, що перебувають на ній, рослинністю, сільськогосподарськими культурами, відкритих водойм і водопровідної мережі, продовольства, тварин) або ж шляхом здійснення вибухів, створенням умов для аварій іншим методом на об'єктах біотехнологічної промисловості, у мікробіологічних лабораторіях, що працюють із патогенними для людини й тварин мікроорганізмами, з елімінацією останніх у зовнішнє середовище за межі цих об'єктів (лабораторій). Цінність визначення біотероризму полягає в тому, що воно інформує дослідника про різноманітні способи здійснення актів біотероризму. Досить цікаве пояснення біологічного тероризму міститься в іншій науковій праці. У ній біологічний тероризм розглядають як «... навмисне застосування окремими особами, терористичними групами або організаціями біологічних засобів для ураження людей, сільськогосподарських тварин і культурних рослин з метою знищення або знешкодження людей, нанесення економічних втрат країні, нав'язування певної лінії поведінки в сфері розв'язку внутрішніх і зовнішніх спорів» [414, с. 665].

Але у більшості дефініцій простежуються такі ознаки біотероризму, як застосування біологічних агентів або токсинів, ураження людей, тварин і рослин у результаті впливу агентів або токсинів, ціллю є залякування населення або вплив на органи влади. Наприклад, у роботах окремих вчених в сфері дослідження біологічної зброї його визначають як «... використання небезпечних біологічних агентів для заподіяння загрози життю і здоров'ю людей заради досягнення цілей політичного й матеріального характеру» [116, с. 63]. Інші науковці подають більш просте визначення поняття біологічного тероризму як терористичних актів з використанням біологічної зброї або її окремих складників [409, с. 294].

У виданому Інтерполом «Посібнику з прогнозування й запобіганню актам біотероризму» міститься така дефініція досліджуваного поняття: «біотероризм – це навмисне використання біологічних агентів (бактерій,

вірусів і т. п.) або токсинів для завдання збитків або знищення людей, тварин або рослин для залякування або відмінювання урядом або громадянського суспільства до проходження певним політичним або соціальним цілям» [465, с. 7].

З точки зору О. О. Головацького, біотероризм відрізняється від інших видів тероризму тим, що його деструктивний потенціал пов'язаний з ураженням живої сили, тобто людей, без заподіяння шкоди матеріальним об'єктам. Особливістю біологічної зброї є те, що її надзвичайно складно виявити, а ефект від її застосування може бути відкладеним та прихованим на значний термін, що збільшує кількість її потенційних жертв [77, с. 18]. Зокрема, патогени (біологічні агенти, або мікроби) фактично неможливо розпізнати, і вони відносно легко можуть бути як ввезені у будь-яку країну світу та розмножені у великій кількості. Головними групами або класами патогенів, які можуть викликати інфекційні хвороби, є: 1) бактерії, які можуть викликати такі хвороби, як сибірська виразка, чума і туляремія. Хоча багато патогенних бактерій чутливі до антибіотиків, деякі їх штами стійкі до них і здатні існувати в природних умовах; 2) віруси, що викликають хвороби і можуть виникати в живих тканинах; 3) рикетсії, прикладом яких є бактерії, що викликають лихоманку; 4) гриби, деякі з яких можуть бути використані проти людини, але найбільш небезпечні для сільськогосподарських культур; 5) токсини, тобто продукти життєдіяльності мікроорганізмів (токсин ботулізму або ентеротоксин У стафілокока), рослини (рицин з бобів рицини) або молюскі (сакситоксин) [39].

Спектр збудників, які можливо використати з біотерористичною метою, по суті такий самий, як і спектр інфекцій, що становлять загрозу для будь-якої країни у разі ввезення з-за її меж, або збудників, що циркулюють у державі (у природних чи інших вогнищах) [389, с. 498].

Потенційну небезпеку з точки зору віднесення того або іншого біоагента до біологічної зброї оцінюють за сукупністю ознак, важливими із яких є:

– незначна кількість біоагента, здатного до самовідтворення та його висока контагіозність для людей, тварин, рослин;

– наявність латентного періоду з моменту застосування до появи перших ознак зараження від декількох годин до декількох тижнів, що уможлиблює його приховане застосування та уникнення відповідальності;

– можливість виробництва біоагента з використанням обладнання подвійного призначення, яке широко застосовується у фармацевтичній, харчовій, сільськогосподарській промисловості, його здатність до само розповсюдження, зараження води, продуктів без утрати контагіозних властивостей;

– пряма або опосередкована дія через воду, продукти харчування, ґрунт тощо, можливість самостійного вибору мішені;

– середній рівень підготовки персоналу, достатній для виробництва і застосування біологічної зброї;

– широке «поле» вибору потенційних виробників (уся мікробіологічна, біомедична, фармакологічна, хімічна промисловість);

– можливість і доступність отримання генетично модифікованих мікроорганізмів із попередньо запрограмованими властивостями (наприклад, стійкість до дезинфікувальних засобів, антибіотиків тощо);

– невелика вартість та відносна легкість видобування вихідної кількості біоагента та живильних середовищ, необхідних для наступного масового виробництва для реалізації мети [27, с. 33].

Поєднання нами визначення ряду усіх можливих об'єктів біотерористичного впливу в одній дефініції «біорізноманіття» пояснюється підтримкою наукової позиції правознавця І. В. Курило (Гиренко), яка зазначає, що біорізноманіття є національним багатством України. Це різноманіття живих організмів (рослин, тварин, грибів і мікроорганізмів), а також екосистем (наземних, водних, морських, гірських), природних комплексів і екологічних процесів, частиною яких вони являються. Людина є

невід'ємним елементом біорізноманіття і поза ним існувати не може» [216, с. 480].

Досліджуючи передумови вищезазначених наслідків сучасного стану організації терористичної діяльності зазначимо, що ще у 90-х роках минулого століття науковець, політик (народний депутат України попередніх скликань Верховної Ради України), громадський діяч О. М. Литвак розглядав біотероризм як явище високого рівня небезпеки. Така терористична діяльність, за визначенням науковця, була орієнтована на масові жертви, а тому вимагала підвищення ефективності заходів для запобігання біотероризму. Також вчений зазначав, що визначення методологічної основи детермінації тероризму має безпосереднє практичне значення, оскільки від цього залежить вибір засобів попередження терористичних актів [226, с. 203].

На думку Гребенюка М. В. та Леонова Б. Д., біотероризм як особливо небезпечний різновид тероризму являє собою використання біологічних агентів, бактерій або токсинів для масштабного знищення продовольчих, біологічних ресурсів будь-якої країни з метою встановлення зовнішнього тотального контролю над ними, підриву продовольчої незалежності [84, с. 90].

З міркувань американського дослідника В. Каруса, біотероризмом є особлива форма тероризму, пов'язана з умисним екологічним викидом патогенів (вірусів, бактерій, паразитів, грибів, токсинів), які викликають хворобу чи смерть людей, тварин чи рослин. Поширення відбувається шляхом вивільнення аерозолів як доповнення до вибухових речовин або шляхом отруєння продуктів чи водних ресурсів [468].

Висока небезпека біотероризму зумовлюється наступними причинами:

- 1) біологічна зброя більш доступна, так як мікроорганізми, які можуть бути використані як агенти, існують у природі;
- 2) значна кількість вірусів і мікроорганізмів ще не вивчені. Крім того, в природних умовах постійно виникають нові патогени – так звані «виникаючі інфекції»;

- 3) біологічна зброя проста у виготовленні. На сьогодні, у світі існує понад 22 тис. лабораторій, здатних виробляти біологічну зброю;
- 4) біологічна зброя зручна для зберігання і транспортування;
- 5) небезпечні біологічні агенти, у порівнянні з хімічними і радіологічними, складно виявити;
- 6) при використанні біологічної зброї має місце широке розповсюдження вражаючого агента, складність виявлення місця застосування зброї й інколи неможливість обмеження зони терористичного акту;
- 7) для надання допомоги постраждалим потрібна одночасно велика кількість вакцин та/або антибіотиків [215, с. 36].

Під час аналізу біологічного тероризму з об'єктивної точки зору, варто звернути увагу на підвиди його прояву. Застосовуючи біологічну зброю, терористи можуть мати зовсім різні цілі. Залежно від цього можна виділити такі різновиди біологічного тероризму: релігійний (коли фанатиків, сепаратистів або просто психічно хворих людей приваблює демонстраційний аспект біологічного тероризму); політичний (для вирішення політичних проблем, дестабілізації ситуації в країні); економічний (як спосіб конкурентної економічної боротьби, коли можуть постраждати галузі сільського господарства) [253, с. 131].

Окрім цього, в деяких наукових працях вживають два терміни: «акт біологічного (бактеріологічного) тероризму» і «біологічний тероризм». Під першим терміном автори розуміють одиничний факт застосування або спроби застосування бактеріологічних культур (бактерій, вірусів, токсинів, грибків і т. д.) для поширення епідемій або епізоотії з метою тиску на органи державної влади для прийняття рішень, що висуваються терористами. Широке ж використання з метою терористичної діяльності бактеріологічних культур називають «біологічним тероризмом» [432, с. 42]. Заслугове на увагу ще один підхід, згідно з яким під біотерористичним актом розуміють кожен зі способів цілеспрямованого впливу або безпосередньо на людину,

або опосередковано через спожиті нею продукти рослинного, тваринного й штучного походження, застосовувані з метою зниження тривалості й якості життя [274, с. 49].

Таким чином можна зробити чергові висновки, що особливо небезпечним різновидом тероризму визнається біотероризм, який являє собою використання біологічних агентів, бактерій або токсинів для масштабного знищення продовольчих, біологічних ресурсів будь-якої країни з метою встановлення зовнішнього тотального контролю над ними, підриву продовольчої незалежності [84, с. 90]. Біотероризм необхідно характеризувати за ознаками тероризму з виявленням відмінних ознак біологічного тероризму. Акти біологічного тероризму можуть бути як відкритими (демонстративними, оголошеними), так і закритими (прихованими).

Проведені авторські дослідження дають підстави стверджувати, що біотероризм є антисоціальним феноменом та являє собою складне явище матеріального світу, прояви якого людство відчуває протягом усієї своєї історії. Використовуючи біотероризм як спосіб ведення політичної боротьби у суспільстві, окремі представники такого суспільства поступово перетворили його на явище глобального масштабу. Слід доповнити, що такому стану справ сприяла здатність суб'єктів біотерористичної діяльності використовувати досягнення технічного прогресу у частині різносторонньої озброєності виконавців при виборі біологічних способів впливу на якісний стан біорізноманіття.

Отже, використовуючи вищевикладені результати дослідження, та, спираючись на надбання представників правової науки у царині дослідження загальної проблематики протидії тероризму, таких як Коростиленко В. А., Леонов Б. Д., Рижов І. М. та інших [20], пропонуємо авторське тлумачення дефініції «біологічний тероризм як антисоціальний феномен», визначаючи його як процес нав'язування окремим громадянам чи суспільству в цілому, незалежно від принципів його організації, способів соціального управління

або його примусової зміни шляхом проведення або погрози проведення проти населення з метою загрози їх знищення біотерористичних дій насильницького характеру (з використанням біологічних засобів: бактерій, вірусів, грибків, токсинів або речовин, вироблених цими організмами), які здатні викликати широкий суспільний резонанс на основі віртуального страху або фактичного знищення максимальної кількості людей та інших елементів біорізноманіття.

1.3. Біотероризм як загроза біобезпеці держави

Суб'єкти терористичної діяльності, намагаючись протистояти засобам боротьби з боку суспільства та правоохоронних органів різних держав, удосконалюють свої методи неправомірної діяльності та постійно вишукують інші технологічні засоби злочинного впливу на суспільство. В результаті чого, на початку XXI століття на позитивний розвиток суспільно-політичної ситуації у світі, постійно посилюється негативний вплив терористичної діяльності чи погроза її застосування з використанням терористами передових наукових (хімічних, біологічних, бактеріологічних) технологій при анонімному здійсненні терористичної діяльності (без висунення будь-якими особами будь-яких вимог). Політико-правова протидія подібним сценаріям розвитку терористичної діяльності та мінімізація застосуванням зброї масового ураження у світі, повинна формуватися на основі детального вивчення соціальних протистоянь у світі та передумов, сутності та наслідків високотехнологічної терористичної діяльності.

Питання біологічної безпеки є важливою складовою національної безпеки України. Перебуваючи у тісному політико-економічному контакті із значною кількістю зарубіжних країн, нашій державі у тому чи іншому випадку можуть загрожувати наслідки проявів біотероризму у світі, про що свідчить аналіз окремих видів терористичної діяльності, що сформувалися та закріпилися у XX столітті та технологічно удосконалюються XXI столітті.

На теперішній час проблему біобезпеки нереально розкрити коротко, так як вона охоплює великий комплекс заходів зі сторони як конкретної держави так і міжнародної спільноти загалом.

Актуальність дослідження у царині даної проблематики підтверджує також позиція вітчизняного безпекознавця В. А. Ліпкана, який аргументовано зауважує, що Україна, являючись органічною складовою світового співтовариства, не може не виявляти занепокоєння з приводу перманентної ескалації тероризму – цього руйнівного явища, і з огляду на інтеграційні процеси, що супроводжують її розвиток як суверенної держави, вирішення проблем боротьби з тероризмом набуває першочергового значення [232, с. 60].

Відкрите військове протистояння на території нашої держави є середовищем для зародження та формування біотерористичної діяльності як потенційної загрози екологічного характеру національній безпеці в цілому та, зокрема, санітарно-епідеміологічному благополуччю населення [183, с. 86]. Отже, складний сучасний стан міжнародної політико-правової ситуації, в колі якої знаходиться Україна, спонукає нас до концептуального дослідження адміністративно-правових засад протидії біологічному тероризму як суспільно-негативному явищу сучасної дійсності.

Вирішенню проблем адміністративно-правового регулювання заходів протидії терористичним загрозам у контексті забезпечення національної безпеки, а також формуванню правового механізму подолання загроз біологічного тероризму, присвятили свої наукові праці такі вчені, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, О. Г. Братель, Т. З. Гарасимів, О. В. Глинська, К. В. Гришук, В. С. Канцір, В. І. Курило, Ю. А. Лапутіна, В. А. Ліпкан, Н. П. Тиндик, К. Ю. Чередчиченко, І. В. Шкурат та інші. Більшість дослідників основну увагу звертають на небезпеку такого виду тероризму як у рамках окремої держави так і в міжнародному співтоваристві та, виходячи з цього, розробляють рекомендації щодо комплексної протидії різним видам тероризму. Однак, поза межами уваги науковців залишається виокремлення

біологічного тероризму, як одного із сучасних прогресуючих видів технологічного тероризму, а також відсутні ґрунтовні аспекти визначення фахівців щодо протидії впливу біологічного тероризму на погіршення стану санітарно-епідеміологічного благополуччя населення. Адже, як слушно зазначає В. В. Мушенко, саме перед представниками вітчизняної правової науки постійно постає завдання удосконалення державної політики шляхом розробки нових підходів до її формування за допомогою існуючого теоретичного і практичного досвіду науковця, його суб'єктивного сприйняття та оцінки особливостей нормативно-правового регулювання тих чи інших суспільних відносин [258, с. 24].

В аспекті даної проблематики, тобто передумов виникнення окремих сучасних видів технологічного тероризму на межі тисячоліть та з метою формування пропозицій його адміністративно-правової протидії, вважаємо за доцільне охарактеризувати еволюцію розвитку біологічного (бактеріологічного) тероризму у порівнянні з іншими суміжними злочинними проявами – ядерним, хімічним тероризмом, а також за допомогою здійснення взаємних характеристик встановити причини розвитку біологічного тероризму у ХХІ столітті та можливості його розповсюдження в Україні.

Почати виклад авторських досліджень, на нашу думку, буде доцільним з ознайомлення із матеріалами публікації вченого А. Дем'янчука про те, що в період 70-х років ХХ століття найбільшу загрозу з точки зору ескалації озброєнь, які перебували в руках терористів, представляли собою викрадені ядерні матеріали [99, с. 14]. На противагу минулому періоду суспільного буття, сучасні оцінки в цій сфері базуються на переконанні, що значна маса терористичних груп не володіють ні фінансовими, ні технічними ресурсами, потрібними для придбання ядерних озброєнь. Проте, вони можуть нагромаджувати достатньо матеріалів для виготовлення зброї радіологічної дисперсії, а також деяких біологічних і хімічних отруйних речовин.

В контексті розвитку авторської стратегії дослідження запропонуємо аналіз наукової позиції К. Ю. Чередниченко та О. В. Глинської, які

зазначають, що стрімкий розвиток технологій у медицині, біології, генетиці, хімії, фізиці та інших природничих науках має не лише позитивні наслідки, але й породжує можливість застосування біологічних та хімічних агентів для досягнення злочинних цілей [437, с. 693].

Аналізуючи наукову полеміку серед вітчизняних і зарубіжних вчених щодо домінуючих видів сучасної терористичної діяльності, приходимо до висновку про те, що багато дослідників і фахівці з організації практичної протидії тероризму вже протягом останніх тридцяти років інформують суспільство про зростання загрози біологічного тероризму як виду сучасного технологічного тероризму, висловлюючи при цьому такі припущення:

1) терористичні групи можуть використовувати хімічні, біологічні та інші засоби масового ураження проти людей або ж просто декларувати загрозу їх застосування;

2) на противагу використанню ядерних матеріалів, терористів більше приваблюють хімічні і біологічні засоби ураження через більш прості можливості їх виготовлення, а також їх токсична властивість дозволяє здійснювати масові ураження за допомогою відносно невеликої кількості речовини, що використовується [410, с. 103].

Для підтвердження власної наукової позиції та позицій інших науковців, звернемося до статистичних даних наступного змісту. На момент 2014 року, за минуле десятиліття у світі відбулося 262 інциденти із застосуванням біологічних агентів. Із них 157 (60%) розглядали як випадки тероризму, 105 (40%) – як карні злочини, включаючи шантаж або спроби убивства. З усіх випадків біологічного терору з 1990 р. і до середини 2001 р. 66% становили помилкові випадки або розіграш, 21% – нереалізовані погрози атаки, 13% – випадки використання біологічних агентів. При цьому 24% із зафіксованих терористичних атак з їх використанням відбувалися на території США. До середини 2001 р. було зареєстровано 77 смертельних випадків, що сталися в результаті застосування біологічних агентів як у терористичних інцидентах, так і в карних злочинах [437, с. 695].

На нашу думку, дана статистика вказує на наявність проблем щодо попередження та розкриття протиправної діяльності у сфері технологічного тероризму, а біологічний тероризм є один із найбільш небезпечних та реальних за вірогідністю учинення терористичних злочинів. Для більш детальної аргументації нашої позиції зробимо аналіз окремих видів технологічного тероризму.

У першу чергу звернемо увагу на ядерний тероризм, який припускає використання ядерної зброї та радіоактивних матеріалів. Для здійснення терористичних актів можуть бути використані: ядерний вибуховий пристрій; зараження місцевості радіоактивними речовинами без проведення ядерного вибуху; напад терористів на ядерний реактор із наміром його зруйнування й здійснення радіоактивного зараження місцевості. Хоча ядерний тероризм є дуже небезпечним, оскільки в результаті його здійснення, ураженню може підлягати велика кількість людей, тварин та іншого біорізноманіття довкілля, проте використання терористами ядерних матеріалів, в умовах значного підвищення рівня ядерної безпеки у світі, малоімовірне через складнощі в отриманні таких речовин, проблем у їх транспортуванні та по ряду інших причин [190, с. 64].

У 70-80 роки ХХ століття знайшов відображення розвиток такого виду тероризму як хімічний тероризм. Цей вид тероризму можна визначити як використання небезпечних чи потенційно небезпечних хімічних компонентів проти суспільства, які здатні уразити чи вбити людину. Ці компоненти є широко відомі та смертельні для людини (фосген, гірчичний газ, водневий ціанід, нервовий газ) [231, с. 15]. Хімічний тероризм поділяється на дві основні категорії: 1) розпилення отруйних речовин у замкненому просторі з великим скупченням людей з метою їх знищення; 2) отруєння продовольчих продуктів, води тощо з метою шантажування людей, заподіяння економічного збитку тощо [231, с. 15].

Хоча окремі міжнародні експерти з питань безпеки Н. А. Крючок, В. Н. Латчук, С. К. Миронов не беруть до уваги можливості використання

терористами цього виду зброї, вважаючи, що для терору у світі досить звичайних засобів [208, с. 78], залишається фактом, що хімічна зброя сьогодні занадто доступна, хоч і помалу поступається по інтенсивності застосування в окремих країнах світу біологічній зброї.

Отже, аналізуючи внутрішню структуру організації та здійснення ядерного та хімічного тероризму, а також позиції науковців та експертів про ймовірність їх вчинення у європейському соціально-економічному середовищі, визначимо як більш реальну можливість – здійснення біотерористичної діяльності, яка у сучасній науці характеризується як «використання біологічних засобів ведення війни (бактерії, віруси, рикетсії, грибки) проти населення з метою знищення максимальної кількості людей, а також викликати їх масові захворювання за допомогою хворих носіїв, якими можуть виступати гризуни, комахи тощо» [225, с. 20].

За своїми якостями руйнівного впливу біологічна зброя (біологічні збудники – гербіциди, дефоліанти, бактеріальні токсини [208, с. 88]), як засіб ураження людей, тварин, посівів та насаджень, повітря у приміщеннях, продуктів харчування, джерел питної води тощо шляхом штучного розпилення аерозолів, з використанням переносників, а також прямим ураженням, знаходяться в одному ряду з ядерними та хімічними боєприпасами.

Експерти у галузі захисту населення у надзвичайних ситуаціях зазначають, що привести у дію біологічну зброю можна за допомогою: 1) боєприпасів вибухової дії, що є розривним снарядом з біологічним концентратом, оскільки під час вибуху мікробна культура, яка знаходиться у боєприпасах, дробиться на дрібні частки розміром у кілька мікронів для утворення аерозолію; 2) механічних генераторів аерозолів, котрі складаються з пристрою для подачі бактеріальної суспензії, а також – із джерела тиску; 3) розпилювальних пристроїв, що дозволяють створювати бактеріальну хмару шляхом розпилення відповідних суспензій сухих препаратів [208, с. 88].

Ю. А. Лапутіна як експерт у сфері боротьби з тероризмом, досліджуючи медичні аспекти національної безпеки зазначає, що інфекційні хвороби як наслідки біотерористичної діяльності, знаменуються інтенсивністю їх розвитку та поширення – епідемічним (епізоотичний, епіфітотичний), який характеризується виникненням і поширенням інфекційних хвороб людини (тварин, рослин), підтримуваний наявністю і взаємодією трьох основних елементів: джерела збудника інфекційної хвороби; шляхів передачі збудника інфекції; сприйнятливих до даного збудника людей, тварин, рослин. Величезну роль в процесі поширення інфекцій, на думку науковця, відіграє сприйнятливість як здатність організму людини, тварини, рослини відповідати за впровадження, розмноження і життєдіяльність патогенних мікроорганізмів комплексом захисно-приспосувальних реакцій, розвитком інфекційного процесу [208, с. 198].

Когорта вчених-біотехнологів на теперішній час називають джерелами біологічної небезпеки природні та генетично модифіковані збудники інфекційних захворювань, неконтрольоване клонування людей і тварин, неконтрольована техногенна діяльність, а різновидом біотероризму визнають фактор поширення продовольчої продукції, що містить генетично модифіковані організми.

Інші дослідники в загальному поділяють загрози біологічного походження на ненавмисні та навмисні. Зокрема, до навмисних вони відносять біотероризм і неналежну комерційну діяльність, а до ненавмисних:

- розвиток сучасних біотехнологій, неправильне збереження, використання чи переміщення біологічно небезпечних та інших агентів;
- інфекційні захворювання населення, неналежне утримання банків мікроорганізмів, біологічно небезпечних агентів, поява особливо небезпечних інфекцій;
- масові отруєння та захворювання, викликані чинниками, які негативно впливають на здоров'я (неповноцінні чи фальсифіковані продукти харчування, неякісні ліки, забруднена вода тощо);

- інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин, поширення шкідників сільськогосподарських рослин;
- відсутність чітких кодексів поведінки при генноінженерній і біотехнологічній діяльності;
- еволюція мікроорганізмів та їх резистентність до антибіотиків [388, с. 7-8].

Аналізуючи різні доктринальні підходи до соціально-політичної складової даної проблематики біотероризму та його протидії, а також різні засоби терористичної діяльності, нами встановлено головні причини ймовірності використання терористами саме біологічної зброї: 1) біологічні речовини (бактерії, віруси, рикетсії, грибки) легко і дешево створюються за порівняно короткий час та можуть бути виготовлені людиною, яка володіє на достатньому рівні фаховими знаннями та має відповідне обладнання; 2) навіть у невеликих кількостях така зброя може становити реальну загрозу та є значно дешевшою від ядерної та хімічної зброї.

Таким чином, найбільш небезпечним видом сучасного технологічного тероризму є саме біологічний тероризм, сутністю якого є застосування біологічної зброї, у якості якої виступають мікроорганізми чи отруйні речовини. Небезпечність такого виду тероризму полягає у відсутності контролю поширення, неможливості швидкого припинення терористичного акту та ліквідації наслідків, а також у великій кількості людських та матеріальних жертв.

Варто також зазначити, що біотероризм безпосередньо посягає на об'єкти безпеки, створюючи їм реальні загрози. До таких об'єктів відносяться: людина, суспільство і держава.

Національне законодавство кожної демократичної країни і України в тому числі ставить людину, її права та інтереси на перше місце, тобто визначає людину як основний об'єкт безпеки.

Сама переорієнтація безпеки особи відбулася завдяки доповідям ООН з Розвитку середини 1990-х років, в яких фігурувала ключова ідея, що

розвиток соціуму має бути спрямований на людей, а не на безпеку кордонів. У Доповіді Програми Розвитку ООН від 1994 року під назвою «Нові виміри безпеки людини» пропонувалося виробити концепцію так званої широкої трактовки безпеки особистості і виокремити в ній два взаємопов'язані фактори: «свободу від страху», що полягає у захисті людини від всебічних конфліктів та «свободу від злиднів» – від стихійних явищ, голоду, хвороби тощо. Також були виділені сім окремих компонентів безпеки особистості, серед яких: безпека здоров'я (відносна свобода від захворювань і заражень); продовольча безпека (фізична і економічна доступність продуктів харчування); екологічна безпека (доступність чистої води і чистого повітря, системи землекористування, яка зберігає родючість ґрунтів) [509] та інші.

Аналізуючи питання безпеки конкретної людини, його варто поєднати із питанням безпеки інших людей. Так як, особа належить до суспільства, є його частиною і безпосередньо перебуває у взаємній залежності із ним. Безпека суспільства не існує сама по собі, відокремлено від людських стосунків, суспільного життя, державних чи міжнародних взаємовідносин. Вона тісно пов'язана з усіма складовими життя суспільства, що впливають на існування та самозбереження кожної людини, зокрема, і суспільства в цілому. Саме тому, у випадку нехтування станом суспільства, неможливим видається повноцінне забезпечення безпеки особи, що належить до цього суспільства.

Безпека суспільства залежить від розвиненості та єдності суспільних і державних інститутів, законодавства, розвитку самосвідомості, можливістю демократично правовими методами захищати права і свободи всіх верств населення, протидіяти антисоціальним і антидемократичним проявам від кого вони б не надходили, навіть з боку держави [260, с. 158]. Така особливість безпеки суспільства полягає в тому, що вона наділена здатністю поєднувати як пріоритетність вирішення завдань забезпечення безпеки особи, так і захист суспільних інтересів загалом. При цьому саме суспільство дає оцінку наявності певних умов, що породжують біозагрози.

Разом з тим, визначаючи людину та суспільство, як основні об'єкти безпеки держави, необхідно враховувати, що з юридичної точки зору, безпеку необхідно розглядати в тріадному вимірі, тобто людина, суспільство і держава.

Насамперед держава має гарантувати та забезпечити безпеку конкретної особи і суспільства в цілому. Необхідність виявлення й управління всіма чинниками щодо запобігання і нейтралізації реальних та потенціальних загроз існуванню суспільства є обов'язком держави. Тим більше сили і можливості людини обмежені та й фізично вона не в змозі протистояти викликам біозагроз.

Отже, якщо буде забезпечена безпека держави, то це, насамперед, говорить про безпеку самого суспільства і кожного його індивіда. При цьому вище викладане дає підстави стверджувати, що безпека включає в себе всі рівні системного захисту, від індивідуального до міжнародного.

На сьогодні чимало науковців наголошують, що становлення та розвиток національних інтересів, стан захищеності суспільства безпосередньо впливають на стабільність всебічного розвитку цього суспільства та його громадян. Саме тому, суттєвим для розуміння дефініції «біологічна безпека» є визначення безпеки та національної безпеки. Так як біобезпека – це частина національної безпеки або навпаки, національна безпека поєднує у собі такий структурний елемент як біобезпека.

Отож, з точки зору Г. Сергеева, безпека – це сукупність актуальних чинників, що забезпечують сприятливі умови для розвитку країни, життєздатності держави, збереження її фундаментальних цінностей [387, с. 81].

Інша думка щодо розуміння безпеки фігурує у працях Л. Шершенева. Він вважає, що в основі «концепції безпеки, її структур і механізмів має лежати нове ноосферне світобачення, нове уявлення про цілі і життєво важливі інтереси і базові цінності держави, її роль і місце у світовому

співтоваристві». При цьому ключовим елементом ноосферного устрою життя виступає людина [443, с. 75].

В. Сенчагов розглядає безпеку як стан об'єкта у системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів. У даному випадку, хоч і в абстрактній формі, загрози об'єкту не виключаються, причому сам об'єкт досліджується з точки зору можливості його існування в умовах неминучих небезпек [119, с. 12].

У цьому питанні варто погодитися із судженнями М. Арзамаскіна і П. Матросова, які визначають безпеку як стан, при якому зовнішні і внутрішні загрози не досягають певного критичного рівня, що дозволяє говорити про загрозу найважливішим інтересам держави, суспільства, особистості, а також як міру захищеності середовища, проживання, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації в цілому. При цьому під національною безпекою дослідники мають на увазі рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Тому деякі дослідники пропонують позицію забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави виключно шляхом забезпечення безпеки інститутів держави [23, с. 51].

Аналіз наукової літератури та законодавства з проблем національної безпеки вказує на те, що межі її розуміння досить широкі. Одна когорта науковців трактують національну безпеку як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [163, с. 1].

За іншим визначенням національна безпека – сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного,

екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [229, с. 5].

Одне із визначень поняття «національної безпеки» надає науковець Н. А. Косолапов, відповідно до якого національна безпека розглядається як стабільність, що може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [172, с. 67].

Дзьобань О. вважає, що національна безпека – це «показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями) стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної й матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [106, с. 36].

На думку В. Горбуліна та А. Качинського, «національна безпека (безпека нації) – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави та довілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни» [81, с. 25]. Так, автори розрізняють систему національної безпеки, яка є функціональним порядком, що відображає процеси взаємодії інтересів і загроз, й систему забезпечення національної безпеки як організаційного ладу, на елементи якого покладено обов'язки із забезпечення національної безпеки.

Баланда А. Л., досліджуючи соціальну структуру суспільства як систему, елементами якої виступають індивіди, об'єднані у громадські організації, політичні партії тощо, розглядає національну безпеку «як стан соціальної структури чи суспільства, що залежить від співвідношення сил між соціальними групами чи від рівня спільності їх інтересів» [28, с. 168].

Енциклопедичний варіант визначення поняття «національна безпека» свідчить про вживання багатосторонніх підходів до розуміння цього терміну. Зокрема під національною безпекою розуміють: здатність країни зберігати суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин [167, с. 489]. Або: національна безпека – «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей і всього того, що становить основу матеріального і духовного життя країни від внутрішньої і зовнішньої загрози» [416, с. 386].

Очевидно, що теоретичний аналіз присутніх визначень національної безпеки, запропонованих вітчизняними та зарубіжними дослідниками, є далеко не повним. Проте він дає можливість зробити висновок про наявність різноманіття тлумачень поняття «національна безпека» через його складний, багатокомпонентний характер.

Для того щоб глибше дослідити категорію «біологічна безпека», варто також звернути увагу на характеристику особливостей екологічної безпеки. Оскільки, аналізуючи такі складові національної безпеки як екологічна та біологічна безпека, останні перебувають між собою у найбільш тісному взаємозв'язку.

Поняття екологічної безпеки має чітко визначені правові рамки. Вони детерміновані встановленими законодавством критеріями якості навколишнього природного середовища, його окремих елементів, якості продуктів харчування, одягу, житла тощо, дотримання яких дозволяє забезпечувати екологічну безпеку. Зрозуміло, що параметри екологічної безпеки визначені Конституцією України та нормами відповідних нормативно-правових актів. Зокрема відповідно до ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [349] екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому

забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Відповідні критерії закріплені системою екологічних нормативів, серед яких центральне місце займають нормативи екологічної безпеки щодо гранично допустимих: концентрації забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті; рівня акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище; вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування та тваринних кормах. Крім нормативів екологічної безпеки підтримання належної якості навколишнього природного середовища та екологічної рівноваги повинно забезпечуватися дотриманням нормативів гранично допустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, що виходять з кожного конкретного стаціонарного джерела забруднення.

Для різних технологічних процесів, технологічного та іншого устаткування, споруд та об'єктів в залежності від часу розробки та введення в дію технологій та устаткування, наявності наукових та технічних розробок, економічної доцільності встановлюються також нормативи граничних обсягів утворення забруднюючих речовин, які відводяться в атмосферне повітря; вимоги щодо введення технологічних процесів у частині впливу на утворення забруднюючих речовин; регламенти використання та втрат сировини. Нарешті, для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також шкідливих фізичних впливів [208].

Як складову глобальної і національної безпеки В. І. Андрейцев визначає екологічну безпеку, яку характеризує як такий стан розвитку суспільних відносин в галузі екології, за якого системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, безпечного

для життя та здоров'я людей стану довкілля, запобігання погіршенню екологічної обстановки тощо [17, с. 128].

Однією з важливих особливостей екологічної безпеки є її суперпріоритетність. Це означає, що екологічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна її гарантувати поряд з військовою, економічною та особистою безпекою. Екологічна безпека є обов'язковим атрибутом прав і свобод людини і входить в мінімальний стандарт її життєзабезпечення [152, с. 96]. Не можна не погодитись з цим твердженням, так як існування людини безпосередньо пов'язане з забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища.

Вслід до цього варто доповнити, що суттєвими ознаками екологічної безпеки є її спрямованість на сферу екологічно небезпечної діяльності – діяльності, що характеризується певним рівнем екологічного ризику, тобто становить потенційну загрозу для довкілля, життя і здоров'я людини, підлягає обов'язковій екологічній експертизі та екологічному ліцензуванню, включена до переліку, затвердженого Кабінетом Міністрів України або іншим уповноваженим органом державної виконавчої влади [18, с. 37-38, 44].

На думку А. Б. Качинського та Ю. В. Єгорова екологічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів екологічної безпеки (особистості, суспільства та держави) від загроз природного, техногенного та соціального характеру, а також забруднень внаслідок антропогенної діяльності (аварій, катастроф, тривалої господарської та воєнно-оборонної й іншої діяльності), від природних явищ і стихійних лих [144, с. 72].

О. Хіміч визначає екологічну безпеку станом захищеності людини, суспільства та держави від загроз з боку небезпечних природних об'єктів, забруднених внаслідок аварій, катастроф, господарської діяльності, природних явищ, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру [430, с. 47].

Вчений С. Боголюбов дає наступне визначення поняттю екологічна безпека: «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства

і навколишнього середовища від загроз, які можуть виникнути в результаті шкідливих природних і техногенних дій на неї, а також в результаті правопорушень екологічних» [118, с. 12-13].

Виходячи з аналізу різних підходів щодо визначення поняття «екологічна безпека», можна зробити висновок, що автори в більшості акцентують увагу на безпеці, на її гарантуванні з боку держави, на вивченні питань розпізнавання загроз життєдіяльності людини та довкіллю, а також їх запобіганню. Одну із таких загроз ми називаємо екологічним тероризмом.

У контексті висвітлення правових засад протидії екологічному тероризму, О. Г. Братель відобразив власне бачення і окреслив найбільш важливі сфери життєдіяльності, яким потенційно може загрозувати тероризм. Поряд із політичною, соціальною, воєнною та інформаційною сферою науковець визначив такі загрози для екологічної сфери як неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, а також негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності [46, с. 77].

Серед вчених юристів, так і в суспільстві загалом відсутнє єдине розуміння біологічної безпеки. Це зумовлено невизначеністю концептуальних підходів у даному питанні та прогалинами в законодавстві України.

У пострадянських державах під поняттям «біологічна безпека» пропонується розуміти стан захищеності людини та навколишнього природного середовища від впливу патогенних біологічних агентів, що забезпечується шляхом вжиття системи політичних, правових, економічних, технологічних, організаційних та інших заходів [480].

Сучасна наукова література описує біологічну безпеку як запобігання збиткам та досягнення захищеності особи, суспільства і держави від потенційних та реальних біологічних загроз; система медико-біологічних, організаційних та інженерно-технічних заходів і засобів, спрямованих на захист персоналу лабораторій, населення та навколишнього природного

середовища від впливу біологічних патогенних агентів; захист людини від небезпечних біотичних факторів. Водночас деякі дослідники розглядають біологічну безпеку як складну комплексну проблему, що включає санітарно-епідеміологічний, медичний, екологічний, соціальний та військовий аспекти. Крім того, незважаючи на те, що генетична інженерія є складовою сучасної біотехнології, іноді термін «біологічна безпека» ототожнюється з поняттям «безпека генетично-інженерної діяльності» [490].

Віомий науковець Яригін В. Н. відзначає, що біобезпека, як наука об'єднує теорію і практику захисту людини від небезпечних біологічних факторів і надає два визначення поняття біобезпеки: як інженерної дисципліни: «система медико-біологічних, організаційних та інженерно-технічних заходів та засобів, спрямованих на захист працюючого персоналу, населення і навколишнього середовища від дії БА» і як складової національної біобезпеки: «система організаційних і технічних заходів, спрямованих на запобігання шкоди і досягнення захищеності особистості, суспільства і держави від потенційних і реальних біозагроз» [264].

О. Н. Гаврилова також вважає, що біобезпеку доцільно розглядати у двох аспектах: як комплекс заходів політичного, економічного, медичного та організаційного характеру, спрямований на запобігання біонебезпеки або усунення наслідків застосування БПА і, як стан, при якому дія біологічних об'єктів або їх компонентів, речовин, з них одержаних, не викликають генетичних, біохімічних змін в організмі [69, с. 37].

У межах загальнотеоретичної наукової полеміки Г. І. Балюк зазначає, що система національної безпеки потребує максимальної екологізації [30, с. 67]. В контексті нашого дослідження, дане твердження може пояснюватися тим, що біологічна безпека як найважливіша складова національної безпеки, органічно поєднана з особистою безпекою людини, оскільки впливає з природного права людини на безпеку життя, а обов'язком держави є забезпечення належними і достатніми засобами права особи на безпечне для її життя та здоров'я довкілля.

На думку В. І. Курила, основними складовими процесу запобігання біологічно-небезпечним проявам у сільському господарстві є контроль за безпосередньо інфекційними агентами особливо небезпечних збудників антропозоонозних та зооантропонозних захворювань шляхом здійснення епізоотологічного моніторингу (лабораторні дослідження) сільськогосподарських тварин та представників дикої фауни тощо [65, с. 126].

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що, незважаючи на неоднозначність уявлень зарубіжних та вітчизняних учених про феномен біологічної безпеки, в першу чергу, її необхідно розглядати через призму інтересів життя і здоров'я людини, а вже потім застосовувати інші підходи – економічні, політичні тощо.

Якщо вести мову про ознаки біологічної безпеки, то в юридичній літературі Л. В. Струтинська-Струк до них відносить наступні: біобезпека є невід'ємною складовою екологічної безпеки, а, отже, і національної безпеки; її реальне забезпечення можливе за умови застосування системи правових, організаційно-управлінських, технічних та інших засобів, що попереджають виникнення небезпечних для здоров'я людини та довкілля наслідків генно-інженерних маніпуляцій; досягнення біобезпеки повинне здійснюватися із дотриманням принципу застереження, обумовленого відсутністю науково обґрунтованих даних щодо ступеню можливої небезпеки генетично-модифікованих організмів для біорізноманіття та здоров'я людини, та принципу попередження заподіяння екологічної шкоди; біобезпека допускає наявність прийнятого рівня ризику при здійсненні генетично-інженерної діяльності; забезпечення біобезпеки вимагає вироблення, прийняття та дотримання спеціальних правил і нормативів оцінки й управління ризиком [147, с. 18].

Відповідно до цього необхідно зазначити, що цей перелік ознак є прийнятним, але не вичерпним. Так як поняття «біологічна безпека» є

комплексною категорією, поєднуючи в собі політико-правові, економічні, екологічні та соціальні складові.

Водночас слід враховувати, що біологічна безпека акумулює в собі здатність країни протидіяти виникненню біозагроз, можливість нейтралізувати або хоча б мінімізувати їх руйнівні наслідки. Коли ж біологічні ризики все-таки виникли, попри всю їх значимість, вони не є самодостатнім чинником, що може протистояти національній безпеці в цілому. Тут основоположним критерієм ефективності системи біологічної безпеки буде виступати спроможність країни упередити або нейтралізувати вплив ряду негативних біозагроз.

Щоб проілюструвати питання забезпечення біобезпеки, то в історичному ракурсі ним займались відповідні державні органи. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 року № 131-р «Про створення Міжвідомчої ради з питань регламентації випробування, реєстрації і використання трансгенних рослин в Україні» [368] було схвалено створення однойменного органу при Державній комісії по випробуванню та охороні сортів рослин Мінагропрому у складі керівників заінтересованих міністерств та інших органів виконавчої влади, установ та організацій Національної академії наук і Української академії аграрних наук, а також провідних фахівців з питань біотехнології. Також передбачалось розробити із залученням заінтересованих міністерств та інших органів виконавчої влади і внести на затвердження Кабінету Міністрів України Тимчасовий порядок ввезення, випробування, реєстрації і використання трансгенних рослин в Україні.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1304 «Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні» [325] було запроваджено відповідний порядок, згідно з яким до ввезення, державного випробування, реєстрації та використання в Україні допускалися лише трансгенні сорти рослин, визнані біологічно безпечними,

офіційно зареєстровані та допущені до використання в будь-якій країні, яка є членом Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин. Ввезення в Україну трансгенних сортів рослин передбачалось здійснювати за дозволом Мінагропрому. Підставою для отримання дозволу на ввезення трансгенних сортів рослин визнавався позитивний висновок Міжвідомчої комісії з питань біобезпеки при Міннауці, про біобезпеку генетичної конструкції, включеної до генома цих сортів. Трансгенні сорти рослин, що пройшли державне випробування і одержали позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи, за погодженням з Радою, повинні були заноситись до спеціального розділу Реєстру сортів рослин України в порядку, встановленому для інших сортів рослин. Після занесення трансгенного сорту до Реєстру сортів рослин України Комісія разом з Радою повинні були підготувати пропозиції Мінагропрому щодо можливих сфер використання цього сорту та надання заявникам дозволів на ввезення товарних партій його насіння для розмноження. На Мінагропром покладалась організація контролю за надходженням та використанням дослідних зразків і товарних партій трансгенних сортів рослин у польових умовах і в закритому ґрунті та ведення реєстру їх виробників. Жодного випадку ввезення ГМО за цим порядком не трапилось. Втім, він все одно піддавався жорсткій критиці у пресі.

На розвиток вітчизняного законодавства була направлена і Постанова Національної академії наук України «Про розвиток в Україні досліджень, пов'язаних з проблемами біоетики» [369], в якій було зазначено, що сучасні дослідження у галузі генної інженерії, генної терапії людини, корекції генома людини потребують регламентації за участі соціологів, економістів і правознавців.

З вищенаведеного можна зробити наступні висновки: 1) В Україні 90-ті роки – це початковий період розуміння біологічних ресурсів та їх оформлення загалом; 2) відсутність самостійних спроб розвитку біотехнологічних досліджень, а також брак у системі охорони здоров'я

лабораторної бази для швидкої індикації біоагентів; 3) нехтування правлячими колами продовольчою безпекою країни; 4) відсутність дієвих програм щодо організації захисту населення при біотерористичній атаці та ліквідації її наслідків; 5) глибоке відставання України від світових лідерів у сфері біотехнологій; 6) система державного законодавства з питань біологічного захисту населення України була не сформована [202, с. 24].

Пріоритетність правового збагачення України в період 2000-их років була продиктована курсом на економічний прогрес, політичну стабільність та гарантування безпеки держави, в тому числі і біобезпеки. Проте, на нашу думку, спектр такої програми триває й досі.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 року № 1556 «Про заходи щодо поліпшення стану гігієни довкілля на 2000–2005 роки» схвалено Національний план дій з гігієни довкілля на 2000–2005 роки, яким передбачено такі основні пріоритети щодо якості та безпеки продуктів харчування: контроль за якістю й безпекою продовольчої сировини і супутніх матеріалів, харчових продуктів, особливо дитячих; контроль за безпекою імпортової продукції, особливо виготовленої на основі генетично модифікованих організмів (обов'язкове маркування такої продукції); подальше удосконалення нормативно-правової бази, зокрема розроблення національних медико-біологічних вимог і санітарних норм якості продовольчої сировини та харчових продуктів; надання громадянам юридичної підтримки у відшкодуванні їм матеріальних і моральних збитків у разі заподіяння шкоди від вживання небезпечних продуктів харчування [328].

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1256 «Деякі питання Комісії з питань біоетики» [104] вищезгаданій комісії було надано статус консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України, на який покладається виконання завдань, спрямованих на формування та організацію системи дотримання етичних принципів і норм у галузі біології, медицини, екології тощо, та затверджено відповідне положення про неї. Завданнями Комісії було визначено сприяння створенню

правових передумов для приєднання України до міжнародних договорів у галузі біомедицини та біоетики; підготовка рекомендацій щодо основних напрямів діяльності у сфері біоетики і біоетичної експертизи; сприяння формуванню (з дотриманням етичних норм і принципів) основних засад регулювання відносин, що виникають у процесі розроблення, впровадження та використання результатів наукової, клінічної, практичної діяльності і які можуть негативно вплинути на біологічну безпеку людини, тваринного та рослинного світу, а також довкілля; підготовка рекомендацій щодо механізму гарантування громадянам України особистих прав і свобод, поваги до людської гідності, тілесної, психічної та духовної цілісності відповідно до Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, інших міжнародних договорів.

Комісія відповідно до покладених на неї завдань: сприяла регулюванню суспільних відносин шляхом проведення систематичного аналізу та координації дій у галузі біології, медицини, екології тощо в частині загально визнаних моральних цінностей та принципів, спрямованих на захист фізичної, психічної і духовної цілісності людини та її генома, тваринного й рослинного світу, а також довкілля; надавала пропозиції з удосконалення законодавства у сфері біоетики; сприяла утворенню відомчих комісій та комітетів з біоетики; організувала наукову та науково-технічну експертизу щодо дотримання принципів і норм біоетики в установах, організаціях та на підприємствах усіх форм власності; організувала експертизу і моніторинг виконання національних, державних, міжвідомчих та міжнародних наукових проектів щодо їх відповідності принципам і нормам біоетики; подавала Кабінету Міністрів України пропозиції з питань, що належали до її компетенції; подавала пропозиції щодо визначення умов проведення державної та міжнародної біоетичної експертизи; інформувала населення про досягнення і проблеми у сфері біоетики; проводила моніторинг наукових експериментів у галузі генної терапії, клонування, трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини за погодженням з МОЗ та Академією

медичних наук; вела громадський реєстр біоетичних комітетів, груп тощо; проводила наради, конференції, симпозіуми, у тому числі міжнародні, з біоетичної тематики.

По лінії МОЗ у 2003 році було прийнято спільний з Академією медичних наук України Наказ «Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів», в якому зазначається, що наукові досягнення в біотехнології та молекулярній біології, випадки терору з використанням біологічних патогенних агентів (БПА), потенційна можливість виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, при яких небезпечним чинником є БПА, зумовлюють необхідність удосконалення роботи з біологічної безпеки та індикації біологічних патогенних агентів [39].

2004 року було створено Міжвідомчу комісію з питань біологічної та генетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України [40], яка проіснувала до 2009 р. В порядку екскурсу слід зазначити, що до її основних завдань входило: аналіз стану і можливих загроз національній безпеці України у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; аналіз виконання завдань галузевих програм і виконання заходів, пов'язаних із реалізацією міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади державної політики у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; узагальнення міжнародного досвіду щодо формування й реалізації державної політики у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; розроблення і внесення Президентові України та Раді національної безпеки і оборони України пропозицій щодо: визначення національних інтересів України у сфері нових біотехнологій і генної інженерії та забезпечення біологічної і генетичної безпеки держави; здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення державної політики з питань біологічної і генетичної безпеки, унеможливлення проявів біотероризму; удосконалення системи правового забезпечення з питань біологічної та генетичної безпеки України; організації та порядку міжвідомчої взаємодії міністерств, інших центральних органів

виконавчої влади у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; удосконалення системи оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України (в тому числі альтернативною інформацією) з питань біологічної та генетичної безпеки.

Загалом поява генетично модифікованих продуктів спонукала органи державної влади до встановлення контролю у цій сфері, формування внутрішнього масиву законодавства та переосмислення значущості біологічної безпеки загалом.

Так, на розвиток закону «Про державну систему біобезпеки...» було прийнято Рішення Ради національної безпеки і оборони «Про біологічну безпеку»[295], а також Указ Президента України «Про Комісію з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України»[336].

Із запровадженням курсу на формування та визначення системи державних органів щодо забезпечення біобезпеки в країні, правової регламентації їх завдань, а також присутність державного регулювання, було прийнято ряд нормативно-правових актів. Одним із них можна назвати Постанову Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2007 року № 985 «Питання обігу харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми». Ця Постанова хоч коротка за змістом, але включала дві значущі норми: ввезення та реалізація харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми в кількості понад 0,9 відсотка, здійснюються за наявності відповідного маркування із зазначенням якісного складу таких продуктів; забороняються ввезення, виробництво та реалізація харчових продуктів, призначених для дитячого харчування, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми [280].

А також варто вказати на ще один документ – це Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1330 «Питання маркування сільськогосподарських товарів, вироблених із застосуванням генетично

модифікованих організмів», яка скасовує попередню і встановлює зобов'язання Державному комітетові з питань технічного регулювання та споживчої політики, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству аграрної політики, Міністерству освіти і науки та Міністерству охорони навколишнього природного середовища підготувати у межах своїх повноважень та подати до 25 грудня 2007 року Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо розроблення проектів актів законодавства з питань урегулювання процедури маркування сільськогосподарських товарів, вироблених із застосуванням генетично модифікованих організмів, що включають сучасні методи і принципи оцінки ризиків, визначені у відповідних угодах Світової організації торгівлі, документах Комісії з Кодексу Аліментаріус, а також у Міжнародній конвенції про захист рослин, з урахуванням громадської думки та міжнародної практики [279].

Отже, встановлено, що в сучасних умовах розвитку новітніх технологій, а також сфер їх застосування актуальність правового забезпечення біологічної (генетичної) безпеки людини у кожній державі набуває все більшої ваги. Проблеми забезпечення біобезпеки, а також протидії біотероризму на державно-правовому рівні в Україні поступово посідають провідне місце, зокрема у зв'язку із загостренням політичної ситуації на сході нашої держави, нестабільною, протягом тривалого часу, економічною ситуацією, а також наявністю ряду проблем, пов'язаних із системою охорони здоров'я. Тому, на нашу думку, окрім активізації внутрішніх ресурсів, є необхідність адміністративно-правового регулювання співробітництва у сфері протидії біотероризму з іноземними державами, їх правоохоронними органами та спеціальними службами, а також із міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу із біотероризмом.

1.4. Нормативно-правові акти у сфері протидії біотероризму

У сучасних умовах формування та розвитку окремих негативних світових суспільно-політичних тенденцій тероризм посідає досить провідне місце та становить глобальну проблему. Саме тому світове співтовариство спрямовує значні зусилля на протидію цьому негативному явищу. При цьому, слід зазначити, що велике значення надається вирішенню кримінально- та адміністративно-правової сторін проблематики, що знаходить свій прояв в напрямі до розширення правової заборони щодо терористичних дій у міжнародному праві та продукується на національні законодавства різних країн світу.

Така стійка тенденція, на нашу думку, актуалізує дослідження протидії біотероризму шляхом установлення позитивних моментів та неточностей у чинному антитерористичному вітчизняному законодавстві з метою розробки науково обґрунтованих і конструктивних, збалансованих зі світовим досвідом, пропозицій щодо удосконалення такої протидії. Проте, слід відмітити, що вивчення і надання рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у частині практичного вирішення органами державної влади проблем протидії біотероризму поєднано з певними труднощами. Зокрема, у науковій літературі масштаби цього явища є чітко не визначені, а складові елементи системи правової протидії тероризму у цілому та його складовій – біотероризму, є досить не конкретні. Усе це суттєво ускладнює вироблення дієвих законодавчих формулювань щодо організації протистояння цьому явищу.

Період 90-х років минулого століття можна вважати етапом залучення України до світового правового поля та формування внутрішнього масиву законодавства, що регулює питання протидії біотероризму. Цю думку у своїх наукових працях розвинули вчені В. Курило та І. Гиренко, які, безпосередньо, констатували, що вже наприкінці 90-х років минулого століття в Україні склалася ситуація, коли створення системи контролю щодо

забезпечення біобезпеки при поводженні з генетично модифікованими організмами (ГМО), визначення адекватної структури системи органів державного контролю у цій сфері та правової регламентації завдань, які вони мають розв'язувати, стало вкрай важливим для держави у зв'язку з інтеграцією у світове співтовариство [219, с. 214].

Правове забезпечення протидії біологічному тероризму як фактору дестабілізації санітарно-епідеміологічної обстановки на території країни забезпечується за допомогою норм і приписів нормативно-правових актів законодавства України, зокрема, Конституції України [164], законів України «Про національну безпеку» [343], «Про охорону навколишнього природного середовища» [349], «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [306], та інших нормативно-правових актів. Однак, аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення протидії біологічному тероризму в Україні дає підстави стверджувати про незавершеність створення системи національної безпеки України.

В аспекті розуміння загрози та протидії біотероризму вважаємо за доцільне проаналізувати нормативно-правові акти щодо питань національної безпеки держави. Оскільки, крізь призму національних інтересів безпека особи опосередковано залежить від безпеки держави і навпаки [202, с. 23].

Дослідження сучасного стану адміністративно-правового забезпечення протидії біологічному тероризму доцільно традиційно розпочати з аналізу Конституції України. Стаття 16 Основного Закону, прийнятого у 1996 році, проголошує: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [398]. Дана стаття Конституції є однією з найбільш важливих як така, що безпосередньо стосується самого існування Українського народу, здоров'я кожної людини, що проживає на території України, майбутніх поколінь. Конституція встановлює обов'язком держави збереження генофонду Українського народу, забезпечення

екологічної безпеки для людини і всього тваринного світу, подолання особливо тяжких для України наслідків Чорнобильської катастрофи.

Прийнятий на виконання норм Конституції України Закон України «Про національну безпеку» визначає основи та принципи національної безпеки, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. У даному законі закріплені офіційні тлумачення основоположних взаємопов'язаних безпекових категорій. Зокрема розкрито поняття «національна безпека України» як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; «національні інтереси України» як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян; «загрози національній безпеці України» як явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Виходячи із розуміння цих дефініцій, можна зробити наступні висновки: 1) поняття «безпека» є ширшим за поняття «біобезпека», тому наявність ознак першого (таких як: динамічний стійкий стан захищеності від загроз і небезпек; відсутність ризику, загроз і небезпек; система заходів, спрямованих на створення певних умов; дотримання певних параметрів, норм) є ідентичними для останнього; 2) стратегічний рівень біобезпеки охоплює практично всі сфери життєдіяльності людини та суспільства (в екологічній, сільськогосподарській, медичній, продовольчій, соціально-гуманітарній, науково-біотехнологічній, біотехногенній та інших сферах), і саме тому порушення балансу біобезпеки через призму реалізації біозагроз потягне за собою негативні дії, у вигляді дестабілізації соціально-економічної, політичної, науково-технічної, інформаційної, демографічної та інших ситуацій. Як наслідок – створення значної небезпеки для цілісної

системи національної безпеки України; 3) біобезпеку слід розглядати як невід'ємну складову національної безпеки України, так як у зовнішньодержавних, внутрішньодержавних сферах країни забезпечення належного рівня біобезпеки є пріоритетним, життєво важливим завданням; 4) нехтування рівнем біобезпеки може призвести до неприйнятної шкоди для держави, суспільства, життя і здоров'я людини.

Аналізуючи положення ЗУ «Про національну безпеку України», у їх зміст ми включаємо розуміння як національної безпеки так і, безпосередньо, біобезпеки держави від різного роду загроз, біологічного тероризму та зростання ризиків виникнення техногенних і природних надзвичайних ситуацій біологічного характеру.

З цього питання слід міркувати, що, закон містить згадування щодо: загроз національним інтересам і національній безпеці; небезпеки техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій. Зазвичай, функції та обов'язки визначені абстрактними термінами: здійснює, схвалює, забезпечує тощо. Замість таких важливих інститутів текст закону містить лише терміни «влада», «повноваження». Посилання на застосування відповідальності – відсутні. З огляду на зазначене аномальним і аморальним вбачається зміст останнього абзацу ст. 10: громадяни України в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки.

Питання протидії тероризму обумовлено фразою «систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму». Перелічені ст. 10 основні функції суб'єктів забезпечення національної безпеки України так само абстрактні: вироблення, уточнення, удосконалення, створення, запобігання тощо.

Біологічна безпека, протидія біотероризму є невід'ємною складовою національної безпеки, проте будь-які вказівки стосовно питань щодо

небезпеки техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, генетично змінених організмів, біотехнологій тощо, на жаль, – відсутні. Більш того, чинне законодавство не містить чіткого й обґрунтованого визначення поняття «біотероризм». Відсутні також вказівки щодо визначення функцій, обов'язків і відповідальності представників державних органів у сфері національної безпеки. З преамбули вбачається, що законом «створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки».

У ст. 25 ЗУ «Про національну безпеку України» [343] закріплено, що метою планування у сферах національної безпеки є забезпечення реалізації державної політики у цих сферах шляхом розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектору безпеки, управління ресурсами та ефективного їх розподілу.

Однак, досліджуючи Закон України «Про національну безпеку» [343] як нормативно-правовий акт, що регулює протидію терористичній діяльності, зазначимо, що поряд із наявністю стратегій воєнної, громадської та кібербезпеки, як документів довгострокового планування, що розробляються на основі Стратегії національної безпеки України, вищезазначений закон не містить Стратегії біологічної чи бактеріологічної безпеки.

На нашу думку, юридичний дефект у нормативно-правовому регулюванні відносин національної безпеки є більш очевидним ще й тому, що визначаючи дані категорії, законодавець до найважливіших національних пріоритетів нашої держави відносить питання забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства (стаття 3) та надає Президенту України повноваження щодо прийняття, у разі необхідності, рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення, у разі необхідності, окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації (стаття 13) .

Аналіз Закону України «Про національну безпеку» також дає можливість зробити висновок про те, що у державі визначено основні сфери та напрями адміністративно-правового регулювання відносин забезпечення національної безпеки, зокрема: визначення та розмежування повноважень державних органів; система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони; планування у сферах національної безпеки і оборони тощо. Проте жодним чином на законодавчому рівні не визнається необхідність формування заходів протидії біотерористичним загрозам. Уникаючи необґрунтованих наукових дискусій з цього приводу зауважимо, що законодавець в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року в двох випадках у загальному вигляді зазначив про необхідність протидії біотероризму та біотерористичним загрозам, проте не запропонував жодного механізму реалізації такого законодавчого припису [347].

Отже, Закон України «Про національну безпеку» визначає національну безпеку України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, проте не надає повного переліку та характеристики таких загроз та, відповідно, не пропонує найбільш ефективних (спеціальних) правових механізмів протидії таким загрозам як біотерористична діяльність.

Стратегія національної безпеки України [371] є основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки. Стратегія національної безпеки України розробляється за дорученням Президента України протягом шести місяців після його вступу на пост і схвалюється рішенням Ради національної безпеки і оборони України. До підготовки проекту Стратегії національної безпеки України залучаються Апарат Ради національної безпеки і оборони України, Національний інститут стратегічних досліджень, державні органи, інституції громадянського суспільства, а також можуть залучатися іноземні експерти.

Стратегія національної безпеки України визначає: 1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; 2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; 3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; 4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки; 5) ресурси, необхідні для її реалізації [371].

Реалізація Стратегії національної безпеки України здійснюється на основі національного безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги [371].

Необхідність прийняття проекту розпорядження обумовлюється значним зниження рівня біологічної безпеки та біологічного захисту в Україні, у зв'язку зі змінами, що відбулись в національному законодавстві та створенням передумов для незаконного обігу небезпечних продуктів біотехнології та небезпечних біологічних агентів, які можуть бути використані для виготовлення біологічної зброї, а також динамічним зростанням транскордонного переміщення людей, товарів та транспортних засобів, появою нових небезпечних біологічних агентів, нестабільною епідемічною та епізоотичною ситуацією у світі, можливістю завезення на територію країни та поширення збудників небезпечних інфекційних хвороб, потенційною загрозою біотероризму тощо.

У цьому документі чітко і зрозуміло визначені основні напрями і шляхи реалізації Стратегії, зокрема:

– Гармонізація національного законодавства з біологічної безпеки та біологічного захисту з нормами міжнародного права, міжнародними договорами і угодами, учасницею яких є Україна. Зазначений пріоритетний

напряма передбачає удосконалення нормативно-правової бази України в галузі забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту, наукове обґрунтування підходів щодо їх вдосконалення, шляхом: проведення аналізу діючих законодавчих актів, що регулюють сферу забезпечення біологічної безпеки, їх перегляду, з метою виявлення розбіжностей, протиріч і прогалин в законодавстві та уніфікації їх положень; розробки проекту Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист»; перегляду чинних нормативно-правових актів (наказів центральних органів виконавчої влади, державних санітарних норм і правил тощо) у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту з метою їх гармонізації з міжнародними стандартами; розробка та затвердження міжвідомчого нормативно-правового акту щодо організації і функціонування єдиної державної системи індикації біологічних патогенних агентів, порядку оперативного реагування та взаємодії центральних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, відомств і служб у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з біологічними патогенними агентами; розробки та затвердження нормативно-правового акту щодо порядку обліку, зберігання, видачі, транспортування, ввезення в Україну та вивезення за її межі штамів мікроорганізмів, токсинів і отрут тваринного та рослинного походження; розробка та затвердження національного переліку пріоритетних біологічних патогенних агентів.

– Організація контролю у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту. Зазначений пріоритетний напряма передбачає впровадження механізму державного регулювання і контролю у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту, системи координації і взаємодії центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів управління потенційно небезпечними об'єктами, суб'єктів господарювання та не господарюючих суб'єктів, у власності або користуванні яких перебувають потенційно небезпечні об'єкти, шляхом: визначення компетентного органу (агенції), уповноваженого на виконання експертних та моніторингових функцій у сфері біологічної безпеки; визначення та розмежування

повноважень і відповідальності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування різного рівня, прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб в сфері біологічної безпеки та біологічного захисту; створення реєстру небезпечних біологічних об'єктів з визначенням їх категорій (категорійності) за ступенем ризику; визначення та впровадження надійних механізмів контролю за використанням досягнення сучасної біотехнології для гарантування безпеки здоров'ю людини і довкілля (включаючи збереження і стійке використання біологічної різноманітності) при здійсненні генно-інженерної діяльності, впровадженні нової біотехнології, споживанні їх продуктів тощо; створення національного реєстру лабораторій мікробіологічного профілю, із зазначенням лабораторій, що працюють з особливо небезпечними патогенами; впровадження механізму аналізу, оцінки та контролю функціонування музеїв, депозитаріїв, колекцій штамів мікроорганізмів, патогенних для людей та/або тварин.

– Удосконалення організаційного потенціалу. За зазначеним напрямом необхідно виконати такі основні завдання: проведення експертного аналізу ефективності державної політики в області біологічної безпеки, біологічного захисту, реагування на біологічні загрози; впровадження та розвиток в країні системи управління біологічними ризиками; розробка заходів щодо зменшення впливу небезпечних біологічних факторів на громадське здоров'я та на довкілля; удосконалення системи реагування на надзвичайні ситуації в галузі громадського здоров'я, незалежно від того, чи є ця подія наслідком природного прояву, або результатом навмисного використання біологічного патогенного агенту; утримання у постійній готовності спеціалізованих мобільних формувань для надання оперативної організаційно-методичної та практичної допомоги при виникненні надзвичайних ситуацій, пов'язаних з біологічними загрозами та ліквідації їх медико-санітарних наслідків; зміцнення матеріально-технічної бази та протиепідемічної готовності медичних закладів, призначених для надання медичної допомоги хворим на особливо небезпечні інфекції; забезпечення

державної підтримки комплексу інженерно-технічних заходів та оснащення відповідних установ новітнім обладнанням з метою гарантованого нерозповсюдження небезпечних біологічних патогенних агентів; розроблення та затвердження комплексної програми модернізації та підвищення рівня захисту лабораторної бази країни відповідно до міжнародних стандартів; підвищення ступеню захищеності об'єктів шляхом модернізації та технічного переоснащення; визначення критеріїв розподілу біологічних патогенних агентів за пріоритетністю використання їх в якості біологічної зброї; розробка та впровадження стандартних схем індикації біологічних патогенних агентів; визначення переліку та потреби в сучасних швидких методах діагностики у відповідності до міжнародних стандартів.

– Посилення кадрового потенціалу та підвищення професійного рівня. За цим напрямом необхідно виконати такі основні завдання: удосконалення системи підготовки, перепідготовки фахівців з біологічної безпеки та біологічного захисту, посилення кадрового потенціалу та підвищення професійного рівня, шляхом: проведення навчань для національних експертів та менеджерів мікробіологічних лабораторій, що працюють з особливо небезпечними та небезпечними патогенами, з питань міжнародних підходів до управління біоризиками, рівнів біобезпеки установ, заходів контролю за особливо небезпечними патогенами (у т.ч. процедур забору, передачі і зберігання біологічно патогенних агентів); впровадження інституту експертів з біобезпеки з визначенням вимог до їх компетентності, системи підготовки та функцій; розроблення та затвердження диференційованих навчальних програм з питань біобезпеки та біозахисту для фахівців різних професійних категорій; розроблення і затвердження програм симуляційних навчань з біобезпеки та біозахисту та організація їх проведення з врахуванням міжнародного досвіду, у тому числі за участю представників міжнародних організацій; визначення та затвердження вимог до компетентності та надійності персоналу, який допускається до роботи з біологічними патогенними агентами; впровадження системи спеціалізованої

підготовки фахівців з питань біологічної безпеки та біологічного захисту, у тому числі персоналу першої лінії захисту (МВС, СБУ та інш.); організація та проведення командно-штабних і спеціальних навчань функціональної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту з питань біологічного захисту населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із чинниками біологічного походження; створення сприятливих умов та підтримки всебічної просвітницької і освітянської діяльності, формування громадської позиції та впровадження культури біобезпеки та біоетики серед молоді, медичної спільноти тощо; формування культури біоетики серед фахівців; експертної оцінки наукових та експериментальних робіт (з огляду на використання товарів, технологій, знань подвійного використання); впровадження розробки пріоритетної тематики формування державного замовлення на виконання наукових робіт у галузі біобезпеки та біозахисту та відстеження ефективності їх впровадження [371].

Реалізація Стратегії спрямована на досягнення наступних результатів: забезпечення ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, яка має знизити можливість реалізації біологічних ризиків до припустимого рівня; удосконалення національного законодавства у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту відповідно до міжнародних стандартів; удосконалення системи управління, підвищення ефективності рівні координації заходів забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту; удосконалення системи підготовки кадрів з питань біологічної безпеки та біологічного захисту; удосконалення системи моніторингу та оцінки, планування і реалізації політики, заснованої на фактичних даних [371].

Реалізація Стратегії дасть змогу: покращити організаційний потенціал у сфері біобезпеки та біозахисту; забезпечити захист здоров'я людини та навколишнього природного середовища, зокрема об'єктів рослинного і тваринного світу, від впливу небезпечних біологічних агентів; регламентувати проведення наукових біологічних досліджень; забезпечити

збільшення обсягу виробництва конкурентоспроможної продукції для внутрішнього та зовнішнього ринку з метою забезпечення захисту населення, тварин та рослин від впливу небезпечних біологічних агентів; відновити роботу вітчизняних комплексів з розробки та виготовлення імунобіологічних препаратів (вакцини, сироватки, діагностичні тестсистеми); сприяти інформуванню громадськості та її участі в забезпеченні безпеки при передачі, обробці та використанні живих змінених організмів для збереження і сталого використання біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини [371].

У контексті дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму щодо його впливу на санітарно-епідеміологічне благополуччя населення, звернемо увагу на спеціальний нормативно-правовий акт регулювання даної сфери суспільних відносин – Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [306], який, у відповідності до преамбули: 1) регулює суспільні відносини, що виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя; 2) визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян; 3) встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

У статті 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» розкрито поняття «середовище життєдіяльності людини» як сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища, що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо. Крім того, у переліку факторів середовища життєдіяльності визначені біологічні фактори (вірусні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), що впливають або

можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь [306].

При детальному аналізі законодавства з'ясовано, що подібно до Закону України «Про національну безпеку», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» також має юридичний дефект, який, на нашу думку, полягає у тому, що законодавцем фактично визнана можливість порушення біологічної безпеки шляхом негативного біологічного впливу на життя і здоров'я людей, тобто шляхом біотерористичної діяльності. Проте сама основоположна категорія та її певна правова характеристика не знаходить відображення у нормах і приписах даного нормативно-правового акта.

Досліджуючи законодавчу категорію таку як «санітарно-епідемічна ситуація», проходимо до усвідомлення того, що національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами [483, с. 52]. Разом з тим дефініція «санітарно-епідеміологічна ситуація» визначається нами як факт здійснення негативного впливу за допомогою біологічної зброї чи інших засобів, способів чи технологій на стан санітарно-епідеміологічного благополуччя населення шляхом розповсюдження хвороб серед людей, тварин, комах чи рослин, що призводить до можливості виникнення надзвичайних ситуацій.

Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [305] регламентує умови та порядок створення системи державної реєстрації й обігу продукції ГМО, особливості ліцензування продукції, отриманої в результаті генетично-інженерної діяльності. Основними завданнями цього Закону є: охорона здоров'я людини і навколишнього природного середовища при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поводженні з ГМО; забезпечення права громадян на безпечне використання ГМО; створення умов для безпечного практичного використання ГМО в господарських цілях; визначення прав і обов'язків

суб'єктів регулювання при поводженні з ГМО та встановлення їх відповідальності за порушення законодавства; захист громадян у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю внаслідок споживання ГМО; встановлення правових основ міжнародного співробітництва в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО. Законодавчо встановлена заборона ввезення на митну територію ГМО, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, за винятком таких, що призначені для науково-дослідних цілей або державних випробувань.

Авторська позиція про відсутність належного нормативно-правового закріплення категорії біологічний тероризм та характеристика його впливу на санітарно-епідеміологічне благополуччя населення знаходить своє відображення й при здійсненні аналізу Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Так, згідно ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» [349] відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються відповідним законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством. Розглядаючи ст. 5 Закону, стає зрозумілим, що до об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища на території України відносять: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні піддаються території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

В Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів з метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки [349].

Стаття 22 Закону [349] зазначає, що з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища. Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень. Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України. Державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку України, в тому числі, щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Координацію та узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку. Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі. Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України [349].

Згідно з ч. 2 ст. 35 Закону [349] Державному контролю підлягають, зокрема, використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі.

Закон надає нам розуміння поняття екологічна безпека як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди

навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду.

Стаття 53 Закону [349] встановлює: охорона навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу передбачає, що підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію й реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин здійснюється за наявності оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей. При створенні зазначених організмів і речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування. Тут важливо акцентувати увагу і зрозуміти реальну небезпеку через нереальність до моменту створення нового штаму мікроорганізмів практично наперед оцінити його вплив на навколишнє природне середовище.

Отже, на основі аналізу Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», слід зазначити, що поділ природних ресурсів у ньому здійснено не з природоохоронних, а, швидше, з господарських міркувань, і його структура забезпечує регулювання використання природних ресурсів, охорони й захисту прав на природні ресурси [141, с. 64], оскільки практично збігається з відповідними галузями господарства – лісовою промисловістю, добуванням корисних копалин, водокористуванням. Формування, становлення та розвиток відносин у сфері біотероризму носить

умовний характер. Нормативний масив цього предмету майже не розвинутий.

До того ж, у Законі не проведено прямого юридичного зв'язку між життям і здоров'ям людини і навколишнім природним середовищем, відповідний стан якого є визначальною умовою життя людини і відповідним правом людини [48, с. 14]. Не закріплено належність людини до навколишнього природного середовища, або, принаймні, той тісний зв'язок між організмом людини та усіма живими організмами в силу спільних законів їх функціонування і розвитку, спільної вразливості до шкідливих чинників навколишнього природного середовища [281, с. 175].

Грунтовний аналіз положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [349], а зокрема розділу XI (ст.ст. 59-60), присвяченому заходам щодо забезпечення екологічної безпеки, говорить про те, що жодна з них (в цілому і закон) не містять відомостей щодо можливої протидії біотероризму, як найбільш небезпечного виду злочинів, адже метою його злочинних дій є навколишнє природне середовище, жива і нежива природа, життя і здоров'я населення.

Зауважимо, що з дати прийняття Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» минуло 28 років, проте, і досі чинне законодавство всупереч принципам правової держави і верховенства замість чіткого і прозорого визначення правого статусу представників державних інституцій (завдання, функції, права, обов'язки, відповідальність) використовує догмат радянської адміністративно-правової науки – «регулювання суспільних відносин», який нехтує принципи правової держави і верховенства права. Для порівняння: в 1940 році Г. І. Петров писав: «радянське соціалістичне адміністративне право є системою правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі державного управління, тобто виконавчо-розпорядчої діяльності соціалістичної держави» [276]; в 1978 році А. С. Шестерюк зазначив: «природоохоронне законодавство можна визначити як сукупність

нормативних приписів, що включають норми різних галузей радянського права; і спрямованих на регулювання природоохоронних суспільних відносин» [444]; в 2013 році автори підручника «Екологічне право» – «Предметом екологічного права є відносини, які складаються між суб'єктами з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів» [71, с. 5].

Статті 13-21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Розділ III) [349] присвячені визначенню правового статусу Рад, проте, замість формулювання завдань, функцій, прав, обов'язків та відповідальності представники державних органів наділені лише владою, повноваженнями та компетенцією. Їх функції обумовлені безвідносно-абстрактними термінами: «затверджує, організує, погоджує, здійснює, керує, координує, реалізує, одержує, видає, надає тощо». Обов'язки і відповідальність за сталою практикою законодавець залишив громадянам України.

Розглядаючи Закон України «Про природно-заповідний фонд України» [255], з'ясовано, що завданням законодавства України про природно-заповідний фонд України є регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів, управління у цій галузі. Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом: встановлення заповідного режиму; організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання; додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядкування, лісовпорядкування, здійснення оцінки впливу на довкілля; запровадження

економічних важелів стимулювання їх охорони; здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їх охорони та використання; встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері; проведення інших заходів з метою збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Цим Законом розкрито основні засади здійснення державного контролю за додержанням режиму їх охорони та використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема щодо збереження природної різноманітності генофонду рослинного світу, охорони цінних, рідкісних, екзотичних видів рослин і рослинних угруповань.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» затверджено «Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», які, в свою чергу, окрім інших визначальних позицій, охоплюють питання біологічної безпеки. Зокрема зазначено, що пріоритетами державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту є здійснення системних заходів із створення та ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, протидії проявам біотероризму, захисту населення від безконтрольного та протиправного поширення генетично модифікованих організмів, збереження безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, створення системи раннього виявлення та швидкого реагування на поширення збудників особливо небезпечних хвороб та таких, що мають міжнародне значення, а також покращення матеріально-технічного стану лабораторій, установ та закладів, які здійснюють діагностику інфекційних хвороб, моніторинг циркуляції збудників інфекційних хвороб в об'єктах середовища життєдіяльності людини, задіяні в системі індикації біологічних патогенних агентів, визначають кількісний та якісний вміст генетично модифікованих

організмів у продукції рослинного і тваринного походження, лабораторій, що працюють із збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб, визначенням їх впливу на навколишнє природне середовище, зокрема біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини; створення системи оперативного реагування на прояви біотероризму [347].

На нашу думку, охарактеризована Стратегія, яка містить нормативні приписи про протидію біотероризму як засобу негативного впливу на біологічне різноманіття з урахуванням ризиків для здоров'я людини повинна, однак не містять визначення поняття «біологічний тероризм як антисоціальний феномен», що є важливим для подальшого правозастосування, проте відсутнє у будь-якому чинному нормативно-правовому акті [201, с. 230].

В числі першопричин екологічних проблем України Закон [347] вказує на незадовільний рівень дотримання обов'язків громадянами України. Представники державних органів зазвичай наділені владою і повноваженнями. Щодо їх відповідальності, то наявне лише одне посилення, проте воно стосується відповідальності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за «доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації».

Уперше проблема забезпечення біологічної безпеки на державному рівні розглянута у рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про біологічну безпеку». Констатовано, що в нашій країні відсутні програми з біобезпеки та запобігання проявам біотероризму, не створена національна система протидії можливим біозагрозам, зокрема, не сформовано автоматизованих та інтегрованих банків даних про можливі загрози біологічного та хімічного походження. Неврегульованим залишається питання державної підтримки генетично-інженерних досліджень і наукових розробок у галузі біологічної та генетичної безпеки. Встановлено, що стан біологічної безпеки не відповідає національним інтересам, не забезпечує ефективної протидії біологічним загрозам.

Пріоритетним завданням держави є протидія проявам біотероризму, захист населення від безконтрольного та протиправного розповсюдження продукції, що містить ГМО, збереження здорового та безпечного природного середовища.

Законом України «Про боротьбу з тероризмом» [296] з метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму передбачено наступне: виявлення та усунення причин і умов, які його породжують; правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем; повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом. Найбільш небезпечним у світі вважається біологічний тероризм, який порівнюють з «тихою, невидимою, смертельною зброєю».

Зауважимо, обов'язки представників державних інституцій обумовлені абстрактними термінами «контроль» та «нагляд». Закон також не містить вказівки щодо відповідальності цих осіб, як механізму спонукання до виконання приписів правових норм за невиконання або неналежне виконання функціональних обов'язків. За наведених умов реалізація адміністративно-правового механізму забезпечення дії закону унеможлиблюється.

Варто також зауважити, що у 2019 р. Кабінет міністрів України ухвалив Стратегію забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «Єдине здоров'я» на період до 2025 року та план заходів щодо її реалізації [370], якою передбачено поетапне створення єдиної системи біобезпеки та біозахисту, спрямованої на захист здоров'я людини та навколишнього середовища від впливу небезпечних біологічних агентів, зокрема таких, що можуть призвести до надзвичайних ситуацій і загрожувати національній та міжнародній безпеці.

У Загальній частині вищезгаданого документа визначено, що відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе зобов'язання щодо охорони життя і здоров'я людей та тварин, запобігання поширенню на територію держави небезпечних інфекційних захворювань, вчасного реагування на спалахи небезпечних інфекційних хвороб [370].

Проблема біологічної безпеки та біологічного захисту набуває значення в умовах глобалізації та появи нових загроз і ризиків глобального характеру, які потребують консолідації зусиль держави, суспільства, міжнародної спільноти для вирішення питань в галузі нерозповсюдження та протидії біологічним загрозам, у тому числі проявам тероризму. Інфекційні захворювання є загрозою сучасному суспільству, прямо та опосередковано впливаючи на якість життя. В сучасних умовах здійснюється активізація епідемічного процесу та поширення нових, повернення старих нозологічних форм небезпечних інфекційних хвороб [370].

Підвищення рівня транскордонного переміщення людей, товарів та транспортних засобів, неконтрольоване переміщення тварин та інфікованої тваринницької сировини і продукції, відсутність реєстру небезпечних інфекційних хвороб з урахуванням нестабільної епідемічної та епізоотичної ситуації у світі, підвищеного ризику терористичних подій та збройного конфлікту на сході країни підвищують ризик завезення та поширення на територію держави збудників небезпечних хвороб та виникнення пов'язаних з ними надзвичайних подій [370].

Ситуація в державі ускладнюється внаслідок тимчасової окупації частини території України Російською Федерацією, проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил. До початку військового конфлікту лише на території Луганської області ензоотичними з туляремії були п'ять районів області, на обліку перебувало 445 стаціонарно-неблагополучних щодо сибірки пунктів та 540 поховань тварин. Водночас відзначається збільшення популяцій мишоподібних гризунів, масові сезонні міграції яких можуть призвести до ускладнення епідемічної ситуації, пов'язаної з небезпечними інфекційними хворобами. Руйнування

інфраструктури призводить до погіршення санітарно-гігієнічного стану населених пунктів, об'єктів життєзабезпечення та ускладнення епідемічної і епізоотичної ситуації. Створюється середовище, сприятливе для поширення небезпечних інфекційних хвороб. Виникнення нових, повернення старих нозологічних форм небезпечних інфекційних хвороб, крім природних процесів, може бути спричинено цілеспрямованим впливом та протиправним використанням небезпечних біологічних агентів і продуктів синтетичної біології, відсутністю чітких правил під час роботи з небезпечними біологічними агентами [370].

По суті у Загальній частині Стратегії [370] уряд визначив перелік біологічних ризиків в Україні та проаналізував причини їх виникнення й розповсюдження.

Розв'язання проблеми забезпечення належного рівня біологічної безпеки та біологічного захисту в Україні потребує міжсекторального співробітництва та поетапного створення єдиної системи біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» і неможливе без залучення значних інтелектуальних і фінансових ресурсів, впровадження ефективних управлінських рішень і підтримки з боку держави, територіальних громад та міжнародної спільноти [370].

До основних напрямів реалізації Стратегії належать: гармонізація національного законодавства з біологічної безпеки та біологічного захисту з нормами міжнародного права, міжнародними договорами і угодами, учасницею яких є Україна, забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту, підтримка міжнародних ініціатив у сфері біологічної безпеки, які відповідають національним інтересам, поглиблення співпраці з міжнародними організаціями, а також у рамках двостороннього співробітництва з провідними державами світу для посилення спроможності України у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту; організація здійснення контролю у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту;

підвищення ефективності координації заходів з управління біологічними ризиками; посилення кадрового потенціалу та підвищення професійного рівня кадрів з питань біологічної безпеки та біологічного захисту [370].

Окресливши важливі вектори в сфері забезпечення біологічної безпеки, уряд, тим самим, сформував своєрідний алгоритм діяльності відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, медичних й наукових установ тощо щодо протидії біоризикам та захисту життя і здоров'я українського суспільства.

Реалізація Стратегії спрямована на досягнення таких результатів: створення і забезпечення ефективного функціонування єдиної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, яка повинна знизити біологічні ризики до припустимого рівня; удосконалення законодавства у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту; удосконалення системи управління, підвищення ефективності координації заходів із забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту; удосконалення системи підготовки кадрів з питань біологічної безпеки та біологічного захисту; удосконалення системи проведення моніторингу та оцінки, планування і реалізації політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту [370].

Сподівань від «втілення у життя» цієї Стратегії надзвичайно багато, адже реалізація її положень дасть змогу: покращити організаційний потенціал у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту; забезпечити епідемічне благополуччя населення, захист здоров'я людини та навколишнього природного середовища, зокрема об'єктів рослинного і тваринного світу, від впливу небезпечних біологічних агентів; регламентувати проведення цільових наукових комплексних біологічних досліджень; знизити ризики для здоров'я людей та тварин, пов'язані з біологічними загрозами; сприяти інформуванню громадськості з питань забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту; посилити контроль за поширенням небезпечних біологічних агентів шляхом проведення аудиту депозитаріїв національних колекцій штамів мікроорганізмів, патогенних для

людей та/або тварин, розроблення та затвердження порядку проведення паспортизації, аналізу, оцінки та здійснення контролю за колекціями штамів патогенних мікроорганізмів тощо [370].

Як і кожна державна програма, кожен науковий проект потребує належного фінансування, так само і вищезгадана Стратегія [370] повинна мати відповідну фінансову підтримку. Згідно положень Стратегії [370] з державних і місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством, будуть виділятися кошти на реалізацію необхідних заходів. Також протягом 2020-2025 рр. планується створення чотирьох міжрегіональних центрів з біологічної безпеки у Києві, Львові, Одесі та Харкові.

Ми переконані, що для боротьби з проявами біологічного тероризму недостатньо керуватися лише нормами національного законодавства. Саме тому, в аспекті розгляду питання нормативно-правових актів протидії біотероризму вважаємо за необхідність проаналізувати міжнародне законодавство. Адже, власне, у своїй комплексній взаємодії, відтворення норм національного права в нормах міжнародного права і, навпаки, слугує досягненню ефективних результатів у сфері боротьби з біотероризмом та подоланню його негативних наслідків.

Міжнародне співробітництво України з питань боротьби з біотероризмом здійснюється шляхом приєднання України до відповідних міжнародних договорів, укладених у рамках ООН та інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, а також через напрям взаємодії з ЄС відповідно до норм міжнародного права. Ефективну співпрацю з питань, що становлять взаємний інтерес з протидії біотероризму, Україна реалізовує як на універсальному так і на регіональному рівнях (з НАТО, СНД, ЄС), а також на двосторонньому рівні.

Найбільш високим ступенем суспільної небезпеки характеризується тероризм із застосуванням зброї масового знищення, зокрема, й біологічної (біотероризм). Надзвичайно вражаюча сила бактеріологічної (біологічної)

вірусної зброї при використанні її в терористичних цілях може спричинити катастрофічні наслідки для будь-якої держави. Біотероризм є більш небезпечним серед інших видів, оскільки метою злочинних дій є навколишнє природне середовище, жива і нежива природа, життя і здоров'я населення. Зазначеним питанням присвячена Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення (КБТЗ) [159].

З 21.02.1975 р. Україна є повноправною державою-учасником Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення, а з 2005 р. – повноправним членом експортного режиму. В результаті цієї діяльності Україна є членом усіх міжнародних режимів експортного контролю за передачами товарів «біологічного напрямку». Україна, будучи країною-учасником Вассенарської домовленості (ВД), розглядає перелік товарів подвійного використання її додатку як рекомендаційний.

Згідно з Конвенцією кожна держава-учасник зобов'язалися ніколи, ні за яких умов не розробляти, не створювати, не накопичувати, не здобувати яким-небудь іншим чином і не зберігати: мікробіологічні або інші біологічні агенти або токсини, яке б не було їхнє походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей; зброю, устаткування або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів в ворожих цілях або в збройних конфліктах (ст. 1). Конвенцією встановлено, що кожна держава-учасник зобов'язується у відповідності зі своїми конституційними процедурами прийняти необхідні заходи щодо заборони й запобіганню розробки, виробництва, нагромадження, придбання або збереження агентів, токсинів, зброї, устаткування й засобів доставки, зазначених в статті I Конвенції, у межах території такої держави, під її юрисдикцією або під її контролем будь-де (ст. IV) [361].

Однак після вступу в силу дії положень цієї Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення жодна держава не повідомила про наявність у неї біологічної зброї або засобів, матеріалів для її виготовлення. Саме тому виникає думка, що профілактика біотероризму можлива лише з урахуванням даних розвідки або вмінням розпізнати ознаки, що свідчать про розробку чи наявність біологічної зброї на території певної держави.

Щодо зміцнення положень КБТЗ, то на національному рівні прийнято ряд законів і нормативних актів, метою яких є виключення можливості проведення діяльності на порушення вимог КБТЗ. Загалом, правовою основою боротьби з біотероризмом є Закон України від 20.03.2003 р. «Про боротьбу з тероризмом»; підґрунтям національної системи «експортного контролю» є закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 17.05.1991 р., «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 р., Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., у статтях якого (ст.439, ст.440) передбачено відповідальність за діяльність, що суперечить КБТЗ.

Важливо зазначити, що сьогодні в Україні діють установи лікувально-медичного, наукового, спеціалізованого та виробничого профілю, які мають банки мікроорганізмів або працюють з продуктами їх життєдіяльності, що входять до сфери дії КБТЗ. Також в Україні створена Міжнародна міжурядова організація – Український науково-технологічний центр (УНЦ) [418], метою якої є запобігання розповсюдженню знань та досвіду, пов'язаних зі зброєю масового знищення (ЗМЗ), у тому числі і біологічною зброєю (БЗ). Цей центр фінансується США, Канадою та ЄС в рамках гранту за Глобальною програмою співпраці по нерозповсюдженню біологічної та хімічної зброї. В рамках відповідних ініціатив української сторони, незважаючи навіть на те, що США блокують підписання додаткового Протоколу до КБТЗ, між МОЗ України та Міноборони США укладено Угоду про співробітництво у галузі запобігання розповсюдженню технологій,

патогенів та знань, які можуть бути використані в ході розробки біологічної зброї від 29.08.2005 р. [417]. Угода встановлює порядок обміну між Україною та США біопатогенами та проведення спільних дослідницьких експериментів на об'єктах, визначених МОЗ України. Згідно з Додатком № 1 до наказу МОЗ України від 14.12.1992 р. № 183, мова йде про дві референс-лабораторії Київського НДІ епідеміології та інфекційних хвороб, де зберігаються і досліджуються штам-референси збудників бактеріальних, вірусних і паразитарних захворювань III-IV груп небезпеки, а також гепатиту, сказу, лептоспірозу і токсинів, збудників холери та інших вібриозів людини; дві референс-лабораторії МОЗ України – з діагностики дифтерії та лабораторія збудників туляремії, лістеріозу та ерісіпелоїду Центральної СЕС (м. Київ); референс-лабораторія збудників вірусних і риккетсіозних захворювань I і II груп небезпеки Львівського НДІ епідеміології та гігієни (тобто, крім вірусних захворювань, там зберігаються всі види тифу, середземноморська та окопна лихоманка тощо); референс-лабораторія збудників чуми, бруцельозу, сибірської виразки, сапу, мелліоїдозу, легіонельозу Одеської протичумної станції; референс-лабораторії збудників грибкових і венеричних захворювань, спірохет III-IV груп небезпеки Харківського НДІ дерматології та венерології, а також збудників анаеробних інфекцій Харківського НДІ вакцин і сироваток. Крім того, в Україні є Центральний національний музей живих культур мікроорганізмів I-IV груп небезпеки при Київському НДІ епідеміології та інфекційних хвороб [363]. Зі змісту Договору випливає факт наявності в Україні відповідної інфраструктури, яка володіє усіма необхідними компонентами (технологіями, патогенами і знаннями), достатніми для виготовлення біологічної зброї. Більш того, у подальших планах американського уряду співпраця з урядом України та створення центру референс-лабораторій, в яких будуть вивчатися захворювання тварин. Це, зокрема, Центральна державна лабораторія ветеринарної медицини (м. Київ), Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини Академії

сільськогосподарських наук (м. Харків) та ін. Існують також дані, що у 2008 р. МОЗ України прийнято рішення про виділення Міноборони США земельної ділянки на території Інституту екологічної гігієни і токсикології ім. Л. І. Медведя (м. Київ), для створення лабораторії зі зберігання особливо небезпечних патогенів людського та тваринного походження, які можуть бути використані в розробці біологічної зброї.

На нашу думку, заслуговує на увагу правовий акт, що прийнятий Всесвітньою медичною асоціацією у жовтні 1990 року [98]. Асоціація привертає увагу медиків усього світу до небезпеки, яка існує внаслідок застосування хімічної і біологічної зброї. В декларації відзначається наступне (витяг): використання зазначеної зброї може мати руйнівні наслідки для цивільного населення, на додаток до військового персоналу, і не тільки в районі застосування, але й у віддалених місцях, можливо поза державними кордонами воюючих сторін; наслідки застосування хімічної й біологічної зброї являють собою тривалу загрозу здоров'ю людей, можливо, заподіюючи хвороби, травми, розладу й дефекти серед населення впродовж тривалого періоду часу; наслідки застосування зброї можуть також привести до постійних, комплексних і непередбачених змін у навколишньому середовищі, включаючи тварин, рослинність і водопостачання, руйнуючи в такий спосіб продовольчі ресурси людства і приводячи до великої захворюваності; існуючі медичні охоронні системи, технології та кадри можуть виявитися безпомічними в полегшенні страждань, викликаних застосуванням хімічної й біологічної зброї.

29 листопада 1994 р. Україна стала стороною Конвенції про охорону біологічного різноманіття [160], ратифікованою більш ніж 193 країнами. Сприйняття та усвідомлення світовою спільнотою значущості природної цінності біорізноманіття, належного забезпечення екологічного балансу, проведення заходів біобезпеки при поводженні з ГМО (контроль, оцінка ризику, відстеження, моніторинг, маркування, транскордонний рух, справедливий розподіл вигоди від використання ген-ресурсів щодо доступу

до них в третіх країнах, у т.ч. від генетичної модифікації) є вирішальними постулатами прийнятої Конвенції.

Конвенцією про охорону біологічного різноманіття [160] визначено, що відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і норм міжнародного права, країни так само мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища і несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в рамках їх юрисдикції або під контролем не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших країн або районів за межами дії національної юрисдикції. Конвенцією також зазначено, що кожна договірною стороною відповідно до її конкретних умов і можливостей: розробляє національні стратегії, плани чи програми збереження і сталого використання біологічного різноманіття або адаптує з цією метою існуючі стратегії, плани або програми, які відображають, зокрема, викладені в цій Конвенції заходи, що відносяться до відповідної договірною сторони; розробляє і здійснює необхідні законодавчі нормативи і/або інші регулюючі положення щодо охорони видів і популяцій, які знаходяться під загрозою тощо.

На збереження й ефективне використання генетичних ресурсів рослин (ГРР) із максимальною користю для кожної країни і для світової спільноти в цілому спрямовані Глобальний план дій з мобілізації та збереження генетичних ресурсів рослин (Лейпциг, Німеччина, 1996 р.) [473], в реалізації якого Україна бере участь, а також міжнародна Угода про генетичні ресурси рослин для виробництва продовольства та сільського господарства (ГРРПСГ, 2004 р.) [243], положення якої узгоджуються з Конвенцією про біорізноманіття (ст. ст. 6, 7, 8). Реалізацію зазначених програмних документів покладено на Систему генетичних ресурсів рослин України [275], до сфери діяльності якої належить проведення науково-дослідних робіт із збереження та мобілізації ГР-культурних рослин у рамках державної програми «Генетичні ресурси рослин» (1993 р.), в результаті виконання якої

сформований Національний ген-банк рослин і створено Національне сховище насіння зразків генофонду рослин. Проте, Україна і досі не приєдналася до Угоди ГРРПСГ. Справа в тому, що приєднання до Угоди ГРРПСГ має для України низку важливих переваг, зокрема це доступ до великої кількості зразків ГРР; можливість отримання фінансової й науково-технічної допомоги; включення у систему вільного обміну інформацією про ГРР тощо. Важливість Угоди ГРРПСГ полягає в тому, що її положення включають природоохоронні заходи із надійного збереження ГРР в ген-банках *in situ*, що бажано здійснювати у кожній країні світу, з метою підвищення ефективності сталого використання ГРР у програмах з селекції, біотехнології, генетики, захисту рослин тощо. До того ж, Угода ГРРПСГ має за мету збереження ген-ресурсів не тільки культурних, а й дикорослих і ботанічних видів рослин, причому не тільки *in situ*, а й *ex situ*, тобто на землі, як на територіях, що охороняються, так і на інших землях, не позначених як захищені території. Адже дикі родичі культурних рослин є джерелом цінних генів, спадкова основа важливих ознак яких є невичерпною скарбницею. Зокрема, методами генної інженерії ці гени можуть додати їх культурним родичам цінні, необхідні для вирішення проблем у майбутньому властивості, такі як адаптація до мінливих кліматичних умов, стійкість до спалахів захворювань, шкідників тощо [68]. Особливе значення Угоди ГРРПСГ полягає й в тому, що вона встановлює глобальну багатосторонню систему спільного використання ген-матеріалу, який знаходиться під управлінням і контролем договірної сторони та в суспільному надбанні. Зазначені ж цілі досягаються шляхом встановлення тісного зв'язку між Угодою ГРРПСГ, Продовольчою та сільськогосподарською програмою ООН (ФАО) і Конвенцією про біорізноманіття.

Таким чином слід зазначити, що Україна, як член світового товариства, зобов'язана зберегти свій власний генофонд рослин як унікальну частину світового генофонду, за що несе персональну відповідальність, а приєднання до Угоди ГРРПСГ є вельми важливим для нашої країни. Однією із складових

приєднання до цієї Угоди має стати розроблення і прийняття національного закону про ГР. Зазначена Угода є єдиною правовою підставою для отримання доступу до міжнародного генофонду рослин, який зберігається в Міжнародному сховищі, створеному на випадок глобальних катаклізм в умовах довічної мерзлоти (о. Свальбард, арх. Шпіцберген). Усі країни світу, у т.ч. Україна, докладають зусиль для наповнення його найбільш цінними зразками національних колекцій ГРР. При цьому значення мають усі категорії генофонду, в т.ч. і трансгенні форми, які у сучасну епоху, об'єктивно, стають особливою, все більш численною категорією генофонду, адже загалом цей напрям біотехнології є потужним шляхом забезпечення людства продовольством та ін. с/г продукцією, цінним фармацевтичним матеріалом, ліками; дослідження в цій сфері можуть дати потужні кошти для забезпечення сталого розвитку с/г, лісівництва, харчової промисловості, що може позитивно вплинути на національну економіку; це також перспективи вирощування нових біоенергетичних культур (очерету, верби, рапсу та ін.) для виробництва етанолу, біопалива, що сприятиме забезпеченню енергетичної незалежності країни; широко використовуються біотехнології і для боротьби із забрудненням навколишнього середовища, зокрема значні перспективи в майбутньому мають дослідження у напрямі вдосконалення ГМ-рослин на предмет усунення негативних наслідків їх впливу на стале біорізноманіття. Хоча, безсумнівно, контроль за впливом ГМО на біологічні об'єкти довілля необхідний, оскільки культивування трансгенних рослин досі викликає дискусію з питань можливого їх негативного впливу на живу природу і здоров'я людини [72, с. 142, с. 146-147].

Потенційним суб'єктом на світовій арені у боротьбі з міжнародним тероризмом є Шанхайська організація співробітництва (ШОС), в рамках якої прийнята Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом (15.06.2001 р.), де йдеться про тероризм взагалі, без правового розмежування його видів, що в повному обсязі охоплює заборону на

передачу знарядь і засобів вчинення актів біотероризму. На разі, більшість країн, у т.ч. Україна, використовують інші міжнародно-правові акти.

Аналіз наведених конвенцій, інших міжнародних правових актів свідчить, що: єдиний всеохоплюючий та універсальний міжнародний правовий акт щодо протидії біологічному тероризму відсутній; їх положення слугують лише орієнтиром для розробки національного законодавства; зміст конвенцій не містить вказівок, яким має бути національне законодавство договірних держав, зокрема, що стосується питань правового чи адміністративного забезпечення протидії біотероризму. Саме тому співробітництво держав в цій сфері ґрунтується на тих міжнародних документах, що діють у сфері боротьби з тероризмом, і які, тим чи іншим чином, торкаються злочинів, пов'язаних із застосуванням біологічної зброї в терористичних цілях. До цих документів відносяться: Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (07.12.1944 р.); Конвенція ООН з морського права (10.12.1982 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (15.12.1997 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (09.12.1999 р.); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (16.05.2005 р.) та інші.

Із змісту Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом [115] вбачається, що вона закріпила механізм адміністративно-правового регулювання протидії тероризму, зокрема і біотероризму, щодо видачі правопорушників договірними державами відносно осіб, які здійснили злочини, перелічені в пунктах ст. 1: а. (Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, Гаага, 16.12.1970 р.); б. (Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, Монреаль 23.09.1971 р.); с. (посягання на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів); d. (викрадення людей, захоплення заручників або тяжке незаконне затримання); е. (використання бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів

чи посилок, якщо це призводить до загрози особам); f. (замах на вчинення будь-якого з вищенаведених злочинів або участь як співучасника особи, що вчиняє або намагається вчинити такий злочин). Конвенція не виключає будь-якої кримінальної юрисдикції, здійснюваної відповідно до національного закону (п. 2. ст. 6).

В цілому, система обов'язкового міжнародного контролю за нерозповсюдженням біологічної зброї та засобів її доставки має досить обмежений характер, що значною мірою знижує ефективність її функціонування. З найбільш серйозних недоліків режиму контролю за нерозповсюдженням біологічної зброї є відсутність в існуючих міжнародних договорах положень, які забезпечують створення ефективного механізму верифікації фактів розробки прототипів конкретних її видів і компонентів. Найбільшою мірою це можна віднести до КБТЗ, наслідком чого може стати «розповзання» біологічної зброї і використання її в терористичних цілях. Позитивна характеристика цієї системи (зокрема, щодо контролю за експортом технологій подвійного призначення), спостерігається тільки в рамках регіональних організацій, насамперед ЄС. Одним із прикладів регіонального акта, який встановлює норми здійснення контролю за поширенням біологічних речовин, є затверджені Директивою Ради ЄС №1334/2000 від 22.06.2000 р. Європейські правила експорту товарів і технологій подвійного призначення.

Значний вплив на розвиток вітчизняного законодавства справила ратифікована Україною Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Так, у преамбулі Сторони визнають занепокоєність громадськості в зв'язку з навмисним вивільненням генетично змінених організмів у навколишнє середовище і необхідністю підвищення прозорості та активізації участі громадськості в процесі прийняття рішень у цій сфері, стан складових навколишнього середовища, таких як повітря й атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та

його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими [361].

На виконання Орхуської конвенції Кабінетом Міністрів України було видано Розпорядження від 27 грудня 2008 року № 1628-р Про затвердження плану дій щодо виконання рішення Сторін Орхуської конвенції III/6f, яким серед іншого передбачено підготовку законопроекту про ратифікацію поправки до Орхуської конвенції щодо генетично модифікованих організмів [317].

Також Україна приєдналася до Глобального порядку денного з безпеки здоров'я – глобальної ініціативи Центрів контролю за захворюваннями (США), що розпочалася у лютому 2014 року задля побудови безпечного світу, захищеного від небезпек інфекційних захворювань. Ініціатива просуває глобальну стратегію безпеки здоров'я як міжнародний пріоритет і стимулює прогрес задля повної реалізації Міжнародних медико-санітарних правил (ММСП) Всесвітньої організації охорони здоров'я, проведення оцінки ветеринарної служби країни Міжнародним епізоотичним бюро та впровадження інших аналогічних глобальних рамок безпеки здоров'я. На даний час до ініціативи входять 55 країн [189, с. 165].

Частина Пакету дій Глобального порядку денного з безпеки здоров'я уже виконана. Зокрема, розроблено стратегію та дорожню карту на п'ятирічний термін за компонентами: резистентність до протимікробних препаратів; імунізація; епідеміологічний нагляд.

Опрацьовано дорожню карту на п'ятирічний термін за компонентами: повідомлення про ризики; реагування; біобезпека та біозахист; координація ММСП; пункти в'їзду.

Розроблено попередні дорожні карти за компонентами: звітування; національні лабораторії; розвиток кадрового потенціалу та ін. [248].

Ще одним важливим міжнародним документом у сфері досліджуваного нами питання є Конвенція про охорону біологічного різноманіття [160], яка була прийнята 22 травня 1992 року на спеціальній конференції в Найробі

(Кенія) і відкрита для підписання 5 червня 1992 року на Конференції Організації Об'єднаних Націй з довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро, Бразилія (Саміт «Планета Земля»). Верховна Рада України ратифікувала цю міжнародну угоду 29 листопада 1994 року. Конвенція про біорізноманіття визнається міжнародним документом щодо збереження біологічного різноманіття, сталого використання його компонентів та рівного розподілу вигод від використання генетичних ресурсів. Цілями Конвенції [160], для досягнення яких слід виконувати відповідні її положення, є збереження біологічного різноманіття, стале використання його компонентів і спільне одержання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів і шляхом надання необхідного доступу до генетичних ресурсів і шляхом належної передачі відповідних технологій з урахуванням усіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування. Відповідно до положень Конвенції [160] Україна як країна-сторона вищезгаданої угоди має право розпоряджатися своїми біологічними ресурсами, але в той же час на неї покладена відповідальність за їх раціональне використання перед світовою спільнотою. Участь нашої держави в збереженні біологічного різноманіття у світі та на власній території реалізується курсом виконання міжнародних програм та договорів, формування національної стратегії збереження та збалансованого використання біорізноманіття, розвитку законодавчої бази в цій галузі відповідно до світових тенденцій.

Слід зазначити, що для України прийняття Конвенції стало посилення діяльності у сфері охорони біологічного різноманіття на міжнародному та національному рівнях.

Додатковою угодою до Конвенції про біорізноманіття [160] став Картахенський протокол про біобезпеку [142]. Україна приєдналась до даного документа відповідним Законом [355] від 12 вересня 2002 року, а 11 вересня 2003 року Протокол набув чинності. Мета цього Протоколу [142] полягає у сприянні забезпеченню належного рівня захисту в галузі

безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих в результаті використання сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню.

Виходячи із положень тексту документа [160] оцінка ризиків повинна проводитися у науково обґрунтований та прозорий спосіб. При її проведенні можуть враховуватися експертні рекомендації та керівні принципи, розроблені відповідними міжнародними організаціями. Недостатність наукових знань або наукового консенсусу не повинна неодмінно тлумачитися як вказівка на наявність певного рівня ризику, відсутність ризику або прийнятність ризику. Ризики, пов'язані з живими зміненими організмами або продуктами, які входять до їх складу, зокрема, з обробленими матеріалами, які походять від живого зміненого організму, і містять, здатні до виявлення, нові комбінації відтворюваного генетичного матеріалу, одержані в результаті використання сучасної біотехнології, повинні розглядатися в контексті ризиків, викликаних не модифікованими реципієнтами або батьківськими організмами у імовірному потенційному приймаючому середовищі. Оцінка ризиків повинна здійснюватися для кожного окремого випадку. Необхідна інформація може відрізнятися за характером і рівнем деталізації у кожному конкретному випадку залежно від відповідного живого зміненого організму, його передбачуваного використання та імовірного потенційного приймаючого середовища.

Як результат, саме держава має надавати оцінку щодо можливості настання потенційної небезпеки біологічному різноманіттю внаслідок самостійного поширення живих змінених організмів, і лише після цього приймати рішення стосовно того, ввозити чи не ввозити ці організми на власну територію. По суті, Картахенський протокол став для України першим юридично обов'язковим документом, положення якого спрямовані

на: 1) врегулювання відносин у сфері людської діяльності застосування живих генетично змінених організмів; 2) захист біологічного різноманіття від потенційних ризиків, спричинених генетично зміненими організмами, які є результатом сучасних біотехнологій.

Отже, в процесі дослідження з'ясовано, що єдиний законодавчий акт, який би унормував питання протидії біотероризму не існує, так само як відсутній узагальнюючий міжнародний правовий акт щодо протидії біотероризму. Концепція національної безпеки України, Закони України «Про основи національної безпеки України», «Про боротьбу з тероризмом», «Про національну безпеку України» не дають відповіді як здійснювати боротьбу з біотероризмом.

В Україні сьогодні є пріоритетним вироблення законодавчої позиції щодо формування пакету нормативно-правових актів у сфері протидії біотероризму. Враховуючи зазначене і надзвичайну важливість боротьби з даним явищем, вважаємо за доцільне запропонувати прийняття закону, який би чітко визначив конкретні державні органи, їх цілі, завдання, функції, процедурні аспекти діяльності цих органів.

Це питання стосується не тільки розробки, прийняття спеціальних законів й ухвалення рекомендацій щодо виконання положень Конвенції (КБТЗ), а й здійснення відповідними органами державної влади політики «ефективності» проти біологічних загроз; встановлення повного державного контролю над підприємствами, установами, що мають відношення до біологічних агентів та токсинів; налагодження так званого контакту «державна – науковець» задля нерозсіювання фахових знань за межі країни та розуміння оцінки негативного впливу біозагроз.

Висновки до Розділу 1

Проведені авторські дослідження у царині адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму дають підстави стверджувати, що

законодавчі заходи упередження та запобігання терористичній діяльності є життєво необхідною умовою подальшого існування і розвитку нашої держави та повинні формуватися з урахуванням історичного досвіду зародження негативних проявів даного виду терористичної діяльності у суспільстві. Тобто, створення пропозицій нормативно-правового регулювання протидії біотероризму повинно базуватися на історико-правовому дослідженні антисоціального феномена біотероризму.

Спецслужби впливових країн у різні історичні часи застосовували смертельні віруси, які швидко поширювались серед тварин, рослин та людей. Адже за допомогою біологічної зброї можна у лічennі години знищити економіку та населення противника, при цьому, не вдаючись до відкритої військової агресії. Варто зазначити, що розвиток вірусів, хімічної зброї ніколи не зупинявся.

Кількість терористичних актів у XXI столітті не зменшується, а кількість жертв має тенденцію до зростання. Спробуємо припустити, що збереження тенденції застосування терористичними організаціями хімічної, біологічної (бактеріологічної) зброї масового ураження найближчим часом може призвести до позбавлення життя значної кількості людей та створення у світовому суспільстві атмосфери жаху, безвихідності та загального почуття незахищеності з боку держави.

Аналіз історичного досвіду формування біотероризму як суспільно негативного явища сучасної дійсності дає підстави розглядати його наступним чином: 1) як негативне антисоціальне явище, що являє собою складну соціальну систему, детерміновану взаємодією негативних факторів зовнішнього середовища й відповідних особливостей суб'єкта тероризму; 2) як правову оцінку та відображення даного суспільно негативного явища у чинному законодавстві; 3) як здійснення процесу удосконалення на принципах законності практики протидії біотероризму.

Уряди різних країн на порозі третього тисячоліття потрапили у скрутне політико-соціальне становище з причини відсутності ефективних правових

механізмів протидії окремим видам технологічного (хімічного, біологічного, бактеріологічного) тероризму. Першими кроками формування системи та засобів протидії зазначеним видам технологічного тероризму стало забезпечення регулярного обміну між різними країнами інформацією про терористичні групи, що стали транснаціональними за масштабами дій та охопленням територій. Посилення безпеки аеропортів, електронні способи пошуку вибухових пристроїв у багажі тощо, а також використання озброєних співробітників поліції у забезпеченні безпеки польотів допомогло забезпечити зниження загального рівня терористичної діяльності.

Наша країна має позаблоковий статус, добровільно відмовилася від ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження, а також ніколи не виступала агресором. Тому, загроза використання біологічної зброї в Україні та вчинення біотерористичного акту є малоймовірними, але, в той же час, – реальними. Однак, враховуючи уроки історії та наявність у сучасному світі численних терористичних організацій, які за будь-яку ціну прагнуть реалізувати свої цілі, реальність біотероризму є очевидною на сьогодні і для України.

Надаючи аналіз великому спектру факторів, які впливають на можливість здійснення біотерористичної діяльності та виникненню біотерористичних загроз в Україні, можна висловити припущення про те, що передумовами для активізації такої діяльності у нашій державі можуть стати постійні процеси трансформації суспільних відносин щодо становлення ліберально-ринкової економіки, періодичні зміни домінування векторів політичного управління в країні та зовнішній негативний інформаційний і мілітаристичний вплив з боку сусідньої країни.

Дослідження свідчать про те, що деякі патогени являють собою значну загрозу для національної безпеки, особливо в АПК, де характерним є використання біологічної та токсичної зброї з метою руйнування культур, рослин, тварин, інших видів життя, їжі, води, інших предметів продовольчого забезпечення, які використовуються для підтримки сільського господарства

та продовольчої системи держави з метою залякування населення, дестабілізації політичної ситуації в країні.

В сучасних умовах вірогідності існування біотерористичних загроз в Україні принцип їх протидії необхідно виділяти як самостійний і важливий чинник удосконалення державного адміністративно-правового механізму системи національної безпеки нашої держави. Під спеціальним принципом законодавчого забезпечення протидії біотероризму слід розуміти основні керовані універсальні орієнтири, яким необхідно послідовно слідувати та застосовувати для впливу на будь-який об'єкт загрози чи певну сферу суспільних відносин. Дослідження принципів формування законодавства щодо протидії біотероризму, установлення неточностей та прогалин у чинному антитерористичному вітчизняному законодавстві дасть змогу запропонувати науково обґрунтовані та конструктивні пропозиції щодо удосконалення такого законодавства. Зокрема, доповнення Закону України «Про боротьбу з тероризмом» поняттям «біологічний» тероризм, визначаючи останній шляхом деталізації та виокремлення необхідних елементів з існуючого у вищезазначеному законі поняття, допоможе звернути увагу законодавця на необхідність подальшої деталізації на рівні законів та підзаконних актів системи нормативно-правової протидії біотероризму. На нашу думку, основними напрямками подальших досліджень у цій царині є теоретико-правове удосконалення дефініції «біологічний тероризм» та інших основних термінів, а також забезпечення розширення та уточнення, поряд із принципом законності, інших принципів формування нормативно-правового масиву актів протидії біологічному тероризму.

При опрацюванні поняття біотероризму як антисоціального феномена у подальших наукових дослідженнях важливо прагнути до того, щоб його формулювання не давало приводу до сучасних суспільно-політичних спекуляцій. Крім того, зазначена категорія повинна визначатися такими конкретними правовими ознаками, які б не дозволяли легко маніпулювати цим поняттям і довільно його вживати, що дуже важливо не

тільки для наукових досліджень, але й для законотворчої та правозахисної практики.

Таким чином, аналіз законодавчих категорій та доктринальних тлумачень за проблематикою дослідження дають підстави зазначити, що формулювання біологічної безпеки принципово відрізняється від загального поняття про національну безпеку, оскільки спрямоване на попередження біологічних негативів шляхом виявлення, запобігання та нейтралізації реальних та потенційних загроз екологічного характеру національним інтересам.

Визначення та характеристики у національних законодавчих актах понять «біологічна безпека» та «біологічний тероризм», не знайшли свого закріплення, що є юридичними дефектами окремих законів України. Такий стан правового регулювання протидії біотерористичним загрозам у сучасних умовах виділяється нами як необґрунтована самовпевненість законодавця щодо нереальності та відворотності терористичних впливів в Україні та відсутність бажання удосконалювати законодавство нормами, що ґрунтуються на результатах досліджень та висновках представників правової науки.

Прийняття Закону України «Про національну безпеку» є важливим етапом багатопланової адміністративно-правової роботи державних органів, щодо втіленням в життя системи національної безпеки, яка потребує подальшого удосконалення і розвитку шляхом прийняття змін та доповнень до відповідних законодавчих і нормативних актів. Серед них запропоновано нами внесення змін до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» шляхом удосконалення дефініції «санітарно-епідеміологічна ситуація». Перспективами подальших досліджень вбачаємо обґрунтування детальних пропозицій щодо ліквідації юридичних дефектів у законодавчих актах, що регулюють суспільні відносини в сфері боротьби з біотероризмом.

На нашу думку, доцільним є включення визначення «біологічний тероризм як антисоціальний феномен» до «Основних засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року», яка затверджена Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Авторська позиція внесення доповнень до законодавства ґрунтується на аргументах відповідно до положень Розділу 1 Стратегії.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ БІОЗАГРОЗ

2.1. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності

На сучасному етапі розвитку технологій та проведення все більш складних наукових досліджень стає складніше захистити людство від ймовірної біологічної загрози. Відтак виступає надзвичайно актуальним питання забезпечення дієвого механізму захисту, а також правового регулювання біонебезпечних видів діяльності та їх впливу на стан забруднення довкілля.

У свою чергу Г. Білявський зазначає, що біологічне забруднення – це таке забруднення навколишнього середовища, що відбувається через свідоме або випадкове вселення нових видів, які безперешкодно розмножуються за відсутності в них природних ворогів і витісняють місцеві види живих організмів. Якісна відмінність цього виду забруднення від інших полягає у здатності його компонентів до розмноження, адаптації і передавання спадкової інформації в довкіллі, що надає характерові його впливу таких рис, як мобільність і агресивність, та робить його особливо небезпечним [217, с. 37]. Ми цілком погоджуємось із позицією автора, однак від себе доповнимо, що чинниками біологічної небезпеки можуть виступати не лише живі мікроорганізми, а й продукти біонебезпечної діяльності суспільства. При цьому, зазначимо, що на теперішній час відсутні єдині погляди вчених щодо оцінки наслідків біонебезпеки природнього походження чи тієї самої небезпеки, але з обов'язковою присутністю людського фактору.

В Україні Рішенням Ради національної безпеки і оборони України [295] було констатовано посилення негативного впливу біологічних факторів на населення, можливість виникнення загроз біологічного походження, пов'язаних із розвитком сучасних біотехнологій та появою синтетичної біології, проявами біотероризму, відсутністю чітких правил

поведінки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та роботі з небезпечними біологічними агентами.

Прикладом у світі людської помилки та недбалості можна навести випадки тяжкого гострого респіраторного синдрому (SARSCoV) у 2003–2004 рр. у Сингапурі, Тайбеї та Пекіні, які мали лабораторне походження [80, с. 6].

Перш за все необхідно визначитися з поняттям біонебезпечних видів діяльності, поєднавши при цьому розуміння термінів «діяльність», «небезпека», «небезпечна діяльність» та «біобезпека». Такі кроки дозволять нам поетапно сформулювати розуміння біонебезпечних видів діяльності, визначити їх сутність та встановити наслідки, що настають чи можуть наступити в результаті здійснення відповідних процесів.

Розпочинаємо дослідження цього питання із обґрунтування поняття «діяльність», що у загальному розумінні означає дію або сукупність дій. Словник української мови визначає поняття «дія», як «робота, діяльність, здійснення чого-небудь» [390, с. 311]. Тобто поняття «дія» виступає синонімом до поняття «діяльність». В свою чергу, поняття «діяльність» за даними вказаного Словника означає: застосування своєї праці до чого-небудь; виявлення сили, енергії чого-небудь [390, с. 311]. У законодавстві термін «діяльність», як правило, прив'язують до певної галузі, однак визначення самого поняття «діяльність» не надається, рівно як і не розкриваються його ознаки [340; 330; 332]. З позиції різних галузей права, то вони формують свої власні поняття діяльності. Так, в адміністративному праві управлінська діяльність розглядається, як система дій, що містять державно-владні накази керуючого впливу [154, с. 207]. Поняття діяльності вивчає еколого-правова наука де, як правило, використовується збірне поняття діяльності, що охоплює всі впливи (дії) людини на довкілля. Поняття «антропогенна діяльність», в екологічній науці визначається, як

«різноманітні типи впливів і порушень, що стосуються всіх компонентів природного середовища» [50, с. 221].

Інше важливе поняття при визначенні небезпечних видів діяльності є небезпека. Так, ООН надає таке формулювання терміну «небезпека»: «Потенційно згубне фізичне явище, подія або діяльність людини, які можуть призводити до загибелі людей або нанесення їм тілесних ушкоджень, заподіяння шкоди майну, порушення функціонування соціальних і економічних систем або погіршення стану довкілля. Небезпеки можуть включати приховані умови, що несуть в собі майбутні загрози, і можуть обумовлюватися різними причинами: природними (геологічними, гідрометеорологічними і біологічними) або викликаними процесами життєдіяльності людини (погіршення стану довкілля і техногенні небезпеки)» [431]. Словник української мови визначає небезпеку, як можливість якогось лиха, нещастя, або як стан, коли кому -, чому-небудь щось загрожує. Небезпечний – це той, який комусь (чомусь) загрожує [392, с. 246].

Звертаючись до нормативно-правових актів України, можна виокремити ряд неузгодженостей щодо з'ясування дефініції «небезпека». Так, зокрема поняття небезпека тлумачиться, як: сукупність факторів, пов'язаних з функціонуванням об'єкта господарської діяльності, які виникають внаслідок певних ініціюючих подій, і здатних чинити негативний вплив на людей та довкілля [244; 287]; потенційне джерело шкоди [324]; потенційна дія небезпечних і шкідливих чинників на здоров'я та/або життя людини [286]; сукупність чинників, що діє постійно або виникає внаслідок існуючої події чи певного збігу обставин, що чинять (здатні чинити) негативний вплив на сприймачів [100, с. 2]; можливість виникнення НС, що визначається відповідними показниками; стан, за якого існує наявна або ймовірна загроза виникнення уражальних чинників і їх впливу на населення, об'єкти економіки та довкілля [112, с. 3].

Також щодо поняття небезпеки, то в ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. [350], законодавець встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Але, незважаючи на те, що оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля [350], при цьому, не надаються пояснення, чим ступінь ризику відрізняється від його рівня, що таке підвищена небезпека, чим вона розходиться з потенційною тощо.

Якщо вести мову про небезпечну діяльність, то М. О. Фролов писав, що будь-яка матеріально-перетворююча діяльність людини є тією чи іншою мірою небезпечною [427, с. 24]. В адміністративному праві, найглибше, з нашої точки зору, досліджував небезпечну діяльність В. Н. Савичев. Зокрема він визначав діяльність, як систему дій чи операцій, що здійснюються суб'єктами. Науковцем розглядалися такі концепції небезпечної діяльності, як: небезпечна діяльність внаслідок властивостей окремих об'єктів; небезпечна діяльність внаслідок небезпеки самого суб'єкту; небезпечна діяльність внаслідок небезпеки дій [382, с. 16-17].

Біобезпека визначає принципи ізолювання, технології та методи, використовувані для запобігання ненавмисному впливу патогенів і токсинів на людину або їх випадковому розповсюдженню [80, с. 7]. До цього ж, варто додати, що біобезпеку неможливо розглядати у відриві від категорії «небезпека». Цікавим є зауваження В. А. Ліпкана, який зазначає, що

«небезпека не може розглядатись, як щось окреме, відірване... Її дуальність із безпекою є іманентною, саме тому безпека завжди має розглядатися в парі з небезпекою» [228, с. 57]. На тому, що поняття «безпека» не можна досліджувати без її (безпеки) взаємовиключної та одночасно взаємодоповнюючої протилежності – небезпеки, наголошує також й Г. А. Атаманов [25, с. 15].

Щоб зрозуміти поняття «біобезпека», необхідно звернутися до нормативно-правових актів. Відтак, Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» встановлено, що біологічна безпека – стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини [305].

Відповідно до Інструкції з профілактики та ліквідації метапневмовірусної інфекції птиці [314] біологічна безпека (біобезпека) визначається як безперервний процес оцінки та управління ризиком, який спрямований на уникнення або мінімізацію ризиків мікробіологічного інфікування, яке може викликати хвороби людей або тварин або внаслідок якого тварини стають непридатними для використання.

Згідно Інструкції з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней [313] біологічна безпека (біобезпека) – безперервний процес оцінки та управління ризиком, спрямований на уникнення або мінімізацію ризиків мікробіологічного інфікування, яке може викликати хвороби людей чи тварин або внаслідок якого тварини стають непридатними для будь-якого використання.

Таким чином, можна зробити висновок, що біонебезпечні види діяльності – це такі види діяльності, які потенційно можуть спричинити

негативний вплив на біологічну функцію людської особи, а також на біологічні об'єкти природного середовища, в тому числі рослини та тварини [194, с. 273].

Як відомо у переліку найменш контрольованих і найбільш небезпечних загроз людству переважна частина експертів називають біотероризм й «екологічні війни» (зміна клімату та ін.). Біотероризм – це тип тероризму, здійснюваний розповсюдженням як біологічних агентів, тобто бактерій, вірусів або токсинів, так і методів їх доставки у природній та модифікованій людиною формах. Біологічний тероризм офіційно визнаний однією з основних потенційних загроз міжнародній безпеці в результаті вже здійснених терористичних акцій та аналізу розвитку біологічної науки і біотехнології [80, с. 14].

У ХХ столітті було зареєстровано понад 100 підтверджених випадків незаконного використання біологічних агентів, із яких 19 являли собою терористичні акти. На другу половину століття припадає 66 злочинів із використанням біологічних агентів. Але жодна зі спроб їх застосування з метою масового ураження не виявилася успішною. Всього 8 злочинів, пов'язаних із використанням біологічної зброї, призвели до жертв серед цивільного населення (29 померло і 31 особа постраждала) [80, с. 14].

На сьогодні до біокатастроф можна віднести аварії на біологічно небезпечних об'єктах (біозавод, військові НДІ та ін.); екологічно небезпечну техногенну діяльність (виїмка ґрунту, видобування корисних копалин, дослідження бактерій та інших організмів, видобутих із надр Землі); неконтрольовану техногенну діяльність (селекція і відбір антибіотикостійких патогенних штамів мікроорганізмів та ін.); природні катастрофи (повені, цунамі, що призводять до спалахів інфекційної захворюваності) [80, с. 13].

В історичному аспекті постановою Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. [315] було затверджено перелік видів діяльності та об'єктів, що становили підвищену екологічну небезпеку. Постанова наразі втратила чинність на підставі постанову КМУ № 128 від 23.01.2019 р. [302]. Але варто

зауважити, що серед видів біонебезпечної діяльності надалі можна виділити наступні: хімічне виробництво (включаючи виробництво основних хімічних речовин, хімічно-біологічне, біотехнічне, зберігання хімічних продуктів) незалежно від методів та обсягу виробництва продукції; у галузі тваринництва, птахівництва та рибництва тваринницькі комплекси для вирощування свиней, великої рогатої худоби, хутрових тварин, птиці; м'ясокомбінати та м'ясопереробні підприємства; виробництво у сфері (установки) з перероблення та утилізації відходів тваринного походження, у тому числі птахівництва, рибництва; генетично-інженерна діяльність, введення в обіг генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої з їх використанням (у відкритій та закритій системах); інтродукція чужорідних видів фауни та флори; виробництво мікробіологічної продукції.

Мікробіологічні лабораторії та виробництва вважаються зонами найбільш високого біоризику. Інфікування осіб під час роботи з мікроорганізмами у лабораторіях відзначається упродовж усього періоду існування мікробіології та розглядається як беззаперечне підтвердження професійної небезпеки. Перший випадок лабораторного інфікування дослідників (черевним тифом) було задокументовано у 1885 р., а інформацію про нього було опубліковано у 1915 р. R. Pike проаналізував 3921 випадок внутрішньолабораторних інфікувань, які сталися в 1930-1974 рр. у США та деяких європейських країнах. Виявилось, що лабораторні інфекції були викликані більше ніж 160 видами мікроорганізмів, серед яких переважали бактерії. За останні 70 років зареєстровано понад 5400 лабораторних нещасних випадків, близько 100 інцидентів, пов'язаних із потраплянням у довкілля патогенних біологічних агентів від біотехнологічних виробництв. Вважають, що лише 20 % внутрішньолабораторних інфекцій є встановленими, кількість 17 невідомих випадків становить 80 %. Причини інфікування встановлюють лише у 25 % випадків [80, с. 16].

Як приклад можна назвати сучасну ситуацію у світі, пов'язану із Covid-

19. Так, у березні 2019 року значна частина світової спільноти, в тому числі і китайські біологи, зробила гучну заяву про те, що вірус Covid-19 міг втекти із лабораторії в місті Ухані (Китай). В цій лабораторії проводили досліди над тваринами, зокрема летючими мишами, і так з'явився вірус, який влесе просочився на свободу.

Вчені почали сумніватися у природньому походженні віруса, вважаючи його штучно створеним. Тому за іншою версією коронавірус – це біологічна зброя направленої дії, яка бере свій початок із Уханської лабораторії. Вірус у Китаї створювали умисно як бойовий і отруйний засіб. У 2017 році була проведена робота американців, які попереджали, що вивчення таких небезпечних патогенів в багатомільйонному місті є вкрай небезпечним і може призвести до трагічних наслідків.

Попри це, звідки точно взявся Covid-19 достовірно досі не відомо, а офіційні та неофіційні версії – не досліджені до кінця. Саме тому допустимість того, що такі віруси можуть створюватися у лабораторіях, з метою їх умисного чи неумисного вивільнення назовні, становить неаби яку загрозу для світу і для українського суспільства зокрема. А ще більше лякає думка про те, що при наявності сучасних лабораторій із найіноваційнішим обладнанням та відповідних наукових знань, сьогодні можна створити біологічну зброю, яка може знищити все людство та завдати непоправної шкоди навколишньому середовищу.

Для усунення ризиків, пов'язаних із безпекою/ризиків нещасних випадків необхідно розробляти та суворо додержуватися правил безпечного поводження з небезпечними лабораторними патогенами й токсинами для запобігання їх випадковому поширенню у докiллi та несанкціонованому доступу до них; також необхідно розглянути запобігання публікаціям методичної інформації та результатів досліджень, що можуть призвести їх потрапляння до небажаних осіб. Хоча Настанова ВООЗ із біобезпеки рекомендує, щоб країни розробляли свої власні національні стандарти біобезпеки на основі Настанови без урахування будь-якого стандарту,

узгодженого на міжнародному рівні, робота просувається досить складно. Для допомоги у створенні стандартів лабораторних біобезпеки та біозахисту європейські та американські асоціації біологічної безпеки (EBSA і ABSA відповідно), Асоціація біологічної безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та Det Norske Veritas (DNV) розробили Міжнародний стандарт управління біоризиками в рамках Європейського комітету зі стандартизації (CEN) [80, с. 23].

CWA 15793:2008 є першим міжнародно визнаним стандартом управління, який було створено спеціально для зниження небезпек, пов'язаних із мікробіологічними лабораторіями усіх рівнів безпеки. Він установлює вимоги до системи управління, що дозволяють організаціям ефективно виявляти, відстежувати та контролювати ризики, пов'язані з лабораторними біобезпекою і біозахистом. Цей стандарт системи управління лабораторними біоризиками встановлює вимоги, необхідні для контролю ризиків, пов'язаних із обробленням або зберіганням й утилізацією біологічних речовин і токсинів у лабораторіях та спорудах [80, с. 23].

В Україні є чинними державні санітарні правила та норми, гігієнічні нормативи «Правила влаштування і безпеки роботи в лабораторіях (відділах, відділеннях) мікробіологічного профілю ДСП 9.9.5.-080-02» [101], затверджені Постановою Головного державного санітарного лікаря України 28.01.2002 р. № 1. Дані правила було прийнято задля створення безпечних умов праці, забезпечення індивідуальної та загальної безпеки, запобігання винесенню інфекцій за межі лабораторій, попередження нещасних випадків та професійних захворювань. Вимоги правил обов'язкові для виконання усіма організаціями/установами (лабораторіями) на території України, незалежно від відомчої належності та форм власності, що проводять роботу:

- з БПА I-II груп патогенності згідно вимог ДСП N 9.9.5.035-99 «Безпека роботи з мікроорганізмами I-II груп патогенності»;
- з БПА III-IV груп патогенності: діагностичні, експериментальні та виробничі роботи; ПЛР-діагностику; діагностичні дослідження на холеру

та ботулінічний токсин, що виконуються з метою профілактики цих інфекцій; імунологічні (серологічні) дослідження з метою визначення в крові людини антигенів мікроорганізмів II групи патогенності (без накопичення збудника) та/або антитіл до них; експериментальні та виробничі роботи з вакцинними штамами збудників I-II груп патогенності; IV групи патогенності: діагностичні та експериментальні дослідження; імунологічні (серологічні) дослідження з БПА III групи патогенності без накопичення збудника; дослідження з контролю якості продукції на наявність санітарно-показових мікроорганізмів.

Тобто, контроль за діяльністю в лабораторіях (відділах, відділеннях) мікробіологічного профілю повинен відбуватися незалежно від форми власності та відомчої належності задля забезпечення індивідуальної та загальної безпеки, запобігання винесенню інфекцій за межі лабораторій, попередження нещасних випадків та професійних захворювань.

Незважаючи на успіхи деяких країн, в багатьох інших державах і для багатьох лабораторій нормативні документи, або конкретні вимоги до належного поводження з цінними біологічними матеріалами та їх зберігання досі не існують [35].

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [266] кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою, у тому числі, усунення факторів, що шкідливо

впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості.

До актів, що регулюють питання правового забезпечення біонебезпечної діяльності, також можна віднести Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [306]; Постанову «Про затвердження Положення про контроль за відповідністю імунобіологічних препаратів, що застосовуються в медичній практиці, вимогам державних та міжнародних стандартів»[321], ДСП № 9.9.5.035-99 «Безпека роботи з мікроорганізмами I-II груп патогенності», ДСП № 9.9.5-064-2000 «Порядок видачі дозволів на роботу з мікроорганізмами I- IV груп патогенності та рекомбінантними молекулами ДНК», «Положення про порядок обліку, зберігання, обігу, відпуску та пересилки культур бактерій, вірусів, рикетсій, грибів, найпростіших мікоплазм, бактерійних токсинів, ядів біологічного походження»[285] та інші документи.

Необхідною умовою збереження біорізноманіття є забезпечення високого рівня біобезпеки при здійсненні діяльності, пов'язаної із вирощуванням і культивуванням ГМ-рослин. При цьому особливу увагу надається принципу «обережності», який потребує застосування відповідних заходів. Цей принцип є одним з найважливіших у процесі запобігання шкоди довкіллю при поводженні з ГМО або максимального обмеження можливого несприятливого впливу ГМО на природне середовище ще до того, як вона буде завдана. Вперше про те, що практичне використання ГМО в господарських цілях має базуватися на принципі обережності, було наголошено у п. 15 Декларації Ріо (1992 р.) [96, с. 687-692].

Якщо аналізувати законодавство України, то відповідно до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»[305] основними принципами державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО в тому числі є: пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища у

порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО; забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях; загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО, які передбачається використовувати у відкритій системі, та заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки; державна підтримка генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях. Зазначений Закон [305] регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої за технологіями, що передбачають їх розробку, створення, випробування, дослідження, транспортування, імпорт, експорт, розміщення на ринку, вивільнення у навколишнє середовище та використання в Україні (поводження з ГМО) із забезпеченням біологічної і генетичної безпеки.

Проте, Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 27.02. 2009 р. [364] було констатовано недостатню урегульованість питання поведження з генетично модифікованими організмами, державної підтримки генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки, механізмів безпечного практичного застосування генетично модифікованих організмів. Уряд фактично не координує роботу центральних органів виконавчої влади та інших органів виконавчої влади в галузі поведження з генетично модифікованими організмами та генетично-інженерної діяльності.

Загалом, продукція, що містить ГМО, почала з'являтися у продажу в різних країнах світу з середини 90-х років минулого століття. Дослідження ГМО викликало спочатку великий ентузіазм у вчених, які вважали, що нова ера біотехнології забезпечить перемогу над спадковими хворобами, а впровадження трансгенних рослин і тварин підвищить ефективність

сільського господарства, врожайність культур, що, у свою чергу, вирішить проблему голоду у світі. Але на відміну від США, де такі товари частіше всього не маркувалися, а, отже, безперешкодно потрапляли й до багатьох інших країн, включаючи країни колишнього СРСР, у Західній та Північній Європі одразу ж дуже прискіпливо поставилися до цієї продукції. А невдовзі виникли побоювання, що трансгенні організми, які були створені в лабораторних умовах без урахування їхніх ймовірних екологічних характеристик і не пройшли тривалу еволюцію з природними організмами, можуть вивільнитися і почати необмежено розмножуватися. Це може привести до таких наслідків: порушення екологічної рівноваги; накопичення гербіцидів у стійких до них сортах ГМ рослин; зменшення біорізноманіття; активація досі невідомих патогенних мікроорганізмів; виникнення і поширення досі невідомих хвороб тварин, рослин (наприклад, вірус атипової пневмонії в Китаї, пташиний грип в Азії, коров'ячий сказ в Європі та ін.); хаотичне перенесення «чужорідних» генів у біосферу; негативна дія на здоров'я людини генів стійкості до антибіотиків; віддалений канцерогенний та мутагенний ефекти тощо [125, с. 39].

Варто зазначити, що використання ГМО на території ЄС було від самого початку надзвичайно обмежене й жорстко регламентоване. А після появи інформації про негативні наслідки вивільнення в навколишнє середовище продуктів із генетично модифікованими компонентами на території США і країн – імпортерів американської трансгенної продукції ЄС запровадив п'ятирічний мораторій на ввезення й використання ГМ-продуктів. Після скасування мораторію у травні 2004 р. було дозволено часткове застосування ГМ-продукції. Перш ніж потрапити на ринок ЄС, генетично модифікований продукт зазнає суворої перевірки. Здійснюється вона в лабораторіях, що належать до європейської мережі Спільного дослідного центру Єврокомісії. Законодавство ЄС чітко регламентує принципи маркування продуктів із вмістом ГМО. Варто зазначити, що мораторій скасували під тиском СОТ, яка обстоює в цьому питанні інтереси

зацікавлених американських компаній. Під впливом СОТ у вересні 2004 р. Єврокомісія вперше дозволила продаж і вирощування генетично модифікованого насіння, зареєструвавши 17 нових різновидів кукурудзи в Каталозі ЄС з різноманіття видів сільськогосподарських рослин [105, с. 378].

Незважаючи на оприлюднення даних про негативні наслідки поширення продуктів, що містять ГМ компоненти (в тому числі, випадки поширення онкологічних захворювань), багато вчених переконані в тому, що ГМО не несуть значну загрозу для людини та навколишнього середовища, оскільки наразі відсутні: 1) наукові повідомлення про те, що окремі гени або фрагменти ДНК їжі вбудовуються в генетичний матеріал клітин людини (або ссавців взагалі); 2) зареєстровані випадки захворювань, отруєнь або інших прямих впливів на здоров'я людини. Це може означати, що, по-перше, існуючі ГМО не спричиняють негативний, принаймні короткостроковий, вплив на людський організм, по-друге, наразі не існує специфічних ознак та методів визначення шкідливої дії ГМО на здоров'я. Тобто вплив ГМО сприймається як прояв традиційних захворювань або дія звичайних зовнішніх факторів. Утім вплив ГМ продукції може виявлятися у вигляді алергійних реакцій, отруєнь та змін метаболізму. Практично нічого не відомо про довгострокові наслідки такого споживання [125, с. 40].

Щодо України, то відповідно до статті 13 ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» генетично модифіковані організми, що використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання.

Обов'язковою умовою використання ГМО у відкритій системі є наявність методів і методик їх ідентифікації, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні.

Забороняється вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО без оцінки впливу на довкілля та до їх державної реєстрації. Державну

реєстрацію ГМО та продукції, виробленої з їх застосуванням, здійснюють центральні органи виконавчої влади.

Підприємства, установи та організації, які реалізують генетично-інженерну діяльність, створюють при установі Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт.

За інформацією бізнес-інсайдерів сільське господарство України не є вільним від ГМО. Вони потрапляє до харчових продуктів в Україні здебільшого із сільськогосподарської сировини, що імпортується в Україну, та з ГМ культур, вирощених в Україні. Наприклад, ГМ картоплю було ввезено в Україну для польових досліджень ще у 90-х рр. У тодішніх умовах неможливо було забезпечити належний контроль за її використанням. Унаслідок цього на українських полях безконтрольно вирощуються ГМ рослини. В Україні в значно меншій кількості вирощуються також ГМ кукурудза, ячмінь, бавовна. Відсутність ефективних програм нагляду за полями та контролю за насінням заохочує сільськогосподарських виробників до використання ГМ культур [125, с. 41-42].

Існує проблема змішування генетично-модифікованих рослинних організмів з «чистими» культурами, яка, у площині правового регулювання обігу генетично-модифікованих організмів у відкритій системі, залишається не вирішеною [73, с. 273].

Отже, в нашій державі немає належного контролю за ГМ продукцією і відсутня відповідна науково-дослідницька база для вивчення впливу ГМО або їхніх складників на життя та здоров'я людини й довкілля, а це, в свою чергу, не обмежується інтересами охорони здоров'я, сільського господарства, фармацевтичної промисловості й породжує шлях випробувань й використання біологічних агентів на українській території.

Певні біоризики в частині ветеринарно-санітарного благополуччя несе діяльність в галузі тваринництва. Так, згідно ЗУ «Про ветеринарну медицину» [297] до основних завдань держави в галузі ветеринарної медицини законодавець відносить: зменшення або усунення ризиків

виникнення зоонозів та захворювання населення; охорона території України від проникнення хвороб тварин з території інших держав або карантинних зон; захист тварин та населення від збудників та хвороб тварин шляхом здійснення профілактичних, діагностичних та лікувальних заходів; здійснення заходів унеможливлення перенесення хвороб тварин через товари, засоби догляду за тваринами і супутні об'єкти; встановлення ефективних та дієвих засобів виявлення, локалізації, контролю і за можливості – ліквідації ендемічних хвороб тварин та ліквідації екзотичних хвороб тварин, занесених на територію України; забезпечення надійних та ефективних заходів ліквідації спалахів хвороб тварин з метою зменшення втрат тварин, а в разі зоонозів – зменшення ризику для людей; моніторинг кормів та води для забезпечення їх придатності для вживання та неможливості перенесення хвороб тварин; забезпечення правильного, належного, ефективного та безпечного застосування ветеринарних препаратів; захист навколишнього природного середовища від негативних наслідків, що пов'язані з вирощуванням та обігом тварин; захист благополуччя тварин шляхом забезпечення гуманного ставлення до них протягом усього їхнього життя; здійснення передзабійного клінічного огляду тварин та проведення ветеринарно-санітарної експертизи продуктів тваринного походження, у тому числі тварин, забитих на полюванні, включаючи бактеріологічні, радіологічні, паразитологічні та токсикологічні лабораторні дослідження; здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в процесі виробництва і обігу продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, штамів мікроорганізмів, репродуктивного і патологічного матеріалу та здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду під час обігу засобів ветеринарної медицини та засобів догляду за тваринами; здійснення моніторингу залишкових кількостей ветеринарних препаратів та інших забруднюючих речовин у тваринах, продуктах тваринного походження і кормах; здійснення стандартного прикордонного ветеринарно-санітарного контролю та/або

розширеного ветеринарно-санітарного контролю за об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; контроль за переміщенням об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в межах України; сприяння впровадженню системи ідентифікації тварин; сприяння постійному навчанню та підвищенню кваліфікації спеціалістів ветеринарної медицини; сприяння впровадженню у практику та широкому застосуванню досягнень наукової і практичної ветеринарної медицини; розроблення, впровадження та застосування ветеринарно-санітарних заходів.

Слід зазначити, що перевезення вантажів, які підлягають державному ветеринарно-санітарному контролю, здійснюється за відповідними ветеринарними документами.

При загрозі ввезення збудників інфекційних хвороб тварин або можливості їх розповсюдження Державний департамент ветеринарної медицини може встановлювати особливі умови перевезення вантажів, які підлягають державному ветеринарному контролю, або в установленому порядку забороняти їх перевезення [290].

Держава, закріпивши на законодавчому рівні режими контролю за переміщенням тварин через власну територію, відповідно, визначила види та міри відповідальності за порушення законодавства в сфері ветеринарної медицини. Йдеться як про адміністративну, так і про кримінальну відповідальність. Зокрема, згідно ст. 104 ЗУ «Про ветеринарну медицину» [297] за правопорушення в галузі ветеринарної медицини на фізичних, юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, чия діяльність пов'язана з вирощуванням (розведенням) тварин, виробництвом та обігом об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, а також з наданням послуг лабораторної діагностики та веденням ветеринарної практики, накладається штраф відповідно до закону. До цього ж, слід додати ст. ст. 107, 107¹, 107² Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [150], якими передбачена адміністративна відповідальність за порушення законодавства в сфері ветеринарної медицини, у вигляді сплати

штрафу, що диференціюються в залежності від виду правопорушення та ступеня тяжкості.

Щодо кримінальної відповідальності в сфері ветеринарної медицини, то ст. 251 Кримінального кодексу України (ККУ) порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки, – карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк [205].

Таким чином, в контексті цього питання можна стверджувати, що максимальне дотримання найвищого рівня безпеки у галузі ветеринарної медицини є запорукою безпеки суспільства, високого рівня якості продовольчих продуктів, одержаних в результаті переробки продукції тваринного походження, а порушення ветеринарних правил напряду пов'язано із завданням значної шкоди сільському господарству, захворюванням населення загальними для тварин і людей хворобами тощо.

До біонебезпечних видів діяльності, слід також віднести діяльність, пов'язану із загрозою поширення шкідників та хвороб рослин. Ці фітосанітарні ризики становлять реальну небезпеку державі. Зокрема, це стосується: вирощування і транспортування рослин у сільському й лісовому господарствах; збирання та переробку рослинної сировини; виробництво кормів рослинного походження; поводження з біологічними агентами захисту рослин та ін.

З метою попередження проникнення та розповсюдження на території нашої держави регульованих шкідливих організмів, локалізація і ліквідація їх вогнищ, організація захисту рослин при вирощуванні сільськогосподарських культур на законодавчому рівні встановлені правила дотримання належного фітосанітарного стану, захисту життя та здоров'я рослин. Так, ЗУ «Про карантин рослин» [335] визначено фітосанітарні заходи як законодавство або фітосанітарна процедура, спрямовані на попередження появи та запобігання

поширенню карантинних організмів або на обмеження економічно несприятливого впливу регульованих некарантинних організмів. Відповідно на підставі та в порядку, встановлених Законом [335], фітосанітарні заходи включають проведення таких фітосанітарних процедур як: інспектування (візуальна перевірка об'єктів регулювання з метою перевірки їх фітосанітарного стану для визначення наявності у них регульованих шкідливих організмів та/або відповідності фітосанітарним правилам); моніторинг (триваючий процес перевірки фітосанітарного стану або статусу шкідливих організмів); фітосанітарний контроль (вантажів з об'єктами регулювання, що ввозяться на митну територію України, у т. ч. з метою транзиту; за знезараженням об'єктів регулювання тощо); нагляд (процес збору та реєстрації даних про наявність або відсутність регульованого шкідливого організму у визначеній зоні за допомогою спостереження, моніторингу та інших процедур); обстеження (збір та реєстрація даних огляду, моніторингу та інших процедур, пов'язаних з визначенням наявності або відсутності регульованого шкідливого організму в певній зоні/ареалі); фітосанітарна експертиза (перевірка об'єктів регулювання в лабораторних умовах на предмет наявності та ідентифікації або відсутності шкідливих організмів); відбір зразків з партії рослин і рослинних продуктів для проведення фітосанітарної експертизи; обробка (офіційна процедура щодо знищення, інактивації або видалення шкідливих організмів, або їх стерилізації чи знешкодження); фумігація (знезараження, яке проводиться шляхом обробки хімічною речовиною в газоподібному стані, що повністю або переважно впливає на вантаж); оцінка (оцінка вірогідності, біологічних, екологічних та/або економічних наслідків занесення чи поширення регульованих шкідливих організмів) та аналіз фітосанітарних ризиків (процес оцінки біологічних, екологічних та економічних даних з метою визначення необхідності здійснення контролю за регульованими шкідливими організмами та необхідних фітосанітарних заходів); запровадження карантинного режиму (що передбачає систему фітосанітарних заходів, які

здійснюються у карантинній зоні з метою локалізації та ліквідації карантинних організмів), ліквідація (знищення регульованих шкідливих організмів відповідно до вимог фітосанітарних заходів); локалізація (здійснення фітосанітарних заходів з метою запобігання поширенню регульованого шкідливого організму, у т. ч. за допомогою використання біологічних контрольних організмів) та ін.

Для забезпечення фітосанітарної безпеки, а зокрема регламентації її процесуальної сторони, прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання проведення деяких фітосанітарних процедур» [300]. Серед його новел: надання права проводити експертизу приватним лабораторіям, нові терміни у сфері карантину рослин та створення Реєстру виданих фітосанітарних сертифікатів.

Щодо недопущення вторгнення на територію України шкідливих організмів усі імпорتنі або транзитні вантажі з об'єктами регулювання, включеними до переліків об'єктів регулювання для цілей імпорту, експорту, реекспорту та для цілей контролю за переміщенням територією України, підлягають стандартному фітосанітарному прикордонному контролю, який здійснюється шляхом інспектування, з метою встановлення, що: об'єкт регулювання супроводжується дійсним фітосанітарним сертифікатом, якщо такий вимагається згідно з діючими фітосанітарними заходами; об'єкти регулювання відповідають документам, які його супроводжують; відсутні карантинні організми та ознаки пошкодження вантажу.

У нинішніх умовах зрозуміло, що ефективний розвиток «здорової» рослинної діяльності можливий за рахунок механізму державної підтримки, вдосконалення організаційно-економічних чинників та активізації інноваційних процесів.

Наступним видом біонебезпечної діяльності, що несе високу вірогідність настання біонебезпеки для здоров'я людини та біологічних об'єктів довкілля, є діяльність, що пов'язана із біозабрудненням земель (грунтів). При аналізі змісту норм Земельного кодексу України (ЗКУ) [135]

з'ясовано, що ст. 143 встановлені вимоги щодо примусового припинення прав на земельну ділянку у разі: неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення), а у ст. ст. 164, 167, 169, 172 закріплені загальні вимоги щодо охорони земель від забруднення відходами та небезпечними речовинами.

Більш конкретні приписи, які встановлюють порядок здійснення державного контролю за охороною земель від їх забруднення біологічними речовинами містить ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [304]. Так, у ст. 9 вищезгаданого Закону [304] окреслено, що державний контроль за використанням та охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель і моніторинг ґрунтів здійснюються шляхом: проведення перевірок; розгляду звернень юридичних і фізичних осіб; участі у прийнятті в експлуатацію меліоративних систем і рекультивованих земель, захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд та інших об'єктів, які споруджуються з метою підвищення родючості ґрунтів та забезпечення охорони земель; розгляду документації із землеустрою, пов'язаної з використанням та охороною земель; проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.

На сьогодні поширеною є практика оброблення земель с/г призначення пестицидами та різного роду біопрепаратами. Як правило, наслідки від дії таких речовин бувають різними: порушується екологічна рівновага в ґрунтовій системі; відбувається зміна фізико-хімічних і хімічних властивостей ґрунтів; знижуються умови життєдіяльності ґрунтової біоти;

створюється небезпека забруднення підземних та поверхневих вод, а також погіршується стан здоров'я населення. Цікавим є факт, що Європа поступово відмовляється від використання цих шкідників. Зокрема, у Франції розпилення небезпечних речовин з неба заборонено у 2014 році, а в Іспанії – з 2012. В Україні, на жаль, і досі триває безконтрольне отруєння полів.

У контексті нашого дослідження необхідно зазначити, що певну біологічну небезпеку несе діяльність у сфері поводження з відходами. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 р., до небезпечних належать, зокрема відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними [298].

Цим Законом [298] закріплено основні принципи державної політики у сфері поводження з відходами, зокрема: пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку.

До основних напрямів державної політики щодо реалізації зазначених принципів належить: а) забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними; б) зведення до мінімуму утворення відходів та зменшення їх небезпечності; в) забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів; г) сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів; д) забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів та засобів поводження

з відходами; е) організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання шкідливому впливу їх на навколишнє природне середовище та здоров'я людини; є) здійснення комплексу науково-технічних та маркетингових досліджень для виявлення і визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання; ж) сприяння створенню об'єктів поводження з відходами; з) забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами; и) обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації; і) створення умов для реалізації роздільного збирання побутових відходів шляхом запровадження соціально-економічних механізмів, спрямованих на заохочення утворювачів цих відходів до їх роздільного збирання; ї) сприяння залученню недержавних інвестицій та інших позабюджетних джерел фінансування у сферу поводження з відходами [298].

Однак, якщо аналізувати фактичний стан справ, то в Україні щорічно обсяги накопичення відходів, кількість полігонів і звалищ для їх захоронення значно збільшуються. Це, в свою чергу, призводить до погіршення санітарного стану населених пунктів, забруднення річкової мережі, об'єктів інфраструктури сільського господарства, виникнення ряду захворювань серед жителів певної місцевості.

На сьогодні основними джерелами утворення відходів є підприємства гірничорудного, хімічного, металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного та агропромислового комплексів. Але лишень окремі з них мають сучасно обладнані сховища для зберігання небезпечних відходів та установки з їх знешкодження. Загалом на державному рівні відсутня ефективна система переробки й утилізації небезпечних відходів, вкрай недостатньо впроваджуються сучасні технології залучення відходів до господарського обігу, практично не використовується позитивний міжнародний досвід у сфері поводження з відходами і регулювання обігу небезпечних речовин.

Відповідно до чинного законодавства, на визначених місцях

розміщення відходів біологічного походження складаються наступні за походженням відходи: 1) полігони – відходи житлово-комунального господарства; відходи с/г та рибогосподарських підприємств; харчової промисловості, що не відповідають встановленим законодавством вимогам якості та безпеки; фармацевтичні відходи, косметична продукція; відходи лікарень тощо [383; 311]; 2) державні ветеринарно-санітарні заводи по переробці трупів тварин, риб, їх частин та інших тваринних відходів і покидьків, що входять до складу державного підприємства «Укрветсанзавод» і яких в Україні нараховується 18 – відходи побічних продуктів тваринного походження с/г і м'ясопереробних підприємств; трупи тварин та птиці [312; 310]; 3) утильцеа – спеціалізовані підрозділи з утилізації побічних продуктів тваринного походження при с/г підприємствах (здебільшого великих підприємствах); 4) кладовища та крематорії – тіла померлих людей; відходи патологоанатомічних відділень, лікарень та лікувально-профілактичних закладів [288]; 5) худобо-могильники та біотермічні ями – трупи тварин та птиці, переважно, інфікованих особливо небезпечними хворобами (сибірська виразка, сап, лептоспіроз, ящур, сказ, трихінельоз тощо) [289].

Дуже гостро сьогодні в Україні стоїть проблема існування худобо-могильників. Зокрема, варто зауважити, що чинним законодавством заборонено будівництво нових худобо-могильників, а для діючих – встановлені терміни виведення їх з експлуатації. Разом з тим, небезпечним є той факт, що худобо-могильники не сконцентровані в одному місці, а розташовані по всій території країни. На жаль, практично не існує жодного населеного пункту, на території якого не було б, хоча б одного худобо-могильника [75, с. 2-4].

Не вирішеною проблемою є також утилізація фармацевтичних відходів. Згідно «Правил утилізації та знищення лікарських засобів» [323] лікарські засоби, що не підлягають подальшому використанню, набувають статусу «відходів» та передаються для утилізації або знешкодження до суб'єктів господарювання, які мають відповідні ліцензії на провадження господарської

діяльності у сфері поводження з небезпечними відходами безпосередньо або через постачальників, якщо таке передбачено відповідними договірними умовами. Відповідно суб'єкти господарювання, які мають лікарські засоби, що не підлягають подальшому використанню, подають органам державного контролю за місцем провадження діяльності інформацію про передачу таких лікарських засобів на утилізацію або знешкодження.

Одними із належно врегульованих суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність з утилізації лікарських засобів, є заводи й фабрики [222, с. 143]. Натомість населення держави, аптеки, медичні заклади викидають фармацевтичні відходи у смітник або зливають у каналізацію, тобто діють на власний розсуд із мінімальними затратами часу та зусиль. Як наслідок, це призводить до потрапляння таких відходів у природні води, оскільки очисні споруди України, не пристосовані до очистки стічних вод від небезпечних речовин.

При цьому слід зауважити, що у переважній більшості лікарські засоби є біологічно активними синтетичними сполуками, аналоги яких відсутні у природі, що утруднює процес їх безпечної природної утилізації. Особливу ж стурбованість викликають небезпечні фармацевтичні відходи, у складі яких містяться антибіотики та інші біологічно-активні речовини. Їхнє неконтрольоване потрапляння у ґрунти і поверхневі води, навіть у низьких концентраціях, негативно впливає на живі організми екосистем і, особливо, на водну фауну, та може призвести до непрогнозованих наслідків. Фахівці наголошують, що на сьогодні складається загрозлива ситуація в сфері поводження з фармацевтичними відходами, у зв'язку з чим, налагодження системи поводження з цими відходами потребує підвищення уваги на рівні держави [173; 204; 482].

Система управління відходами в Україні характеризується такими тенденціями: накопичення відходів як у промисловому, так і побутовому секторі, що негативно впливає на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей; здійснення неналежним чином утилізації та

видалення небезпечних відходів; розміщення побутових відходів без урахування можливих небезпечних наслідків; неналежний рівень використання відходів як вторинної сировини внаслідок недосконалості організаційно-економічних засад залучення їх у виробництво; неефективність впроваджених економічних інструментів у сфері поводження з відходами [369].

Вище викладене дає підстави говорити, що проблема поводження з відходами біологічного походження, а зокрема відсутності систематизації місць їх захоронення, є на сьогодні особливо соціально значущою, а отже актуальним завданням біобезпеки.

Така ситуація обумовлює необхідність створення та забезпечення належного функціонування загальнодержавної системи запобігання утворенню відходів, збирання, перероблення та утилізації, знешкодження і екологічно безпечного видалення. Це повинно бути невідкладним завданням навіть в умовах відносної обмеженості економічних можливостей як держави, так і основних утворювачів відходів. Отже, єдиним можливим шляхом урегулювання ситуації є створення комплексної системи управління відходами [369].

Доволі широкий спектр біоризиків несуть також й інші біонебезпечні види діяльності. Це, зокрема, діяльність у галузі мисливського господарства та полювання, традиційної селекції, діяльність, що пов'язана з перевезенням (переміщенням, транспортуванням) біонебезпечних речовин і матеріалів, діяльність, яка пов'язана з викидами і скидами небезпечних біологічних речовин та патогенних агентів в атмосферне повітря тощо. Саме тому, коли йдеться про такі біозагрози, то гарантування біобезпеки має бути одним з основних завдань держави, адже від розв'язання цього питання залежить здоров'я населення і збереження його генофонду.

Попри сприйняття та розуміння біонебезпечних видів діяльності як пряме завдання шкоди навколишньому середовищу та суспільству, варто чітко розмежовувати сутність дійсно біонебезпечних видів діяльності та

видів діяльності, де застосовуються біотехнології.

На сьогодні сама по собі діяльність у сфері біотехнологій є інноваційною. На думку В. І. Семчика, об'єкт інноваційної діяльності значно ширший за об'єкти наукової і науково-технічної діяльності, оскільки об'єктами першої є ідеї, нові знання, науково-технічні розробки і досягнення, впровадження їх у практику та використання на конкурентних і комерційних засадах, а наукова й науково-технічна діяльність – це творча інтелектуальна діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій на етапах наукових досліджень і доведення наукових та науково-технічних знань до стадії практичного їх використання [291, с. 14].

Механізм інноваційної платформи передбачає об'єднання заінтересованих сторін, в першу чергу, йдеться про державу та наукові й освітні організації, а в другу – про приватні інтереси відповідних господарств.

В Україні рівень використання досягнень біотехнології та біотехнологічних продуктів порівняно зі світовим є невисоким. За оцінками експертів, обсяг виробництва українського сектору біотехнології на сьогодні не перевищує 20 млн дол США. Так, у фармацевтичній промисловості частка вітчизняного виробництва на ринку імунобіотехнологічних препаратів становить лише 9 %, а сектор промислової біотехнології розвинутий ще менше [504]. Сучасна підтримка науково-технологічного розвитку на державному рівні здійснюється за допомогою визначення державних пріоритетів, що дає змогу концентрувати фінансові та людські ресурси для реалізації конкурентних переваг вітчизняного науково-технологічного сектору та забезпечення прогресивних технологічних структурних зрушень в економіці.

Певні кроки на шляху розуміння таких задач вже зроблено, адже у вітчизняній правовій літературі є пропозиція про внесення до проекту Інноваційного кодексу України розділів про інноваційну діяльність у

аграрній сфері та про регулювання відносин, що стосуються генної інженерії, і відносин, які складаються у процесі здійснення наукових розробок, експериментальних заходів, виробництва, використання генетично модифікованих організмів, вирішення питань біопалива, біобезпеки та охорони здоров'я населення і навколишнього середовища [291, с. 38]. В той же час галузевими фахівцями вже запропоновано доручити відповідним державним органами у галузі освіти та науки спільно з НАН України розробити програму переведення співпраці з біотехнологічними компаніями на договірній основі, яка передбачала би трансфер біотехнологій для створення спільних біотехнологічних продуктів [42, с. 121].

Синтезом нанотехнологій і біотехнологій є нанобіотехнологія. Використання принципів, по яких жива природа вибудовує надзвичайно ефективні наноструктури, може виявитися винятково корисним у створенні високоефективних каталізаторів, високоякісних полімерів, мембранних структур з керованою селективною проникністю, нових лікарських засобів і методів діагностики хвороб, наномашин і нанороботів, наноелектроніки й багато чого іншого. Із цих причин темпи розвитку біотехнологій, темпи інвестування в них, обсягів збуту в цій сфері зростають навіть швидше, ніж у середньому для нанотехнології [238, с.147].

Для наведених нами тверджень логічно додати ряд позитивних прикладів використання біологічних технологій.

Так, використання біотехнології для вирішення проблем забруднення не є новою ідеєю. Суспільство залежить від складної популяції природних мікроорганізмів для очищення стічних вод більше століття. Кожен живий організм тварин, рослин, бактерій і т. д. споживає речовини для власного харчування і виробляє відходи як побічний результат. Різним організмам необхідні різні види поживних речовин. Деякі бактерії процвітають на хімічних компонентах відходів промислової продукції. Окремі мікроорганізми, наприклад, харчуються такими токсичними матеріалами, як хлористий метилен, миючі засоби і креозот. Пропонуються рослини, що

поглинають важкі метали і отруйні речовини з ґрунту [124, с. 131].

Аналіз світової практики із застосування мікроорганізмів у процесах переробки мінеральної сировини показує, що з кожним роком розширюються галузі їх використання. Значне місце в дослідженнях продовжують займати способи бактеріального вилужування міді із руд і концентратів, біоокислення упорних золотовмісних концентратів, а також біосорбція металів із розчинів. Ускладнення складів мінеральної сировини зумовлює необхідність збільшення різноманіття мікроорганізмів, за допомогою яких здійснюються біопроцеси [384, с. 307].

У Фінляндії за допомогою нижчих грибів, що ростуть на отруйних стічних водах целюлозно-паперових підприємств, щорічно виробляють 10000 тонн цінного кормового білка. Без проведення «мікробної обробки» ці стічні води викликають масову загибель риб у річках і озерах. У даному випадку біотехнологія вирішує одночасно дві проблеми – отримання білка на безвитратних поживних розчинах і захист навколишнього середовища [379, с. 111].

Ще однією з найголовніших проблем найближчих десятиліть стане проблема забезпечення людства достатньою кількістю питної води. Враховуючи поточні обсяги споживання води, зростання населення і розвиток промисловості, до 2050 р. дві третини населення Землі будуть відчувати нестачу придатної до вживання прісної води. Застосування нанотехнологій, перш за все, для очищення і дезінфекції води дозволить вирішити вказану проблему за рахунок використання дешевої децентралізованої системи очищення і опріснення води, систем відділення забруднюючих речовин на молекулярному рівні і фільтрації нового покоління. Саме тому, наприклад, компанія IBM підписала угоду з урядом Саудівської Аравії щодо відкриття лабораторії «Green nanotech», найважливішою задачею якої буде створення системи очищення води з використанням нових наномембранних матеріалів для зворотнього осмосу і знесолення морської води [8, с. 49].

Іншою важливою проблемою є підвищення врожайності у сільському господарстві. Не дивлячись на протести світової громадськості, у ряді регіонів світу, особливо у зв'язку з великим приростом населення і несприятливими умовами для сільськогосподарських робіт, продовольчу проблему не вдасться вирішити без розробки, створення і виробництва методами біо- і нанотехнологій трансгенних високопродуктивних рослин, що будуть витривалими до вірусної інфекції. Так, у рослинництві застосування нанопорошків, суміщених з антибактеріальними компонентами, забезпечує підвищення стійкості до несприятливих погодних умов і приводить до двохкратного підвищення врожайності багатьох продовольчих культур, наприклад картофелю, зернових, овочевих і плодово-ягідних культур. Цеолітні матеріали можуть успішно застосовуватись у складі добрив для забезпечення більш подовженої дії (ефект пролонгації), запобігання вимивання поживних речовин після внесення, як носіїв пестицидів, для оптимізації кислотності ґрунтів, а також для запобігання злежування мінеральних добрив у процесі зберігання. Можуть бути одержані нові типи нанобіотехнологічних препаратів для боротьби з фітопатогенними бактеріями на основі використання нових мікроорганізмів – хижих нанобактерій, свого роду «живих антибіотиків» для рослин. Нанотехнології можуть також успішно застосовуватись для оптичного розшифрування білково-ліпідновітамінно-хлорофільного комплексу у рослинництві, а також для зниження шкідливого впливу автотракторного парку на природне середовище [238, с. 151].

У тваринництві нанотехнології можуть використовуватись для створення біосумісних матеріалів, перестройки і розбудови тканин, створення штучних тканин, що не відторгаються організмом, і сенсорів (молекулярно-клітинна організація). Нанодомішки знаходять широке застосування у виробництві кормів, де забезпечують підвищення

продуктивності тварин в 1,5 – 3 рази, а також сприяють їх опору інфекційним хворобам і стресам. Нанорозмір кормових добавок дозволяє не тільки значно знизити їх витрати, але й забезпечити більш повне і ефективне засвоювання тваринами. Ще один важливий напрямок нанотехнологічних робіт у сільському господарстві – дослідження в галузі біонанотехнологій. До них відносяться дослідження з таких напрямків: 1) спрямованого білкового синтезу для одержання пептидів зі бажаними імуногенними властивостями; 2) створення векторних систем для клонування імунологічно значущих білків збудників особливо небезпечних хвороб тварин, а також вакцин нового покоління, що мають високу активність і безпечність; 3) одержання наночастинок генно-інженерних протеїнів, розробки біотипів і тест-систем для біологічного скринінгу, імунологічного моніторингу і прогнозування небезпечних і економічно значущих інфекційних захворювань тварин; 4) впровадження мембранних систем очищення, а також біоцидних покриттів і матеріалів на основі срібла, що буде сприяти спрощенню і підвищенню рівня утримання сільськогосподарських тварин, забезпеченню їх якісною питною водою; 5) розробки нанобіотехнологічних методів виявлення маркерів, зціплених із господарсько цінними ознаками, вірусними, бактеріальними і паразитарними захворюваннями риб та їх можливому застосуванню у практиці рибоводства; 6) розробки нанобіотехнологій функціональних харчових добавок і речовин із застосуванням методів ультра- і нанофільтрації, нанокапсулювання, дезінтеграції, а також використанням спрямованої ферментативної модифікації нанобіоструктур (наприклад сирів, йогуртів тощо) і т. ін. Так, харчові компанії все частіше використовують у продовольчих товарах (продукти харчування, напої, жувальна гума) біологічні наночастинки розмірами в декілька сотень атомів. Наприклад, нанометрів шар діоксиду титану, що нанесено на шоколадний батончик Mars, збільшує термін його зберігання у кілька разів. Фактично виходить продукт, який упакований в оболонку

(нанофольгу) з діоксиду титану. При цьому сам нанометрів оксид титану також спроможний засвоюватися організмом. У той же час, як і для нанокосметики, ступінь безпеки широкого застосування нанотехнологічних добавок поки ще однозначно не встановлено [238, с. 152].

Втім, вся існуюча на даний момент інформація щодо біотехнологій та нанотехнологій, в деякій мірі містить об'єктивний ризик та загрози для життя і здоров'я людини. Саме тому, питання безпечності використання тих чи інших біотехнологій в господарській діяльності як державного так і приватного секторів повинно вирішуватись на основі: 1) аналізу множинності думок представників різних сфер, таких як біологів, екологів, юристів, політиків, громадськості тощо. Особливо важливо мати такі базові критерії в умовах, коли будь-яке прийняте рішення не може бути абсолютно істинним, адже, як стверджується, об'єктивні результати можна отримати лише, маючи глобальний горизонт дослідження в масштабі кількох людських поколінь [227, с. 2]; 2) наявності відповідного механізму оцінки не тільки самого ризику, а й імовірності настання ризику та його наслідків в результаті використання біотехнологій.

Як підсумок, забезпечення біологічної безпеки шляхом контролю за біонебезпечними видами діяльності, що пов'язані з біологічними ризиками, повинно бути першочерговим завданням держави. Від ефективності такої діяльності прямо залежить здоров'я українського суспільства та екологічний стан навколишнього середовища.

2.2. Біологічні ризики в контексті біобезпеки

Своєчасне визначення ознак епідемічного процесу, який спонукали штучно створені передумови, є запорукою більш ефективної протидії біологічній загрози, та особливого передбачення запобігання поширення інфекційного ураження людей і тварин. Визначення сучасних біоризиків,

ідентифікація походження біозагроз, запобігання та нейтралізація їх наслідків покликані забезпечити реалізацію прав та інтересів людини, суспільства й держави.

Досліджуючи питання біологічних ризиків, варто зазначити, що ні в нормативно-правовій базі України, ні в міжнародному законодавстві не встановлено повного комплексного пререліку усіх видів небезпек біологічного походження. Саме тому наукове вивчення біоризиків має актуальне як теоретичне так і практичне значення, оскільки ці знання нададуть можливість здійснити правильний вибір конкретних та ефективних адміністративно-правових заходів із забезпечення біобезпеки в державі.

Насамперед слід зауважити, що Енциклопедія сучасної України визначає поняття біологічного ризику, його види, джерела, фактори. Так, дефініція «біологічний ризик» розкриває його як значення ймовірності такого відхилення біологічної системи від норми, завдяки якому може настати її незворотне руйнування. Залежно від типу біологічної системи розрізняють біологічні ризики для людини, окремих видів тварин і рослин, біоценозів, екосистем. Джерело ризику, тобто чинник, вплив якого є загрозою для існування біосистеми, називають фактором ризику. Фактори ризику бувають різної природи: хімічної (підвищений вміст у середовищі токсичних сполук, важких металів або пестицидів, недостатня кількість елементів мінералів живлення, нестача або надлишок вологи, кисню), фізичної (радіоактивність середовища, висока інтенсивність ультрафіолетових променів, електромагнітного випромінювання), геологічної (землетруси, зсуви ґрунту, повені), біологічної (наявність збудників певних інфекцій, щільність популяції, вторгнення в біоценоз невластивих йому видів тощо). Як кількісну міру біологічного ризику використовують значення ймовірності загибелі біосистеми, яке припадає на певну одиницю інтенсивності дії фактора ризику, а також різні параметри, характер яких зумовлений типом біологічної системи. Так, для того чи іншого виду кількісною мірою біологічного ризику може бути зменшення чисельності популяції або її біомаси чи вікової

структури, для біоценозів – зміна їхнього видового складу і т. п. Фактори ризику відповідно до того, який характер має залежність значення ризику від інтенсивності впливу чинника, бувають безпороговими (коли за будь-яких, навіть дуже малих, інтенсивностей дії фактора є певний ризик для існування системи) або пороговими (для яких характерна наявність інтервалу інтенсивності дії фактора, в межах якого біологічний ризик для біосистеми має нульове значення, верхня межа цього інтервалу – поріг дії). Залежно від факторів ризику встановлюють їхні гранично припустимі рівні. Таку регламентацію факторів ризику називають нормуванням їхніх впливів. Стосовно людини гранично припустимі концентрації (ГПК) токсичних речовин у воді, продуктах харчування, повітрі, ґрунтах встановлюють санітарні органи країни, й вони мають силу державного закону. Для факторів ризику порогової дії значення ГПК встановлюють нижчі за значення їхнього порога для найбільш уразливої частини популяції, найчастіше для дітей або вагітних жінок. При цьому ризик значень інтенсивності фактора ризику, менших за ГПК, є нульовим. У випадку факторів ризику безпорогової дії нормування здійснюється за принципом вибору так званого допустимого ризику, ступінь якого визначається оптимальним використанням коштів, необхідних для обмеження інтенсивності дії фактора ризику. Іноді заходи для усунення наслідків дії фактора ризику можуть виявитися ефективнішими, ніж усунення самого фактора. Нині не всі фактори ризику з'ясовані, крім того, повсякчас виникають нові чинники техногенного походження, які виявляються джерелами ризику. Зокрема, новими джерелами ризику можуть стати продукти сучасної біотехнології – трансгенні форми бактерій, рослин і тварин. Ризики для біосистем підсумовуються, а поза тим може спостерігатися ефект підвищення ризику за сумісної дії декількох факторів ризику (явище синергізму). Сумарний ризик характеризує екологічну якість середовища [122].

При детальному розгляді питання варто вказати, що до спектру біологічних ризиків входять природні (А), ненавмисні (Б) та навмисні ризику (В):

- природні захворювання (А);
- інфекційні захворювання, які повертаються до циркуляції (А);
- ненавмисні наслідки наукових досліджень (Б); •лабораторні інциденти (Б); нестача інформації (Б);
- халатність (Б, В);
- навмисне неналежне використання (В).

Небезпека навмисного неналежного використання знань, продукції чи технології у біологічних науках відноситься як для державних, так і недержавних груп та індивідів.

Важливим для визначення оцінки рівня ризику необхідно врахувати природу джерела інфекції.

Так, ВООЗ виділяє 4 типи факторів інфекції, відповідно до груп ризиків [33, с 10]:

1 група – мікроорганізми, що потенційно не є збудниками хвороб людини та тварин, становлять низьку небезпеку або вона відсутня.

2 група – патогенні мікроорганізми, здатні викликати захворювання у людини або тварин, схильні до швидкого поширення та легко виліковуються або профілактуються; вони помірно або низько небезпечні.

3 група – включає патогенні агенти, що зумовлюють серйозні захворювання, але для них існують ефективні профілактичні та лікувальні засоби.

4 група – включає патогенні агенти, що зумовлюють масові серйозні захворювання, ефективних лікувальних та профілактичних заходів для них не існує.

Фактори, що враховуються при визначенні груп ризиків патогенів, включають оцінку їх патогенності та вірулентності, стабільності в довкіллі,

коло хазяїв, наявність переносників, стійкість до лікарських та деззасобів, а також способи передачі та контагіозність зумовлених ними хвороб [477].

Основними джерелами виникнення біологічних загроз є: 1) епідемії та спалахи інфекційних захворювань людини; 2) епізоотії (висока захворюваність серед тварин); 3) епіфітотії (розповсюдження інфекційного захворювання рослин на значних територіях); 4) аварії на біологічно небезпечних об'єктах; 5) природні резервуари патогенних мікроорганізмів; 6) транскордонне перенесення патогенних мікроорганізмів, представників флори і фауни, небезпечних для екологічних систем; 7) диверсії на біологічно небезпечних об'єктах; 8) біологічний тероризм; 9) застосування біологічної зброї державою.

Біологічні засоби є основним осередком масового ураження людей, тварин, рослин й поразення об'єктів зовнішнього середовища.

Застосування біологічних засобів пов'язане з властивостями патогенних мікробів у природних умовах проникати в організм людини і тварини такими шляхами: 1) з повітрям через органи дихання – аерогенний, повітрянокрапельний шлях; 2) з продуктами харчування і водою через травний тракт – аліментарний шлях; 3) через пошкоджену шкіру в результаті укусів заражених кровососних членистоногих (вошей, бліх, комарів, москітів, кліщів) або хворих гризунів – трансмісійний шлях; 4) через слизові оболонки рота, носа, очей, а також через непошкоджену шкіру – контактний шлях [421].

Як біологічні засоби ураження найнебезпечнішими для людей є антропозоонозні захворювання і група гострих, особливо небезпечних інфекційних хвороб.

До них належать: а) вірусні – натуральна віспа, жовта пропасниця, грип. Віруси – мікроорганізми, що мають розміри в межах 0,08-0,35 мкм і розмножуються тільки на живих тканинах (на відміну від бактерій). Вони добре переносять висушування та заморожування; б) бактеріальні – холера, черевний тиф, чума, сибірська виразка, бруцельоз, туляремія. Бактерії –

мікроорганізми рослинного походження (переважно одноклітинні), що мають розміри в межах 0,5-10 мкм і за сприятливих умов розмножуються простим діленням через кожні 20-30 хв. Вони здатні зберігатися у воді, та ґрунті від 1 місяця до десятків років, створюючи капсули (спори) стійкі до висихання, високих і низьких температур. Із великої кількості бактерій, знайдених у природі, тільки невелика частина видів викликає захворювання, тобто є патогенними (стафілококи, стрептококи, стовбнякова паличка, холерний вібріон та ін.). Хвороботворність бактерій полягає у їх здатності проникати крізь захисні бар'єри організму й виділяти токсичні речовини, які викликають інфекційні захворювання; в) рикетсійні – висипний тиф, лихоманка Цуцугамуши та ін. Рикетсії – це мікроорганізми, які займають проміжне положення між бактеріями і вірусами, живуть у тканинах, уражених ними органів, мають розміри в межах 0,3-0,5 мкм. Вони не утворюють спор, але стійкі до висушування і низьких температур (у висушеному вигляді можуть зберігатись до півроку)[421].

Найбільш безпосередній та відчутний вплив на розвиток систем біобезпеки чинить стан наявності багатьох чинників інфекційних захворювань. Швидке нестримне розмноження мікроорганізмів у доквіллі супроводжується потужними і нестримними еволюційними процесами. Схильність до мутацій, рекомбінацій, а також розвинена адаптаційна мінливість вірусних геномів призвела до того, що сьогодні збудники вірусних інфекцій стали найбільш потужним джерелом біологічної загрози у світі [401, с. 9].

Особливу небезпеку в цьому розрізі відіграють РНК-вміщуючі віруси. Вони, внаслідок недосконалості вірусних полімераз, доволі часто демонструють похибкову трансляцію та реплікацію РНК, що призводить до суттєвих значущих популяційних змін і ведуть до непередбачуваних наслідків, які супроводжуються утворенням нових біотипів, серотипів та патотипів збудника. Ці особливості пояснюють виключне значення таких поширених у світі емерджентних захворювань, як високопатогенний грип

птиці, ньюкаслська хвороба, геморагічні лихоманки, блютанг, класична чума свиней та інші [467; 492; 493].

Емердженція є проявом біологічної еволюції збудників (природної чи штучної) інфекційних хвороб тварин, що супроводжується: розширенням кола біологічних господарів (трафіку) збудників, змінами у біології господарів збудника, змінами у екології чинників передачі збудника. Явище емердженції інфекційних захворювань тісно пов'язане з питаннями біобезпеки і біозахисту та має прямі зв'язки з рядом факторів, переважно антропогенного походження, що здатні зумовлювати зміни в популяціях збудників. Причинами емердженції інфекційних захворювань є поява генетично нового чи зміна антигенних властивостей вже відомого збудника внаслідок мутацій, реасортацій та рекомбінацій, глобальні або регіональні еколого-кліматичні зміни, які обумовили переміщення популяції переносників їх збудників на нові території та перехід на нові види тварин (наприклад, лихоманка Західного Нілу), а також використання збудників особливо небезпечних хвороб з метою біотероризму [460].

У нашому дослідженні варто зазначити, що найбільш вразлива сфера до продукування біоризиків є, звичайно ж, медико-біологічна галузь. У контексті біобезпеки цієї галузі та щодо роботи мікробіологічних лабораторій, біоризик визначається, як ймовірність або можливість виникнення особливо несприятливої події (випадкове інфікування або несанкціонований доступ, втрата, крадіжка, використання не за призначенням, диверсія або умисне поширення), що може завдати шкоди [80, с. 8].

Вчені, які працюють над створенням нових ліків, нових технологій, над з'ясуванням механізмів функціонування живих систем, здебільшого використовують збудники, які не є патогенними, але ненавмисно можуть перетворити їх у такі, що уявляють загрозу для цих же дослідників, для осіб, що працюють поруч або мають з ними контакти. Біоорганізми з цих лабораторій можуть потрапити в навколишнє середовище і негативно

вплинути, зокрема, на біорізноманіття. Сюди ж відносяться і генетично модифіковані організми рослинного, тваринного, мікробного та вірусного походження. Для того, щоб запобігти ненавмисному створенню біоагрозливих агентів потрібно поширювати серед вчених, працівників біотехнологічних і фармацевтичних підприємств, спеціалістів ветеринарної медицини знання про причини і шляхи виникнення біоагроз, вводити кодекси біоетики і відповідні правила поведінки вказаних спеціалістів [478].

Відомо, що у світі існувала велика кількість лабораторій, які були здатні виробляти біологічну зброю.

Як приклад можна назвати Центр програми у Форт-Детріку (штат Меріленд, США), де здійснювались лабораторні дослідження в галузі охорони здоров'я та дослідження медичних матеріалів, а також розробки ентомологічної зброї. Одне із найвідоміших досліджень цього центру називається операція *Whiteseat*, яка тривала від 1954 до 1973 року. У рамках цієї програми на території Форт-Детріку проводились біологічні досліди на групі добровольців, яких залучали із американської армії. Їх навмисно заражали збудниками серйозних хвороб, а потім тестували вакцини та інші антидоти. За даними влади США, завдяки цій операції було успішно використано вакцини проти гепатитів та жовтої гарячки, а також ліків проти лихоманки Ку, венесуельського енцефаломієліту, гарячки Рифт Валлі та туляремії. Збудники усіх цих хвороб вважаються можливою біологічною зброєю, а тому американське дослідження було спрямоване на захист від можливого ураження. Також там підкреслюють, що завдяки операції було розроблено багато основних правил лікування уражених, створено низку обладнання для біологічної безпеки, а саме: захисний одяг із капюшонами, засоби дезактивації, інкубатори та багато інших [61].

Як нам вже відомо, не відставав від США і Радянський Союз, який свої розробки починав ще на початку ХХ століття. За часів Йосипа Сталіна розробками біологічної зброї займалася лабораторія НКВС під керівництвом лікаря Григорія Майрановського. Його досліди тривали аж до смерті Сталіна,

а різні види отрут та біологічної зброї випробовувались на радянських ув'язнених, яких засуджували до вищих мір покарання. Як писав у своїх мемуарах один із високопоставлених співробітників радянських спецслужб, генерал-лейтенант Павло Судоплатов, розробки лабораторії Майрановського причетні до ліквідації багатьох політв'язнів СРСР. За словами Судоплатова, йому особисто було відомо про чотири факти застосування такої зброї – для вбивств українського політика Олександра Шумського, архієпископа української греко-католицької церкви в Ужгороді Теодора Ромжа, американського агента Ісайя Оггінса та польського єврея Самета, який спочатку займався секретними розробками СРСР, однак згодом ухвалив рішення емігрувати із Радянського Союзу. Незадовго до смерті Сталіна Майрановський був арештований, а його лабораторія перенесена [61].

Наявні факти діяльності надсекретних лабораторій під час II світової війни, деякі з яких, на теперішній час, розташовані під землею в елітному кварталі Києва над Печерськом (територія Київської фортеці). Ці установи носили секретний характер, адже в них створювались мутовані версії смертельних вірусів та інфекцій: чуми, тифу, туберкульозу, холери. Під час облоги Києва радянські спецслужби намагалися знищити лабораторії з виготовлення біологічної зброї аби ті не дісталися німецькій армії. Однак і досі залишається таємницею інформація щодо небезпечних накопичень, які залишилися у підземках міста Києва.

Цікавим є той факт, що активне дослідження біоелементів та різних отрут так повністю і не припинилося. В наш час біологічну зброю визнають зброєю масового ураження, яка є найбільш неконтрольованою, але при цьому зручною для зберігання і транспортування. Її продовжують лабораторно вивчати, а деякі віруси навіть модифікують публічно, описуючи це в наукових працях. Нині до переліку біологічних лабораторій належать: біотехнологічні, клінічні лабораторії, діагностичні установи, регіональні або національні референтні центри, лабораторії системи охорони здоров'я, науково-дослідні центри (навчальні, фармацевтичні, екологічні та ін.), а

також виробничі підприємства (виробники вакцин, фармацевтичних препаратів, великомасштабні виробники ГМО, тощо), які працюють у сфері генної інженерії, медицини, ветеринарії та сільського господарства.

Щодо України, то загалом тут функціонують лабораторії мікробіологічного профілю, де проводяться експериментальні дослідження з застосуванням патогенних матеріалів. В таких установах містяться великі колекції (понад дві тисячі одиниць) штамів мікроорганізмів (вірусів та бактерій), які, за даними експертів оцінюються приблизно у 2 млрд дол США [57, с. 10–15].

Але, слід зазначити, що у всіх країнах є лабораторії контролю за санітарно-епідеміологічною обстановкою з необхідним устаткуванням, тому що будь-яке мікробіологічне виробництво можна переобладнати для напрацювання великих кількостей мікроорганізмів-збудників.

Очевидно, що окрім медико-біологічної галузі, прояв біоризику охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, а реалізація його наслідків є загрозою безпеки людства.

Особливо це питання набуває актуальності в умовах прискорення науково-технічного прогресу, адже використання досягнень біотехнологій та застосування ГМО чинять істотний вплив на здоров'я населення та стан довкілля.

Як вже нами зазначалось, біотехнологія є новітньою сферою діяльності суспільства, а її результати, через недостатність і неповність проведених досліджень, можуть як позитивно так і негативно впливати на всі елементи навколишнього середовища. Зокрема, на даний час світова спільнота не володіє достовірними даними про те, наскільки безпечними чи небезпечними є генетично-модифіковані організми для людини та довкілля.

У законодавстві України за величиною потенційно негативного впливу ГМО встановлено чотири рівні ризику: перший – результати, пов'язаної з використанням ГМО генетично-інженерної діяльності, не справляють шкідливого впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище;

другий – результати, пов’язаної з використанням ГМО генетично-інженерної діяльності, можуть справляти незначний оборотний вплив на здоров’я людини та навколишнє природне середовище; третій – результати, пов’язаної з використанням ГМО генетично-інженерної діяльності, можуть справляти оборотний негативний вплив на здоров’я людини та навколишнє природне середовище; четвертий – результати, пов’язаної з використанням ГМО генетично-інженерної діяльності, можуть справляти необоротний негативний вплив на здоров’я людини та навколишнє природне середовище, а також генетично-інженерна діяльність, пов’язана з використанням ГМО, вплив яких на здоров’я людей та навколишнє природне середовище не вивчений. Генетично-інженерна діяльність першого і другого рівня ризику не потребує вжиття заходів спеціального захисту і створення особливих умов під час роботи з ГМО. Генетично-інженерна діяльність третього і четвертого рівня ризику прирівнюється за умовами до робіт з мікроорганізмами, потенційно здатними до передачі збудників особливо небезпечних інфекцій [326].

Для кращого розуміння сутності біоризиків та, відповідно, з’ясуванні форм і методів управління ними постає об’єктивна потреба у їх систематизації. Нами вбачається, що побудова класифікації біоризиків має базуватися на основі їх характерних ознак, зокрема:

1. За генезою походження: а) природні (зовнішні) – біоризики, що мають статичний характер і не залежать від діяльності людини, а пов’язані з проявом природних біокатастроф (епідемій, панзоотій, епіфітотій тощо) [16; 136, с. 143]. Як правило, ці біоризики обумовлені об’єктивною наявністю у навколишньому природному середовищі (повітрі, ґрунті, воді) небезпечних для життя і здоров’я людини, тварин, рослин БА б) біотехногенні (внутрішні) – біоризики, що виникають внаслідок різноманітної господарської та науково-технічної діяльності людей, а також надходять від біонебезпечних технічних об’єктів [16; 136, с. 143]. Переважно, такі біоризики виникають в результаті людської недбалості, помилкових або несанкціонованих дій та рішень.

2. За джерелом біонебезпеки: а) об'єктивний – біоризик, що не залежить від волі й бажання людей (внаслідок природних процесів та явищ); б) суб'єктивний – біоризик, що виникає в результаті діяльності людини. Практика свідчить, що будь-яка діяльність, саме існування людини постійно у більшій чи меншій мірі пов'язані з наявністю певного ступеню ризику [9, с. 315-320; 30, с. 9; 113, с. 136].

3. За різновидом біобезпеки: а) санітарно-епідемічний ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу об'єктів санітарних заходів протягом певного періоду часу [306], тобто ризик можливості поширення інфекційних хвороб або іншого впливу небезпечних факторів (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, ГМО, продукти біотехнології тощо) на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь; б) ветеринарно-санітарний ризик – можливість виникнення негативної події та вірогідні масштаби її наслідків протягом певного періоду часу [297], що пов'язано з хворобами тварин, включаючи зоонози, через занесення, укорінення чи поширення інфекційних хвороб тварин, організмів, які переносять хвороби, а також хвороботворних організмів, які містяться у продуктах тваринного походження чи кормах; хвороб, які переносяться тваринами або продукцією, що виробляється з них; в) фітосанітарний ризик – можливість наявності та вірогідний масштаб наслідків несприятливої події через занесення чи поширення регульованих шкідливих організмів протягом визначеного періоду [335]; г) харчовий ризик – можливість виникнення шкідливого впливу на здоров'я людини та ступінь цього впливу, що походить з небезпечного (небезпечних) фактору (факторів) у харчових продуктах. Тобто, це ризик для здоров'я людини від споживання біонебезпечних харчових продуктів, внаслідок проникнення, укорінення чи поширення в них: шкідливих організмів; хвороб, у т. ч. які переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них; організмів, які є носіями хвороб; хвороботворних організмів [348], а також можливість вмісту у продуктах харчування ГМО, що мають потенційно високий рівень

ризик у при їх використанні у харчуванні [316]; д) генетичний ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу на геном людини та біотичних об'єктів довкілля при здійсненні ГІД та поводженні з ГМО протягом певного періоду часу [305].

4. За сферою прояву: а) екологічна сфера. Так, екологічний аспект біоризику включає вивчення ефектів впливу різних небезпечних біологічних факторів на людину та біологічну складову навколишнього природного середовища. Тут факторами біоризику виступають: об'єктивна наявність у природному середовищі збудників певних інфекційних хвороб небезпечних для людей і тварин, інфекційних хвороб і шкідників рослин; наявність у навколишньому природному середовищі природних резервуарів патогенних мікроорганізмів (гризуни, кліщі, птахи) та осередків природно-вогнищевих інфекцій; наявність штучних резервуарів патогенних мікроорганізмів (скотомогильники, біотермічні ями, полігони захоронення небезпечних біовідходів); біозабруднення екосистем, як природного, так і антропогенного характеру, що відбувається внаслідок вторгнення в біоценоз невластивих йому видів живих організмів, у т. ч. неконтрольованого вивільнення ГМО тощо [80, с. 11-12]; б) медико-біологічна сфера. Зокрема, медико-біологічний аспект біоризиків включає епідемічний або мікробіологічний ризик, а також ризик біомедичних технологій. До інфекційних біоризиків медико-біологічного характеру належать: ризики спалахів масових інфекційних захворювань людей (епідемії, пандемії) і тварин (епізоотії), ризики поширення хвороб і шкідників рослин (епіфітотії), як природного, так і біотехногенного або антропогенного характеру, у т. ч. спровоковані ГМ-збудниками інфекційні захворювання. Біотехнологічний аспект медико-біологічного біоризику передбачає вивчення та оцінку потенційних ризиків та переваг медичного втручання, пов'язаного з геномом людини (генетичний ризик). Тобто йдеться про вивчення та оцінку генетичного (біологічного) ризику для здоров'я і життя індивіда. А саме, репродуктивних технологій людини (штучне запліднення, рання діагностика спадкових хвороб, генна

терапія, ксенотрансплантація тощо). Біотехногенні ризики медико-біологічного і екологічного характеру включають також ризики подвійного використання медико-біологічних досягнень, чутливих із точки зору біобезпеки та потрапляння таких технологій у руки терористів; ризики біотехногенних аварій, а також катастроф, зумовлених стихійними лихами (землетрусами, ураганами, повенями, цунамі тощо), що загрожують режиму ізоляції і лабораторному біозахисту патогенних мікроорганізмів та колекцій штамів музейних культур у НДІ, референс-лабораторіях тощо, в регіонах геологічного ризику [420, с. 26]. Зрозуміло, що реалізація біоризику у вищезгаданій сфері та спричинення ним негативних наслідків має бути враховано при будівництві й експлуатації біолабораторій, а також не мало важливим є і людський фактор щодо наявності відповідних спеціальних знань та умінь управляти цими ризиками; в) економічна сфера. Економіка кожної держави повинна бути готовою до боротьби з будь-якими біоризиками. В першу чергу йдеться про наявність відповідного державного фінансування в медико-біологічній площині, зокрема: розбудова потужних лабораторних приміщень, оснащених новітнім обладнанням; переформатування медичних закладів відповідно до сучасних вимог; фінансова підтримка науковців при розробленні різного роду вакцин. До цього також слід додати сприяння держави при виплатах допомоги постраждалим. Нині економіка має бути націлена на зменшення та ліквідацію біоризиків і для населення, і для біологічних систем, від яких залежить збереження біорізноманіття, як основи розвитку країни. Зрозуміло, що при дії будь-яких сценаріїв реалізації біоризиків, економіка держави зазнає збитків. Проте, саме від державних регуляторів буде залежати наскільки гострою економічною проблемою обернуться наслідки реалізації біоризиків; г) соціальна сфера. Біологічні загрози соціальному становищу мають, як правило, природний характер. Ці небезпечні фактори приховують в собі і за певних умов самі по собі або в різній сукупності чинять негативний вплив на суспільство, становлять загрозу людського розвитку та можуть призвести до

втрати людських ресурсів. Джерела небезпеки біологічного походження безпосередньо впливають як на соціально-політичне так і на соціально-економічне становище країни, що, у свою чергу, забезпечує відповідність середовища життя людини та її життєвих потреб. Наслідками такої небезпеки може служити зниження рівня життя людей, втрата майна, капіталу, роботи, отримання доходів, сфери вкладення інвестицій тощо. До того ж, варто не забувати і про такі базові параметри соціального середовища як потреба одержувати послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту.

Дослідження впливу біологічних ризиків на соціальне середовище не можливе без вивчення поведінкових підходів суспільства. Так, Е. Гідденс виділяє адаптивні реакції суб'єктів на усвідомлення ризику, до яких відносить: прагматичне прийняття ризику, що означає повсякденну концентрацію на питаннях виживання; стриманий оптимізм в постійну віру на краще, незважаючи на будь-які небезпеки, наявні в теперішньому; цинічний песимізм передбачає пряму причетність до неприємностей, викликаних небезпеками зі значними наслідками; радикальне зобов'язання – це практична боротьба з існуючими джерелами небезпеки. При цьому актуалізується увага вченого в галузі співвідношення ризику і довіри, оскільки соціальна дія, яка завжди є ризиконебезпечною, виникає в результаті прийняття рішення, заснованого на довірі до соціальної системи як умови для зниження або мінімізації ризику. Таким чином, відсутність довіри може призвести до деструктивних наслідків для соціальної системи [51, с. 4]. Проаналізована нами ситуація, вимагає переосмислення ролі держави у забезпеченні мінімізації впливу біологічних ризиків на людський розвиток.

5. За критерієм ідентифікації: а) контрольовані та б) неконтрольовані біоризики, які в той же час можуть бути віднесені до а) видимих (явних) та б) неявних. Наприклад, до групи неявних та неконтрольованих відносяться ризики ГД, що пов'язані із ДНК-технологіями [96, с. 83-84].

6. Залежно від типу біологічної системи: а) біоризики, що загрожують життю та здоров'ю людини; б) біоризики, що загрожують, окремим компонентам довкілля (наприклад, певним видам тварин, рослин); в) біоризики для біоценозів, агро- і еко- систем. Автори роботи «Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України», розглядаючи ступені ризику, як нанесення збитку екологічній системі, включаючи людину, критичним (пороговим) екологічним навантаженням, вважають таке, що спричиняє зміни в показниках структурно-функціональної організації популяції чи біоценозу, які перевищують межі адаптивних можливостей екосистеми [271].

7. За спрямованістю на об'єкт, який може постраждати: а) індивідуальні – біоризики, що стосуються індивідуумів: окремої людини або окремої живої істоти; б) групові – біоризики, що стосуються не тільки людей, а всіх живих істот. Щодо поділу ризиків на індивідуальні і групові, слід погодитися із В. В. Добровольським, який відзначає: що так, як майже кожен компонент екологічної системи залежно від варіанта ситуації може бути, як суб'єктом, так і об'єктом дії ризику, тому обґрунтованим є віднесення поняття ризик тільки до об'єкта дії ризику [107, с. 20].

8. За критерієм міри (ступеня) припустимості: а) знехтуваний – біоризик має настільки малий рівень, що він знаходиться у межах допустимих відхилень природного (фонового) рівня; б) прийнятний (допустимий) – рівень біоризику є певним компромісом між рівнем безпеки й можливостями її досягнення. Це такий біоризик, який суспільство може прийняти (дозволити), враховуючи техніко-економічні та соціальні можливості, а також екологічний стан середовища на даному етапі свого розвитку; в) гранично допустимий – максимальний рівень біоризику, який не повинен перевищуватися, незважаючи на очікуваний результат. Зокрема, значення гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих біоречовин (мікроорганізмів-продуцентів, препаратів, що містять живі клітини та спори мікроорганізмів) у повітрі робочої зони, наведені в додатках 1-7 до «Переліку

Загальносоюзних санітарно-протиепідемічних правил і норм «Гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у повітрі робочої зони», затвердженого Головним державним санітарним лікарем СРСР від 26.05.1988 р. №4617-88 [262]; г) надмірний – біоризик характеризується виключно високим рівнем, який у переважній більшості випадків призводить до негативних наслідків. Наприклад, роботи третього рівня 4-го класу біонебезпеки (BSL-4), відносяться до робіт, що виконуються в умовах підвищеного ризику для здоров'я людини. Цей рівень біонебезпеки включає роботу, що пов'язана із особливо небезпечними інфекціями та екзотичними агентами, які становлять високий індивідуальний і суспільний ризик, передаються респіраторним шляхом, а лікування та профілактика таких інфекційних захворювань не розроблені. Це зокрема, роботи в біолабораторіях BSL-4, в спеціалізованих медичних, інфекційних, туберкульозних, ветеринарних установах та підрозділах, спеціалізованих господарствах для хворих тварин, якщо працівники проводять роботи зі збудниками (або мають контакт з хворими) особливо небезпечних хвороб. Цей клас біонебезпечних умов праці характеризуються такими рівнями небезпечних факторів виробничого середовища, вплив яких створює загрозу для життя, високий ризик виникнення гострих професійних уражень, у т. ч. й важких форм [111]; д) катастрофічний «ризик існування» – біоризик характеризується не лише великомасштабністю негативних наслідків, а й неможливістю їх передбачити й розрахувати.

9. За локалізацією можливих наслідків, біоризики поділяються на такі, що несуть загрозу: а) глобальній біобезпеці; б) національній біобезпеці; в) регіональній біобезпеці; г) локальній біобезпеці.

Враховуючи те, що в наш час постійно з'являються новітні патогенні організми, продукти сучасних біотехнологій, то, відповідно, вищезгадана класифікація біоризиків не є догмою. Тим більше, при дослідженні цього питання можуть використовуватися й інші підходи. Але цінність даної

класифікації в тому, що в її основу покладені специфічні ознаки й особливості біоризиків.

Як уже нами зазначалось, висока небезпека біологічного тероризму зумовлена тим, що біологічна зброя більш доступна, так як мікроорганізми, які можуть бути використані як агенти, широко поширені в природі. За винятком вірусу натуральної віспи, який був елімінований в результаті 30-річного проведення профілактичних щеплень.

В польових умовах дикі і синантропні види тварин напряму або через фактори передачі (воду, продукти харчування, трансмісивно) можуть передавати людині збудників чуми, сибірки, туляремії, лістерозу, кліщового енцефаліту. Зокрема, в зоні проведення АТО формування нових біотопів може нести епідемічну та епідеміологічну загрозу. Найуразливішими є території пограничні із АТО (Харківська і Дніпропетровська області, де зростає кількість захворювань на інфекційні хвороби (вірусний гепатит, сальмонельоз, мононуклеоз та ін.) [66, с.78].

На відміну від хімічної зброї, окремі види біологічних агентів є такими, що самовідтворюються. За наявності невеликого початкового запасу біоматеріалу, за допомогою сучасних методів промислової мікробіології і біотехнології великомасштабне виробництво біологічної зброї може бути налагоджено протягом декількох тижнів.

На разі від інших видів зброї масового ураження, швидкість розвитку захворювання після застосування біологічної зброї сповільнена протягом декількох днів або тижнів, що пов'язано з інкубаційним періодом і, що вкрай важливо, сприяє неконтрольованому розповсюдженню інфекції.

Також треба зазначити, що при використанні біологічної зброї, в порівнянні з хімічною і ядерною зброєю, має місце широке поширення вражаючого агента, складність виявлення місця застосування зброї та, інколи, неможливість обмеження зони терористичного акту й для надання допомоги постраждалим потрібна одночасно велика кількість вакцин та/або антибіотиків [404].

Застосування біологічної зброї демонструє особливо високі вимоги до систем охорони здоров'я і медичного обслуговування держави.

Важливі особливості полягають в тому, що біологічна зброя (БЗ), вражаючи людей, тварин і рослини, не руйнує матеріальні цінності, захоплення яких є кінцевою метою воєн за всіх часів. Вона є зброєю майданних дій, розміри осередків по площі можуть значно перевершувати осередки, утворені іншими видами зброї масового ураження. БЗ має велику проникаючу здатність: вражена людина, як правило, сама стає джерелом інфекції для інших. Цьому виду озброєння характерна скритність застосування й воно володіє великим психологічним впливом [499; 49].

Якщо вести мову про надуману біологічну небезпеку, то до особливостей штучно викликаного епідемічного процесу належать відсутність природного джерела збудника, незвичайні шляхи передачі збудника, одномоментність та масовість захворювань, переваження важких і змішаних форм (що викликано різними збудниками і токсинами), подолання імунітету макроорганізмів (висока вірулентність збудників, концентрація інфекційного агента). Масові захворювання можуть виникати в місцевості, раніше благополучної, та за нехарактерної сезонності й клімату.

Сучасний світ неможливо уявити без новітніх біотехнологій. З одного боку, їх створення та розвиток є запорукою надзвичайно широких перспектив, таких необхідних суспільству. Йдеться про ліки, вакцини «нового покоління», харчові домішки, родючі сорти рослин, нові породи тварин тощо. Все це робить так званий «комфорт», вигідний для кожної людини. Ми настільки швидко звикаємо до цих зручностей, що перестаємо помічати їх шкідливість щодо довкілля і власного здоров'я.

Небезпечний вплив біологічних факторів може виникати в процесі виробництва із застосуванням новітніх біотехнологій або при перевищенні гранично допустимих норм концентрації біологічно активних речовин у виробничому середовищі [95, с. 20].

На теперішній час дедалі більшого поширення набувають технології генної інженерії та генетично модифікованих організмів. Методи генної інженерії, клітинної біології, ДНК-технології допомагають переносити генетичний матеріал у рослини від мікроорганізмів, грибів і тварин. Ідентифікація, вилучення генів і включення їх до геному існуючих сортів дає змогу наділити їх новими господарсько цінними ознаками: стійкістю проти шкідників, патогенів, гербіцидів, до несприятливих ґрунтово-кліматичних умов, здатністю синтезувати біопестициди та гормональні речовини для принадження корисних комах, руйнувати хімічні пестициди та інші токсичні речовини, що знаходяться у ґрунті, воді тощо [377, с. 8; 415, с. 14]. Попри це, Україна, хоч і намагається інтегрувати інновації досліджень з генетично змінених організмів, стикається з рядом проблем. Зокрема, відсутність матеріально-технічної бази, постійний брак коштів на забезпечення досліджень з генної інженерії, а також законодавча неврегульованість діяльності з розробки та використання ГМ рослин на державному рівні призвели до того, що нинішній стан аграрної галузі обумовлюється використанням інноваційно-технологічних процесів, безпечність яких не гарантована.

Як результат зазначені процеси супроводжуються виникненням різного роду загроз, включаючи негативний вплив на здоров'я населення країни, занедбання природних ресурсів через посилення антропогенного навантаження внаслідок інтенсифікації агропродовольчої діяльності і неконтрольованого використання у сільськогосподарському виробництві не достатньо перевірених інноваційних технологій [446, с. 40].

Біотехнологія із застосуванням методів клітинної та генної інженерії відіграє дедалі важливішу роль у підвищенні відтворювальних функцій тварин. Слід зазначити, що результати біотехнологічних досліджень використовуються для поліпшення здоров'я тварин, лікування людей, удосконалення якості продуктів тваринництва, охорони довкілля та збереження генофонду. Методи біотехнологій дають змогу виявляти

генетично стійких до різних хвороб тварин та спрямовано використовувати їх у селекційному процесі [52, с. 7]. Так чи інакше, ці маніпуляції безпосередньо впливають на зміну генома та виникнення мутацій у навколишньому середовищі. Унаслідок цього нові організми можуть набувати надзвичайної патогенності, що може призвести до поширення невідомих хвороб.

Для прикладу, У 1918 р. вірус H1N1, подібний до нинішнього вірусу свинячого грипу, спричинив пандемію, коли загинуло близько 50 млн людей по всьому світу (близько 5% населення). У наступні десятиріччя вірус мутував і зараз має різні штами. У 2009 році Всесвітня організація з охорони здоров'я офіційно заявила про початок епідемії, спричиненої одним із штамів H1N1 – свинячим грипом. Це новий вірус, що виник у популяції свиней і може заражати людину. У 2010 р. цей вірус став причиною 18 097 людських смертей [273, с. 66].

Ще одним доказом поширення небезпечних хвороб тварин та птиці можна назвати пташиний грип (H5N1). Перші випадки інфікування людей вірусом цього підтипу були зареєстровані в Гонконзі в 1997 р. під час спалаху серед домашньої птиці. Надалі вірус поширився на територію Африки та Європи, набувши ендемічності для деяких країн у зв'язку з постійною циркуляцією серед диких та домашніх птахів, та періодично викликає захворювання серед людей [127, с. 48]. Щодо поширення вірусу в Україні, то тут неодноразово виникали спалахи цієї хвороби. Останній випадок Держпродспоживслужба зафіксувала на початку 2020 року на приватному підприємстві у Вінницькій області.

Поряд із важливою медичною проблемою пташиний грип становить надзвичайно серйозну економічну проблему, оскільки є загрозою для птахівництва в масштабах світу. Під час спалахів у пташиних господарствах у відповідності з міжнародними та національними вимогами проводиться знищення всього поголів'я птиці. Обсяги таких заходів можуть сягати мільйонів птахів [127, с. 48].

Отже, ці та інші факти підтверджують пильність особливої уваги до цих проблем та всебічного підтримання державної системи контролю за створенням і використанням трансгенних для людини або тварин штамів мікроорганізмів, які не існують у природі.

Російський вчений І. В. Єрмакова в результаті своїх досліджень дійшла висновку, що масштабне розповсюдження ГМО приводить до розвитку безпліддя, до спалаху онкологічних захворювань, до появи генетичних виродків, до алергічних реакцій, до зростання смертності серед людей і тварин, до різкого скорочення біорізноманіття і погіршення стану навколишнього середовища [125, с. 39]. Тим більше, на теперішній час набуває актуальності проблема переваги щодо отримання комерційної вигоди від вирощування життєздатних трансгенних організмів без достатнього врахування непередбачених наслідків.

На нашу думку, природні еволюційні зміни мають відбуватися виключно за «законами природи», з недопущенням будь-яких штучних прийомів. У випадку, якщо людина все ж таки здійснює втручання у геном живого організму, то таке втручання має відповідати ряду вимог: 1) дотримання національного законодавства про біобезпеку, кодексів поведінки та етики, а також норм міжнародних нормативно-правових актів; 2) позитивний вплив на довкілля та суспільство, тобто бути корисним; 3) використання в інтересах підвищення ефективності системи охорони здоров'я, фармацевтичної промисловості, сільського господарства, виробництва продуктів харчування тощо; 4) відсутність ризиків та гарантування їх безпеки для людей, тварин і навколишнього середовища; 5) вигода від впровадження окремого ГМО.

Доктрина Європейського співтовариства ще більш чутлива до суспільного дискурсу в цій сфері. Зокрема зазначається, що наукова оцінка ризику, сама по собі, у деяких випадках не здатна надати всієї інформації, необхідної для прийняття рішень щодо управління ризиком, і що інші фактори до питання, яке розглядається, повинні тією ж мірою братись до

уваги, включаючи соціальний, економічний, традиційний, етичний фактори і фактор охорони довкілля, а також можливість здійснення контролю. Як зазначається в науковій літературі, у зв'язку з надзвичайно швидким прогресом генної інженерії, що приводить у порівняно короткі інтервали часу до отримання абсолютно нових рівнів знання, якісних і кількісних змін, державна політика повинна бути спрямована на постійне удосконалення законодавства щодо безпеки генної інженерії на основі розроблених вченими нових оцінок ризику, а також проводити постійне пропагування знань у цій галузі для зниження безпідставних побоювань населення [283, с. 139]. Водночас головним критерієм участі держави при реалізації правовідносин у сфері біотехнологій має виступати першочерговість у забезпеченні біологічної безпеки.

Сьогодні беззаперечним є факт, що техніка дозволяє змінювати не тільки рослини і певні види тварин, а і власні генетичні характеристики. У цій ситуації людина ризикує перетворитися на банк тканини, клітин та органів, на машину, що виготовляє предмети, які будуть піддаватися ринковим відносинам купівлі-продажу. Наслідками таких маніпуляцій може бути усунення межі між живим та неживим, між людиною та річчю. Щось схоже вже трапилось в історії, але у 1948 р. після знищення нацизму і жахів геноциду трибунал у Нюрнберзі офіційно встановив, що таке людина, чим вона відрізняється від тварини, машини чи певного предмета [441, с. 78]. Тому важливим моментом є розуміння того, що біологічні технології є результатом діяльності людини, при цьому вони становлять істотну небезпеку для її існування та розвитку.

Сучасні біотехнології кардинально вплинули на перебіг життя людини. Мається на увазі клонування, штучне запліднення, трансплантологію, експерименти над людським організмом та ін. Очевидно, що у цьому питанні стикаються інтереси дослідників (розробників новітніх технологій), донорів генетичного матеріалу (людей, до яких застосовуються медичні біотехнології) та громадськості. Перші зацікавлені в отриманні фінансової

вигоди від своїх винаходів і тому підтримують патентування людського генетичного матеріалу, другі – у ствердженні непорушності права власності на свої гени, клітини, частини тіла, а останні вимагають доступу до будь-якої генетичної інформації, яка, на їх думку, повинна стати загальним надбанням всього людства [241, с. 161]. Це, у свою чергу, породжує проблему негативних наслідків біотехнологізації, побічних ефектів та небажаних результатів, одержаних в процесі біологічних експериментів.

Взагалі варто відзначити, що сама по собі ідея вдосконалення людства методами селекції досить давня. Давньогрецький філософ Платон в своїй «Державі» чи італійський мислитель Т. Кампанелла в «Місті Сонця» розробляли стратегії отримання людини із заданими якостями. Проте, засновником наукової євгеніки (вчення про спадкове здоров'я та шляхи покращення потомства майбутніх поколінь) вважається англійський лікар та антрополог Френсіс Гальтон (1822-1911 рр.). В 1865 році він публікує книгу «Спадковий талант і характер», в якій вперше згадується термін «євгеніка». Відповідно до його вчення, інтелектуальні здібності успадковуються так само як і фізичні. Якість потомства визначається і батьком і матір'ю. Відповідно підбором сімейних пар можна перетворити високий інтелект із випадкової якості в постійну. Необхідність селекції обґрунтовується тим, що цивілізація накладає щоразу вищі вимоги до розумових здібностей людей [85, с. 182].

Однак попри неоціненне значення біомедичних досліджень, вони справляють негативний вплив на людину, так як, в першу чергу, зачіпають її природні права – право на життя, охорону здоров'я, на повагу до своєї гідності. «Дивовижний новий світ», описаний англійським філософом ХХ ст. О. Хакслі, де до логічної межі доведено наслідки штучного розмноження людей за заданими параметрами, може слугувати образним відтворенням перспектив соціального розвитку людства, якщо воно піде таким шляхом. Законодавче визнання штучного розмноження у державі матиме своїм наслідком руйнацію сім'ї, материнства, одношлюбності, які

розглядатимуться в новому суспільстві як джерело зайвих емоцій, небажаних переживань, душевного болю і, як наслідок, – різноманітних хвороб. Місце любові в ієрархії цінностей такого суспільства займе поняття «взаємне використання», яке несе у собі презирство до гідності людини і заперечує особисту свободу [413, с. 35]. Зрозуміло, що ідея проведення найсміливіших експериментів над людським життям може призвести у майбутньому до расової дискримінації, виділення людини з високими інтелектуальними здібностями та невисокими, поділу між людьми з природніми генами та клонованими. Все це істотно деформує історичну систему цінностей та породить суперечності з моральними засадами.

Нові діагностичні методи ембріональних досліджень та можливого клонування людини, окрім соціальних наслідків, можуть приховувати у собі велику біозагрозу для соціума.

Важливим на цей час є завдання щодо створення міжнародного і державного контролю та введення відповідальності на законодавчому рівні щодо проведення вченими потенційно небезпечних наукових експериментів біологічного спрямування, тому що в ряді науково-дослідних установ і на кафедрах вищих навчальних закладів як за кордоном, так і нашої держави, виявлено факти планування і проведення експериментів із високим біологічним ризиком, здатних привести до катастроф біологічного походження (появи нових смертельних для людини захворювань і нових смертельно небезпечних ворогів для корисних живих організмів) [37, с. 11]. У цьому питанні доречно погодитись із твердженням Піддубного О. Ю. про те, що не може бути чіткого і наперед визначеного ставлення до технології, яка розвивається швидше, ніж працюють подекуди ланки державно-правового механізму. Отже, ставлення держави може бути єдиним: спостереження і контроль, максимальне невтручання, створення сприятливого інвестиційного клімату, оскільки сьогоденні удавані загрози можуть виявитись завтрашніми реальними перевагами [282, с. 139]. Вбачається, що для забезпечення біобезпеки при використанні біотехнологій,

необхідно встановити тісний діалог між державою, науковцями базового профілю, виробниками ГМО продукції та споживачами, з метою на майбутнє виключити будь-яку загрозу життю і здоров'ю людини та шкоду навколишньому середовищу.

Для прикладу можна назвати становлення державного контролю за біологічно-генетичною безпекою у США. Система біологічної безпеки цієї країни характеризується наявністю федеральних органів, відповідальних за використання інноваційних технологій біоінженерії, а також відсутністю спеціального закону, що регулює відносини з біобезпеки. При цьому важливу роль відіграють наукові та індивідуальні підходи, застосовані вченими й фахівцями, які є одночасно державними службовцями у штаті уповноважених державних інститутів, а також функціонування позавідомчих експертних комісій, комітетів.

Варто зазначити, що в основі процедури оцінки ризику генно-інженерної діяльності (ГІД) лежить принцип, відповідно до якого ГМО або новий продукт, виготовлений на його основі, повинні порівнюватися з традиційними аналогами, які мають тривалу історію безпечного використання людиною. Таке порівняння засноване на дослідженні однотипних факторів ризику, властивих як аналогу, так і оцінюваному організму (токсичність, потенціальна алергенність, можливість перетворення в бур'янисті рослини, потенціал нанесення шкоди та ін.). Метою такого оцінювання є визначення того, чи пов'язано використання ГМО з появою якихось нових ризиків для здоров'я людини і навколишнього середовища або збільшенням цих ризиків порівняно з використанням їх традиційних аналогів. Такий порівняльний принцип, коли генетично модифіковані рослини або нові продукти харчування оцінюються за аналогами з відомим рівнем біобезпеки, часто виявляється в концепції оцінки ризику, що визначається як «суттєва еквівалентність» [206, с. 105-106]. Зрозуміло, що відповідна система біобезпеки має й певні недоліки, але загалом політика державного регулювання обігу ГМО у США нам доволі імпонує. Як

висновок, американську практику зі створення сприятливих умов, які дозволяють використовувати досягнення генної інженерії, можна застосувати в Україні. Проте, будь який досвід, будь-які зміни в системі державного управління щодо забезпечення біологічного захисту не повинні впливати на стан гарантування безпеки здоров'я людини та навколишнього середовища.

В період інноваційних відкриттів забезпечення біологічної безпеки має стати важливим напрямом реалізації правовідносин у сфері біотехнологій, незалежно від галузі, в якій здійснюються ці дослідження. З приводу цього М. Медведєва зазначає, що більшість зарубіжних дослідників пов'язують питання правової регламентації біотехнологій з поняттям біологічної безпеки, під якою розуміють зусилля, спрямовані на зменшення і ліквідацію потенційних ризиків, що є результатом використання біотехнологій та їх продуктів для людини та навколишнього середовища [241, с. 34].

Отже, доцільно вказати, що сучасні біотехнології є корисними і можуть відкривати великі перспективи для суспільства і держави, лише у випадку дотримання й гарантування відповідних заходів безпеки, а також збереження й сталого використання біологічного різноманіття.

Досягнення молекулярної біології, мікробіології і генетичної інженерії можна використовувати в антигуманних цілях для створення найновіших видів біологічної зброї. Стрімкий ріст тероризму змусив змінити цілі і пріоритети у національній безпеці різних держав світу. Тероризм існує уже тисячоліття, завжди були люди, які прагнули підпорядкувати собі інших людей будь-якими методами, нав'язати свою ідеологію, свою волю, незважаючи на мораль, правила поведінки, традиції і звичаї. Ціль завжди виправдовувала засоби, адже влада над іншими людьми приносила різні вигоди, зокрема й матеріальні. Тероризм XX-XXI століть набув нових властивостей, став стратегічним інструментом впливу на різні воєнні, геополітичні, економічні, міжконфесійні та інші процеси. Механізми державного, регіонального і міжнародного контролю у деяких випадках не встигають вчасно реагувати і часто дають збій [441, с. 79]. До

найнебезпечнішого різновиду тероризму, ще раз акцентуємо на цьому увагу, відноситься біотероризм, а успіхи генної інженерії породжують нові можливості щодо його реалізації, зокрема в питанні створення біологічної зброї. Генетична зброя являється вкрай загрозовою для людства, так як вона є безконтрольною у використанні й містить в собі так званого гена-агресора, як модифікованого гена, що може вводиться в організм людини і спричиняти негативний вплив на функціонування його органів.

Таким чином до переліку біозагроз також відноситься свідоме чи несвідоме створення небезпечних збудників, біологічно-активних речовин, генів-агресорів при проведенні біологічних, генетичних досліджень, у біотехнологічній, генноінженерній діяльності, або у фармацевтичній чи харчовій промисловості. Свідоме створення або використання біозагроз проти людей, тварин чи рослин є основою біотероризму [192, с. 101]. У цьому питанні біобезпека, в першу чергу, повинна стосуватися боротьби із захворюваннями, які викликаються особливо небезпечними патогенами, генами-шкідниками, а також фізичного збереження колекцій цих патогенів, щоб унеможливити їхнє навмисне (біотероризм) чи ненавмисне розповсюдження поза межами місць збереження.

У цьому контексті слід також звернути увагу на проблему біотехнологічного ринку небезпечних вірусів, їх ДНК та інших біоагентів через мережу Інтернет. Тут також мається на увазі відкрита купівля-продаж біоматеріалу не тільки вченими для наукових розробок, а й будь-якими людьми для застосування в невідомому напрямку. До того ж, на загальних сайтах доступна інформація про характеристики відповідного біагента, що надає можливість з'ясувати його потенційно небезпечні компоненти. Все це свідчить про низку небезпек у виробництві біологічної зброї та потребує негайного створення надійних засобів захисту від біонебезпечних атак.

Як вже нами попередньо зазначалося, на відміну від хімічної зброї, потенційні агенти якої добре вивчені і для більшості з них відпрацьовані методи виявлення, лікування потерпілих і дезинфекції, у разі біологічних

агентів виникає суттєво якісно інша ситуація. У природі існує величезна різноманітність мікроорганізмів – вірусів, бактерій і грибів, що викликають захворювання людини, рослин і тварин. В процесі нашого дослідження вже піднімалося питання історичних прикладів використання інфекційних процесів в цілях знищення людства. Проте, на теперішній час, незважаючи на досягнення біотехнологій, значна кількість вірусів і мікроорганізмів так і не вивчені. Крім того, в природних умовах постійно з'являються нові патогени – так звані «виникаючі інфекції». Тільки за останні роки зареєстровано більше 30 нових інфекційних агентів, таких як ВІЧ, віруси Марбург, Ебола, COVID-19 проти яких дотепер немає засобів лікування і профілактики, або перебувають у стадії випробувань на біологічних об'єктах.

У цьому питанні заслуговує уваги аналіз окремих біоагентів.

Чума – гостре інфекційне захворювання людей і тварин. Інкубаційний період триває 1-3 доби. Поширюється блохами, повітряно-краплинним шляхом, через заражену воду, продукти і корми. Збудник стійкий у навколишньому середовищі. Хворий дуже небезпечний для оточення. Це найбільш заразна і важка хвороба з групи інфекційних, які викликають хвороботворні бактерії. Для чуми характерні висока температура, загальмована свідомість, ураження серцево-судинної системи й різко виражені запальні зміни в лімфатичних вузлах, легенях та інших органах. Основні форми чуми: бубонна, легенева, септична, кишкова і шкірна. Кишкова і шкірна форми чуми як самостійні зустрічаються рідко. Легенева і кишкова чума без лікування швидко закінчується смертю хворого, а шкірна переходить у шкірно-бубонну. Якщо при цьому хворих не лікувати, може настати смерть. У випадку своєчасного лікування бубонної і шкірної форм чуми антибіотиками, хворі видужують. При лікуванні легеневої форми чуми смертність знижується до 5-15%. Карантин триває 6 діб [421].

Сибірка (*Anthrax*) – тяжка інфекційна хвороба, яка викликається спорами бактерії *Bacillus Anthracis*, вважається прототипом біологічної зброї. Екстраполюючи досвід вивчення патогенезу сибірки на тваринах, можна

сказати, що достатньо розпилити у повітря 1000 одиниць спорових форм сибірки, щоб викликати фатальну легеневу форму хвороби у декілька десятків людей. Один грам сухої рецептури містить 1011 спорових форм сибірки. Теоретично (із досвіду експериментів на мавпах) така кількість рівнозначна 10 мільйонам летальних доз. Інкубаційний період легеневої форми сибірки звичайно не перевищує двох тижнів, іноді до місяця. Смертність від легеневої форми сибірки без адекватного лікування сягає 80%. Крім високої летальності сибірка має інші характеристики, які дозволяють зручно використовувати її як біологічну зброю. По-перше, хвороба зовсім не має контагіозності від одного індивідуума до іншого. У результаті інфекція не може бути поширена за межі району біотерористичної атаки. Таким чином, військові формування, цивільне населення, які не є ціллю проведення атаки, не можуть бути уражені. По-друге, бацили сибірки легко виробляти в лабораторних умовах у практично необмеженій кількості. Використовуючи різні групи антибіотиків, які застосовуються у лікувальній практиці, можна легко виробляти антибіотик-резистентні штами сибірки за допомогою селекційних технологій. Проте, методом інкубації бацил в специфічних умовах можна трансформувати їх у стійкі спорові форми, які можуть існувати тривалий час (декілька десятиліть) у ґрунті. Особлива стійкість спорових форм сибірки дозволяють використовувати такі засоби доставки як ракети, артилерійські снаряди і бомби, не турбуючись, що збудник буде знищений в результаті вибуху. Незважаючи на те, збудник сибірки має свої недоліки та уразливість, подібно до тактичної зброї. По-перше, при застосуванні у малих дозах важко спрогнозувати інкубаційний період дії біологічної зброї. Він може коливатися від декількох днів до декількох тижнів. По-друге, контамінація території залишається на дуже тривалий період. Після терористичної атаки спори сибірки формуються у первинні та вторинні аерозолі. Первинний аерозоль створюється безпосередньо після випуску біологічної рецептури у повітря за допомогою поштових пакетів, при обробці яких порошок розпилюється, або спеціальних

приладів для аерозолів, які розпилюють рідкісні рецептури, або сухі (порошок). Для створення аерозолів в приладах використовується CO₂, повітря під тиском. Військові підрозділи, терористичні організації можуть застосовувати біологічні снаряди, бомби тощо. Діаметр частинок первинного аерозолу складає приблизно 5 – 10 мкм, вони легкі, коливаються відповідно руху повітря та повільно осідають на поверхні у приміщенні. Вторинний аерозоль формується з часом у процесі агломерації частинок первинного аерозолу з пилом повітря. Діаметр частинок збільшується до 100 мкм і більше, концентрація спор сибірки в них знижується, що зменшує ризик контамінації організму [151, с. 80-82].

Холера – гострозаразне кишкове захворювання людини. Зараження відбувається через воду, продукти, комах, розпилення в повітрі. Інкубаційний період триває 1-5 днів. Збудник у воді зберігається до одного місяця, у продуктах – 4-20 днів. Захворювання характеризується важким отруєнням мікробними токсинами, виснажливими проносами і блювотою, різким зневодненням організму. Смертність становить до 30%. Черевний тиф – гостре інфекційне захворювання внаслідок проникнення збудника хвороби у шлунково-кишковий тракт із зараженими водою і продуктами. У навколишнє середовище збудник з хворого організму виділяється із сечею і калом, може зберігатися від кількох днів до кількох місяців, особливо довго на харчових продуктах. Інкубаційний період – 7-23 дні. Якщо не проводити лікування, смертність досягає 20%. Для профілактики застосовують вакцину. Висипний тиф – гостре інфекційне захворювання людей. Зараження від хворого до здорового передається вошами. У хворого висока температура, сильний головний біль і висип, біль у всьому тілі. Збудник рикетсії зберігається у висушеному вигляді до 3-4 тижнів. Смертність без лікування – до 40%, при лікуванні – 5%. Натуральна віспа – гострозаразне епідемічне захворювання людини. Зараження відбувається через дихальні шляхи, пошкоджену шкіру і слизові оболонки, при контакті з хворою людиною і зараженими предметами, інкубаційний період 13-14 днів. Смертність досягає

40%, серед вакцинованих – до 10%. Карантин становить до 17 днів. Кокцидіоідомікоз – глибокий мікоз – уражує людей і тварин. Інкубаційний період триває 8-45 днів. Хворий дуже небезпечний для оточення. Важко піддається лікуванню [421].

Таким чином, характеристика вірогідних бактеріальних засобів ураження складається з показників: інкубаційний період – швидко діючі (ботулотоксин), уповільненої (чума, сибірка) і відстроченої дії (натуральна віспа, бруцельоз); тяжкості ураження – смертельної дії (чума, ботулотоксин), хронічної (туляремія, бруцельоз); епідеміологічної небезпеки – заразних (чума, натуральна віспа), неконтагіозних (сибірка, ботулізм та ін.) захворювань [374].

На утворення і поширення біологічного осередку ураження впливають такі особливості біологічних засобів: 1) висока ефективність за рахунок масового ураження людей, сільськогосподарських тварин і рослин збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб і шкідниками рослин на великих територіях; 2) можливість проникнення з повітрям у житлові, виробничі й тваринницькі приміщення, протягом якого може статися масове перезараження людей, тварин (від 1 доби до 3 тижнів); 3) здатність тривалий час зберігатися у навколишньому середовищі, в заражених комах, кліщах, гризунах; 4) можливість застосування з диверсійною метою для зараження продуктів харчування, урожаю, кормів, води для поширення епідемій і епізоотій; 5) складність діагностики захворювань людей, сільськогосподарських тварин та індикації збудників у разі застосування ворогом бактерій, вірусів та інших мікроорганізмів у складі комбінованих рецептур [421].

Важливу ланку у поширенні біоагроз становлять інфекційні хвороби тварин – група хвороб, що має такі загальні ознаки, як наявність специфічного збудника, циклічність розвитку, здатність передаватися від зараженої тварини до здорового і приймати епізоотичне поширення. Епізоотичне вогнище – місце перебування джерела збудника інфекції на

певній ділянці місцевості, де при цій ситуації можлива передача збудника хвороби сприйнятливим тваринам. Епізоотичним вогнищем можуть бути приміщення і території з тваринами, у яких виявлена ця інфекція.

По широті поширення епізоотичний процес характеризується трьома формами: спорадичною захворюваністю епізоотією, панзоотією. Спорадія – це одиничні або небагато випадків прояви інфекційної хвороби, зазвичай не пов'язані між собою одиничним джерелом збудника інфекцій, найнижча міра інтенсивності епізоотичного процесу. Епізоотія – середня міра інтенсивності (напруженості) епізоотичного процесу. Епізоотія характеризується широким поширенням інфекційних хвороб в господарстві, районі, області, країні. Епізоотії властиві масовість, спільність джерела збудника інфекції, періодичність і сезонність. Панзоотія – вища міра розвитку епізоотії. Характеризується надзвичайно широким поширенням інфекційної хвороби, що охоплює декілька країн, материк. До інфекційних хвороб тварин, що мають тенденцію до панзоотія, відносяться ящур, чума великої рогатої худоби, свиней і птахів [284].

Виділяють наступні інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин: одиничні випадки екзотичних і особливо небезпечних інфекційних захворювань; ензоотії (епідемія тварин в певній місцевості); епізоотії (широке поширення заразної хвороби тварин); панзоотії (епізоотія незвично широкого поширення); інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин не виявленої етіології.

Найбільш поширеними інфекційними захворюваннями тварин на території України є: туберкульоз ВРХ (ВРХ – велика рогата худоба), лейкоз ВРХ, лептоспіроз, сальмонельоз, сибірка, (сказ), класична чума свиней, хвороба Гамборо, хвороба Марека, африканська чума свиней, чуму ВРХ, туляремія, пситтакоз, ящур, сап. Деякі хвороби тварин небезпечні і для людей [284].

Ящур – гостро протікає вірусна хвороба парнокопитних домашніх і диких тварин, що характеризується лихоманкою і ураженнями слизової

оболонки ротової порожнини, шкіри, вимені і кінцівок. Найбільш сприйнятливих до ящуру велика рогата худоба, свині. Менш чутливі вівці і кози. Джерело збудника ящуром – хворі тварини. Такі тварини виділяють вірус в зовнішнє середовище з молоком, слиною, сечею і калом, внаслідок чого відбувається інфікування приміщень, пасовищ, водоймів, кормів, транспортних засобів. Ящур, як правило, з'являється у формі епізоотії, рідше – панзоотії. При виявленні ящуру на неблагополучне в цьому відношенні господарство або населений пункт накладає карантин, вводять обмеження в господарську діяльність.

Класична чума свиней – інфекційна вірусна хвороба. У природних умовах на неї хворіють тільки домашні і дикі свині усіх порід. Відповідно вірусоносіями є хворі домашні, і дикі свині, що перехворіли. Чума виникає у будь-яку пору року, але найчастіше, коли здійснюються масові переміщення, продаж і забій. У свіжих вогнищах при наявності не імунного поголів'я захворюваність досягає 95-100 %, летальність – 60-100 %. Характерне лікування хворих чумою, не розроблено. Таких тварин негайно вбивають, а трупи спалюють.

Хвороба Ньюкасла птахів (псевдочума) – вірусна хвороба птахів із загону курячих, що визначається ураженням органів дихання, травлення і центральної нервової системи. Джерелом збудника інфекції є хворі птахи, що перехворіли. Зараження відбувається через воду, повітря, корм при спільному змісті здорового і хворого птаха. Ця хвороба найчастіше проявляється у вигляді епізоотій, має деяку періодичність і відносно літне-осінню сезонність, пов'язану зі збільшенням поголів'я в цей період і з посиленням господарської діяльності. Захворюваність висока – до 100 %, летальність – 60-90 %. Як правило, на неблагополучні господарства накладають карантин, а птахів вбивають і спалюють, бо спеціального лікування немає.

Щодо питань профілактики і заходів боротьби з інфекційними захворюваннями тварин, то варто вказати наступне. Тварин, що надходять у

господарство, ставлять на карантин. За клінічного дослідження ретельно оглядають і пальпують шкірний покрив та кінцівки. Перед переведенням таких тварин в основне стадо проводять санацію шкірних покривів, для чого використовують інсектицидні (протикліщові) ванни, в які додають бактерицидні речовини. Необхідно систематично проводити ретельний клінічний огляд шкірних покривів тварин, вести епізоотологічне спостереження за дикими тваринами і не допускати їх контакту з домашніми. Провідне значення мають також господарські заходи щодо поліпшення ветеринарно-санітарного стану пасовищ. В умовах кочового (відгонного) тваринництва маршрути проходження тварин погоджують зі службою ветеринарної медицини.

За виникнення інфекційних захворювань господарство (ферму) в установленому порядку оголошують неблагополучним і запроваджують обмеження, за якими забороняють ввезення та вивезення тварин, а також перегрупування худоби всередині неблагополучного пункту; не дозволяють вивезення продуктів і сировини тваринного походження без відповідної обробки. Все сприйнятливє поголів'я піддають ретельному клінічному огляду. Хворих і підозрілих у захворюванні ізолюють та лікують. Клінічно здорових тварин неблагополучного господарства обробляють відповідними розчинами. Після повного курсу лікування і профілактичних обробок тварин, що одужали, переводять на нові неінфіковані пасовища. Інфіковані ділянки пасовищ можна використовувати лише через рік у наступному сезоні. Обмеження з господарства (ферми) знімають через 2 місяці після одужання останньої хворої тварини за умови обов'язкового проведення заключної дезінфекції всіх тваринницьких приміщень та інвентарю, транспортних засобів[168].

Наступна група ризиків, що несе в собі біозагрози, є фітопатогени – збудники хвороби рослин, виділяють біологічно активні речовини, які згубно діють на обмін речовин, вражаючи кореневу систему, порушуючи вступ поживних речовин. Ураження сільськогосподарських рослин хворобами і

шкідниками: прогресуюча епіфітотія (масове захворювання рослин); панфітотія; хвороби сільськогосподарських рослин невиявленої етіології (причини); масове поширення шкідників рослин [284].

Сприйнятливість рослин до фітопатогену – це нездатність протистояти зараженню і поширенню фітопатогену в тканинах. Сприйнятливість залежить від стійкості сортів, що районують, часу зараження і погоди. Чим раніше відбувається зараження посівів, тим вище ступінь ураження рослин, істотніше за втрату врожаю.

Стеблова іржа пшениці і іржі – одне з найбільш поширених і шкідливих захворювань цих рослин. Стеблова іржа вражає переважно стебла і листові піхви злаків. Здатність іржавинних хвороб до швидкого поширення обумовлена високою плодючістю. Жовта іржа пшениці є поширеним і шкідливим грибковим захворюванням. Окрім пшениці гриб вражає ячмінь, жито і інші види злаків [284].

Фітофтороз є однією з найпоширеніших і дуже небезпечних хвороб картоплі. Розповсюджена на всій території, але найбільшої шкоди завдає на Поліссі, в передгірській і гірській зонах Карпат та в південно-західній частині Лісостепу. В окремі роки завдає значних збитків і в південних областях, особливо на зрошуваних землях. За останні двадцять років в Україні масове ураження картоплі фітофторозом (епіфітотійний розвиток хвороби) спостерігали майже щорічно. Масово картоплиння уражується на великих площах – 20-50 %, а бульби – на 8-23 %. Втрати врожаю сягають 30-50 %. Хворобу було виявлено майже одночасно у США та Європі (1842–1843 рр.). Є припущення, що її завезли з Перу за масового експорту чилійської селітри, яке розпочалося 1840 року. Німецький ботанік де Барі, який описав збудника хвороби, дав йому назву «фітофтора», що означає «пожирач рослин» [428].

У цьому питанні варто також зробити акцент на обмежувальних заходах, що передбачають: карантин – систему протиепідемічних і режимних заходів, спрямованих на повну ізоляцію вогнища інфекції і ліквідацію

захворюваності в ньому; обсервації – систему заходів, спрямованих на запобігання поширенню інфекційної хвороби; санітарно-епідеміологічна розвідка – комплекс заходів протиепідемічного забезпечення, спрямовану на отримання даних про можливе занесення інфекційних хвороб на територію [487].

Основні вимоги до позитивного й ефективного рішення вищезазначених нами задач є безперервність відповідних заходів, їх дієвість, послідовність, цілеспрямованість, достовірність, своєчасність.

Одним з основних факторів ефективності заходів є індикація та ідентифікація збудника – складового біологічної зброї. Це специфічний засіб визначення виду збудника за допомогою лабораторних методів (як правило, попередній результат до 5 годин, кінцевий – до 2 діб).

Протиепідемічні заходи передбачають введення обмежувальних заходів, активного виявлення нових випадків інфекції, госпіталізацію хворих з клінічними проявами, ізоляцію можливо інфікованих (контактуючих) осіб (при особливо небезпечних інфекціях), посилення нагляду за якістю води та продуктами харчування, профілактичну і вогнищеву дезінфекцію, екстрену профілактику (за результатами індикації інфекційного агента).

У сучасній обстановці особливого значення набуває комп'ютерне забезпечення контролю протиепізоотичних заходів, що дозволяє вирішувати різні динамічні і оптимізаційні задачі, а також надає можливість об'єднати фахівців в цій галузі за допомогою Інтернет мережі. Це, насамперед, розробка спеціальних навчальних та популяційних програм для збільшення ефективності медичних знань. Для швидкого реагування на біотерористичну атаку весь медичний персонал епідеміологічних служб повинен володіти спеціальними навичками і знаннями, що стосуються поведінки у відповідній ситуації. Це відноситься не тільки до персоналу епідеміологічних служб, а й до персоналу швидкої допомоги, який першим дізнається про проблему, а також персоналу фармацевтичних і лікарняних лабораторій. Раннє виявлення та швидке реагування на біоатаки залежать від кваліфікації всіх цих фахівців.

Моніторинг епідеміологічної ситуації необхідний для ідентифікації біоатак і запобігання епідемії на ранній стадії її розвитку. Невеликий спалах захворювання може спровокувати більш серйозну атаку та наслідки. Своєчасне розпізнавання і застосування належних профілактичних заходів (як ефективних вакцин і антибіотиків) здатне послабити негативні наслідки біотероризму.

Ранжування різних регіонів світу щодо ступеня біотерористичної загрози і збитку в результаті потенційної біоатаки дозволить заздалегідь оцінити ризик й сукупність критичних подій. А також ідентифікувати слабкі ланки різних сценаріїв біоатак і перерозподілити кошти допомоги національним службам, які відповідають за запобігання біоатак і ліквідацію їх наслідків. Ці технології дозволяють: будувати епідеміологічні криві і порівнювати їх з кривими-шаблонами попередніх років, щоб визначати відхилення показників від норми і відокремлювати природний спалах від штучної атаки; обчислити можливий інкубаційний період, що надасть змогу підвищити ефективність диференціального епідеміологічного діагнозу; оцінити ризик штучної атаки на основі даних про показники захворювання, джерела спалаху (точковий чи ні), незвичайних проявах (сезон, безліч епідемій різних захворювань і т.д.).

Як вже нами зазначалось, провідну роль у питанні біоризиків відіграє медикобіологічна сфера, саме тому на підставі документованої оцінки біоризику щодо певної речовини, яка включає аспекти лабораторного біозахисту, лабораторії, в яких зберігаються ЦБМ (цінні біологічні матеріали) повинні розробити системи і засоби управління для забезпечення необхідного ступеня впевненості в тому, що ризики в сфері біобезпеки та лабораторного біозахисту контролюються належним чином, і наслідки розповсюдження будь-якого ЦБМ з лабораторії зведені до мінімуму. Управління цими ризиками передбачає:

- зниження ризику ненавмисного впливу патогенів і токсинів або їх випадкового витоку (біобезпека), і зниження ризику несанкціонованого

доступу, втрати, крадіжки, використання не за призначенням, диверсій або умисного витоку ЦБМ до допустимих, прийнятних рівнів (лабораторний біозахист);

- надання внутрішніх і зовнішніх гарантій (в межах закладу, району розташування, уряду, світового співтовариства тощо) щодо прийняття і ефективної реалізації відповідних заходів;

- забезпечення основи для безперервного підвищення рівня обізнаності з біобезпеки, лабораторного біозахисту, дотримання етичного кодексу поведінки та підготовки кадрів в рамках підприємства [420].

Цей документ не надає нормативних вказівок з розробки заходів лабораторного біозахисту, але описує рекомендації та очікувані результати, розподіл відповідальності між національними органами влади та керівниками підприємств щодо демонстрації впровадження і реалізації належних й обґрунтованих процедур для мінімізації біоризиків. Вищезгадані рекомендації не вимагають дотримання низки вимог, а допомагають виявляти і констатувати досягнення поставлених цілей. Саме такий підхід дозволяє країнам і керівникам підприємств здійснити вибір належних систем й засобів контролю для досягнення визначених цілей управління біологічними ризиками. Це, у свою чергу, допомагає установам адаптувати плани лабораторного біозахисту до конкретних ситуацій.

Головним елементом запобігання поширенню інфекції із лабораторій або інших штучних місць її консолідації є суворе виконання стандартних мікробіологічних вимог. Дослідники, які працюють з інфекційними матеріалами, мають усвідомлювати рівень небезпеки для особистого життя та здоров'я, персональну відповідальність за витік інфекції в довкілля; для унеможливлення зазначеного необхідна висока професійна підготовка науковцями та володіння практичними навичками для безпечної роботи з такими матеріалами [60].

На сьогодні механізм забезпечення біобезпеки не вбачається нами без належного забезпечення управління біоризиками. Як наслідок, накопичений потенціал загроз може порушити питання про існування держави в цілому.

Провідні дослідники трактують управління ризиком як, заснована на оцінці ризику, цілеспрямована діяльність із реалізації найкращого з можливих способів зменшення ризиків до рівня, який суспільство вважає прийнятним, враховуючи існуючі обмеження на ресурси і час. Загалом, управління ризиком – це розробка і обґрунтування оптимальних програм діяльності, покликаних ефективно реалізувати рішення в галузі забезпечення безпеки. Головний елемент такої діяльності – процес оптимального розподілу обмежених ресурсів на зниження різних видів ризику з метою досягнення такого рівня безпеки населення і навколишнього середовища, який тільки можливий з огляду на економічні і соціальні фактори. Ризик вважається прийнятним, якщо величина, що характеризує його (ймовірність виникнення несприятливих ситуацій і очікувані наслідки), настільки незначні, що заради одержуваної вигоди у формі матеріальних і соціальних благ людина і суспільство готові їх знехтувати [386, с. 138].

Сучасні тенденції зростання біоризиків обумовлюють необхідність становлення та розвитку ефективної системи управління ними. У протилежному випадку, якщо ігнорувати існуючі фактори ризику, то вони можуть стати руйнівною силою для людства.

У той же час ряд дослідників зазначають, що людство, кожна країна повинні бути готовим до боротьби з будь-якими біозагрозами – мінімізувати ризики їхнього появу, а при виникненні – ефективно їх ліквідувати. Існує загальноприйнята у світі теза: «Готовність країни до боротьби зі спалахами інфекційних захворювань – це свідчення її готовності до боротьби з можливими біозагрозами». Найкращий шлях – це попередження розвитку інфекційних захворювань, і вакцинація залишається найефективнішим профілактичним заходом у цьому напрямку. У разі ж виникнення інфекцій потрібно вміти їх вчасно виявити (а сучасне устаткування дозволяє зробити

це за лічені години, як і виявити чутливість цих інфекцій до існуючих ліків) та подолати [19, с. 448].

Отже, вироблення ефективних заходів щодо запобігання і ліквідації наслідків терактів, з урахуванням їх різних можливих сценаріїв, має відбуватися на базі медикобіологічних, соціальних і економічних критеріїв. До уваги слід також брати аналіз витрат / вигод та інших індексів, що характеризують стан екології, економіки, охорони здоров'я і соціальних відносин.

Для запровадження програми та рекомендацій щодо уніфікації міжнародного законодавства з метою підвищити ефективність боротьби із загрозою біотероризму, мінімізування наслідків біоатак для цивільного населення – варто об'єднати зусилля всіх націй.

2.3. Соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз

У системі чинників, які детермінують процес забезпечення безпеки держави, значне місце належить біозагрозам. Вони провокують негативні тенденції в соціальній і правовій сферах та створюють ряд суспільних проблем.

Найбільш значущим для суспільства є отримання даних про загрози для безпеки людини і довкілля, які походять від застосування біологічної зброї. Через брак достовірної відкритої інформації про витік патогенів на зовні, неможливо спрогнозувати їх наслідки, а ще важче передбачити наслідки біотероризму. Як результат – багато держав не бачить прямої загрози біотероризму для безпеки на глобальному, національному та індивідуальному рівнях. До того ж, всередині держави біотероризм не сприймається населенням як потенційна загроза, що робить його більш привабливим для біотерористів.

Правильне вирішення проблеми забезпечення біобезпеки знаходиться в прямій залежності від розуміння всіма суб'єктами основного

категоріального апарату, вживаного при її здійсненні. Нагадаймо, що сутність таких понять як «небезпека», «небезпечна діяльність» та «біобезпека» у нашому дослідженні вже розкрито. Проте, аналізуючи соціальні та правові наслідки біозагроз, варто зупинитись на визначенні дефеніції «загроза» й «біозагроза».

Поняття «загроза» поширено використовується в біології, перш за все, щодо біорізноманіття. Зокрема, в роботі [107, с. 18] посилаються на досвід США та Канади і офіційні документи цих держав, наприклад, «Керівництво з оцінки і зменшення загроз для збереження біорізноманіття 2001». Визначається, що загроза – це природне чи техногенне явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки, зруйнувати довкілля.

При цьому Бодрук О. С. наголошує на тому, що загроза являє собою реальну ознаку небезпеки, що вона виступає базовою конструкцією, яка поєднує між собою інші компоненти безпеки [43, с. 16].

Качинський А. Б. переконаний, що загроза – це явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки тощо. На його думку, поняття «загроза» відображає можливість виникнення певних умов технічного, природного, економічного або соціального характеру, за наявності яких можуть виникнути несприятливі події та процеси [293, с. 11]. При цьому науковець наголошує, що ці несприятливі умови можуть бути прогнозованими, але неконтрольованими.

Дефініція «загроза» в довідковій літературі розкривається як «реальна небезпека, реальна можливість заподіяння шкоди, можливість настання небезпечного поєднання ситуації та стану взаємодії об'єктів, його засобів і результатів, яке робить небезпеку реальною» [217, с. 36].

Також для того щоб зрозуміти актуальність питання стосовно ризиків і загроз для безпеки, зокрема безпеки людини, науковці пропонують розрізняти ці поняття. Так, якщо ризиком вважають потенційний негативний вплив на будь-яку цінність або певні характеристики цінності, можливий внаслідок реалізації в майбутньому певного процесу чи події, то загроза – це явище, чинник (сукупність чинників), що здатні реально створити умови чи стати причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів. Існує й ширше визначення загрози як соціального, природного чи техногенного явища з прогнозованими, але не контрольованими небажаними подіями [235, с. 41].

Щодо біозагроз, то деякі науковці під цим поняттям розуміють вплив небезпечних біологічних чинників на умови існування живих організмів біосфери (біоти), які реально здатні їй зашкодити – викликати захворювання або смерть. До таких чинників, на їх думку, можна віднести патогенні мікроорганізми – збудники інфекційних захворювань незалежно від їх походження і способів отримання, а також продукти їх життєдіяльності; біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати; екопатогени, які завдають збитків навколишньому середовищу [58, с. 114].

Як з'ясувалось, у літературі існують різні погляди щодо понять «загроза», «біозагроза», і це, очевидно, надає змогу відповідним уродовцям та окремим членам суспільства виправдовувати будь-які свої дії, запевняючи, що вони повністю відповідають національним інтересам держави. Попри це, визначенню сукупності загроз завжди повинно передувати розуміння того, що загроза є суб'єктивно усвідомлюваною категорією. Саме тому, через оцінку ступеня загрози, може бути здійснений перехід від стану безпеки до стану небезпеки, або навпаки.

Як уже нами зазначалось у переліку найнебезпечніших біологічних загроз вагоме місце посідають інфекційні захворювання. У Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [327], зокрема ст. 1, чітко визначено, що інфекційні хвороби – розлади здоров'я людей, що

викликаються живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибками, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення. Розкрито сутність небезпечних та особливо небезпечних інфекційних хвороб (у тому числі карантинних: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значної кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення. Продуктивність їх дії з колосальною швидкістю вражає людину, суспільство та державу загалом. На теперішній час Україна знаходиться під прицілом цілої низки інфекційних хвороб. І для того, щоб краще зрозуміти й пояснити соціальні наслідки від реалізації даних біозагроз, варто зупинитися на аналізі деяких з них.

Одним із найдавніших інфекційних захворювань являється лепра (проказа). Перші згадки про хворобу знайдено у письмових пам'ятках XV-X століть до н. е., а також описано в Біблії (Книга Левіт, Параліпоменон), у папірусі Еберса та інших джерелах. Поширенню лепри у світі сприяли війни, торгівля рабами, розширення торгових зв'язків між країнами і континентами. Найбільш відоме поширення лепри у країнах Європи відбулося у XI-XII ст., що пов'язують із періодом хрестових походів [334]. Нині випадки захворювання трапляються в країнах Африки, Азії та Південної Америки.

Щодо України, то на даний час діючий лепрозорій знаходиться в Одеській області, а колись це був закритий заклад, куди десятиліттями ввозили хворих на лепру з усього Радянського Союзу. Саме після війни був зафіксований найбільший спалах хвороби. Хвороба розповсюджувалась при тривалому контакті людей і довгий час вважалась невиліковним інфекційним захворюванням. На ранніх стадіях лепру було важко виявити, так як плутали з іншими захворюваннями. Інфікованих людей боялися, сторонилися і цуралися, а також від них забирали дітей, яких розміщували в

дитячих будинках. По суті ці особи ставали вигнанцями у своїй же державі, їх позбавляли всіх соціальних прав, забороняли відвідувати церкву, ходити на ринки і ярмарки, користуватися побутовими послугами і навіть вести бесіди з незараженими людьми.

Нині ця зона є досить занедбаною, однак попри її карантинний режим вона «доступна» для всіх, зокрема нею щодня проходять діти до школи. Щороку на закритий об'єкт виділяють 3 млн грн, а у МОЗ України запевняють, що реформа лепрозорію не першочергова. Для Європи такі заклади – це середньовіччя. Ще в 60-х рр. ХХ ст. винайдені антибіотики, а хворих лікують дистанційно. На превеликий жаль, ми не можемо з впевненістю говорити, що стара недуга подолана, бо в сьогоденні існують наявні свідчення лікарів про таких хворих. Найстрашніше робити висновки про неготовність і небажання влади створювати умови для боротьби з лепрою; є лишень паперове фінансування і плани на майбутнє щодо приведення закладу до європейських вимог. В той же час доля хворих залишається однозначною у великому суспільстві: інвалідність, смерть, страх, паніка і відраза серед населення.

Наступним видом інфекційних захворювань в Україні можна назвати «екзотичні» недуги, які мігрують через континенти та океани. Наприклад, Гарячка Західного Нілу знедавна набула свого поширення у Полтавській та Запорізькій областях. Захворювання разом із комахами розповсюдили перелітні птахи і сьогодні ця пропасниця лихоманить Україну. Цікавим є факт, що Гарячку Західного Нілу в нашій країні виявили випадково. Так згідно спостережень у літній період, коли, як правило, звичайні віруси не циркулюють, занадто часто почали фіксувати грипозні стани серед українців. За даними епідеміологів у 80% людей зараження може протікати безсимптомно, а у 20% недуг може проявлятися у формі запалення нервової системи головного мозку, енцефаліту, менінгіту та інших станів, що містять летальні наслідки. У 2006 році ідентифікували першого пацієнта у місті Запоріжжі, а у 2019 році таких пацієнтів було вже 26. Але випадків цієї

недуги значно більше, ніж показує статистика, так як легку форму хвороби часто плутають із застудою. Від Гарячки Західного Нілу у світі й досі не винайшли вакцини, а єдиним захистом наразі є уникнення укусів комарів.

Особливе занепокоєння викликає вірус Зіка, який на початку був виділений у 1947 р. від макак-резусів в Уганді, що мешкали в лісі Зіка в межах моніторингу жовтої лихоманки, так званого І типу джунглів. У 1952 р. вірус був виділений від людей, які проживали в Уганді та Об'єднаній Республіці Танзанія. З того часу спалахи хвороби, спричинені цим вірусом реєструються в Африці, Північній і Південній Америці, Азії та Тихоокеанському регіоні [114, с. 47]. В Україні вірусу Зіка наразі не фіксували, але він цілком може подорожувати по всій земній кулі. Хвороба, спричинена вірусом Зіка, найбільш небезпечна для вагітних жінок, так як наслідок її перебігу – це однозначна патологія плода. Іншою небезпекою цього захворювання є те, що він досить довго зберігається в організмі людини і таким чином інфікована особа може заразити велику кількість інших осіб. Вірус Зіка, як правило, передається комарами або москітами. До цього ж, з високою мінливістю нашого клімату та здатністю до мутації вірусів, можливість виникнення хвороби Зіка в Україні є реальною загрозою.

Передусім, слід мати на увазі, що сучасна епідемія загрожує не лише новими втратами, але й серйозними соціально-економічними збитками, високим рівнем розвитку інвалідності та ризиком поширення в інших державах та на інших континентах. Велика небезпека полягає в тому, що при тривалій циркуляції серед людей вірус Зіка мутує й адаптується [511].

З позиції науки, більшість новітніх вірусів – це ті, які переносяться комарами, москітами або кліщами, включені до списку найбільш небезпечних хвороб. Серед них є й такі, що зародилися в Україні. Зокрема, наявні факти про появу перших збудників в Криму, а згодом подібні їм були виявлені в республіці Конго.

Цікавим є факт, що починаючи із 60-их років минулого століття й дотепер, з'явилося приблизно 40 нових інфекційних хвороб. Жоден з великих

інфекційних спалахів не був спрогнозований, тобто абсолютно ніхто не міг передбачити локальність зародження епідеміологічної катастрофи.

На теперішній час війною, яка об'єднала світ, називають Covid-19. Прямих тверджень походження коронавірусної інфекції на разі немає. Але вчені зуміли його розшифрувати і дослідити потенціал поширення вірусу. Так, якщо показник перевищує 1, це означає, що кожен інфікований переносить вірус щонайменше на ще одну особу – поширення триває. У випадку, якщо число є меншим за 1, це означає, що кількість інфікованих скорочується. Німецький Інститут Роберта Коха оцінює базову репродуктивну частоту інфекції у випадку SARS-CoV-2 у проміжку між 2,4 і 3,3. Це означає, що кожен інфікований заражає ще дві-три особи. Таким чином, щоб приборкати епідемію, треба унеможливити дві третини всіх інфекцій. Оскільки вакцини поки не існує і заходи з протидії поширенню вірусу поки не є надійними, ймовірно, що у підсумку буде інфіковано від 60 до 70 відсотків населення. Лише тоді вірус натраплятиме частіше на раніше інфікованих, ніж на людей, які ще не хворіли на Covid-19. Це означатиме, що його поширення поступово зійде нанівець [169].

Covid-19 лише один із переліку вищезазначених захворювань, проте не найстрашніший. Так як за прогнозами науковців на людство чекає невідомий ще вірус під назвою «Хвороба Ікс», що може стати таким же смертоносним, як «іспанка». Саме тому, враховуючи попередні наслідки пандемій, державам вже сьогодні варто сконцентрувати максимально зусиль для запобігання поширенню невідомого патогенна та посилено працювати на випередження.

Як підсумок, можна зазначити, що у теперішньому суспільстві з'явилося чимало нових інфекцій, спричинених вірусами та бактеріями, виникнення яких тісно пов'язане зі змінами клімату, міграціями комах, птахів, тварин, а також життям і діяльністю людей. У зв'язку з цим необхідно враховувати поширення патогенних мікроорганізмів, які повністю перетворюють сучасний світ. Епоха стрімких глобальних і локальних

екологічних змін, соціальні, природні, біологічні фактори негативно впливають на сприйнятливність людини до інфекцій та вносять суттєві корективи у світ мікроорганізмів, прискорюючи їх природну трансформацію. Темпи еволюції вимірюються уже не тисячоліттями або століттями, а десятиліттями, і стають помітними протягом життя людини [117].

При цьому не слід забувати, що біозагрози можуть виникати не тільки внаслідок несприятливої сфери довкілля, а й у результаті розвитку біомедичних технологій, використання генної інженерії тощо.

Розвиток генної інженерії дозволяє використовувати для потреб сільського господарства нові біологічні агенти як в корисливих цілях, так і зі злочинною метою. Це, в свою чергу, сприяє інтересам держав до використання наукових досліджень у власних цілях. У контексті науково-технічних знань в галузі біотехнології, основою яких є, насамперед, досягнення молекулярної технології та генетики, розкрито ряд перспектив щодо удосконалення та зміни генетичного апарату мікробних, рослинних чи тваринних клітин. На сьогодні вже наявні у вільному доступі штучні гормони, ферменти, фізіологічно активні речовини, вакцини, діагностичні й інші важливі препарати.

У багатьох країнах сільське господарство є основним джерелом забруднення навколишнього середовища. Встановлено, що скидання забруднюючих речовин у водойми, оброблення полів різними не достатньо вивченими препаратами, чинить неабиякий негативний вплив на водну екосистему й сільську екологію загалом. Останнім часом агрономи-практики, що регулярно використовують мікробіологічні препарати, нашоївхуються на ряд проблем. Річ у тому, що в процесі життєдіяльності клітини мікроорганізмів виділяють у культуральну рідину продукти обміну речовин, які, з одного боку, сприятливо впливають на рослини, а з другого – у високих концентраціях згубні для самих мікроорганізмів-продуцентів. У цьому явищі немає нічого дивного, адже те саме відбувається з будь-яким мікробіологічним продуктом, наприклад, з йогуртом, кефіром, вином або

пивом. До того ж, згодом клітини бактерій осідають, а їхня щільність на дні тари зростає, що теж призводить до зниження їхньої життєздатності. Несприятливі умови середовища, такі як посуха, висока середньодобова температура, наявність у ґрунті залишків хімічних пестицидів і важких металів, теж справляють згубну дію на живі мікроорганізми й можуть знижувати позитивний ефект від застосування мікробіологічних препаратів. Крім того, сильні дощі можуть змити мікроорганізми з поверхні рослини [63]. Саме тому на часі створення і введення в дію мікробіологічних препаратів, які без ризику для екології та забезпечені від несприятливих умов навколишнього середовища, могли б успішно «запрацювати» в агропромисловій сфері.

Цікавим є факт про те, що розвиток науково обґрунтованого біологічного захисту рослин у нашій країні розпочався у минулому столітті. Пріоритет у галузі застосування мікроорганізмів для боротьби зі шкідниками і хворобами належить українським ученим. Саме в Одеському університеті професор І. І. Мечников (1879) виявив, що бактерії можна використовувати проти шкідників зернових. На замовлення тодішнього Одеського земства було засновано першу в світі біолабораторію, у якій і розробили мікробні біологічні препарати для боротьби з комахами-фітофагами. Було проведено успішні дослідження із застосування патогенних мікроорганізмів для боротьби з мишоподібними гризунами, хлібним жуком, буряковим довгоносиком. У захисті рослин від шкідників і хвороб широко застосовують мікробні препарати на основі різних видів мікроорганізмів і метаболітів, які вони синтезують. Біопрепарати застосовують так само, як і фунгіциди, інсектициди та протруйники, для захисту рослин від шкідників і хвороб. Слід зазначити, що біологічний метод ефективний за постійного поповнення агроценозів біологічними агентами. Особливого поширення біологічний метод боротьби в Україні набув у другій половині минулого століття [38].

Сьогодні на вітчизняному ринку представлено значну кількість мікробіологічних засобів, створених на основі вільноживучих, асоціативних,

симбіотичних азотфіксувальних, фосфатмобілізувальних мікроорганізмів, а також препаратів бінарної дії, в яких поєднано різні мікроорганізми та ендомікоризні гриби [267, с. 5]. Маючи у своєму складі фізіологічно активні речовини бактеріального походження, вони активно впливають на розвиток кореневої системи рослин, з формуванням значної адсорбуючої поверхні, що сприяє зростанню коефіцієнта використання добрив інокульованими рослинами [268, с. 34].

На сучасному етапі українська індустрія активно розвиває галузь з виробництва біопрепаратів, однак, є і такі, що ввозяться із-за кордону. Зрозуміло, що при такому транспортуванні здійснюється відповідний держаний контроль через пункти пропуску. Однак, не треба забувати і про ту частину кордону України, яка, на жаль, при теперішній ситуації, не є контрольованою. Йдеться про ділянку українсько-російського державного кордону протяжністю 409,7 км. Контрабандна продукція мікробіологічних засобів, звичайно ж потрапляє на вітчизняні внутрішні ринки, де її малоймовірно хтось перевіряє. Як правило великі мережі магазинів таку контрабанду не продають, оскільки працюють із перевіреними постачальниками, беруть свою репутацію й турбуються про покупців. До того ж, ці, начебто біологічні продукти, є вкрай небезпечними, бо немає жодного уявлення, із чого вони виготовлені і на основі яких технологій. Але через занижені ціни на біопрепарати споживач, для якого питання вартості є вирішальним, усе ж таки з'являється. В кінцевому результаті продукт потрапляє в сільське господарство, де, в процесі його використання, переходить у стадію біологічної загрози [200, с. 12].

В останні десятиліття у світі спостерігається «синдром руйнування бджолиних колоній (сімей)». І Україна стала ще одним місцем на карті, де він прогресує [440]. Як відомо господарське значення бджіл – це не лише мед. Перелітаючи з однієї квітки на іншу, вони забезпечують перехресне запилення, необхідне для розмноження більшості квіткових рослин. Наявність пасіки поблизу поля чи саду значно збільшує врожай [439]. Окрім

мільйонних втрат пасічників, зникнення бджіл призводить до непоправних екологічних збитків.

Вчені та бджолярі сходяться на тому, що у винних у цій ситуації можуть бути високотоксичні пестициди (засоби захисту рослин), неякісні біопрепарати, кліщі, вірусні інфекції, зміни клімату. Дуже часто великі фермерські господарства використовують небезпечні речовини для обробки сільськогосподарських посівів, не повідомляючи про це ані відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, ані громаду.

Проблеми також створюють прогалини в чинному законодавстві та відсутність відповідних заборон щодо використання небезпечних біоречовин. Відповідно прямий причинно-наслідковий зв'язок між обробкою посівів і загибеллю бджіл важко встановити і такі недобросовісні фермери залишаються безкарними.

Як наслідок, колись відомий фізик Альберт Ейнштейн писав, що якщо бджоли вимруть, то через чотири роки після цього загинуть і люди. Із такою думкою погоджуються ряд вчених, адже завдяки запиленню комахами рослинних культур людство отримує третину від обсягу всіх продовольчих ресурсів. За відсутності запилення і підвищення урожайності в різних видах, починаючи від 20 до 40%, людство не зможе себе прогодувати. Не буде харчів для людства для того, щоб себе утримати на землі, щойно зникнуть бджоли. До того ж, бджоли виробляють низку продуктів, які пов'язані із бджільництвом: перга, пилок, гомогенат, маточне молочко і бджолиний підмор [438].

Отже, попри сучасну популярність та поширеність біопрепаратів в сільському господарстві через їх особливу ефективність щодо підвищення родючості ґрунтів, очищення стоків, захисту рослин від небажаних шкідників, їх активність може носити згубний характер.

Для боротьби зі шкідниками сільськогосподарської продукції та підвищення врожайності застосовуються втручання у генетичний апарат

рослин, що, у свою чергу, потребує контролю за використанням генетично модифікованих організмів та вивчення наслідків їх дії на організм людини.

Ще одним прикладом використання біологічних препаратів можна назвати біокормові добавки, які широко розповсюджені в тваринництві та птахівництві. Так, на теперішній час, в умовах жорсткої конкуренції, сільськогосподарський бізнес зацікавлений в мінімальних затратах при виробництві. До того ж, велике значення при цьому має період, за який можна виростити, згідно з діючими стандартами, сільськогосподарських тварин та птицю, а також якість отримуваної продукції (м'ясо, яйця, молоко та ін.). Тому тут не обійтися без поживних мікроречовин, які розкривають генетично закладений потенціал повною мірою за досить короткий період.

Щодо походження такого продукту як премікс, то його історія почалася ще в 50-х роках минулого століття, коли до складу кормових сумішей почали додавати вітаміни і солі мікроелементів. Ближче до 70-х років додавати почали і стимулюючі препарати, такі як антибіотики, амінокислоти і ферменти. Причиною цьому послужило те, що комбікормові заводи, що виробляють традиційні корми, не могли належним чином задовольнити всі потреби тварин і птиці в біологічно-активних речовинах. Таким чином з'явився продукт під назвою «Премікс», слово, яке складається з двох латинських слів: *Præ* – вперед, попередньо і *Misceo* – змішую і являє собою суміш біологічно активних речовин, яка застосовується для збагачення комбікормів і кормових концентратів з метою кращої реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин і птиці. Механізм дії преміксу пояснюється наявністю в ньому всіх тих компонентів, які необхідні тваринам і птиці, але які вони не можуть отримати природним шляхом [450].

Разом з тим ряд фермерів є противниками використання преміксів у господарстві сільськогосподарських тварин та птиць, так як вважають, що ці біодобавки негативно впливають на якість продукції і відповідно на стан здоров'я людей, які пізніше цю продукцію споживають. Як правило, до складу преміксів вводять у великих концентраціях компоненти, що є

взаємонесумісними, а технологічні прийоми виробництва комбікормів, спрямовані на підвищення перетравності вуглеводів та зниження негативної дії некрохмалистих полісахаридів (грануляція, екструзія, експандування), є руйнівними для таких нестійких компонентів, як вітаміни [239, с. 46]. До цього ж, Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» [294] визначає такі поняття як «корм», «премікс», «кормові добавки». Зокрема, під поняттям корм розуміється будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин, а поняття «премікс» означає суміш кормових добавок або суміш однієї кормової добавки (кількох кормових добавок) з кормовими матеріалами чи водою, які використовуються як носії, не призначена для безпосереднього годування тварин. На основі аналізу цих понять, зрозуміло, що суміш кормових матеріалів з преміксами утворюють кормові добавки, які можуть носити небезпечний фактор. Тобто, мова йде про стан здоров'я тварини, яким згодовується такий корм, і стан здоров'я людини, у разі споживання нею харчових продуктів тваринного походження.

На даний час, в нашій країні виробляються комбікорми низької якості: зернові складові становлять у середньому понад 70%, що значно вище за рекомендації стандартів ЄС. Через відсутність необхідних компонентів комбікорми не збалансовані за основними поживними і біологічно-активними речовинами. Також недостатній технологічний рівень переробки, лише 20% продукції виготовляється у вигляді гранул та комбікормової крупки. Через низьку платоспроможність вітчизняних споживачів реалізується тільки 80% вироблених комбікормів, майже відсутній їх експорт [213, с. 28]. Натомість в імпорті переважають премікси з Європи.

Отже, на основі вищезазначеної інформації, можна підсумувати: 1) досягнення благополуччя здоров'я тварин та їх високої продуктивності, а також одержання відповідної продукції тваринного походження можливе лишень за рахунок використання високоякісних та безпечних кормів;

2) повне переведення тваринництва на промислову технологію утримання та годівлі біокормовими добавками, сприяє процесу порушення обміну речовин, особливо в молодняку; 3) можливість розвитку багатьох хронічних захворювань і гострих отруєнь у людини, а також збільшення кількості вроджених аномалій розвитку і дитячої смертності. Тут варто деталізувати. Зокрема, суспільство, яке споживає продукцію тваринного походження із внутрішніх ринків держави, на жаль, не до кінця володіє інформацією про якість цієї продукції, в яких умовах вирощувались ці тварини (чи птиця), якими кормами їх годували і т. д. Як результат, ми спостерігаємо зростання показників захворюваності серед населення, особливо дітей, алергійні реакції, зниження імунної реактивності і, навіть, летальні випадки.

Отже, очевидними є негативні соціальні та правові наслідки застосування біопрепаратів у тваринному господарстві, а нераціональне сільськогосподарське виробництво породжує інтенсивне забруднення навколишнього середовища й погіршення стану здоров'я людей. Саме тому, при інтенсивному розвитку сільського господарства аграріям необхідно оцінювати не тільки економічно вигідну сторону, а й екологічно безпечну – для навколишнього середовища і для самої людини. Щодо держави, то доцільно посилити державний контроль у цій сфері шляхом внесення відповідних змін до законодавства України, де обов'язково окрім цивільно-правової відповідальності передбачити адміністративну й кримінальну відповідальності, а також забезпечити реальність здійснення постійного моніторингу за діяльністю аграрій.

Вслід за інтенсифікацією світового сільського господарства значно зросли і об'єми використання синтетичних пестицидів, добрив та інших речовин, які потрапляючи у водоносні горизонти завдають серйозних збитків екології. Варто зауважити, що в даному випадку застосування досягнень біотехнологій не обмежується лишень інтересами сільського господарства, а може використовуватися в якості біологічної зброї.

Як зазначається у щорічнику SIPRI (2008), серед ризиків з позицій біологічної безпеки є перспектива спрямованого впливу на генетичний апарат мікробних, рослинних чи тваринних клітин для отримання штамів із заданими властивостями. Інститут Дж. Крейга Вентера (J.Craig Venter Institute), Центр стратегічних та міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies) і факультет біоінженерії Массачусетського технологічного інституту (Massachusetts Institute of Technology) підготували доповідь про загрози безпеці від синтетичної геноміки. У ній було розглянуто три головних проблемних об'єкти можливого політичного втручання: комерційні фірми, що продають клієнтам синтетичну ДНК (олігонуклеотиди, гени чи геноми); власники лабораторних «стендових» синтезаторів, за допомогою яких користувачі можуть виробляти ДНК; користувачі (споживачі) синтетичної ДНК та установи, що виконують функції забезпечення та контролю. Фахівці дійшли згоди щодо необхідності дієвого контролю за розробкою та використанням отриманих синтетичних продуктів, оскільки загроза від синтетичної геноміки залишається реальною [235, с. 43].

Синтетична біологія як галузь, призначена для розробки і створення нових біологічних елементів, пристроїв і систем, наразі є легкодоступною сферою, так як генетичні матеріали можна замовити поштою, а синтез ДНК – через Інтернет. До того ж, сьогодні у світі створені і здійснюють свою діяльність лабораторії відкритого типу, куди може прийти кожен бажаючий поекспериментувати, і отримати навички в дослідницькій роботі. За цієї ситуації виникає чергова загроза біобезпеці держави, внаслідок реалізації якої рівень правового і соціального захисту населення зводиться нанівець. Саме тому особливої уваги потребує наявність дієвої системи контролю за об'єктами, де проводяться роботи зі збудників галузі «синтетичної біології». А також для мінімізації можливості несанкціонованого використання мікроорганізмів або відповідних технологій не за прямим їх призначенням

доведено необхідність в підготовці високоосвічених і кваліфікованих кадрів, й не допущення розпорошеності наукового потенціалу за межами країни.

Біобезпека посідає важливе місце в системі національної безпеки держави. Дійсно, аналіз найбільш актуальних в умовах сьогодення біологічних загроз надає змогу отримати інформацію про джерела їх виникнення та способи виявлення. Але, як би себе не проявляли біологічні агенти, варто пам'ятати, що їх природні властивості можуть бути використані в терористичних цілях. Інфекційні захворювання, продукти синтетичної біології, різного роду мікробіологічні засоби, премікси, що поширенні у сільському господарстві – це далеко не повний перелік біозагроз, які на теперішній час проявляють себе найактивніше. Під впливом цих біоатак держави та міжнародна спільнота інколи можуть не звернути увагу на радіус їх дії, проігнорувати важливу інформацію або відреагувати запізно. Тим самим людство «дозволяє» чинити ці атаки надалі, так би мовити, легалізує їх дію. Але згодом це призводить до жахливих соціальних та правових наслідків: руйнується система охорони здоров'я, страждає освіта, право на працю, забезпечення харчами та водою, правова система, створюється загальна атмосфера страху. До цього ж, непоправної шкоди зазнає навколишнє середовище, яке під впливом несприятливих біологічних факторів видозмінюється, втрачає ціннісні природні ресурси. І тут відома філософська думка Ольги Кобилянської про те, що «годуючи людину, земля одночасно виховує її», набуває винятково актуального значення.

Оцінка реалізації біозагроз відображає соціальні наслідки щодо стану захворювання населення протягом певного періоду та на визначеній території, зокрема: смертність, недієздатність, кількість років хворобного стану тощо. На жаль, статистичні дані ВООЗ надають лише приблизну таку оцінку через неповні зареєстровані дані, наприклад про смертність (реєструється третина померлих). Окрему інформацію про іншу третину можна знайти в реєстраційних системах великих міст і в національних реєстраційних системах деяких країн. Стосовно решти випадків доступна

лише часткова інформація з окремих епідеміологічних досліджень, реєстрів захворювань і систем спостереження [448].

Одним із основних питань щодо мінімізації та ліквідації соціальних та правових наслідків від реалізації біозагроз є забезпечення життєдіяльності населення. Порядок такого забезпечення визначається відповідними постановами Кабінету Міністрів України та відповідними рішеннями обласних і місцевих органів. По суті, вони організують комплекс заходів, спрямований на створення і підтримання умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я людей у карантинних зонах при виникненні епідемій, а також у зонах бактеріологічного зараження. Особлива увага приділяється забезпеченню лікарень медичним майном та медикаментами.

Враховуючи вищезазначене, життєзабезпечення населення є одним з першочергових завдань органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, а його мета переслідує задоволення фізіологічних, матеріальних і духовних потреб людей відповідно до встановлених норм.

Висновки до Розділу 2

Проведений аналіз надав змогу визначити, що біонебезпечні види діяльності – це такі види діяльності, які потенційно можуть спричинити негативний вплив на біологічну функцію людської особи, а також на біологічні об'єкти природного середовища, в тому числі рослини та тварини.

Поняття «біонебезпечних видів діяльності» тісно пов'язане з проблемою розробки, вироблення, накопичення, передачі та зберіганням мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів.

До інфекційних біологічних ризиків належать масові інфекційні захворювання, такі як епідемії, спалахи, пандемії, епізоотії, інфекційні хвороби рослин; природні резервуари патогенних мікроорганізмів; штучні резервуари патогенних мікроорганізмів; генетично модифіковані збудники інфекційних захворювань.

Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 27.02.2009 р. було констатовано недостатню урегульованість питання поводження з генетично модифікованими організмами, державної підтримки генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки, механізмів безпечного практичного застосування генетично модифікованих організмів.

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. До актів, що регулюють питання правового забезпечення біонебезпечної діяльності, що пов'язана з інфекційними біологічними ризиками, серед інших можна віднести Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»; Постанову КМУ «Про затвердження Положення про контроль за відповідністю імунобіологічних препаратів, що застосовуються в медичній практиці, вимогам державних та міжнародних стандартів», ДСП № 9.9.5.035-99, ДСП № 9.9.5-064-2000 «Положення про порядок обліку, зберігання, обігу, відпуску і пересилки культур бактерій, вірусів, рикетсій, грибів, найпростіших мікоплазм, бактерійних токсинів, ядів біологічного походження» тощо.

Також важливим питанням є те, що необхідно чітко дотримуватись встановлених правил та норм послідовності роботи у лабораторіях під час аварійних ситуацій, оскільки це напряму може вплинути на вивільнення небезпечних мікроорганізмів у вільне середовище. Таке безконтрольне розповсюдження трансгенних організмів безпосередньо спричинить непередбачені шкідливі наслідки та позначиться на порушенні біологічного балансу.

При проведенні найсміливіших експериментів над людським життям біотехнології можуть призвести у майбутньому до расової дискримінації, виділення людини з високими інтелектуальними здібностями та невисокими, поділу між людьми з природніми генами та клонованими. Все це істотно

деформує історичну систему цінностей та породить суперечності з моральними засадами. Нові діагностичні методи ембріональних досліджень та можливого клонування людини уміють приховувати у собі велику біозагрозу для соціума.

Вирішення проблеми забезпечення біобезпеки напряду залежить від усвідомлення суспільством та державою можливих соціальних й правових наслідків реалізації біозагроз. Вони детермінують соціальний та правовий устрій держави, створюють ряд негативних проблем для подальшого розвитку суспільства, згубно впливають на навколишнє середовище. До основних соціальних наслідків реалізації біологічних атак можна віднести: збідніння широких верств населення, зниження якості життя, руйнацію трудового потенціалу суспільства, моральну та духовну деградація, бідність, захворюваність та смертність. Така ситуація відображає все те, що безпосередньо впливає на середовище існування людини, на якість її життя, стійкість громади до єдності з природою.

У системі особливих пріоритетів державної політики щодо подолання біоризиків провідну роль має відігравати сфера соціального захисту населення. На теперішній час надзвичайно важливим є удосконалення державних механізмів системи соціального захисту населення, підвищення добробуту громадян, підтримка непрацевдатних та вразливих верств населення, гарантування збереженості місця роботи та оплати праці, а також належне медичне забезпечення й надання медичних послуг.

Важливим є продовження реформування нормативно-правової бази біологічної безпеки на основі аналізу показників результативності, які б дали змогу оцінити ефективність державної політики. У чинних нормативно-правових актах, що визначають державну політику у сфері біобезпеки, відсутнє дотримання визначених на перспективу пріоритетів. Тому доцільно у законодавстві України систематизувати такі складові біологічної безпеки, як національні інтереси, загрози та напряду її забезпечення.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ БІОТЕРОРИЗМУ

3.1. Зміст та структура механізму адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму

Біотероризм сьогодні стає все більш актуальним викликом сучасному суспільству та порядку його функціонування. Ті загрози, які він несе є співмірними з наслідками техногенних катастроф масштабу Чорнобильської АЕС, а отже складає значну загрозу національній безпеці держави.

Застосування хімічної і бактеріологічної (біологічної) зброї, зазначають консультанти Всесвітньої організації охорони здоров'я [72, с. 13], становить особливу небезпеку для цивільного населення. Це пояснюється уражаючим, що не піддаються контролю, характером самої зброї, а також тим, що висока концентрація, у якій воно може бути застосоване, може привести до значних наслідків для цивільного населення. Широке використання хімічної і бактеріологічної (біологічної) зброї може також викликати непередбачувані зміни в навколишньому середовищі.

Як слушно зазначають автори монографії «Екологічна та біологічна безпека держави в умовах глобалізації», зокрема проф. В. І. Курило, протидія негативному впливу біологічних факторів та біозагрозам ускладнюється внаслідок існування низки негативних факторів, зокрема: недосконалістю відповідної нормативно-правової бази; відсутністю в державі атестованих методик досліджень та системи стандартів у цій сфері; недостатньою урегульованістю питань поводження з генетично модифікованими організмами; відсутністю належної державної підтримки генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки; відсутністю механізмів безпечного практичного застосування генетично модифікованих організмів;

незадовільним фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням лабораторій, що працюють зі збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб та зберігають колекції таких збудників; зниженням рівня професійної підготовки персоналу; порушенням вимог протиепідемічного режиму роботи та санітарних норм під час виробництва, зберігання, обігу та утилізації біологічних агентів тощо [221, с. 6].

Саме тому протидія біотероризму виступає сьогодні основним завданням спеціальних органів державної влади, які в межах власних повноважень застосовують заходи адміністративно-правового впливу, спрямовані на боротьбу з вказаним ганебним явищем сучасного суспільства. Ефективна протидія тероризму, зокрема біологічному, потребує удосконалення законодавства у сфері його протидії, розробки дієвого правового механізму, перш за все, чіткого визначення правового статусу представників державних інституцій, яке б повною мірою забезпечувало реалізацію приписів правових норм, а відтак створювало підґрунтя для їх реального виконання.

Вітчизняні дослідники зазначають, що на сьогодні в Україні реалізація завдань, викликаних потребою в захисті національних інтересів у сфері біологічної безпеки, вимагає можливості застосування інструментів державної влади, що передбачає наявність фінансових, людських та інших ресурсів, а також їх раціональне використання.

Зрозуміло, що система забезпечення біологічної безпеки є безпосередньо частиною системи державного управління. І основною метою такої системи є реальна спроможність захищати інтереси суспільства й держави від можливих біозагроз та небезпек.

Водночас державне управління у сфері біологічної безпеки як важливий чинник забезпечення національної безпеки зумовлює також здійснення розробки відповідних нормативно-правових актів, що в сукупності характеризують політику країни у цій сфері, механізми її реалізації, формування правового поля та прийняття відповідних управлінських рішень

для прогнозування, своєчасного виявлення та нейтралізації загроз життєво важливим інтересам суспільства і держави. При цьому трансформація державної політики у сфері біологічної безпеки в цілеспрямовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування передбачає максимальну відкритість та своєчасність.

Виходячи із вищезазначеного, система державного управління у сфері біологічної безпеки є динамічною, соціальною системою, метою якої є інтеграція зусиль особи, суспільства, держави для реалізації національних інтересів у сфері біологічної безпеки, забезпечення цілісності суспільного організму та здатності держави відстоювати зазначені інтереси. До складових елементів указаної системи можна віднести: суб'єкти забезпечення біологічної безпеки; об'єкти біологічної безпеки; сукупність політичних, економічних, інформаційних та інших владних інструментів; національне законодавство; джерела загроз реалізації національних інтересів у сфері біологічної безпеки; сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів забезпечення біологічної безпеки [90, с. 32].

Проте, на сьогодні і досі у вітчизняній правничій науці домінує теоретичний здобуток радянської теорії держави і права, який отримав назву «механізм правового регулювання». Юридична енциклопедія [451, с. 40-41] надає уніфіковане визначення цього поняття: «Правове регулювання (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави». Правове регулювання забезпечується за допомогою спеціально створеного державою механізму. Основою механізму правового регулювання, або головними складовими механізму є: норми права, що визначені законами та іншими правовими актами, які розкривають модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; юридичні факти (конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин); правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; акти

реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; правові санкції за порушення норм права. Як ми вбачаємо, наведена енциклопедією характеристика «механізму» ґрунтується на баченні радянської правової науки.

Вважаємо за доцільне висвітлити деякі питання трансформації правових бачень у часовому вимірі, зіставити здобутки минулих років і сьогодення, більш докладно зупинитися на висвітленні поняття «механізм правового регулювання» представниками радянської правової науки.

Так, у дисертаційному дослідженні «Советское право – регулятор общественных отношений в СССР: Основные вопросы общей теории правового регулирования» (1960) [453, с. 3-5] Л. С. Явич (1919-2004) писав, що в радянській правовій науці «дослідження механізму впливу права на вольові вчинки людей» представляє науково-пізнавальний і практичний інтерес. Автор наголошував (мовою оригіналу): «Возведение в закон» волі панівного класу означає додання їй якісної визначеності, у силу якої вона виявляється загальним мірилом, «масштабом» поведінки, визначеним від імені держави й забезпеченим силою державного примусу. Установлюючи юридичні норми, панівний клас формує свою волю (надає їй внутрішню структуру й організацію) у вигляді загальних і обов'язкових приписів та виражає її у відповідних актах держави. Право призначене для досягнення панівним класом певних практичних цілей. Видання закону, зазначав науковець, є лише початок справи, прийнятий закон важливо провести в життя, фактично здійснити. І в цьому є сенс.

Далі Л. С. Явич зазначав, що «Правове регулювання можна визначити як державний вплив за допомогою закону (інших нормативних актів) на свідомо-вольову діяльність суб'єктів суспільних відносин, яке служить упорядкуванню цих відносин в інтересах панівного класу» [453, с. 9]. «Одним із завдань організаційної роботи державних органів є перетворення в життя того, що визначене актами застосування права» [453, с. 25].

«Соціалістична правосвідомість сприяє успішному правовому регулюванню соціалістичних суспільних відносин» [453, с. 28].

Попри все, надзвичайно актуальним і на сьогодні висновком Л. С. Явича слід вважати констатацію факту, що вузькість соціальної бази, відрив держави від населення, реакційна роль панівного класу приводять до того, що у відносинах влади – підпорядкування усі права зосереджуються в руках незначної групи посадових осіб, у той час як населенню залишаються майже одні тільки обов'язки, виконання яких вимагають агенти влади [452, с. 82].

Тлумачення науковцем поняття «механізм правового регулювання» здійснюється суто у дусі радянської правової науки, яка ігнорує питання правового статусу представників державних інституцій, основою якого є чітке і деталізоване визначення правового статусу (обов'язки, відповідальність за неналежне виконання/невиконання функціональних обов'язків); «механізм правового регулювання» не містить «механізму примусу» представників державних інституцій до виконання обов'язків. Іншими словами, «механізм примусу» є нічим іншим, як «стимулом» до добросовісного виконання функціональних обов'язків. Відсутність такого стимулу умисно і фактично унеможлиблює будь-яку ефективність «механізму правового регулювання» у будь-якій сфері суспільного буття. І це є відправною метою дослідження.

С. С. Алексєєв, радянський і російський правознавець (1924-2013), якого певна частина наукової спільноти вважає одним із засновників теорії «механізму правового регулювання», в праці «Механизм правового регулирования в социалистическом государстве» (1966) відзначив: «Під механізмом правового регулювання слід розуміти взяті в єдності всю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини» [13, с. 30]. В 1995 році у книзі «Теория права» правознавець наголошував, що найбільш загальним чином механізм правового регулювання може бути визначений як узяті в єдності система

правових засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [14, с. 215]. Автор звертав увагу на необхідність встановлення дієвих юридичних механізмів, які б реально затверджували не тільки відповідальність громадянина перед державою, але й відповідальність держави перед громадянином [14, с. 300]. Важлива наступна констатація. Науковець вважав, що предметом правового регулювання є різноманітні суспільні відносини, які вимагають відповідного впливу, здійснюваного за допомогою юридичних норм і всіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм правового регулювання [14, с. 211]. На його думку, механізм правового регулювання охоплює три основні ланки: юридичні норми – основа правового регулювання; правові відносини, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що переводять правову енергію юридичних норм на рівень конкретних суб'єктів – носіїв прав і обов'язків; акти реалізації прав і обов'язків [14, с. 216]. В 2005 році: у підручнику «Теория государства и права» [12, с. 291-292] він зауважив, що у теорії права механізмом правового регулювання називають систему юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання. Категорія «механізм правового регулювання» покликана звернути увагу на функціональну сторону, на процес регулювання суспільних відносин. Акти застосування права – суто індивідуалізовані владні приписи, спрямовані на регламентацію суспільних відносин.

Для порівняння звернемося до досліджень теоретиків права незалежної України. Так, К. Г. Волинка [64, с. 108-109] відзначає, що поняття механізму правового регулювання дозволяє систематизувати юридичні засоби правового впливу на суспільні відносини, визначити місце і роль того чи іншого юридичного засобу у правовому житті суспільства. До елементів механізму правового регулювання належать: юридичні норми, нормативно-правові акти, акти офіційного тлумачення, юридичні факти, правовідносини, акти правореалізації, правосвідомість та режим законності та правопорядку, який впроваджується в результаті досягнення цілей правового регулювання.

Інші науковці [434, с. 217-218, 221] наголошують, що нормативне правове регулювання здійснюється за допомогою юридичних правил поведінки загального характеру, які закріплюються в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах, правових звичаях, і має такі ознаки: поширюється не на конкретні життєві ситуації, а на заздалегідь – не визначену кількість тотожних за своїми ознаками випадків; адресується колу осіб, не окреслених персонально; реалізується за допомогою правових засобів багаторазової дії; відбувається зазвичай протягом тривалого часу без встановлення чітких часових меж. Правове регулювання здійснюється на системних засадах, через взаємодію багатьох юридичних явищ, конкретний порядок якого визначають у правознавстві як механізм правового регулювання. Механізм правового регулювання має свій склад та структуру. Його склад утворюють правосвідомість, принципи права, юридичні норми, інтерпретаційні та індивідуальні правові акти, правові відносини, заходи юридичного примусу і юридичної відповідальності, а також деякі інші правові явища, які залучаються для реалізації цілей правового регулювання і можуть бути охарактеризовані під цим кутом зору як засоби його здійснення.

Звернемося до висвітлення бачень механізму правового регулювання суспільних відносин з боку представників адміністративно-правової науки. Так, В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко [155], наголошують, що: адміністративно-правова норма – це обов'язкове правило поведінки, що встановлене й охороняється державою, метою якого є регулювання суспільних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у сфері публічного управління [155, с. 48]; предметом адміністративного права є сукупність правових відносин, що складаються у сфері публічного (державного і громадського) управління [155, с. 35]; «для механізму адміністративно-правового регулювання найхарактернішими є правові засоби розпорядчого типу, тобто приписи» [155, с. 38]. На думку авторів, сутність методів адміністративно-правового регулювання суспільних

відносин може бути зведена до такого: встановлення адміністративно-правовою нормою певного порядку дій – припис до дій за відповідних умов; заборона певних дій під страхом застосування відповідних юридичних засобів впливу; надання можливості вибору одного з варіантів належної поведінки, передбачених адміністративно-правовою нормою, наприклад, у вирішенні питання щодо застосування до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, того чи іншого заходу адміністративного впливу (стягнення), чи звільнення її від відповідальності; надання можливості діяти (чи не діяти) за своїм бажанням, тобто чинити чи не чинити передбачені адміністративно-правовою нормою дії [155, с. 39].

І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський, Н. І. Золотарьова вважають, що механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин – це сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають в процесі здійснення виконавчої влади. До структури механізму адміністративно-правового регулювання входять такі елементи: норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини; акти тлумачення норм адміністративного права; акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин [79, с. 20].

На думку С. Г. Стеценка під «механізмом адміністративно-правового регулювання» слід розуміти «сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права» [403, с. 64]. Тотожним є бачення Т. О. Коломоєць, С. В. Ващенко, В. Г. Поліщука та інших авторів підручника «Адміністративне право України» [153, с. 17].

В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух та інші науковці визначають, що механізмом адміністративно-правового регулювання є сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації. До структури цього механізму входять такі елементи (засоби): норми адміністративного права,

об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення норм адміністративного права; правосвідомість; правова культура; законність [156, с. 26, с. 29-31]. Проте, суперечливою вбачається теза стосовно «реалізації адміністративних зобов'язань публічною адміністрацією», адже під терміном «зобов'язання» розуміється ніщо інше, як «поставлене перед собою завдання, обіцянка, що неодмінно повинні бути виконані; грошовий позичковий документ» [56, с. 474].

В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та інші науковці [3] вважають, що Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22) [3, с. 187]. Говорячи про відповідальність представників державних інституцій, вони посилаються на приписи ст. 56 Конституції України [3, с. 190].

Наведене твердження суперечить змісту статті, з якої вбачається, що матеріальна та моральна шкоди завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень відшкодовується за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування [164]. Більш того, як свідчить аналіз чинного законодавства, протягом більш чим 100 років правовою наукою зберігається догма: громадянам – обов'язки і відповідальність, а представникам державних інституцій – влада і повноваження. Це і аномально, і аморально. О. М. Куракін у дисертаційному дослідженні «Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель» [214, с. 22] звертає увагу на той факт, що «...важливим чинником ефективності механізму правового регулювання є юридична відповідальність, щодо розуміння якої в юридичній науці не існує єдиної точки зору».

З огляду на викладене є підстави зробити висновок, що автори Конституції України, обов'язки і відповідальність поклали не на

безпосередніх представників держави, а саме на державу, як абстрактно-філософську категорію [179, с. 94]. Так, відповідно до статей 1, 3, 8, 50 Конституції України [164] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Тобто, держава повинна опікуватися не тільки питаннями безпеки людини відносно застосування результатів біотехнологій, зокрема у медицині, сільському господарстві, харчовій промисловості, але й здійснювати заходи щодо протидії загрозам біотероризму. Безперечно, що невід'ємною складовою турботи держави є обов'язок щодо достатнього фінансування заходів протидії біотероризму.

Виходячи з факту тривалого існування у правовій науці теоретичної категорії «механізм правового регулювання», вважаємо за доцільне акцентувати увагу, що державу представляють суто фізичні особи – представники трьох гілок влади, а тому питання щодо належного/неналежного виконання конституційних гарантій мають бути адресовані лише представникам держави. З часу прийняття Конституції України реалізація конституційних і законодавчих приписів унеможлиблюється внаслідок цілком об'єктивних причин: розробники важливого для суспільства і держави закону наділили громадян обов'язками і відповідальністю, а представників державних інституцій – лише владою і повноваженнями, що суттєво суперечить принципам правової держави і верховенства права.

Варто навести слова О. С. Алексєєва (1851-1916) [11, с. 56-88], відомого російського юриста, фахівця у галузі державного права, який акцентував увагу, що держава не є фізичною особистістю. Фактично органи державної влади «по суті ніщо інше, як фізичні особи». Особи, що представляють владу,

є лише виконавцями приписів, що містяться у цих нормах або правилах. Влада для них – не стільки їх суб'єктивне право, скільки правовий обов'язок, і цей обов'язок вони повинні нести як свідоме служіння.

Не торкаючись подібних питань зарубіжної практики (досвіду), зауважимо, що навіть у давні часи люди розуміли надзвичайну важливість конкретизації правового статусу представників влади. Так, Марк Туллій Цицерон (3 січня 106 р. до Різдва Христового – 7 грудня 43 р. до Різдва Христового), давньоримський політичний діяч, оратор і філософ, у проекті закону про магістрати (Книга третя) [436] окреслив надзвичайно важливі принципи, від дотримання яких залежить сумлінна діяльність представників влади: призначення магістрату (представників влади) полягає в тому, щоб вони керували й віддавали розпорядження правильні, корисні й закономірні. Його метою є виконання законів, магістрат – це розмовляючий закон, а закон – це мовчазний магістрат [436]. Філософ акцентував увагу, що підпорядкування закону рівною мірою стосується й магістрату й громадян [436]. Якщо посадові особи порушили або не виконали свої обов'язки – повинна бути застосована кара, яка відповідає злочину [92, с. 137]. «Під дію закону повинні підпадати всі» [436].

З огляду на обрану тему дослідження вважаємо за доцільне звернутися до деяких бачень В. Б. Авер'янова, відомого вітчизняного адміністративіста: «на сьогодні реформування (якісне оновлення, трансформація) вітчизняного адміністративного права – це не тільки далекосяжний намір чи бажання, а нагальна життєва необхідність, що органічно пов'язана з євроінтеграційним вибором України. Радикально змінити згадані «дух» і світоглядну ідеологію вітчизняного адміністративного права неможливо без докорінного перегляду попередніх радянських і нинішніх пострадянських науково-правових стереотипів шляхом створення нової національної доктрини цієї правової галузі; «Оскільки діюче в Україні АП продовжує в переважній частині будуватися на теоретичних засадах радянської науково-правової школи, змінити суспільну

роль і призначення АП можна лише за допомогою радикального перегляду цих засад» [4, с. 10-11].

Попри все, і до нині предмет адміністративного права: це – суспільні відносини у сфері державного управління, відповідно до приписів Конституції України громадянам – обов'язки і відповідальність, представникам державних інституцій, згідно зі статтею 6 Конституції України – влада і повноваження. Штучно створена ситуація суттєвим чином суперечить Конституції України [164]: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». Безперечним є те, що представники державних інституцій є такими ж фізичними особами, як і громадяни України, і так само як і вони, мають підпадати під дію вимог закону.

З огляду на існування у правовій державі, де має діяти принцип верховенства права, майже сторічного феномену існування догми радянської правової науки, варто навести точку зору Дж. Бернала (1901-1971), британського фізика, соціолога науки і суспільного діяча, який зазначав, що уявлення про суспільство, яку протягом століть прищеплювали простій людині високопоставленими особами, було звичайно простим і ясним. Норми поведінки визначалися звичаями, установами, мораллю і, головне, потребами влади «або інакше кажучи, принципом: роби те, що усі роблять, або зазнавай кари». Будь-яка теорія, що покликана виправдовувати ці норми поведінки, не може бути визнана «істинною або науковою теорією» [34, с. 532].

Перефразовуючи вислів науковця, можна сказати, що всі теоретичні міркування, які покликані виправдовувати існування «влади без обов'язків і відповідальності», не можуть бути визнані «істинною або науковою теорією», це по-перше; існування догмату радянської правової науки (регулювання суспільних відносин), шкодить розбудові правової, демократичної і соціальної держави, це по-друге.

Ю. Борхардт (1868-1932), німецький політик і журналіст [45, с. 3-4], свого часу слушно відзначав, що усяка наука існує для того, щоб надати людям засоби і можливість поліпшити та удосконалити їх життя. Оскільки історія є соціальною наукою, вона також повинна надавати знання, що можуть бути застосовані у практичній політиці. Щоб забезпечити історії таке положення, вивчати історію потрібно у душі, вільному від партійних пристрастей, забобонів і упереджених ідей.

З огляду на викладене є сенс звернути увагу на міркування ще деяких науковців. Так, автори підручника «Загальна теорія держави і права» акцентують увагу на такому важливому аспекті: функціонування механізму правового регулювання може блокуватися внаслідок недостатньої чіткості формулювань окремих норм права, що заважає їх розумінню, а відтак, і реалізації таких норм особами, яким вони адресовані [434, с. 221].

Як слушно зазначає Ж. Ведель, управління і адміністративне право ні з точки зору педагогічної, ні з точки зору теоретичної не можуть бути визначені самі по собі. «Їхнє визначення може бути дане тільки виходячи з конституції» [55, с. 25].

Порівняльне право дає можливість краще пізнати національне право і удосконалювати його [94, с. 8], а тому є можливість скористатися позитивним зарубіжним досвідом. Так, А. Файоль (1841-1925), найбільш значна фігура, яку Європа дала науці управління в першій половині ХХ ст., акцентував увагу, що «Влада немислима без відповідальності, тобто без санкції – нагороди або кари, яка супроводжує її дію. Відповідальність є вінець влади, її природній наслідок, її необхідний придатак. Усюди, де діє влада, виникає й відповідальність. Необхідність санкції, заснованої на почутті справедливості, підтверджується й збільшується ще тим міркуванням, що – в інтересах спільної справи – треба заохочувати корисні дії й відбивати полювання до шкідливих [424, с. 13]. Відповідальність адміністрації, яку іменують іноді також відповідальністю публічної влади, є

одним з головних елементів адміністративного режиму в якості обов'язку, що покладається на публічну владу [55, с. 212].

Як ми вже відзначали, Конституція України не містить вказівки щодо визначення правового статусу представників державних інституцій, тобто стосовно таких важливих правових інститутів, як обов'язки і відповідальність. В той же час, Конституцією Франції 1958 р. [442, с. 24-25, 44] передбачено чітке визначення обов'язків членів Уряду (ст. ст. 21-23) та відповідальності (ст. 68-1). Так, Прем'єр-міністр несе відповідальність за діяльність Уряду і забезпечує виконання законів; міністри несуть кримінальну відповідальність за дії, що скоєні ними при виконанні своїх функцій і які кваліфікуються як злочини або делікти на час їх скоєння. Відповідно до положень Конституції Франції 13 липня 1983 року прийнято закон про права і обов'язки чиновників, яким встановлено, що будь-який службовець несе відповідальність за невиконання завдань (обов'язків), незалежно від його рангу в ієрархії [486].

Проте, відповідно до ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» [333] члени Кабінету Міністрів України (КМУ), як вищого органу у системі органів виконавчої влади (ст. 1) несуть солідарну відповідальність за результати діяльності КМУ (ст. 45), що суттєвим чином суперечить не тільки принципам і положенням базового акту законодавства, але й принципам правової держави і верховенства права. Статус КМУ характеризується поняттями «повноваження», «компетенція» та безвідносними термінами: забезпечує, вживає заходів, розробляє і здійснює, організовує і забезпечує, спрямовує, координує тощо, що не свідчить про конкретизацію його функцій, обов'язків та відповідальності (ст. 20). Те ж саме у Конституції України (ст. 113-117, 120), за винятком «солідарної відповідальності».

З огляду на вищевикладене варто навести пояснення Г. В. Атаманчука, відомого фахівця в області теорії державного й муніципального управління щодо необхідності юридичного оформлення функцій державних органів [26, с. 189-190]. Автор зазначає, що не потребує особливих доказів теза, що

цілі і завдання, поставлені перед державним органом, в тому числі і набір управлінських функцій, які він повинен здійснювати в ім'я цих цілей і завдань, повинні бути ясними і конкретними. Тоді стає зрозумілим, для чого створений державний орган і як він реально діє. Проте, в нормативній практиці дана вимога не дотримується: опис цілей і управлінських функцій підмінене описом завдань – певних ребусів, які нібито покликаний вирішувати відповідний державний орган. Тобто подібна невизначеність у тому, що і як зобов'язаний робити державний орган у сфері управління, не може призвести до позитивних результатів. Питання про правову характеристику управлінських функцій представників державних інституцій державних органів, і, відповідно, про їхнє правове закріплення, не є абстрактно-теоретичним, а безпосередньо практичним, оскільки воно веде до вдосконалення їх правового статусу, результативності виконання приписів закону.

Автори книги «Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики» вважають, що із запровадженням в Україні конституційного принципу розподілу державної влади, основними видами діяльності держави тепер вважаються здійснення: законодавчої влади; виконавчої влади та судової влади; основне призначення державного управління – це організація виконання правових актів та інших рішень державних органів шляхом різного роду владно-розпорядчого впливу на суспільні відносини та процеси [3, с. 13].

Проте, із змісту ст. 6 Конституції України вбачається, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади замість обов'язків і відповідальності наділені лише владою і повноваженнями. Відповідно до лексичного значення слово «влада» означає: «право керувати державою; політичне панування; керівні державні органи; особи, що мають урядові повноваження; право та можливість розпоряджатися, керувати ким-. чим-небудь» [393, с. 701]. Повноваження: «право, надане кому-небудь для здійснення чогось» [391, с. 684]. Звідси, терміни «влада» і «повноваження»

(їх сутність) ні в якому разі не можуть бути визнані тотожними термінам «обов'язки» і «відповідальність». Що є далеко суперечливим і зовсім невірним висновком і тим, з чим ми абсолютно не погоджуємось.

Враховуючи наведене, вважаємо за доцільне зупинитися на застосуванні чинним законодавством поняття «компетенція». За сталою практикою його прирівнюють з такими важливими правовими інститутами як «обов'язок» і «відповідальність». Звертаючись до пояснень тлумачного словника, ми маємо можливість переконатися, що під поняттям «компетенція» слід розуміти ніщо інше, як: «добру обізнаність із чим-небудь; компетентний – який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; компетентність – поінформованість, обізнаність, авторитетність [56, с. 560]. Лайл М. Спенсер, Сайн М. Спенсер, американські фахівці у галузі психології, пояснюють, що компетенція – це базова якість індивідуума, що має причинне відношення до ефективного й/або найкращого на основі критеріїв виконання в роботі або в інших ситуаціях. Базова якість означає, що компетенція є дуже глибокою і стійкою частиною людської особистості і може визначати поведінку людини в безлічі ситуацій і робочих завдань [224, с. 9].

Проте, вітчизняні науковці вважають, що: компетенція є проявом діяльності органу держави, що спирається на владні повноваження [3, с. 101]; компетенція органу виконавчої влади як організаційно-правова категорія є комплексом його повноважень, тобто прав і обов'язків, визначених відповідним органом державної влади (Верховною Радою, Президентом України, Кабінетом Міністрів тощо) у певних нормативно-правових актах, шляхом реалізації яких, орган виконавчої влади здійснює свою діяльність [3, с. 120]; компетенція – це повноваження органу виконавчої влади або ж його права та обов'язки, надані органу державної влади для впливу на керовані об'єкти. «Такої думки дотримується переважна більшість вітчизняних науковців» [3, с. 123].

З приводу наведеного, цілком слушним є бачення А. Б. Венгерова [59], який констатує, що «деякі вчені штовхають юридичну науку до абстрактного, відірваному від реальних процесів логіко-семантичному, схоластичному тлумаченню тих або інших юридичних понять, визначень, категорій і термінів»; «обґрунтування різних юридичних позначень, понять, як у цієї, так і в інших областях, – це не якась казуїстика або схоластика, а, навпаки, досить важлива наукова і практична справа, якщо згадати, що за всім цим стоять живі люди, їх діяльність, благополуччя, а часом і життя [59, с. 399]. Варто зауважити, що довільне тлумачення лексичних понять є ігноруванням приписів ст. 10 Конституції України: «Державною мовою в Україні є українська мова». Призначення правової науки, зокрема, полягає у забезпеченні смислової сутності змісту правових норм, виключенні двозначності їхнього тлумачення. Іншими словами, точність мови закону має відповідати не тільки лексичним вимогам, але й в першу чергу принципам правової держави і верховенства права, забезпечувати конституційні права фізичних та юридичних осіб [164].

Наведені факти маніпулювання принципами правової держави і верховенства права можна охарактеризувати словами В. Д. Каткова, відомого правознавця, який відзначав, що основні поняття юриспруденції надзвичайно прості, труднощі створені штучно: вихідний пункт їх – двозначна термінологія [143, с. 3].

Легалізація термінів «влада, повноваження, владоповноваження, суб'єкт владних повноважень», як складова конструкції «влада без обов'язків та відповідальності», як вже нами попередньо зазначалось, знайшла відповідне відображення у чинному законодавстві. Це, в свою чергу, обумовлює некерованість і безвідповідальність представників державних інституцій, сприяє порушенню прав і законних інтересів людини і держави, на відміну від гарантованих Конституцією України.

Цієї точки зору дотримується О. М. Собовий [395, с. 96-104]: «Існування обумовлених проблем ми пов'язуємо з конституційними приписами,

відповідно до яких обов'язки і відповідальність покладені на абстрактно-філософську категорію «держава» [296], безпосередні ж виконавці завдань та функцій держави наділені лише повноваженнями [296], що загалом не може сприяти реалізації принципів демократичної, соціальної і правової держави». З огляду на зміст ст. 6 можна зробити висновок, що реалізація положень щодо захисту людини та об'єктів навколишнього природного середовища від дії негативних чинників містять декларований характер, оскільки не передбачають механізму реалізації обумовлених Конституцією гарантій. Автор робить висновок: «конкретизація і переосмислення (переосмислення і конкретизація) положень Конституції України має надзвичайно важливе значення для забезпечення належної законотворчої та правозастосовної практики, створення гідних умов життя людини та захисту її конституційних прав, належного державного управління у всіх сферах суспільного буття, захисту людини та об'єктів навколишнього природного середовища від дії негативних чинників тощо».

До речі, жодна з попередніх конституцій України 1919, 1929, 1937 та 1978 років [132] так само не містила вказівок щодо таких важливих дієвих інститутів, як обов'язки і відповідальність. Варто також відзначити, що Конституція УРСР 1978 року зберегла ідеї і принципи «Конституції Української РСР 1919 року, Конституції УРСР 1929 року і Конституції УРСР 1937 року» (преамбула; виключена згідно з Законом № 1554-12 від 17.09.91) і відповідно ґрунтується на положеннях Конституції (Основного Закону) СРСР 1977 року, яка «закріпила основи суспільного ладу і політики СРСР, встановила права, свободи і обов'язки громадян, принципи організації і цілі соціалістичної загальнонародної держави». Тобто, проблеми криються у минулому.

Як зазначає В. С. Нерсисянц, 16-19 липня 1938 р. відбулася Нарада з питань науки радянської держави і права. Цілі і завдання Наради полягали в тому, щоб у дусі потреб репресивної практики тоталітаризму затвердити єдину загальнообов'язкову «єдино вірну» марксистсько-ленінську,

сталінсько-більшовицьку («генеральну лінію») у юридичній науці і з цих позицій переоцінити та відкинути всі напрямки, підходи і концепції радянських юристів попереднього періоду, як «ворожі» і «антирадянські» [259, с. 120]. Формулювання загального визначення права подана в наступній «остаточній редакції відповідно до рішення Народи»: «Право – сукупність правил поведінки, що виражають волю панівного класу, установлених у законодавчому порядку, а також звичаїв і правил гуртожитку, санкціонованих державною владою, застосування яких забезпечується примусовою силою держави з метою охорони, закріплення й розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних і бажаних панівному класу» [259, с. 120]. Наказне «праворозуміння», схвалене «з подачі» Вишинського Народою 1938 р., стало на довгі роки офіційною загальнообов'язковою настановою для всіх [259, с. 122].

Існування догми радянської правової науки не потребує доказів: «Предмет адміністративного права» в тій редакції, яка використовується в даний час майже в усіх підручниках з адміністративного права, був визначений у ході дискусії 1938-1941 рр. Саме тоді було встановлено, що предмет адміністративного права це – суспільні відносини у сфері державного управління» [146, с. 3]. Збереження ідеології тоталітарного режиму суттєвим чином суперечить принципам правової держави і верховенства права. Власне, існуюче на сьогодні бачення предмету адміністративного права нічим не відрізняється від розуміння фахівців дореволюційного періоду: метою адміністративного право є впорядкування відносин між людьми в області державного управління; упорядкуванню взаємовідносин посадових осіб і громадян служать юридичні норми, що регулюють ці відносини [120, с. 1, 9].

Аналіз теоретичних бачень радянських і вітчизняних науковців свідчить, що механізм правового регулювання суспільних відносин перш за все ґрунтується на ідеології рішення Народи з питань науки радянської держави і права, відповідно до якого нехтування ідеї рівності всіх перед законом «на

довгі роки стала офіційною загальнообов'язковою настановою»: замість обов'язків і відповідальності представники державних інституцій були наділені правом (повноваженнями) регулювати суспільні відносини. Проте, як зазначав французький адміністративіст Р. Драго (1923-2009), метою адміністративної науки, або науки державного управління, як суспільної науки, є вивчення державної адміністрації, яка, в свою чергу, для науки державного управління є об'єктивною реальністю [110, с. 5-6].

Теоретичні бачення радянських та вітчизняних науковців стосовно механізму правового регулювання суспільних (правових) відносин та його складових (протидія, забезпечення) нараховують численну кількість правових засобів (категорій), які, на думку їх авторів, входять до механізму правового регулювання, а саме: юридичні норми; нормативно-правові акти, правові відносини, суспільні відносини, адміністративно-правові відносини; правосвідомість (в тому числі й соціалістична), юридичний примус, юридична відповідальність, законність, правова культура; норми адміністративного права (закони, нормативні акти); заборона певних дій, акти тлумачення норм адміністративного права; акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин тощо. Проте, жодна з них не обумовлює, що механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації приписів закону залежить від наявності «механізму примусу» представників державних інституцій до добросовісного, ефективного виконання цих приписів, а також застосування «механізму примусу» має нерозривний зв'язок із якісним, чітким, конкретним і обґрунтованим визначенням цілей, завдань, функцій та обов'язків, процедур їх реалізації (тобто, що і як робити в ім'я цих цілей та завдань). «Механізм примусу» є нічим іншим, як «стимулом» до добросовісного виконання функціональних обов'язків. Відсутність такого стимулу фактично унеможливує будь-яку ефективність «механізму правового регулювання» у будь-якій сфері суспільного буття. Безперечним також вимальовується бачення, що механізм правового регулювання може бути реалізований лише за наявності суттєво іншого

підходу законодавця до визначення завдань, цілей, функцій, обов'язків та відповідальності безпосередніх представників держави.

Відсутність на конституційному і законодавчому рівнях механізму спонукання представників державних інституцій до виконання функціональних обов'язків унеможливорює механізм адміністративно-правового регулювання, в нашому випадку, мати можливість реально протидіяти біотероризму.

З огляду на визначену дослідженням довготривалу проблему «влада без обов'язків і відповідальності» слушною вбачається точка зору науковця Є. Б. Абросімової щодо необхідності (мовою оригіналу) «выявления и установления процедурных правил именно для государства, причем в лице наиболее распространенного носителя государственной власти – чиновника, и, следовательно, в качестве еще одного консервативного фактора следует учитывать незаинтересованность этого специфического субъекта в преобразованиях» (2003 рік) [2]. Е. Шмідт-Ассманн, автор праці «Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права» [445] вказує: «Адміністративне право має захищати громадянина в його правах від дій органів публічної адміністрації, але водночас унормувати публічну адміністрацію так, щоб вона могла ефективно виконувати свої завдання. Реалізації такого подвійного замовлення слугує багатоманітність норм права, юридичних інститутів, процедурних і організаційних форм, які утворюють структуру регулювання адміністративного права» (Передмова). Сутність адміністративного права виявляється в понятті «адміністративної відповідальності, що виражає довірчий статус органів публічної адміністрації» [445, с. 17]. Науковець акцентує увагу, що «процедуралізація» адміністративного права набула повного розвитку тільки під впливом основоположних прав» людини [445, с. 78].

Таким чином, можна говорити, що рушійною силою належного державного управління (адміністрування) різними питаннями суспільного

буття, в тому числі і питанням протидії біотероризму, є конкретизація правового статусу представників державних інституцій.

З огляду на проблемні питання, що визначені авторами монографії «Екологічна та біологічна безпека держави в умовах глобалізації» [221, с. 6] варто навести бачення Гі Бребана, відомого французького адміністративіста [47], який слушно зауважує, що «Немає таких секторів суспільного життя, які випадали б цілком з-під сфери адміністративно-правового контролю». Адміністративне право є живе право, що глибоко вкоренилося в суспільстві, ввійшло у побут і свідомість сучасної людини [47, с. 22]. Правовий нігілізм небезпечний, оскільки через ослаблення правового режиму може істотним чином постраждати система гарантій, що забезпечують захист прав громадян [47, с. 23].

Відповідно до принципів, обумовлених статтями 1, 8 Конституції України, головним завданням представників державних інституцій є створення організаційних умов для задоволення інтересів громадян України і держави. Інакше кажучи, визначеність правового статусу представницьких інституцій держави є невід'ємною складовою цих принципів. Закріплення на конституційному і законодавчому рівнях правового статусу, який ґрунтується на постулатах радянської правової науки, якими є влада і повноваження, по-перше, – суперечить зазначеним приписам, по-друге, – унеможливорює механізм реалізації і конституційних, і законодавчих приписів [185, с. 10-11].

7 грудня 2000 року Європейським парламентом урочисто проголошена Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 рік) [429]. Підстава: людська гідність недоторканна, вона підлягає повазі і захисту, а тому кожна людина має право на належне державне управління. З врахуванням важливості питання Комітет Міністрів Ради Європи 20 червня 2007 року прийняв Рекомендацію про належне державне управління [500]. Комітет наголошує, що належне державне управління є одним з аспектів ефективного управління; що це не зв'язане тільки з юридичними положеннями; що це

залежить від якості організації і менеджменту; що це повинно відповідати вимогам ефективності, дієвості й відповідати потребам суспільства; що це повинно підтримувати, розбудовувати й зберігати державну власність і інші суспільні інтереси; що це повинне відповідати бюджетним вимогам; і що це повинно виключати всі форми корупції. Зазначимо, даний документ розроблений відповідно до низки вимог: Резолюції (77) 31 Комітету Міністрів про захист особистості відносно дій адміністративних органів; Рекомендацій Комітету Міністрів: № R (80) 2 про здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами; № R (81) 19 про доступ до інформації, наявної в органів державного керування; № R (84) 15 про державну юридичну відповідальність; № R (87) 16 про адміністративні процедури, що зачіпають велику кількість людей; № R (91) 10 про передачу третім сторонам персональних даних, наявних у державних органів; № R (2000) 6 про статус державних службовців у Європі; № R (2000) 10 про кодекси поведінки для державних службовців; Rec (2002)2 про доступ до офіційних документів; Rec (2003)16 про виконання адміністративних і судових рішень в області адміністративного права; Rec (2004)20 про судовий нагляд за адміністративними актами. Рекомендація про належне державне управління акцентує увагу, що: у випадку несумлінного управління, або в результаті бездіяльності органів влади, або несвоєчасних дій або дій у порушення офіційних зобов'язань, це повинно підлягати покаранню на підставі відповідних адміністративних процедур, які можуть включати і судові процедури; належне управління має бути забезпечене високоякісним законодавством, яке повинно бути адекватним і послідовним, ясним, зрозумілим і доступним. Вищенаведені стандарти знайшли відбиття у додатку до Рекомендації – Кодексі належного державного управління (три розділи, 23 статті). Основна вимога – конкретизація функцій, обов'язків і відповідальності представників державних інституцій, і відповідно – процедуралізація їх діяльності. Зокрема, кодексом визначені такі принципи: принцип законності – органи державного управління мають діяти відповідно

до юридичних принципів, що регулюють їхню організацію, функціонування та діяльність (ст. 2); органи державного управління повинні діяти і здійснювати свої обов'язки в розумні терміни (ст. 7); вони повинні нести відповідальність за виконання адміністративних рішень, що входить у коло їх обов'язків (ст. 20).

Відповідно до вимог ст. 3 Статуту Ради Європи кожний її член обов'язково повинен визнавати принципи верховенства права та здійснювати захист прав людини та її основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен сумлінно та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради. Зауважимо, Україна приєдналася до Статуту Ради Європи 31 жовтня 1995 року [400] і тому не має підстав ігнорувати Рекомендацію про належне державне управління.

Концепція (2002) і Закон України (2004) [337] щодо запровадження і реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України (тобто, процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*) до законодавства Європейського Союзу не дали очікуваних результатів. На сьогодні і досі у правничій науці домінує точка зору, що «В західних демократіях розвиток законодавства про адміністративну процедуру призвів до такого становища, коли загалом адміністративне право в цих країнах регулює здебільшого діяльність публічної адміністрації» [3, с. 195].

С. Головатий, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ще в 2010 році акцентував увагу, що при оцінюванні вітчизняного стану дослідження проблеми верховенства права категорично стверджується про невиправданість «запозичення досвіду зарубіжних країн, які мають більш високий рівень забезпечення прав, свобод і гарантій людини», та про неприйнятність «спроб пристосування глобальних наукових категорій, зокрема «верховенство права», до потреб поточних політичних процесів» (Є. Кубко); «Особливо сумно визнавати, зазначає науковець, що істотний опір просуванню поняття «верховенство права» – у розумінні європейських

стандартів – на авангардні позиції сучасного правничого життя в нашій країні ще й досі чиниться (як не парадоксально) саме в академічному середовищі» [76, с. 206, 210].

З огляду на вищевикладене заслуговує уваги міркування Ш. Л. Монтеск'є, французького філософа-просвітителя, щодо «складання законів» (мовою оригіналу): «Подобно тому, как бесполезные законы ослабляют действие необходимых законов, законы, при исполнении которых можно уклониться, ослабляют действие законодательства. Закон должен оказывать свое действие, и не следует допускать изменения его под каким-либо условием» [251, с. 502].

Отже, гарантування реалізації приписів закону залежить від приведення Конституції та законодавства України у повну відповідність з принципами і вимогами статей 1, 3, 8 Конституції України, вимогами запозичення і імплементації у чинне законодавство України вже існуючого позитивного досвіду цивілізованих зарубіжних країн, зокрема, що стосується адміністративно-правової науки та практики.

Для гармонійного функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму теорія адміністративного права визначає поняття адміністративно-правового забезпечення як цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [433, с. 327]. Ми вважаємо, що дане визначення не враховує мету вказаного імперативного впливу, а саме охорону, реалізацію та розвиток суспільних відносин.

Дещо іншої думки дотримується К. В. Барсуков, який переконаний, що категорія забезпечення» має біполярну природу, а саме: воно є діяльністю уповноважених державою органів щодо здійснення власних функцій; є результатом цієї діяльності, яка знаходить свій вираз у безпосередній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян [32, с. 7].

Існує також позиція визначення поняття «адміністративно-правового забезпечення» через призму дотримання, захисту та відновлення прав

людини, відповідно до якої вказана дефініція визначається як сукупність адміністративно-правових заходів, що спрямовуються на створення відповідних умов, з метою належної реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав і свобод [166, с. 7-8]. Загалом вважаємо, що дана точка зору має право на існування, хоча все ж адміністративно-правове забезпечення спрямоване, перш за все, на суспільні відносини, а саме на їх попередження, зміну та припинення, у випадку біотероризму.

З огляду на те, що проблема протидії біотероризму як складової механізму правового регулювання є відносно новими явищами сьогодення, виникає питання актуальності тих адміністративно-правових заходів, які передбачені чинним законодавством України та можливості напрацювання більш ефективних, нових заходів. Задля цього необхідно проаналізувати існуючі адміністративно-правові заходи протидії біотероризму відносно їх дієвості та відповідності сучасним реаліям розвитку біотехнологій та появи синтетичної біології за умов, коли відкривається доступ до генерування біологічних агентів та токсинів не лише в спеціальних лабораторіях високого рівня секретності, але й в підпільних закладах.

Вивчаючи заходи протидії біотероризму, слід зрозуміти дійсне смислове наповнення дефініції «протидії», і його співвідношення з терміном «боротьба», який також досить часто зустрічається як в нормативних актах, так і в наукових джерелах.

Великий енциклопедичний словник визначає термін «протидія», як окрему сукупність попереджувально-профілактичних дій, що спрямовані на перешкоджання інших дій [44]. Тоді як словник української мови поняття «боротьба» визначає як активні протиріччя між протилежними соціальними групами, елементами, протилежними напрямками, суспільними течіями, думками тощо; діяльність, що здійснюється з метою подолання або знищення чого-небудь, або кого-небудь [393]. Все це свідчить про приналежність дефініції «боротьба», до комплексної, багатоаспектної та об'ємної категорії «протидія», яка говорить про активність дій по відношенню до біотероризму.

Щодо нашого розуміння, то термін «протидія» означає дію, спрямовану проти чогось, і включає в себе широкий ряд заходів, в тому числі профілактичних або попереджувальних, в той час, коли дефініція «боротьба» передбачає дію по відношенню до явища, що вже трапилося, і містить значно вужчий ряд дій. Тому вважаємо, що використання терміну «боротьба» для інтерпретації дій проти біотероризму як ганебного соціального явища буде не комплексним. Відносно біотероризму «протидія» характеризується запобіжно-профілактичною ознакою, спрямованою на усунення соціальних, політичних і економічних факторів, сприятливих для здійснення суспільно-небезпечної діяльності терористів. В той же час для «боротьби» характерна конкретна направленість на нейтралізацію біотероризму. З урахуванням того, що протидія терористичним загрозам є багаторівневим поняттям, доцільно конкретніше окреслити властиві для неї основні ознаки: суб'єктів, орієнтованих на блокування, нейтралізацію та знищення тероризму. На нашу думку, більш правильно у випадку із застосуванням адміністративно-правових заходів вживати термін «протидія» [176, с. 36-37].

Ведучи мову про поняття «адміністративно-правова протидія» біотероризму, слід погодитися з міркуванням В. Тильчика який характеризує її як активну діяльність, з метою забезпечення пасивної поведінки суб'єкта адміністративних правовідносин, недопущення порушень адміністративно-правових норм [412, с. 164]. У даному випадку, вчений розглядає її як діяльність, скеровану на забезпечення однієї з форм реалізації норм адміністративного права – додержання.

Характеризуючи адміністративно-правові заходи протидії біотероризму через загальні заходи адміністративно-правової протидії, можна зробити висновок про поділ їх на такі групи:

- заходи адміністративного попередження;
- заходи адміністративного припинення;
- заходи адміністративної відповідальності [7].

В. Кудрявцева та В. Емінова заходи попередження (біотероризму) пропонують визначати як соціально-правову, багаторівневу систему правових заходів, що направлені на: виявлення та усунення причин біотероризму, його видів, а також умов, що цьому сприяють; виявлення і усунення криміногенних ситуацій на конкретних територіях або в окремих середовищах; виявлення в структурі населення груп підвищеного кримінального ризику та пошук шляхів для зниження його ризику; виявлення осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочинів, і здійснення на них стримуючого і коригуючого впливу [209].

Вказуючи на адміністративно-правові заходи попередження проявам біологічного тероризму, доцільно навести градацію видів попереджувальної діяльності, що була запропонована Р. Семенюком, а саме:

- за рівнем: а) загальносоціальне попередження б) спеціальне кримінологічне попередження (що включає віктимологічну профілактику);
- за обсягом і направленістю застосування попереджувальних заходів: а) загальне попередження; б) особливе попередження; в) індивідуальне попередження [385, с. 11-14].

Окремі вчені відмічають, що запобігання зростанню радикальних настроїв і профілактика жорстокості в українському середовищі має важливе значення для національної безпеки та захисту громадян від терористичних проявів [93, с. 20-21]. І тут окрему увагу слід також приділити думці, висловленій О. Степанченко, який вважає, що важливим фактором в межах політики профілактики для держави виступає активізація участі громадськості в запобіганні та протидії тероризму (зокрема біотероризму), з огляду на те, що значний кримінально-превентивний потенціал громадськості в справі протидії тероризму залишається нереалізованим [402]. Справді, в рамках громадського нагляду, в силу масштабності можна попередити широкий ряд терористичних актів.

Якщо говорити про заходи припинення, то Р. Семенюк розглядає їх через призму здійснення контрольно-наглядових дій з боку правоохоронних органів. На думку вченого, припинення – це дії, що спрямовані на зупинення вже розпочатих злочинних дій, а «припинити» – означає забезпечити своєчасне перешкодження подальшому вчиненню злочинної дії, незалежно від волі винної особи. Вчений зазначає, що припинення виходить за межі попередження злочинів, оскільки є здійсненням заходів, спрямованих безпосередньо на недопущення негативних наслідків початих (на стадії готування до злочину, замаху на здійснення злочину) або злочинів, що тривають [385, с. 7].

Справді, припинення проявів біотероризму слід розглядати як примусовий захід, що застосовується в рамках реалізації контрольно-наглядових повноважень. Так, підрозділи кримінальної поліції, в межах контрольно-наглядових повноважень, здійснюють: отримання та використання інформації про терористичні організації та угруповання; проведення на території обслуговування спільних із зацікавленими підрозділами оперативно-розшукових заходів із виявлення та перекриття каналів надходження терористичним організаціям (співтовариствам), терористичним групам фінансових коштів, зброї, штабів небезпечних вірусів, вибухових речовин, пристроїв та інших засобів масового ураження; проведення ряду оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення місць розташування терористичних груп і обробки отриманої інформації; здійснення оперативно-розшукових заходів щодо терористів, що переховуються від слідства і суду, а також осіб, відносно яких наявна інформація про намір вчинити злочин терористичного характеру. В межах останніх заходів виконують: підбір джерел оперативної інформації щодо лідерів та їх організацій терористичного спрямування; здійснення оперативної розробки осіб, затриманих та заарештованих за вчинення злочинів терористичної спрямованості; проведення оперативного контролю

осіб, що підозрюються у зв'язках із незаконними збройними формуваннями [92, с. 84].

Заходи відповідальності є найбільшими за процесуальним обсягом, що здійснюються правоохоронними та судовими органами. Вказані заходи починаються з моменту внесення даних в Єдиний реєстр досудових розслідувань і закінчуються винесенням вироку обвинуваченому. На нашу думку, вказані заходи є найменш проблемними в порівнянні із заходами попередження та припинення [176, с. 37].

Однак сьогодні слід вказати і на дискусійні аспекти реалізації заходів протидії біотероризму в Україні, про які неодноразово зазначали вчені-правники, а саме: слабкий рівень налагодженості організації співпраці між правоохоронними органами щодо попередження злочинних посягань, руйнування міжнародних і міжрегіональних зв'язків злочинних угруповань і, як наслідок, ліквідації терористичних організацій; відсутність належно функціонуючого інформаційного банку даних про всі раніше вчинені терористичними групами злочини, а також учасників цих груп; наявність відомчої роз'єднаності у питаннях обліку, реєстрації злочинів терористичного характеру, в результаті чого відбувається викривлення статистичної інформації, яка часто призводить до дублювання слідчих і оперативних заходів, позбавляє можливості оперативного обміну інформацією; недостатній нагляд за особами, що раніше відбули покарання за вчинення терористичних злочинів, які внаслідок цього мають можливість в подальшому займатися антигромадською діяльністю, покривати осіб, які перебувають у розшуку; витік інформації в правоохоронних органах щодо підготовки оперативно-слідчих заходів [53, с. 43-50]. Окремі вчені зокрема визначають відсутність спільної розробки правових актів у сфері боротьби з тероризмом та екстремізмом між різними відомствами [137, с. 417].

Основні організаційні заходи щодо вдосконалення державної системи біологічного захисту населення України передбачають наступне:

1. Дієва система державного законодавства, наявність умов для дотримання вимог нормативних актів.
2. Добре організована система цивільного захисту населення (відомства по надзвичайним ситуаціям, силові структури та інші).
3. Чітка класифікація небезпечних біологічних факторів та організація системи лабораторного контролю (індикації) за їх виробництвом, перебігом, транспортуванням, використанням у різних галузях промисловості, утилізацією.
4. Розробка та суворе дотримання санітарних правил, технічних умов на усіх етапах виробничих процедур.
5. Прогнозування ризику при застосуванні біологічних факторів, можливих аварій у виробництві, планування профілактичних заходів.
6. Моніторинг оточуючого середовища.
7. Добре організована система охорони здоров'я населення з достатньою кількістю лікувально-профілактичних та оздоровчих закладів, укомплектованість медичним та фармацевтичним персоналом високого рівня професіоналізму, діагностичною апаратурою, наявність достатньої кількості ліків, імунобіологічних препаратів, дезінфікуючих засобів, транспорту, засобів комунікації.
8. Добре організована система державного санітарно-епідеміологічного нагляду та дієва інформаційна система.
9. Розвинута система захисту навколишнього середовища.
10. Всебічно розвинута комунікаційна система на усіх рівнях державної влади та управління.
11. Наявність достатнього досвіду у вивченні та виробництві медикаментів, антитоксинів, антибіотиків, імунобіологічних препаратів та засобів індивідуального захисту.
12. Достатній рівень міжнародного співробітництва, активна участь у роботі міжнародних комісій та інтернаціональних програмах протидії біотероризму [151].

В Україні ще існують багато проблемних питань в організації протидії біотероризму, які потребують вирішення: підвищення рівня готовності держави в цілому до можливих проявів біотероризму; підвищення рівня інформування населення через засоби масової інформації щодо отримання необхідних знань про біотероризм та організацію протидії його проявам; підвищення професійної підготовки медичного персоналу лікувально-профілактичних закладів та державної санітарно-епідеміологічної служби з питань біотероризму. Введення у навчальні програми медичних вузів та середніх учбових закладів питання медико-біологічних аспектів біотероризму. Лікувально-профілактичні заклади та спеціалізовані медичні установи повинні бути готовими до прийому великої кількості постраждалих від біологічної зброї. Необхідно передбачити створення запасів антибіотиків, антитоксинів, імунобіологічних препаратів та інших медичних засобів життєзабезпечення. Потребує переоснащення лабораторна база мікробіологічного профілю.

Однак, попри значний комплекс вищезазначених проблем, варто, насамперед, підсумувати, що адміністративно-правове забезпечення протидії проявам біотероризму – це застосування спеціальними суб'єктами владно-імперативного впливу, спрямованого на охорону, реалізацію і розвиток суспільних відносин, що знаходять свій вираз у винесенні правових актів, та має на меті попередження, зміну або припинення протиправної поведінки суб'єктів правовідносин, в яких вони задіяні, тобто вчинення умисного, свідомого, протиправного та цілеспрямованого застосування патогенних мікроорганізмів або погроза їх застосування з метою дестабілізації діяльності органів влади, міжнародних організацій. З огляду на це набуває актуального значення наявність в державі дієвого механізму адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму, спроможного швидко та ефективно «чинити супротив» біотерористичним загрозам.

3.2. Роль основних інституцій України в механізмі адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму

Попереднє вивчення стану наукових досліджень з виявлених проблем свідчить про те, що вітчизняні вчені в галузі права, державного управління, філософії, психологів та інших суспільно-політичних наук досліджують широкий спектр адміністративних питань в регулюванні антитерористичної діяльності. Часткове вирішення цієї проблеми знайшло своє відображення в українській Конституції.

Сьогодні, внаслідок розвитку сучасних біотехнологій та появою синтетичної біології класичні форми тероризму зазнають кваліфікаційних змін, зміщуючи акценти на біологічний напрям, що є більш об'ємним за масштабами, та становить значно суттєвішу загрозу, в порівнянні з іншими засобами масового ураження з огляду на потенціал ураження цілі. Зниження вартості та доступність технологій створює ситуацію у світі, коли відкривається шлях до генерування біологічних агентів та токсинів не лише в спеціальних лабораторіях високого рівня секретності, але і в підпільних закладах, так як інформація про штами небезпечних вірусів в просторах Інтернету є загальнопоширеною. Загроза розповсюдження інфекційних речовин на людей, тварин, рослин та інший біосвіт стає наразі черговим викликом для людства, як біологічного виду.

З метою біотероризму (як і воєнної загрози) можна використати широкий спектр збудників та їх токсинів (близько 60). Проте, найімовірніше, використання найбільш контагіозних збудників (віруси натуральної віспи, геморагічної лихоманки Марбург, Ебола, збудники чуми, сибірської виразки, туляремії, токсин ботулізму). З меншим ступенем вірогідності можуть бути використані менш контагіозні збудники (бруцельозу, венесуельського енцефаліту коней, сапу, меліоїдозу, висипного тифу, жовтої лихоманки, холери, токсинів правця і дифтерії). Крім того, існують збудники,

використання яких проблематичне (віруси сказу, грипу, парентеральних гепатитів, ВІЛ, збудники сифілісу, гонореї та стафілококової інфекції) [389].

За експертними оцінками наразі окрім вірусів, що є вже виявленими, в природі перманентно створюються нові і нові патогени натуральним шляхом. Слід відмітити, що наразі відсутні засоби профілактики та лікування вказаних вірусів, що робить їх поширення надзвичайно небезпечним для світової спільноти. Низка патогенів, що з'являються, таких як вірус Західного Ніла, лікарсько стійкі *Mycobacterium tuberculosis*, *Staphylococcus*, *Streptococcus*, також можуть бути надзвичайно небезпечними біологічними агентами [236].

Біотероризм як різновид тероризму є ганебним, однак надзвичайно небезпечним викликом усьому суспільству, налагодженому порядку, що формувався століттями і посягає не лише на безпеку конкретного індивіду, але і держави в цілому, з огляду на підступність їх заходів (розповсюдження інфекцій, бактерій та інших збудників найбільш неочікуваними для суспільства способами) та відносну доступність для злочинців. Задля боротьби з біологічними загрозами в кожній державі діє загальна система охорони здоров'я та система правоохоронних органів, що керуються та контролюються владою. Однак, дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) говорять, що на сьогоднішній день якісно протистояти біологічним викликами не в змозі жодна країна. Так, за даними організації у світі державні органи охорони здоров'я, як і в цілому сама сфера, задіяні на повну потужність, ведучи боротьбу з інфекціями природнього походження та виникнення, а тому будь-які додаткові загрози штучного (терористичного) характеру можуть призвести до перевантаження, зниження та виведення їх з ладу, а сама система буде не в змозі відповідати на вказані виклики. Суспільна вразливість до біологічних агентів пояснюється переважно тим, що система медично-санітарної допомоги не здатна на даному етапі вчасно їх визначити та застосувати заходи необхідного захисту. Зважаючи на рекомендації ВООЗ, задля підвищення рівня готовності загальної системи

охорони здоров'я до відбиття біологічної загрози в тій, чи іншій країні, слід зосередити зусилля на навчання персоналу за програмою, що включає обмежену, але правильну групу біологічних агентів, що дозволить створити необхідний потенціал для боротьби з широким спектром [269].

Погоджуючись з висновком ВООЗ, на нашу думку, слід зазначити, що задля подолання біотерористичної загрози цього може бути недостатньо. Адже організація пропонує бути готовим реагувати на наслідки застосування біологічної зброї та інших протиправних проявів. Однак, правильним у даному випадку було б основний акцент зосередити на адміністративно-правовому забезпеченні попередження, боротьби або недопущення самого факту поширення так званої «біологічної зброї», а також налагодження системи оцінки їх ефективності [447, с. 248], задля подальшого коригування та вдосконалення, не применшуючи жодним чином необхідність лабораторної боротьби з наслідками біотерористичних актів.

Все це ставить перед Україною (передусім, в особі відповідних державних органів) завдання готовності до супротиву сучасним злочинним викликам та налагодження дієвої системи протидії біотероризму. Вказана теза підсилюється Рішенням Ради Національної безпеки і оборони України «Про біологічну безпеку України» від 15.04.2009 р. [295], яким було визнано необхідність здійснення системних заходів з ефективною організацією систем біобезпеки держави та протидії проявам біотероризму. З огляду на це, слід розглянути організаційно-правові засади діяльності основних інституцій державної влади, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядовими, слідчо-оперативними та іншими органами з метою протидії біотероризму на рівні країни.

Система протидії біотерористичним актам – це проблема державних інститутів. Відповідно від того як ці інститути зможуть протистояти біозагрозам, буде залежати стан національної безпеки в країні.

Аналізуючи вітчизняне законодавство у сфері боротьби з біотероризмом в поєднанні з дослідженням головних завдань, можна дійти

висновку, що до основних інституцій у сфері адміністративно-правового забезпечення боротьби з біотероризмом належать: Кабінет Міністрів України, Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство енергетики та захисту довкілля України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Вказані інституції на різних рівнях реалізують координаційну, контрольню-наглядову діяльність, оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі дії тощо, відповідно до їх компетенції та з метою протидії проявам біотероризму.

Основним органом державної влади, що здійснює адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму, є Рада національної безпеки і оборони України (РНБО). Рада визначає стратегічні національні інтереси України, формує концептуальні підходи та напрямки забезпечення національної безпеки в екологічній сфері; вживає заходів екологічного характеру відповідно масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України; оголошує окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації тощо [359]. Однак ключова роль РНБО України полягає у координуванні та контролі діяльності КМУ, що пов'язана зі сферою національної безпеки і оборони України [199, с. 202]. Закон зобов'язує Уряд забезпечити виконання рішень РНБО України, що стосуються національної безпеки, по ввіренім йому міністерствам. Тобто, можна зробити висновок, що в питаннях протидії біотерористичним проявам РНБО України відіграє ключову, фундаментальну роль, володіючи координаційно-контролюючими функціями по відношенню до виконавчої гілки влади, яка, в свою чергу, забезпечує виконання вказаних рішень підконтрольними міністерствами та відомствами. Окрім того, Рада здійснює формування державної політики у сфері національної безпеки та оборони держави.

У зв'язку з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року «Про біологічну безпеку України» було створено відповідно до статті 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Комісію з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України як її робочий орган.

У своїй діяльності Комісія керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України та Положенням «Про Комісію з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України»[336].

Основними завданнями Комісії є: 1) здійснення аналізу стану систем біобезпеки та біологічного захисту; 2) прогнозування та виявлення потенційних і реальних загроз біологічного походження національній безпеці України; 3) розроблення концептуальних засад і пропозицій щодо забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; 4) узагальнення міжнародного досвіду у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; 5) підготовка Раді національної безпеки і оборони України пропозицій щодо: а) визначення національних інтересів України у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту, пріоритетних напрямів, концептуальних підходів до забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; б) здійснення заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування систем біобезпеки та біологічного захисту; в) удосконалення нормативно-правової бази у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; г) удосконалення координації діяльності органів виконавчої влади, організації взаємодії з іншими державними органами, підприємствами, установами, організаціями у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; г) покращення взаємодії з міжнародними організаціями у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту, захисту національних інтересів України у цій сфері на міжнародному рівні; б) опрацювання питань щодо визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у сфері

забезпечення біобезпеки та біологічного захисту; 7) участь у забезпеченні здійснення координації та контролю виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань біобезпеки та біологічного захисту, введених в дію указами Президента України [336].

Комісія для виконання покладених на неї завдань має право в установленому порядку: 1) запитувати та одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій необхідну інформацію з питань, що належать до її компетенції; 2) утворювати в разі потреби робочі та експертні групи, порушувати в установленому порядку питання про залучення до виконання окремих робіт і завдань, вивчення окремих питань працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, провідних учених та фахівців; 3) ініціювати проведення конференцій, семінарів, нарад з питань, що належать до її компетенції; 4) запрошувати на свої засідання посадових осіб державних органів, підприємств, установ та організацій; 5) взаємодіяти з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями [336].

У свій час вчений С. В. Комісаренко, очільник Комісії з біобезпеки і біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України, зазначив: «Звичайно ж, ми не можемо побороти всі інфекційні захворювання, адже повсякчас виникають нові, або з'являються досі невідомі властивості тих захворювань, які нам відомі. Але ми повинні вміти їх розпізнати, запобігти їм і лікувати. Зрештою, готовність успішно боротися зі спалахами небезпечних інфекційних захворювань є критерієм готовності країни до ефективної боротьби з проявами біотероризму» [397].

На нашу думку, у найближчій перспективі результатом роботи Комісії повинно стати формування та запровадження для обговорення Стратегії, біологічної безпеки, біологічного захисту та протидії біологічним загрозам і біологічному тероризму на період до 2030 року, яка повинна бути

сформована у відповідності до положень Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [347] та визначати пріоритети діяльності РНБО України у сфері біологічної безпеки та захисту шляхом здійснення системних заходів із створення та ефективного функціонування національної системи протидії через напрям оперативного реагування на прояви біотероризму.

Важливу функцію в механізмі адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму відіграє Кабінет Міністрів України. Так, зокрема ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», визначає його центральним органом виконавчої влади в Україні, що здійснює: забезпечення державної політики у сфері екологічної безпеки і природокористування, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, забезпечення громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо [333].

На реалізацію цих завдань КМУ спрямовує і координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки, як складової національної безпеки держави. Зважаючи на це, слід відмітити координуючу роль КМУ, як центрального органу державної виконавчої влади по відношенню до системних ланок державних інституцій власної ієрархії, задіяних у протидії біотероризму (МОЗ, ДСНС тощо).

Міністерство охорони здоров'я, входячи в систему виконавчої влади, є підконтрольним КМУ та в межах адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму контролює додержання закладами охорони здоров'я права громадян на охорону здоров'я, розробляє та організовує виконання державних комплексних та цільових програм охорони здоров'я, визначає пріоритетні напрями розвитку системи екстреної медичної допомоги тощо. Окрім того до компетенції МОЗ входить затвердження: галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, зокрема клінічних протоколів і стандартів,

здійснення контролю за їх дотриманням; порядків проведення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання; створення та ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів; застосування методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів тощо [322].

Важливо вказати, що до основних завдань, які опрацьовує МОЗ, відносяться питання протидії біотероризму; підтримки системи біологічної безпеки при роботі з патогенними біологічними агентами; забезпечення санітарної охорони території; міжвідомчої координації; наукового супроводу діяльності з питань біологічної безпеки тощо.

Міністерство охорони здоров'я, будучи основним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, здійснює забезпечення та реалізацію державної політики у сфері захисту населення від інфекційних хвороб; епідеміологічного нагляду (спостереження); створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів; санітарного та епідемічного благополуччя населення. Реалізація вказаних заходів відбувається в межах забезпечення протидії біотероризму, однак слід відмітити їх безпосередність та цілеспрямованість на дотримання екологічної безпеки держави. З огляду на це, можна стверджувати про безпосередню роль Міністерства у питаннях адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму.

Варто також акцентувати увагу, що згідно Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «Єдине здоров'я» на період до 2025 року та плану заходів щодо її реалізації [370] чітко визначено роботу МОЗ України у наступних питаннях: 1. Забезпечити гармонізацію національного законодавства з біологічної безпеки та біологічного захисту з нормами міжнародного права, міжнародними договорами і угодами, учасницею яких є Україна, шляхом: 1) проведення аналізу діючих нормативно-правових актів у сфері забезпечення біологічної

безпеки та їх перегляду для виявлення розбіжностей, протиріч і прогалин (протягом 2020 року); 2) розроблення та внесення в установленому порядку Кабінетові Міністрів України проекту Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист» (протягом 2020-2021 років); 3) розроблення та внесення в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обліку, зберігання, видачі, транспортування, знешкодження, ввезення в Україну та вивезення за її межі штамів мікроорганізмів, токсинів і отрут тваринного та рослинного походження» (протягом 2020-2021 років); 4) розроблення та затвердження в установленому порядку нормативно-правового акта про визначення переліку пріоритетних біологічних патогенних агентів (протягом 2020-2021 років); 5) розроблення та затвердження порядку проведення паспортизації, аналізу функціонування музеїв, депозитаріїв колекцій штамів мікроорганізмів, патогенних для людей та/або тварин (протягом 2020-2024 років).

2. Організувати здійснення контролю у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту шляхом: 1) створення єдиного реєстру небезпечних біологічних об'єктів за ступенем ризику (протягом 2021-2022 років); 2) проведення аудиту депозитаріїв колекцій штамів мікроорганізмів, патогенних для людей та/або тварин, всіх юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми та фізичних осіб – підприємців, які працюють з мікроорганізмами (протягом 2020-2022 років); 3) консолідації депозитаріїв національних колекцій штамів мікроорганізмів, патогенних для людей та/або тварин (протягом 2020-2022 років); 4) впровадження електронної системи здійснення контролю за біологічними патогенними агентами з функцією реєстрації аварій в лабораторіях мікробіологічного профілю всіх юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми та фізичних осіб – підприємців, що працюють з біологічними патогенними агентами (протягом 2020 року); 5) розроблення нових та удосконалення існуючих експрес-методів, досліджень збудників інфекційних хвороб та секвенування геномів (протягом 2020-2025

років); 6) розроблення нових та удосконалення існуючих методів, методик лабораторної діагностики біологічних патогенних агентів, у тому числі із застосуванням сучасного лабораторного обладнання (протягом 2020-2025 років); 7) визначення пріоритетних напрямів для державного замовлення на виконання наукових робіт у галузі біологічної безпеки та біологічного захисту (постійно); 8) розроблення та затвердження процедури отримання лабораторіями, що працюють з біологічними патогенними агентами, дозволів (ліцензій) на роботу з біологічними патогенними агентами (протягом 2020-2021 років); 9) розроблення та затвердження нормативно-правового акта щодо необхідності здійснення попереднього контролю за лабораторіями, що планують працювати з біологічними патогенними агентами, на етапі їх проектування та будівництва (протягом 2020-2021 років).

3. Забезпечити підвищення ефективності координації заходів з управління біологічними ризиками шляхом: 1) розроблення та затвердження порядку проведення оцінки біологічних ризиків і управління ними (протягом 2020-2021 роки); 2) розроблення та затвердження порядку взаємодії, координації та оперативного реагування заінтересованих центральних та місцевих органів виконавчої влади у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з біологічними патогенними агентами, а також з метою здійснення заходів із забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту у сфері охорони здоров'я (протягом 2019-2020 років); 3) розроблення та затвердження нормативно-правового акта щодо удосконалення системи індикації біологічних патогенних агентів (протягом 2021 року); 4) розроблення та затвердження порядку функціонування спеціалізованих мобільних бригад для надання оперативної організаційно-методичної допомоги у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з біологічними загрозами (протягом 2019-2020 років); 5) розроблення плану заходів щодо залучення лабораторій мікробіологічного профілю, що працюють з особливо небезпечними патогенами, до проведення оцінки якості досліджень (протягом 2021-2025 років).

4. Забезпечити посилення кадрового потенціалу та підвищення

професійного рівня фахівців шляхом: 1) проведення спеціалізованої підготовки з питань біологічної безпеки та біологічного захисту фахівців МВС, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, ДСНС (протягом 2020-2025 років); 2) проведення навчань для фахівців мікробіологічних лабораторій, що працюють з небезпечними біологічними агентами, з питань міжнародних підходів до управління біологічними ризиками, рівнів біологічної безпеки установ, заходів щодо здійснення контролю за особливо небезпечними патогенами (у тому числі процедур забору, передачі і зберігання біологічних патогенних агентів) (протягом 2019-2025 років); 3) розроблення та затвердження порядку допуску персоналу до роботи з біологічними патогенними агентами (протягом 2020-2025 років); 4) розроблення та затвердження порядку проведення навчань з питань біологічної безпеки та біологічного захисту (протягом 2020-2025 років); 5) розроблення порядку інформування населення з питань біологічної безпеки та біологічного захисту [370].

Зрозуміло, що робота над вищевизначеними питаннями закріплена і за іншими органами, такими як Служба безпеки України, Національна поліція, Національна академія наук, Центр громадського здоров'я України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, однак більшість з них виконують ці функції виключно за згодою.

Серед основних інституцій у сфері адміністративно-правового забезпечення боротьби з біотероризмом не менш важливу роль відіграє Міністерство енергетики та захисту довкілля України (Мінекоенерго) як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. На основі аналізу Положення [301] варто виокремити основні завдання Мінекоенерго в сфері біозахисту навколишнього середовища та суспільства, зокрема: 1) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері: охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки;

геологічного вивчення та раціонального використання надр; поводження з відходами, зокрема радіоактивними; поводження з пестицидами та агрохімікатами; подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; радіаційного захисту; раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; охорони та раціонального використання земель; збереження, відтворення та невиснажливого використання біологічного і ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі; організації охорони та використання природно-заповідного фонду; охорони атмосферного повітря; розвитку водного господарства і меліорації земель; державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про раціональне використання, відтворення і охорону природних ресурсів, відтворення та охорону земель, екологічну та радіаційну безпеку, охорону і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереження, відтворення та невиснажливе використання біологічного і ландшафтного різноманіття, охорону атмосферного повітря, формування, збереження та використання екологічної мережі, а також з питань поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, дотримання вимог біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі (ст. 4).

Мінекоенерго згідно покладених на нього завдань: 1) забезпечує нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, у сфері екологічної безпеки, поводження з відходами, зокрема радіоактивними, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, оцінки впливу на довкілля, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи з питань: ліцензійних умов провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з

небезпечними відходами, виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; ведення реєстрів місць видалення відходів та об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів; контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням; паспортизації відходів; екологічної безпеки під час перевезення небезпечних вантажів і ліквідації наслідків аварій, що відбуваються під час їх перевезення; переліку небезпечних властивостей відходів; переліку пестицидів та агрохімікатів, використання яких дозволяється в Україні; визначення відповідності пестицидів та агрохімікатів сертифікатам якості, визначення залишкових кількостей пестицидів та агрохімікатів; здійснення оцінки впливу на довкілля; 2) розробляє і вводить у дію нормативи допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на стан навколишнього природного середовища; 3) забезпечує видачу ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, поводження з небезпечними відходами та здійснює контроль за додержанням суб'єктами господарювання ліцензійних умов; 4) видає, анулює, здійснює переоформлення документів дозвільного характеру на: транскордонне перевезення небезпечних відходів; ввезення на митну територію України незареєстрованих пестицидів та агрохімікатів, що використовуються для державних випробувань і наукових досліджень, а також обробленого ними насінневого (посадкового) матеріалу; 5) погоджує місця розміщення небезпечних об'єктів поводження з відходами; 6) здійснює державну реєстрацію пестицидів та агрохімікатів, проводить еколого-експертну оцінку матеріалів, поданих для їх реєстрації; 7) веде перелік пестицидів та агрохімікатів, дозволених для використання, і щорічні доповнення до нього, затверджує регламенти їх застосування; 8) здійснює уповноваження підприємств, установ та організацій, які проводять державні випробування пестицидів та агрохімікатів; 9) затверджує план проведення державних

випробувань пестицидів та агрохімікатів; 10) здійснює відповідно до законодавства оцінку впливу на довкілля та стратегічну екологічну оцінку; 11) забезпечує нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, у сфері раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного і рослинного світу, біологічного і ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі, біологічної та генетичної безпеки, охорони та раціонального використання земель з питань: охорони, використання та відтворення тваринного і рослинного світу; ведення державного обліку і кадастру рослинного світу, ведення державного кадастру тваринного світу; ведення державного обліку чисельності об'єктів тваринного світу та обліку обсягів їх добування; встановлення лімітів, норм використання об'єктів тваринного світу; спеціального використання об'єктів тваринного світу; реєстрації та утримання диких тварин, які вилучені з природного середовища з метою надання їм допомоги; реалізації об'єктів тваринного світу, конфіскованих або безоплатно вилучених внаслідок порушення законодавства в частині ввезення в Україну та вивезення за її межі диких тварин та інших об'єктів тваринного світу; встановлення правил добування диких тварин, а також їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі; регулювання заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин у разі виникнення або загрози виникнення епізоотій та в разі виникнення небезпечних ситуацій; затвердження переліків дикорослих видів рослин, поширення і чисельність яких підлягають регулюванню, а також порядку здійснення відповідних заходів щодо регулювання їх поширення і чисельності; ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного і рослинного світу, крім генетично модифікованих організмів; загального використання і відтворення природних рослинних ресурсів; затвердження нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів, затвердження розрахункових лісосік; визначення природних рослинних

угруповань, які підлягають занесенню до Зеленої книги України, затвердження переліків рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України; створення, поповнення, зберігання, використання, відчуження та державного обліку зоологічних і ботанічних колекцій, торгівлі ними, а також ввезення в Україну, пересилання та вивезення за її межі; державного обліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України; оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище; встановлення переліку земель, на яких застосовується обмеження щодо вирощування генетично модифікованих сортів рослин; визначення і занесення видів тварин, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні, та встановлення порядку їх охорони, використання і відтворення; затвердження типових конструкцій засобів перевезення диких тварин; забезпечення збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, формування національної екологічної мережі; погоджує проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж земель оздоровчого, рекреаційного призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон; погоджує проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок в зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; погоджує рішення обласних, Київської, Севастопольської міських держадміністрацій про надання лісів у постійне користування; 12) видає, анулює, здійснює переоформлення документів дозвільного характеру на: проведення державних апробацій (випробувань) генетично модифікованих організмів у відкритій системі; вивільнення генетично модифікованих організмів у відкритій системі; транзитне

переміщення не зареєстрованих в Україні генетично модифікованих організмів; 13) здійснює процедуру надання попередньої обґрунтованої згоди щодо можливості транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, призначених для умисного введення в навколишнє природне середовище відповідно до вимог Картахенського протоколу про біобезпеку та Конвенції про біологічне різноманіття тощо [301].

В ході політичних подій, що відбуваються у нашій державі, «перезавантаження» уряду, зміна очільника Міністерства енергетики та захисту довкілля України зрозуміти розкриття реальних кроків щодо забезпечення біобезпеки наразі складно. Значною мірою діяльність вищезазначеного органу має бути спрямована на розв'язання поточних екологічних проблем і підготовку до нейтралізації потенційних біоризиків. Без запровадження реальних механізмів в сфері боротьби з біотероризмом зі сторони відповідальних осіб держави – будь-яка робота розцінюватиметься як неефективна, непродуктивна, й мало того, ще провокаційна по відношенню до поширення біозагроз на території України.

Державна служба надзвичайних ситуацій, відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. № 1052 здійснює, в свою чергу, реалізацію державної політики з питань медичного та біологічного захисту населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій, надає допомогу громадянам, що постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, а також забезпечує ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру [319]. Зазначені завдання та організаційно-правові основи діяльності міністерства вказують на фрагментарне забезпечення, організаційно-допоміжну роль у протидії біотероризму.

У цьому питанні важливо також вказати і про ті органи, яким державою безпосередньо делеговано повноваження щодо реалізації

контролю у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. До 2010 року вищезазначену контролюючу функцію виконували санітарно-епідеміологічні станції, які були закладами охорони здоров'я та знаходились у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України, а їх керівники підпорядковувалися Головному державному санітарному лікарю України, який за посадою був першим заступником міністра охорони здоров'я. Ці заклади були практично на кожній адміністративно-територіальній одиниці та мали статус окремої юридичної особи.

Відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [345] створено Державну санітарно-епідеміологічну службу (Держсанепідслужба) України як окремий центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Вже з 2012 р. даний орган почав здійснювати свої повноваження безпосередньо через Центральний апарат (центральний рівень) та через територіальні органи – головні управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на водному, залізничному, повітряному транспорті (регіональний рівень) та їх відокремлені структурні підрозділи в містах (міські управління) та районах (районні чи міжрайонні управління) (місцевий рівень). Тим більше для забезпечення проведення лабораторних та інструментальних досліджень і випробувань у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення до складу Держсанепідслужби України на базі цілісних майнових комплексів СЕС були створені лабораторні центри республіканського, обласних, міських рівнів, а також на водному, залізничному та повітряному транспорті; їх відокремлені структурні підрозділи (міський, районний, міжрайонний, міськрайонний, лінійний, басейновий відділ лабораторних досліджень). Проте у 2013 році були ліквідовані без правонаступництва всі районні, міські, районні у містах, обласні, Київська та Севастопольська міські, Кримська Республіканська санітарно епідеміологічні станції, а також

Центральна санітарно-епідеміологічна станція МОЗ України. І в цьому факті ми вбачаємо грубе порушення законодавства, так як ліквідовані СЕС були закладами охорони здоров'я, а згідно ч. 3 ст. 49 Конституції України існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

29 березня 2017 року КМ України прийняв постанову № 348 [102], якою фактично ліквідував Державну санітарно-епідеміологічну службу, перерозподіливши її функції між МОЗ України, Держпрацею та Держпродспоживслужбою. Зокрема функція епідеміологічного нагляду та майнові комплекси колишньої СЕС, включаючи лабораторії, перейшли у підпорядкування МОЗ, а контролююча функція – до Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. Це рішення уряду було аргументовано тим, що Державна санітарно-епідеміологічна служба не виконувала необхідних функцій та була надто корупційною структурою.

У цілому, після ліквідації СЕС іншим рішенням [317] уряду на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів покладені наступні завдання: 1) реалізація державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері); 2)

здійснення відповідно до закону державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), здоров'ям та благополуччям тварин, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, репродуктивним матеріалом, племінною справою у тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних та ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин з території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва, дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України, дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері туризму та курортів, за якістю зерна та продуктів його переробки, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх

підпорядкування і форми власності, за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини); 3) здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів; 4) здійснення ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності; 5) здійснення метрологічного нагляду; 6) здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.

Отже, на підставі аналізу відповідного нормативно-правового акту [320] можна зробити висновки про те, що Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів перейняла на себе виконання функцій колишньої СЕС, окрім тих, що стосуються громадського здоров'я і профілактики захворювань.

І при такому висновку виникає ряд розбіжностей. Адже необхідні й важливі зміни у законодавство, які мали забезпечити повну передачу функцій СЕС новим виконавцям, не були прийняті вчасно. Зокрема варто звернути увагу на Розділ IV Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [306], яким безпосередньо регламентовано діяльність Державної санітарно-епідеміологічної служби України. Також законом [306] встановлено, що дану службу очолює керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, який за посадою є головним державним санітарним лікарем України. Відповідно на законодавчому рівні закріплено його повноваження, зокрема головний державний санітарний лікар України: а) вносить на затвердження центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, проекти актів, якими встановлюються: державні санітарні норми та правила, санітарно-епідеміологічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-

епідеміологічні правила і норми, протиепідемічні правила і норми, гігієнічні та протиепідемічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, санітарні регламенти; норми радіаційної безпеки та допустимі рівні впливу на людину інших фізичних факторів; методика визначення ступенів ризику для здоров'я населення, що створюються небезпечними факторами; порядок ведення державного обліку інфекційних і професійних захворювань, отруєнь; перелік робіт, для виконання яких є обов'язковими медичні огляди, а також порядок їх проведення; перелік інфекційних захворювань, за яких госпіталізація хворих є обов'язковою, а також перелік виробництв (професій), до роботи на яких не допускаються особи, які хворіють інфекційними захворюваннями, є носіями збудників інфекційних захворювань або яким не зроблено щеплення проти визначених інфекційних захворювань; б) затверджує регламенти використання небезпечних факторів, гранично допустимі концентрації та орієнтовно безпечні рівні хімічних і біологічних чинників у предметах та виробках, воді, повітрі, ґрунті; в) вносить відповідно до чинного законодавства проекти законодавчих актів з питань забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; г) визначає вимоги щодо комплексу заходів санітарної охорони державних кордонів України, контролює діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з цих питань; г) дає обов'язкові для розгляду висновки щодо проектів міждержавних, державних цільових і галузевих програм з питань забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, профілактики захворювань та контролює їх виконання; д) видає розпорядчі документи щодо організації та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні; е) погоджує основні напрями фундаментальних і прикладних досліджень у галузі гігієни та епідеміології; є) погоджує державні стандарти, державні будівельні норми, технічні регламенти та інші нормативні документи на виробу, продукцію, сировину, технології, інші об'єкти середовища життєдіяльності в частині вимог щодо їх безпеки для здоров'я і життя людини; ж) погоджує норми навчально-

трудового навантаження, режими навчання та виховання дітей і підлітків у навчально-виховних закладах; з) застосовує передбачені законами України заходи для припинення порушень санітарного законодавства; и) погоджує методи контролю і випробувань продукції щодо її безпеки для здоров'я і життя населення; і) погоджує інструкції (правила) використання продукції підвищеної небезпеки; ї) погоджує перелік установ, організацій, закладів, яким надається право випробування продукції на відповідність вимогам безпеки для здоров'я; й) у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму надзвичайного стану вносить центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, обґрунтоване подання для прийняття рішення щодо звернення до Кабінету Міністрів України з пропозицією про встановлення карантину. У поданні зазначаються: період і межі території встановлення карантину; перелік проведення необхідних профілактичних, протиепідемічних та інших заходів, які можуть бути проведені у зв'язку з введенням режиму надзвичайного стану і встановленням карантину, виконавці цих заходів; вичерпні тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб, додаткові обов'язки, що покладаються на них.

Забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя в районі, місті, районі у місті покладається на головного державного санітарного лікаря відповідної адміністративно-територіальної одиниці, який призначається на посаду і звільняється з посади наказом відповідно головного державного санітарного лікаря Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, Севастополя за погодженням із головним державним санітарним лікарем України у порядку, визначеному законодавством [306].

Цей документ [306] є важливою складовою державної політики в галузі охорони здоров'я, однак його положення не відповідають функціям нових виконавців у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, та й наразі повноваження головних державних санітарних лікарів ніхто не виконує.

Проте, варто зазначити, що сучасна ситуація демонструє реальні критичні й невідворотні ризики поширення масових інфекційних та неінфекційних захворювань серед населення України, із значним зростанням смертності. І тут виникає нагальна потреба у «поверненні» законних механізмів реагування на ці загрози. Зокрема, йдеться про відновлення роботи районних, міських, районних у містах, обласних, санітарно-епідеміологічних станцій, а також Центральної санітарно-епідеміологічної станції МОЗ України. Вагомим аргументом до цього є те, що після спалаху коронавірусу у світі та в Україні Рада національної безпеки і оборони України звернулася до Кабінету міністрів України з пропозицією реанімувати діяльність санітарно-епідеміологічної служби. І вже у лютому 2020 року уряд призначив заступника міністра охорони здоров'я Віктора Ляшка головним санітарно-епідеміологічним лікарем, однак діяльність самої служби досі не відновлена.

Таким чином є великі сподівання, що стабільній санітарно-епідемічній ситуації та збереженню громадського здоров'я сприятиме переорієнтація системи охорони здоров'я у напрямі створення законних механізмів із розгалуженою системою санітарно-епідеміологічних станцій і численним кадровим потенціалом.

Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України покликана реалізовувати оперативний контроль, керівництво і координацію діяльності органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, фізичних осіб щодо запобігання спалахам особливо небезпечних хвороб, що входять до списку Міжнародного епізоотичного бюро. До основних завдань відносять здійснення контролю за:

- проведенням заходів щодо профілактики заразних хвороб тварин (ящур, чума, хвороба Ньюкасла, сибірка, сказ, туберкульоз, лейкоз тощо), хвороб, спільних для людей і тварин, та масових отруєнь тварин;

- проведенням протиепізоотичних заходів з метою недопущення занесення на територію України збудників заразних хвороб тварин з інших держав;
- додержанням юридичними та фізичними особами ветеринарно-санітарних вимог, спрямованих на захист людей і довкілля;
- наданням практичної допомоги місцевим державним надзвичайним протиепізоотичним комісіям у проведенні протиепізоотичних заходів;
- координацією діяльності науково-дослідних установ і навчальних закладів ветеринарної медицини щодо вивчення та опрацювання нормативно-правових актів з питань заразних хвороб, екзотичних або недостатньо вивчених захворювань тварин [318].

Однак, якщо говорити про безпосередню протидію біотероризму в межах контрольно-наглядових, оперативно-розшукових та інших заходів, слід вказати на важливе місце правоохоронних органам, які сьогодні відіграють реальну та безпосередню роль серед суб'єктів, що здійснюють адміністративно-правову протидію тероризму в Україні. Вказане значення правоохоронних органів пояснюється, в першу чергу, значним комплексом компетенційних повноважень, що включають здійснення оперативно-розшукової, адміністративно-юрисдикційної, кримінально-процесуальної та інших видів діяльності, спрямованих на боротьбу з основною масою злочинно-терористичних проявів, наявністю значної системи служб та їх підрозділів [203, с. 41-42]. Виходячи з цього, залежно від ситуації суб'єктами попереджувальної діяльності щодо тероризму та екстремізму можуть виступати будь-які служби і підрозділи органів внутрішніх справ, служби безпеки України та їх представники.

Так, Служба безпеки України є правоохоронним органом, безпосереднім завданням якого є протидія всім проявам тероризму. Відповідно до ЗУ «Про Службу безпеки України» вказана інституція є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що покликана забезпечувати державну безпеку України. Служба

здійснює попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [367].

Служба безпеки України, як державний орган, виконує суспільні та державні завдання щодо забезпечення біобезпеки й протидії біозагрозам зокрема. Діяльність СБУ, по-перше, носить превентивний характер, по-друге, спрямована на попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які створюють загрозу для важливих інтересів країни, життя і здоров'я людей. Зокрема, згідно ст. 2 ЗУ «Про Службу безпеки України» [367] на даний орган покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [367].

Одним з напрямів, на яких зосереджує свою діяльність СБУ, є боротьба з тероризмом загалом та біотероризмом зокрема. Робота даного державного органу на цьому напрямку включає в себе спеціальні засоби протидій, застосування оперативно-розшукових заходів, відслідковування та знаходження злочинців.

Збільшення загроз безпеці державі, як внутрішнього так і зовнішнього характеру, наявність значної кількості прогалин в сфері біобезпеки свідчить

про необхідність оновлення методів, форм та засобів діяльності СБУ щодо протидії сучасним біоризикам.

При аналізі ролі основних інституцій України в механізмі адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму важливо окреслити їх не тільки самостійними одиницями, а як важливими компонентами єдиної взаємопов'язаної системи. Саме така модель співпраці державних органів дозволить ефективно реагувати на біотерористичні виклики сучасності. Для того, щоб більш зрозуміло проілюструвати наведене, слід прокоментувати ряд практичних реалій.

Так, позитивним прикладом можна назвати прийняття 17 березня 2020 року Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» [299], згідно якого передбачено створення правового підґрунтя для оперативного здійснення державою комплексу невідкладних заходів для попередження та лікування коронавірусної хвороби (COVID-19), зокрема: 1) проведення закупівлі товарів, робіт та послуг необхідних для цієї мети без застосування процедур, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі»; 2) стовідсоткову попередню оплату за такі товари, роботи та послуги; 3) звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, призначених для запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19); 4) контроль з боку Кабінету Міністрів України за цінами на лікарські засоби, товари медичного призначення та соціально значущі товари.

Зрозуміло, що такі норми будуть мати тимчасовий характер і слугуватимуть допоміжною базою для українського суспільства.

Згідно із Законом [299], запроваджується комплекс правових норм, спрямованих на захист прав фізичних та юридичних осіб під час карантину та обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), а саме: 1) можливість роботи вдома для працівників,

державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування та надання за їх згодою відпустки; 2) надання права власникам змінювати режими роботи органів, закладів, підприємств, установ, організацій, зокрема, щодо прийому та обслуговування фізичних та юридичних осіб з обов'язковим інформуванням населення про це через веб-сайти та інші комунікаційні засоби; 3) заборона на скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (на період карантину та на 30 днів після його відміни); 4) заборона на притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства, які не змогли виїхати за межі України або не змогли звернутися до територіальних органів/підрозділів Державної міграційної служби України із заявою про продовження строку перебування на території України, у зв'язку із введенням карантинних заходів; 5) віднесення юридичного факту введення карантину до форс-мажорних обставин; 6) продовження строків отримання та надання адміністративних та інших послуг; 7) низка заходів, спрямована на захист прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, недопущення припинення надання житлових субсидій, реєстрації безробітних тощо; 8) заборона на проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Законом [299] доручено Уряду у тижневий термін встановити додаткові доплати до заробітної плати медичним та іншим працівникам, які безпосередньо зайняті на роботах з ліквідації захворювання серед людей на коронавірусну хворобу (COVID-19) у розмірі до 200 відсотків заробітної плати на період здійснення заходів щодо запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), до завершення виконання цих заходів, а також доплат окремих категоріям працівників, які забезпечують основні сфери життєдіяльності.

До того ж, Законом [299] встановлено адміністративну відповідальність за самовільне залишення місця обсервації (карантину) особою, яка може бути

інфікована коронавірусною хворобою COVID-19, підвищено кримінальну відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням, а також передбачено адміністративну відповідальність за неоприлюднення інформації про проведені відповідно до цього закону публічні закупівлі.

Отже, на вищезазначеному прикладі ми наявно побачили злагодженість у роботі органів державної влади, що зуміло забезпечити оптимальне функціонування ключових для країни галузей, але найосновніше – зберегти життя і здоров'я значної кількості населення.

3.3. Адміністративно-правовий режим надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правовий інструмент протидії біотероризму

Основний Закон покладає на нашу державу обов'язок забезпечення прав людини і громадянина, що також визначені рядом міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Загальною декларацією прав людини [126]. Не виникає сумнівів, що до основних прав людини відносяться також екологічні права, а саме право на сприятливе навколишнє середовище, адже з огляду на те, що саме воно є єдиним можливим для життя середовищем існування людини.

Сьогодні в Україні складається не найбезпечніша екологічна обстановка, виною якої є і розвиток науково-технічного прогресу, що дозволяє використовувати надзвичайно шкідливі хімічні речовини та сполуки, збільшення виробництва тих чи інших товарів, що потребує підвищення рівня енергії, що прямо залежна від використання мінеральних ресурсів, спалення яких завдає непоправимих наслідків природному середовищу. Глобальне потепління, емісія парникових газів, озонові дірки, забруднення земель, річок та повітря з часом роблять планету все менш пристосованою до життя.

На думку фахівців Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) існує п'ять груп основних екологічних чинників, які спричиняють глобальне збіднення біорізноманіття [513]: 1) втрата і деградація середовища існування. Зумовлює зміну місця існування виду внаслідок повного руйнування або фрагментації місцеперебування, а також погіршення його основних характеристик. До таких факторів можна віднести наслідки ведення сільського господарства, лісозаготівлі, забудови, виробництва енергії та видобутку корисних копалин, фрагментація річок та ін.; 2) надмірна експлуатація видів. Головними конфігураціями надмірної експлуатації є нестійкий промисел, видобуток або браконьєрство, ненавмисне знищення особин непромислових видів тощо; 3) забруднення. Впливає на види безпосередньо, змінюючи середовище існування в несприятливе для їх життя або опосередковано, призводячи до зниження чисельності кормових видів, репродуктивної активності і, зрештою, загибелі відповідного виду; 4) чужорідні види і захворюваність. Такі види можуть конкурувати з місцевими за території або акваторії, харчові або інші ресурси. Вони можуть бути хижаками для місцевих видів або спричиняти поширення захворювань, раніше не характерних для певної місцевості. Люди також можуть переносити збудників хвороб з одного регіону планети в інший; 5) зміни клімату. За змін температур деякі види будуть змушені адаптуватися шляхом переміщення в райони зі сприятливішими умовами, порушуючи при цьому екологічний дисбаланс.

Окремим викликом екологічним правам людини є загроза біологічного тероризму, що може підступно вражати найбільш незахищені сфери суспільного, економічного та екологічного життя громадян.

Безпосереднім завданням держави та її органів сьогодні виступає забезпечення національної безпеки України, важливою частиною якої є екологічна безпека. Задля її реалізації держава створює та використовує механізми, спрямовані на попередження, припинення злочинних, протиправних проявів, а також на боротьбу з негативними екологічними

наслідками, що були спричинені як від проявів біологічного тероризму, шляхом поширення небезпечних штамів вірусів, так і викликані природними катастрофами техногенного характеру.

Біотероризм, як особливий різновид терористичних проявів, сьогодні становить реальну загрозу національній безпеці держави, з огляду на використання специфічних засобів, що не можна віднести до класичної зброї, а саме біологічних патогенних штамів, які завдяки надзвичайно швидкій можливості поширення серед людей можуть спричинити найбільш масштабні та невідворотні наслідки. Так, наприклад швидкість поширення особливо небезпечного вірусу Ебола просто вражає своїми масштабами, і лише реагування з боку окремих держав, передусім вжиттям заходів адміністративно-правового характеру, дозволило зупинити поширення цього вірусу світом.

В разі виявлення спалаху вірусу, при наявності реальної загрози до його поширення окремими територіями України, органи державної влади мають невідкладно здійснити комплекс оперативних заходів, що будуть реалізуватися в межах запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації. Вказані заходи здійснюються в межах протидії біотероризму, відвернення реальної загрози наявному суспільному порядку, життю та здоров'ю громадян України [175, с. 193].

Одним з основних механізмів боротьби з наслідками біологічного тероризму виступає запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації. Дослідження впливу адміністративно-правового механізму шляхом запровадження режиму надзвичайної екологічної ситуації щодо протидії біологічному тероризму, дозволить не лише підвищити дієвість та ефективність управлінської діяльності в умовах застосування надзвичайного адміністративно-правового режиму, а й в майбутньому визначити шляхи вдосконалення механізму дотримання прав громадян під час реалізації таких режимів, виокремити найбільш сприятливі напрями взаємодії їх з відповідними державними органами.

З огляду на це буде правильним здійснити аналіз правового забезпечення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії проявам біологічному тероризму. Але перед тим, варто зауважити, що інститут надзвичайних адміністративно-правових режимів добре відомий світовій практиці та має свою історію і в нашій державі. Так, ще за часів Римської Імперії сенат в крайніх випадках приймав *senatus consultum ultimum*, що надавав вищим магістрам республіки право застосовувати неконституційні засоби для збереження державних інститутів та існуючого політичного режиму [210, с. 246].

Як такий «законодавчоосадний стан» (надзвичайний правовий режим) проявив своє закріплення у Франції. Потім цей досвід був поширений на всю Європу, а згодом й на інші частини планети. Найбільшого і найчастішого розповсюдження надзвичайних правових режимів спостерігалось в царській Росії та Австро-Угорщині відповідно до областей, населених національними меншинами.

Надалі цивілізоване суспільство дійшло до розуміння, що без певних обмежень конституційного статусу особи в виключних випадках глобальної небезпеки обійтися не можливо. І навіть сама демократична влада в умовах небезпеки при заздальгідь не розробленому правовому інституті державного управління в надзвичайних ситуаціях буде зловживати дискреційними повноваженнями, бо не матиме часу на адекватне та об'єктивне розроблення відповідного правового механізму [210, с. 246]. На теперішній час в більшості демократичних держав світу надзвичайне законодавство впливає на всю систему державного управління і місцевого самоврядування, але при цьому відіграє вагомий роль в порядку забезпечення національної безпеки.

Отже, говорячи про правове забезпечення адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму, в першу чергу слід дослідити нормативно-правовий масив, яким регулюється його запровадження. Так, сьогодні в Україні діє низка чинних нормативно-правових актів щодо забезпечення адміністративно-правових

режимів надзвичайної ситуації та надзвичайної екологічної ситуації, що застосовуються у боротьбі з біологічним тероризмом, а саме: Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331]; Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [354]; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [349]; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації» від 26.01.2015 р. [303] та інші нормативно-правові акти, які приймаються на виконання вказаних законів.

Зазначеними нормативно-правовими актами визначаються ряд важливих положень, що стосуються: - правового регулювання відносин, виникаючих під час здійснення надзвичайних заходів, що спрямовані на захист життя та здоров'я людей та нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації; - визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів; - встановлення порядку залучення юридичних та фізичних осіб до участі у надзвичайних заходах на території зони та відшкодування вартості виконаних ними робіт [331] тощо.

На практиці запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації в Україні здійснювалося з метою нейтралізації наслідків катастроф та аварій техногенного характеру. Найбільш сумнозвісною можна вважати катастрофу на Чорнобильській АЕС. З метою реалізації запровадженого режиму та боротьбу з наслідками аварії було прийнято окремий пакет нормативних актів, а саме: «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічну безпечну систему», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи» тощо. Вищезазначене вказує на те, що адміністративний режим екологічної ситуації передбачає собою запровадження складної системи норм, спрямованих на нейтралізацію наслідків екологічної катастрофи, яка спричинена як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками. Вчинення акту біологічного тероризму відноситься до суб'єктивних чинників, хоча штами вірусів, які використовуються у протиправних злочинних цілях, трапляються у природі.

Поняття «надзвичайна екологічна ситуація» законодавчо закріплюється в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331], а саме, як надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому середовищі, що потребують застосування органами державної влади заходів надзвичайного характеру. Безпосередньо поняття «негативні зміни в навколишньому природному середовищі» закон визначає як втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності у цих умовах.

В правових колах наразі не існує єдиної думки щодо співвідношення поняття «надзвичайна екологічна ситуація» та «надзвичайна ситуація», більше того, чимало авторів ототожнюють вказані категорії, які визначають як відповідний стан, що є результатом негативного впливу від реалізації будь-якого виду небезпеки на окремому об'єкті економіки, певній території та/або акваторії відбувається порушення нормальних умов життєдіяльності громадян, виникає загроза їх життю та здоров'ю, завдаються збитки майну населення, економіці та довкіллю [10, с. 78].

Інші представники правової науки під поняттям «надзвичайна ситуація» розуміють обставину, що виникає внаслідок аварій, катастроф, стихійних лих, диверсій або факторів соціально-політичного характеру, при яких спостерігаються різні відхилення явищ та процесів стосовно

нормального стану, та негативно впливають на життєзабезпечення, економіку, соціальну сферу та навколишнє природне середовище [123].

Аналізуючи законодавче визначення дефініції «надзвичайна екологічна ситуація», слід вказати на бланкетний характер, що не вносить ясності в розуміння вказаної категорії. Так, законодавець обмежується категорією «негативні зміни в навколишньому природному середовищу», що є так званім «збиральним поняттям» та водночас потребує пояснення й деталізації яких саме негативних змін зазнає навколишнє середовище.

Однак, ми вважаємо, що вказані категорії ототожнювати буде неправильно, з огляду на: по-перше, різний зміст вказаних понять; по-друге, диферентне об'єктивне наповнення понять.

Різний зміст дефініцій «надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» передбачає наявність загальних ознак при визначенні першого поняття, тобто негативний вплив на життєзабезпечення, економіку, соціальну сферу та навколишнє природне середовище, що відбуваються внаслідок аварій, катастроф, стихійних лих, диверсій або факторів соціально-політичного характеру. Надзвичайна екологічна ситуація, на нашу думку, передбачає негативний вплив на природну екосистему внаслідок природних катаклізмів, антропогенного впливу, в тому числі поширення вірусів та небезпечних для здоров'я штамів, що становить загрозу зміни нормального стану або знищення навколишнього середовища, і безпосередньо шкідливий для життєдіяльності людини.

За критерієм диферентного об'єктивного наповнення слід зазначити, що категорія «надзвичайна ситуація», з огляду на більш загальний та об'ємний характер, є ширшою за змістом та включає в себе «надзвичайну екологічну ситуацію» [187, с. 61]. Так, визначення при цьому містить «негативний вплив на певній території та/або акваторії, що завдають шкоди довкіллю», і це вказує на складову поняття «надзвичайна ситуація».

Слід зазначити, що дефініція «надзвичайна екологічна ситуація» так само як поняття «зона надзвичайної екологічної ситуації» охоплюють не

лише екологічну сферу, але і адміністративне управління. Сутність проблеми адміністративного управління полягає в переважно однобокому підході до подій, що пов'язані з екологічними ситуаціями. Передусім, реалізуються загально-соціальні функції держави, а саме – запобігання стихійним лихам і екологічним катастрофам з однієї сторони, та ліквідація наслідків з іншої. Однак не приділяється достатньої уваги адміністративно-правовій стороні вказаних подій, яка служить підґрунтям для подальших дій. Таку сторону висвітлення подій доречніше буде реалізувати через адміністративно-правовий режим [40, с. 243].

На нашу думку, сфера адміністративного управління при застосуванні адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації є визначальною у відносинах протидії біотероризму з огляду на складну сукупність дій. Проте не можна однозначно говорити про відношення вказаної категорії виключно до однієї сфери, хоча сутність державної проблеми полягає в однобокому підході до подій, пов'язаних з екологічними ситуаціями. Адміністративно-правова складова, в даному випадку, буде первинною та такою, що містить ряд адміністративних заходів [198, с. 239].

Отже, з огляду на необхідність застосування управлінського впливу для боротьби з наслідками надзвичайної екологічної ситуації адміністративний режим надзвичайної екологічної ситуації слід розглядати як інструмент протидії біологічному тероризму.

При встановленні ролі адміністративно-правового режиму через призму визначення його як складової частини життєдіяльності суспільства можна зробити висновок, що вона полягає в забезпеченні функцій держави на управлінському рівні у зоні дії режиму надзвичайної екологічної ситуації, тобто державного регулювання. Функції того чи іншого адміністративно-правового режиму визначаються нормами, які він запроваджує [198, с. 239].

Надзвичайні адміністративно-правові режими – це обмежені певними просторово-часовими рамками, специфічні режими правового регулювання, які мають особливий порядок введення, і пов'язані з особливостями

управлінської діяльності та наявністю у відповідних суб'єктів їх здійснення особливих повноважень, застосуванням певних обмежень конституційних прав і свобод громадян та покладанням на них додаткових обов'язків, метою яких є відновлення та підтримка належного стану суспільних відносин, забезпечення безпеки суспільства в цілому та окремих громадян при наявності екстраординарних ситуацій соціально-політичного та природно-техногенного характеру [233].

З позиції на викладене вище, сформулюємо ознаки надзвичайних адміністративно-правових режимів, до яких відносяться: сфера їх застосування – встановлюються в сфері діяльності публічної влади у зв'язку із виконанням органами державної влади і місцевого самоврядування своїх обов'язків забезпечити безпеку, охорону, захист; розпорядження, що утворюють режимні правила, – зобов'язальні та заборонні норми, такі, що обмежують загальну правосуб'єктність фізичних і юридичних осіб; обов'язковими суб'єктами спеціальних адміністративно-правових режимів є виконавчі органи публічної влади; застосування адміністративно-правового методу впливу при регулюванні правовідносин, що виникають між населенням і органами публічної адміністрації з приводу дотримання режимних правил; порушення правил режиму тягне за собою заходи дисциплінарного і адміністративного примусу [234, с. 72].

Національне законодавство України при визначенні зони надзвичайної екологічної ситуації окреслює при цьому основні завдання: правове регулювання відносин, що виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації; визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів; встановлення порядку залучення юридичних та фізичних осіб до участі у надзвичайних заходах на території

зони та відшкодування вартості виконаних ними робіт; визначення порядку відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок виникнення надзвичайних екологічних ситуацій або проведення робіт з ліквідації їх наслідків [331].

Запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації, як інструменту протидії біотероризму, дозволяє застосувати ряд заходів, спрямованих на припинення проявів біологічного тероризму, виявлення причетних осіб до вказаного діяння, здійснення щодо них оперативно-слідчих заходів, зупинення поширення біологічної загрози на відповідній території, боротьбу з існуючими наслідками та запобігання поширенню небезпечних штамів та епідемій в майбутньому.

Відповідно до Закону зоною надзвичайної екологічної ситуації можна оголошувати місцевість, а отже і вводити на її території особливий адміністративно-правовим режим лише за сукупністю умов, якими є:

- суттєве перевищення рівню гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;
- спричинення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння суттєвої матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;
- негативні зміни, що виникли у навколишньому природному середовищі на значній території, які не вбачається за можливе усунути без застосування надзвичайних заходів зі сторони держави, або ж такі, що значним чином обмежують чи виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;
- стрімке підвищення рівня захворюваності серед населення, що є наслідком негативних змін у навколишньому природному середовищі. Зоною надзвичайної екологічної ситуації може оголошуватися відповідна територія держави [331]. Це відбувається шляхом видання Указу Президента України,

затвердженим Верховною Радою України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України.

Однак, слід зазначити, що процесуальний порядок визнання «зони» є дещо складнішим, і складається із сукупності стадій [193, с. 161]. І в першу чергу відбувається підготовка відповідного адміністративно-правового акту.

Справді, зі стадії підготовки управлінського акту щодо оголошення окремої адміністративної території зоною надзвичайної екологічної ситуації починається сам процес прийняття акту, якому слідує його прийняття, набуття юридичної сили, продовження та скасування. Вказані стадії можна визначити як адміністративно-правові процедури [211, с. 221].

Зосереджуючи увагу на першій стадії прийняття адміністративного акту, підготовки, слід зазначити, що вона, в свою чергу, включає ряд підстадій, а саме: готування акту, його прийняття та оприлюднення [352].

Серед правників існують також й інші думки стосовно стадійності. Зокрема науковці говорять про необхідність розуміння етапів прийняття акту з дещо абстрактнішої, розширеної точки зору, що поєднує в собі більш повний перелік стадій або етапів прийняття. На думку вчених слід виокремлювати такі стадії:

- визначення необхідності та своєчасності винесення акту, діяльність щодо підготовки проекту акту;
- подання проектного документу до розгляду компетентним органом державної влади;
- обговорення та внесення коректив у проект адміністративного акту;
- винесення рішення щодо прийняття або відхилення управлінського акту з його подальшою реєстрацією;
- доведення адміністративного акту до відома компетентних органів [31, с. 122].

Водночас слід зазначити, що нормативно-правові акти, спрямовані на введення на окремій адміністративній території дії адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації, не є стандартними, з

огляду на наявність специфічних адміністративно-правових ознак, також і конституційно-правових – з позиції обмеження прав людини на період дії надзвичайного стану на відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

При спробі комплексного дослідження правового забезпечення процесуального порядку оголошення окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації варто звернутися, в першу чергу, до чинного законодавства, що його закріплює.

Як вже зазначалося раніше, адміністративно-правовий режим надзвичайного стану або режим надзвичайної екологічної ситуації оголошуються так само, як і режим військового стану, а зокрема головою держави, однак за відповідними процесуальними рішеннями, що йому передують. Про це прямо говорить норма Конституції України, а саме п. п. 20, 21 ст. 106 Конституції України [164], ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [354], ч. 1 ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331], ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [353]. Як вже нами зазначалось оголошення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації Президентом відбувається у формі указу.

Якщо голова держави достроково припиняє повноваження, право на оголошення адміністративно-правового режиму переключається до голови Уряду, до якого переходять обов'язки Президента України, до обрання нового, про що говорить ст. 112 Основного Закону України. Винесення указу щодо запровадження надзвичайного екологічного стану, відповідно до ст. 106 Конституції України, у разі відсутності Президента України потребує його підписання з боку Голови уряду та міністра, що буде відповідати за виконання акту.

Подальша процедура передбачає затвердження указу про оголошення окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації Парламентом в період до двох днів, з моменту внесення звернення Голови держави. Протягом цього ж терміну, згідно ст. 83 Конституції України, Верховна Рада

України збирається без скликання і голосує відповідно до звернення. Це говорить про необхідність невідкладного доведення до відома Парламенту Президентом держави факту видання Указу про введення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації.

Процесуальний порядок винесення указу про введення надзвичайного екологічного стану регулюється Положенням «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України», що є затвердженим Указом Президента України № 346/93 від 20.09.1993 року з подальшими змінами та доповненнями [351]. Положення покладає зобов'язання підготовки проекту указів Президента України на: Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи державної влади в межах власної компетенції, Голову Секретаріату Президента України, Радників Президента України, інші структурні підрозділи Секретаріату Президента України [351].

Окрім того, ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» передбачає альтернативу внесення пропозиції щодо оголошення адміністративного режиму надзвичайної екологічної ситуації на окремій території Радою національної безпеки і оборони України та Урядом України [331].

В той же час не треба забувати, що українське законодавство регламентує обов'язок держави сповіщати інші країни про сам факт введення надзвичайного стану. Зокрема, ст. 4 Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права» передбачає, що «(1) під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого оголошується офіційно, Держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходи на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом лише настільки, наскільки цього вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими їхніми зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження... (3). Будь-яка Держава, яка

бере участь у цьому Пакті, використовуючи право відступу, повинна негайно інформувати інші Держави, що беруть участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення» [246]. Нагадаємо, що даний міжнародний документ набув чинності для України 23.03.1976 р., а його положення відповідно імплементовано в законодавство України.

Відповідно до ст. 27 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» [354] Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права при введенні надзвичайного стану негайно після його введення повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також термін, на який вводяться відхилення від зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. У такому ж порядку Україна повідомляє про зміни межі відхилень від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права або строку дії обмежень прав і свобод.

На відміно від попередньо проаналізованого нормативно-правового акту, в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» абсолютно нічого не згадується про інформування Генерального секретаря ООН щодо введення надзвичайної екологічної ситуації. В цьому ми вбачаємо чергову прогалину національного законодавства, яка вимагає внести відповідні поправки до Закону [331] і закріпити положення щодо негайного інформування про факт введення надзвичайного адміністративно-правового режиму.

З цього приводу дуже цікавою є думка С. О. Кузьніченка щодо позитивних аспектів відповідного інформування, зокрема:

– по-перше, особливо важливо надавати інформацію щодо

введення надзвичайного адміністративно-правового режиму, який вводиться за умов виникнення на території України особливо небезпечних надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

– по-друге, суміжні держави зможуть вплинути на процес зменшення міграційних процесів на час введення такого режиму;

– по-третє, таке інформування розглядається як акт доброї волі і сприяє налагодженню добросусідських стосунків;

– по-четверте, таке інформування дозволить суміжним державам та країнам Європи відреагувати відповідним чином з надання гуманітарної допомоги населенню території, де введено відповідний режим, особливо це важливо під час надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру [211, с. 226].

Під час введення і дії адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації не менш важливим виступає питання взаємодії органів публічної адміністрації. Зрозуміло, що головною метою такого співробітництва є ефективне та швидке реагування на ситуацію. На сучасному етапі розвитку від співпраці між органами виконавчої влади різних рівнів щодо узгодження дій для ефективного й дієвого управління в зоні надзвичайної екологічної ситуації буде прямо залежати результат попередження, боротьби та ліквідації наслідків зазначених ситуацій. Тобто, забезпечення комплексної взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації має суттєве значення для зменшення й подолання негативних процесів та їх підсумків .

На думку Н. М. Бірюкової взаємодія органів публічної адміністрації повинна базуватися на таких принципах:

- похідність. В основу виведеного принципу науковець запропонував покласти таку філософську думку: «Нові форми зв'язку утворюються з попередніх, а не з безладного буття. Нові форми взаємодії ґрунтуються на якійсь вже існуючій взаємодії, а не на абсолютному починанні взаємодії».

Взаємодія не може існувати без базису. У нашому випадку основою взаємодії є уже створені органи публічної адміністрації;

- законність. Завдяки закріпленню на законодавчому рівні взаємодії органів публічної адміністрації вироблено єдині правила їх співпраці та відповідне ставлення один до одного. Отже, взаємодія між органами публічної адміністрації можлива тільки за загальними законами;

- субсидіарність. Використання даного принципу дозволить організаційно вирішити проблему взаємодії органів публічної адміністрації, адже означає виконання органами влади вищого рівня (Кабінет Міністрів України) тих функціональних обов'язків, які не можуть бути виконані нижчими за положенням органами. Сучасне українське законодавство містить достатньо можливостей для формалізації цього розподілу шляхом прийняття певних нормативно-правових актів;

- партнерство. Даний принцип передбачає розвинену систему співпраці між структурними підрозділами органів публічної адміністрації, між різними гілками влади та між органами державної влади та населенням при введенні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;

- фінансова автономія – право на власні, необхідні для реалізації визначених повноважень, фінансові ресурси [40, с. 198].

На наш погляд, вищезазначені принципи є об'єктивними та оптимальними засадами діяльності органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, бо безсередньо сприятимуть їх тісній співпраці та одержання від цього позитивного результату.

Як відомо режими надзвичайного стану та надзвичайної екологічної ситуації різняться між собою критерієм інтенсивності правообмежень, однак, при цьому, вони тісно пов'язані між собою. Зокрема, законодавством передбачено, що при загостренні обстановки режим зони надзвичайної екологічної ситуації може перейти в надзвичайний стан.

У випадку введення в межах зони надзвичайної екологічної ситуації

правового режиму надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» можуть запроваджуватися, зокрема, такі заходи: встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду; обмеження руху транспортних засобів та проведення їх огляду з метою необхідної їх обробки, тимчасової затримки в разі виявлення можливого небезпечного їх впливу на життя і здоров'я людей або загрози погіршення екологічної ситуації; посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; встановлення обмежень чи заборони на проведення масових заходів, у тому числі у разі загострення епідеміологічної обстановки, крім заходів, заборона та проведення яких встановлюється судом; відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень для постійного або тимчасового проживання; встановлення тимчасової заборони на будівництво нових і розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної екологічної ситуації або із забезпеченням життєдіяльності населення; встановлення карантину та здійснення інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів; запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності серед населення; проведення мобілізації ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, зміна режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт; проведення необхідних робіт по наданню допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози їх загибелі; примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості; виконання комплексу робіт щодо нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації [331].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331] запровадження правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає обов'язкове виділення коштів з

державного та місцевих бюджетів, резервного фонду Кабінету Міністрів України чи інших джерел, не заборонених законом. За недостатністю цих коштів Кабінет Міністрів України подає Президенту України законопроект про зміни до Державного бюджету України, який направляється до Верховної Ради України для позачергового розгляду як невідкладний. В межах видатків, передбачених місцевими бюджетами на відповідні цілі, органи місцевого самоврядування виділяють фінансові та інші матеріальні ресурси, а за необхідністю – додаткові кошти, з дотриманням вимог, встановлених статтею 67 Закону України «Про місцеве самоврядування».

Не менш важливим у цьому питанні є з'ясування змістового наповнення термінів надзвичайного стану. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [354] надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України. Таким чином, продовження терміну дії надзвичайного стану відбувається аналогічно за процедурою введення такого режиму.

На відміну від надзвичайного стану, режим зони надзвичайної екологічної ситуації не має конкретних обмежень часу його дії. Так, згідно ч. 4 ст. 6 ЗУ «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331] в Указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації зазначається час, з якого окрема місцевість оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації, і строк, на який ця територія оголошується такою зоною. Утім, в Україні, більшість обмежень, які передбачені надзвичайним станом, надзвичайним екологічним станом, в одних випадках, де-факто називали тільки час з якого такий режим вводиться, а в інших – визначали конкретний термін існування режиму.

Таким чином можна зробити висновок, що продовження строку

режиму зони надзвичайної екологічної ситуації українським законодавством не передбачено. Зміна правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації проводиться з дотриманням вимог, встановлених Законом [331], тобто у випадку необхідності такий режим вводиться знову за чітко визначеною нормативною процедурою.

Визначальним етапом надзвичайних режимів є їх скасування. Беручи до уваги Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [354], в ст. 8 закріплено процедуру скасування такого режиму. Зокрема, визначено, що надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований Указом Президента України раніше строку, на який він вводився, в разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану. З пропозицією про скасування надзвичайного стану до Президента України може звернутися Верховна Рада України. Надзвичайний стан на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може бути скасований за ініціативою Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Про скасування надзвичайного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або в інший спосіб після видання відповідного Указу Президента України.

В той же час Президент України повинен прийняти заходи щодо надання інформації Генеральному секретарю ООН, а відповідно через нього іншим державам членам ООН, про дату з якої відповідний надзвичайний адміністративно-правовий режим скасовується. Потрібно підкреслити ще раз, що зобов'язання про таке інформування безпосередньо витікає з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [250].

Зміна і дострокове припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачається ст. 9 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [331]. За своїм змістом ця процедура подібна до процедури скасування надзвичайного стану. Зокрема йдеться про дію правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, яка може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради

національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, виконання заходів, що необхідно було здійснити для нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації. Припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Подання Кабінету Міністрів України про дострокове припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації готуються з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади.

З достроковим припиненням дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації така територія не вважається зоною надзвичайної екологічної ситуації. Дійсно, виходячи з буквального розуміння норм Закону [331], динаміка розвитку обставин може бути як в сторону погіршення ситуації, так і в сторону її покращення. Саме від того як будуть розгортатися події, напряду буде залежати рішення відповідних органів державної влади щодо процедур введення, зміни чи скасування режиму надзвичайної екологічної ситуації.

З огляду на проведені дослідження правового забезпечення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації, матеріально-правового та процесуального порядку слід вказати, що процедура оголошення окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації хоча і носить адміністративно-правовий, управлінський характер, однак безпосередньо пов'язана з обмеженням прав людини і громадянина [181, с. 102-103]. Окрім того, проведені дослідження демонструє наявність системи стримувань та противаг, що проявляється у неможливості прийняття указу про введення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації одноосібно. Згідно аналізу зрозуміло, що вказане рішення проходить ряд етапів та затвердження рядом державних інституцій у

чітко визначеному порядку.

Варто також наголосити, що з зазначених положень випливає вторинність запровадження на окремі території держави адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації в питанні протидії проявам біологічного тероризму. Закон «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» говорить про визначення певного регіону зоною надзвичайної екологічної ситуації за наявності настання певних умов, які, на нашу думку, є швидше наслідком вчинення біотерористичного акту, коли відповідні штами вірусів вже набули поширення і спричиняють несприятливі для життя та здоров'я людей наслідки. Тому, в даному випадку, запровадження адміністративно-правового режиму спрямовано більше на боротьбу з наслідками вже вчиненого злочинного діяння, аніж щодо реальної боротьби та протидії реалізації самого злочину. Запровадження режиму не сприяє таким важливим напрямкам боротьби з біотероризмом як запобігання, попередження та профілактика самого явища біотероризму.

Очевидним є факт того, що припинити вчинення будь-якого протиправного діяння є більш ефективно та результативно, ніж боротися з його наслідками. Хоча, водночас буде не правильним применшувати роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації з огляду на масштаби загроз, які він нейтралізує, запроваджуючи додаткові фінансові та інші матеріальні ресурси з метою нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, введення спеціального режиму постачання продукції для потреб суспільства та держави, реалізації комплексних та цільових програм громадських робіт тощо. Адже головною метою здійснення взаємодії органів публічної адміністрації під час загрози виникнення або дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації вважається ефективне та швидке реагування на ситуацію, за якої існує ймовірність спричинення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей, стрімкого підвищення рівня захворюваності серед населення внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного

середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів, а також самі негативні зміни, що виникли у навколишньому природному середовищі на значній території, які не вбачаються за можливе усунути без застосування надзвичайних заходів зі сторони держави.

Висновки до Розділу 3

З часу прийняття Конституції України минуло 24 роки. Правовий статус представників трьох гілок влади і досі залишився на позиціях збереження постулатів попередніх конституцій: народу – обов'язки і відповідальність; представникам держави – влада і повноваження.

Метою інституту адміністративної процедури є регулювання поведінки та діяльності представників державних органів. Додержання встановлених процедур (правил) «що і як робити» у будь-якій сфері адміністрування питань суспільного буття є надзвичайно важливим правовим інструментом забезпечення законності з боку державних органів та їх представників стосовно забезпечення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства в цілому.

Акцентовано увагу, що трансформація чинного законодавства України можлива лише за умов, перш за все шляхом: проведення «інвентаризації» Конституції України та чинних законодавчих актів, запозичення й імплементації у чинне законодавство України вже існуючого позитивного досвіду зарубіжної адміністративно-правової науки та практики, оскільки в основу її ідеології закладено принцип детальної регламентації діяльності публічної адміністрації та її службовців, який обумовлюється саме основоположними правами людини, а не інтересами чиновника.

Визначено, що термін «протидія біотероризму» є ширшим і включає в себе поняття «боротьба з біотероризмом», з огляду на те, що перший характеризується запобіжно-профілактичною ознакою, на усунення соціальних, політичних і економічних факторів, сприятливих для здійснення

суспільно-небезпечної діяльності терористів. В той же час для «боротьби» характерна конкретна спрямованість на нейтралізацію біотероризму.

Адміністративно-правові заходи протидії біотероризму слід поділити на такі групи: заходи адміністративного попередження; заходи адміністративного припинення; заходи адміністративної відповідальності.

З огляду на їх аналіз слід зазначити, що потребують негайного вдосконалення заходи адміністративного попередження та заходи адміністративного припинення, враховуючи при цьому такі проблемні моменти, як: низький рівень співпраці між правоохоронними органами щодо попередження злочинних посягань, що знижує можливість руйнування міжнародних і міжрегіональних зв'язків злочинних угруповань; відсутність належно функціонуючого інформаційного банку даних про всі раніше вчинені терористичними групами злочини і учасників цих груп; наявність відомчої роз'єднаності у питаннях обліку, реєстрації злочинів терористичного характеру, в результаті чого відбувається викривлення статистичної інформації, яка часто призводить до дублювання слідчих й оперативних заходів, позбавляє можливості оперативного обміну інформацією; недостатній нагляд за особами, що раніше відбули покарання за вчинення терористичних злочинів, які надалі мають можливість в подальшому проводити антигромадську діяльність, покривати осіб, які перебувають у розшуку; витік інформації в правоохоронних органах щодо підготовки оперативно-слідчих заходів тощо.

Основними інституціями адміністративно-правового забезпечення боротьби з біотероризмом є: Кабінет Міністрів України, Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство енергетики та захисту довкілля України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів.

Фундаментальну роль в адміністративно-правовому забезпеченні боротьби з біотероризмом належить РНБО України з огляду на формування стратегії національної безпеки та наявність координаційно-контролюючих функцій по відношенню до виконавчої влади.

Координаційну роль в різній мірі відіграють КМУ як центральний орган виконавчої влади щодо системних ланок державних інституцій власної ієрархії, задіяних у протидії біотероризму, МОЗ та ДСНС. Однак, роль останніх можна окреслити як фрагментарно-координаційну, оскільки вони контролюють виключно галузеві органи.

Безпосередню значення з питань протидії біотероризму відіграє СБУ, що в межах забезпечення протидії біотероризму здійснює контрольно-наглядові, оперативно-розшукові та інші заходи відносно публічних та приватних суб'єктів.

Реалізація належного адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму можливе лише за чіткої координації, злагодженості та взаємозв'язку основних інституцій, з чітким розподілом функціональних напрямків та конкретним визначенням ролі кожного з них.

Визначено, що категорія «надзвичайна екологічна ситуація» або «зона надзвичайної екологічної ситуації» відносяться не тільки до екологічної сфери, але і до сфери адміністративного управління. При чому з огляду на складну сукупність дій, спрямованих на реалізацію загально-соціальних функцій держави, та в рамках реалізації національної безпеки держави й протидії біотероризму складова адміністративного управління, в даному випадку, буде первинною по відношенню до екологічної.

Здійснено спростування теоретичних положень щодо ототожнення категорій «надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» згідно критеріїв: - різного змісту вказаних понять; - диферентного об'єктного наповнення понять.

Запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму, дозволяє

застосувати ряд заходів, спрямованих на припинення проявів біологічного тероризму, виявлення причетних осіб до вказаного діяння, здійснення щодо них оперативно-слідчих заходів, зупинення поширення біологічної загрози на відповідній території, боротьбу з існуючими наслідками та запобігання поширенню небезпечних штамів та епідемій в майбутньому.

Процедура оголошення окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації носить адміністративно-правовий, управлінський характер, однак безпосередньо пов'язана з обмеженням прав людини і громадянина. Окрім того, проведене дослідження демонструє наявність системи стримувань та противаг, що проявляється у неможливості прийняття указу про введення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації одноосібно. З аналізу видно, що вказане рішення проходить ряд етапів та затвердження рядом державних інституцій у чітко визначеному порядку.

На нашу думку, у випадку проявів біологічного тероризму, коли загроза надзвичайно швидкого поширення небезпечних штамів вірусів буде реальною, вищезазначена процедура буде лише сприяти розповсюдженню епідемії. З огляду на це, у рамках протидії небезпечним проявам біологічного тероризму слід розробити спрощену процедуру оголошення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації на окремій адміністративній території.

Попри широкий ряд заходів, націлених на припинення проявів біологічного тероризму, що дозволяє здійснити запровадження режиму надзвичайної екологічної ситуації, все ж відмічаємо його вторинність, з огляду на введення за наявності відповідних умов, які є більше результатом вчинення біотерористичного акту, коли відповідні штами вірусів вже набули поширення і спричиняють несприятливі наслідки для життя та здоров'я людей. Тобто, запровадження адміністративно-правового режиму, в даному випадку, спрямовано швидше на боротьбу з наслідками вже вчиненого злочинного діяння, аніж щодо реальної боротьби та протидії реалізації

самого злочину. Первинну роль, на нашу думку, відіграють заходи, спрямовані на запобігання, попередження та профілактики явища біотероризму.

РОЗДІЛ 4

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ БІОТЕРОРИЗМУ

4.1. Проблемні аспекти підвищення ефективності протидії біотероризму та шляхи їх вирішення

В умовах суспільно-політичного розвитку сьогодення світова спільнота висловлює занепокоєння щодо необхідності вирішення проблеми захисту людини від негативних техногенних впливів. У представників сучасного суспільства відбувається зміна свідомості щодо необхідності створення умов для забезпечення екологічної безпеки як необхідної умови подальшого існування в сучасних трансформаціях.

Наявність в Україні значної кількості об'єктів підвищеної небезпеки з вичерпаними технічними та технологічними ресурсами, а також природних осередків концентрації патогенних мікроорганізмів, які є збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб, підвищує ризики виникнення надзвичайних ситуацій. Тобто, постає можливість формування обстановки на окремій території нашої держави, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, що можуть бути спричинені катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією тощо [149].

Пригадаймо в цьому контексті, що джерелами зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів є: 1) неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, які є небезпечними для людей, тварин, рослин; 2) екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; 3) посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях

живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій тощо.

Також не виключається можливість формування надзвичайної ситуації у результаті застосування засобів ураження або іншою небезпечною подією, що може призвести до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а ще до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності. Тобто такий небезпечний стан докільля створює реальні загрози життєдіяльності населення, дальшому розвитку та національній безпеці України.

Авторська позиція за даною проблемою повністю співпадає з позицією Ю. А. Лапутіної, яка зазначає, що небезпека біологічного тероризму є не єдиним, але досить важливим чинником зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів [225, с. 17]. Адже, поряд із терористичною діяльністю щодо створення або розповсюдження біологічних агентів (бактерій, вірусів, токсинів), існує проблема недопущення розроблення методів доставки біологічних агентів як у природній, так і у модифікованій людиною формі [208].

Слід відмітити, що Україна, як і кожна держава у світі вживає широкий комплекс, визначених законодавством заходів, які можуть сприяти унеможливленню проявів терористичних загроз. Першочерговими серед антитерористичних заходів є визнання у національному законодавстві кримінальними злочинами діянь терористичного характеру та встановлення за їх вчинення відповідних покарань.

Проте, реалізація вищими органами державної влади України заходів адміністративно-правової протидії різним проявам тероризму не завжди досить ефективно забезпечує захист суспільства від протиправних посягань з боку злочинних формувань. На сучасному етапі суспільно-політичних трансформацій в Україні реалізація терористичних задумів стала реально можливою загрозою. Широке поширення новітніх технологічних знань

призвело до зростання кількості тих, хто знайомий з процесом виготовлення біологічних речовин, вирощуванням бактерій тощо. Глобалізація світової економіки і суспільних відносин аналогічно впливають на розвиток сучасних технологій, тому напрацювання в сфері виробництва засобів біологічного (бактеріологічного) тероризму можуть бути здійснені в будь-якій державі.

Методи здійснення біотероризму, як одного із сучасних високотехнологічних видів тероризму, постійно удосконалюються, а суб'єкти біотерористичної діяльності опановують інноваційні механізми вчинення різного роду посягань на життя і здоров'я людей. Усе це вимагає побудови системної нормативно-правової концентрації ефективних дій вищих органів державної влади у сфері протидії різного роду терористичним загрозам.

Тим більше, сформоване науково-теоретичне підґрунтя щодо протидії такому комплексному суспільно негативному явищу як біотероризм, не знайшло належного відображення у законах та підзаконних актах України, тобто залишається невирішеною низка теоретичних, практичних питань правозастосування та формування комплексної стратегії попередження біотероризму для боротьби з проявами біотерористичних загроз.

У контексті нашого дослідження, необхідно надати коротку характеристику ситуації в Україні як в державі, яка в недалекому минулому була ядерною країною і на сьогоднішній день має ядерні об'єкти господарського призначення. Також на території нашої держави розташовано багато техногенно-небезпечних об'єктів і працюють екологічно небезпечні підприємства. Виходячи з цього, є підстави вважати, що терористичні прояви можуть активізуватися, в тому числі, і з можливою участю відомих терористичних угруповань міжнародної спрямованості.

До цього ж, варто додати, що протидія негативному впливу біологічних факторів та загроз ускладнюється недосконалістю відповідної нормативно-правової бази у частині: 1) недостатнього врегулювання питання поводження з генетично модифікованими організмами; 2) відсутності державної

підтримки генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної безпеки; 3) напрацювання механізмів безпечного практичного застосування генетично модифікованих організмів тощо [191, с. 37].

Тому, своєчасним було б формування комплексних превентивних заходів протидії зазначеним видам терористичної діяльності при домінуванні політичних рішень керівництва держави, визначених організаційно-адміністративних кроків структур виконавчої влади, а також створення оптимальної правової бази та відповідних спеціальних правозастосовних сил і засобів.

На нашу думку, вченими повинна бути сприйнята для впровадження в життя нова правова парадигма щодо зниження рівня занепокоєння суспільства з приводу входу світу в новий високотехнологічний етап міжнародного тероризму.

У даному випадку певну попереджувальну роль щодо запобігання терористичним проявам може зіграти своєчасне реагування органів державної влади засобами національного законодавства на внутрішні і міжнародні тенденції, що впливають на порушення законності.

Таким чином, враховуючи, що біологічна безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та рослини і тварини [305], у першу чергу підлягає удосконаленню національне антитерористичне законодавство.

Початково слід звернути увагу на те, що відповідно Конституції України (статті 1, 2, 17, 18, 92) [164] Закон України «Про національну безпеку України» [343] є нормативно-правовим актом адміністративного регулювання у сфері національної безпеки і оборони. У межах дослідження механізму теоретико-правового регулювання відносин протидії біозагрозам,

розкриємо основні завдання зазначеного вище закону: 1) фіксує основи та принципи, цілі та основні засади державної політики у сфері безпеки; 2) гарантує кожному громадянину і суспільству захисту від загроз; 3) визначає та розмежує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони; 4) створює основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, функції яких стосуються національної безпеки і оборони; 5) визначає система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони; 6) запроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони; 7) забезпечує демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [343].

Однак, адміністративно-правова протидія біозагрозам, яка сформульована у Стратегії національної безпеки України (як документі, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки) [343], жодним чином не включає в себе імперативних приписів щодо протидії можливостям виникнення проявів біотероризму, незважаючи на постійне оновлення та модернізацію законодавства України про національну безпеку.

Насамперед, на нашу думку, важливими елементами Стратегії національної безпеки України повинні стати: 1) розроблення програм з біобезпеки та запобігання проявам біологічного тероризму; 2) утворення автоматизованих та інтегрованих банків даних про можливі загрози хімічного, біологічного (бактеріологічного) походження; 3) забезпечення належного рівня фінансування та матеріально-технічного забезпечення лабораторій, що працюють зі збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб та зберігають колекції таких збудників; 4) постійне підвищення рівня професійної підготовки персоналу зазначених вище лабораторій; 5) не допущення на таких об'єктах вимог протиепідемічного режиму роботи та

санітарних норм під час виробництва, зберігання, обігу та утилізації біологічних агентів тощо.

Адже законодавче забезпечення визначених вище заходів безпеки необхідне з огляду на те, що послаблений державний нагляд і контроль у сфері біологічної безпеки, зокрема в процесі зміни власника об'єктів підвищеної небезпеки, недосконала організація охорони патогенних мікроорганізмів і штамів небезпечних та особливо небезпечних інфекційних хвороб, які зберігаються в мікробіологічних лабораторіях, підвищують ризику несанкціонованих доступів та витоку патогенних мікроорганізмів у навколишнє середовище, що може спричинити масові інфекційні захворювання та забезпечити інші прояви надзвичайної екологічної ситуації.

Також, виходячи з характеристики зазначеного вище Закону [343], вважаємо, що важливим елементом Стратегії національної безпеки України повинна стати Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, як документ, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз [343].

Вважаємо, що Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України повинна бути доповнена положеннями щодо створення органу державної виконавчої влади, відповідального за організацію постійного моніторингу і виявлення біологічних загроз та можливих проявів організованої біотерористичної діяльності.

На основі аналізу варто зазначити, що чинне законодавство України, базовим джерелом якого є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», загалом створює значні перешкоди терористам у можливих спробах і задумах використовувати кошти технологічного характеру для злочинних цілей.

Детальний аналіз вищезгаданого закону надає можливість стверджувати, що динаміка розвитку терористичної діяльності не дає підстав для заспокоєння, незважаючи навіть на те, що окремі різновиди злочинів технологічного тероризму в нашій країні не були актуальні. Адже відомо, що ефективність норми права в значній мірі забезпечують її запобіжної і каральної функції. Саме тому, в рамках дослідження адміністративно-правових засад протидії біотероризму доцільно здійснити короткий аналіз ст. 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 Кримінального кодексу України.

Дослідження норм антитерористичного характеру зазначеного кодексу акцентує увагу на доцільності більш гнучкої криміналізації дій, які можуть утворити злочин терористичного характеру із застосуванням біологічних засобів ураження.

Так, з огляду на викладене, з метою удосконалення законодавства в сфері протидії біотероризму, варто було б передбачити норми, які криміналізують поведінку, пов'язану з появою наукових нововведень і складних біологічних технологій, що використовуються терористами. Щодо біологічних речовин, то на наше переконання, існуючу в світовій практиці законодавчу заборону на володіння деякими з них, треба поширювати і на речовини, що викликають інфекційні захворювання. Тобто, необхідне застосування правового механізму особливого державного адміністративного контролю за біологічними продуктами, які створюються в результаті застосування біотехнологій або будь-яких природних чи штучних компонентів подібних мікроорганізмів, вірусів, інфекційних речовин або інших біологічних продуктів.

В перспективі потрібно ініціювати прийняття Верховною Радою України окремого Закону України «Про основи запобігання та протидії біологічному тероризму в Україні», а найближчим часом в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [296] доцільно передбачити норму, яка визнавала б незаконним застосування або спробу застосування проти громадян і власності хімічної і біологічної зброї.

Причому до хімічної зброї слід віднести не тільки токсичні або отруйні речовини, які можуть завдати смертельного ураження або серйозних ушкоджень організму людини, але і речовини, які використовуються як компоненти при виготовленні токсичних й отруйних речовин.

Крім того, нормами, які могли б знайти своє відображення в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [296], (розділ VI «Відповідальність за участь у терористичній діяльності») і сприяли посиленню ефективності дії зазначених положень в сфері протидії біотероризму, могли б бути такі, що оголошують протиправними надання на території України прихованої або реальної матеріальної підтримки суб'єктам терористичної діяльності, не залежно від того, здійснюються ці акти нашими або іноземними громадянами.

Виходячи з вищевикладеного статтю 1 «Основні поняття» (Розділ 1 «Загальні положення») Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [296] варто доповнити дефініцією «матеріальна підтримка біотероризму» як надання валютних коштів або інших фондів цінностей, фінансових послуг, приміщень, умов для підготовки, зберігання, фальшивих документів, засобів зв'язку, спорядження, зброї, смертельно небезпечних речовин (хімічних, біологічних, вибухових) транспорту й іншої фізичної допомоги для здійснення біологічної терористичної діяльності.

Усе зазначене зумовило виробити наступні кроки щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у частині протидії проявам біозагроз та біотероризму.

Отож, головними суб'єктами контролю за реалізацією норм і приписів законодавства про протидію різним проявам тероризму визначені Президент України та Кабінет Міністрів України (КМ України). Але, досліджуваний нами механізм практичної протидії можливим загрозам біотероризму з боку вищих органів державної влади, є недостатньо визначений, так як характеризується відсутністю правових напрацювань та пропозицій у даній царині суспільно-політичного буття.

Важливим прорахунком в існуючій вітчизняній системі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин є, на нашу думку, відсутність належного контролю та координації Кабінетом Міністрів України роботи центральних та галузевих органів виконавчої влади у питанні генетично-інженерної діяльності як можливим сектором зародження та формування біотерористичних загроз.

Адже, слушно зазначає В. В. Мушенко про те, що у процесі реформування системи вітчизняного законодавства елементи правового регулювання кожної галузі економіки періодично зазнають змін. Закони, як основоположні нормативні акти у вітчизняній правовій системі, є відносно стабільними та приймаються на тривалий час. Можливість швидко реагувати на зміни у суспільно-економічному житті та ефективно забезпечувати правове регулювання конкретних проблемних питань різних сфер, держава здійснює за допомогою інших правових інструментів, якими, зокрема, є постанови Кабінету Міністрів України [256, с. 36].

Проводячи дослідження щодо повноважень вищих органів державної влади України у сфері протидії біотероризму, у першу чергу звернемо увагу на повноваження КМ України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальним перед Президентом України і підконтрольний Верховній Раді України (ВР України) відповідно до ст.ст. 85, 87 Конституції України [164] та Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [333], що визначає організацію, повноваження і порядок його діяльності.

Слід зазначити, що антитерористичні повноваження за вищими органами державної влади в Україні закріплені подібно до існуючого зарубіжного досвіду протидії терористичній діяльності. Адже, відповідно до ст. 23 Закону Республіки Казахстан «Про протидію тероризму» [265], контроль за діяльністю по боротьбі з тероризмом здійснює уповноважений державний орган з координації боротьби з тероризмом, призначений Президентом Республіки Казахстан. У відповідності до ст. 25 Закону

Республіки Молдова «Про боротьбу з тероризмом» [261] розширено перелік контролюючих органів, включаючи до нього парламент, Президента, уряд та судові органи цієї країни.

За аналогією зарубіжного досвіду протидії проявам терористичної діяльності, здійснимо аналіз повноважень КМ України як вищого органу державної влади України у системі протидії тероризму за допомогою історичного методу наукового дослідження.

Отже, для здійснення контролю за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом КМ України постановою №1250 від 22 вересня 2004 року [373] створив постійно діючий робочий орган – Координаційна рада з питань Єдиної державної системи в сфері попередження і протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансуванню тероризму (Координаційна рада) та затвердив Положення про її діяльність.

У відповідності до Положення Координаційна рада була постійно діючим робочим органом координації діяльності органів виконавчої влади з питань функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму (Єдина інформаційна система).

Основні завдання Координаційної ради у частині протидії фінансуванню тероризму полягали у наступному: 1) визначенні концептуальних напрямів розвитку; 2) створенні умов для максимального використання інформаційних ресурсів державних органів; 3) забезпечення розв'язання організаційних та технічних завдань тощо [373].

Проведені дослідження в питанні протидії фінансуванню біотероризму дають підстави визначити ефективним заходом такої протидії повноваження Координаційної ради щодо: 1) одержання в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на неї завдань; 2) залучення до участі в своїй роботі спеціалістів центральних і місцевих

органів виконавчої влади, установ та організацій, провідних учених; 3) внесення пропозицій про розподіл коштів і матеріальних ресурсів, що спрямовуються на здійснення заходів щодо розвитку Єдиної інформаційної системи» [373].

Слід зазначити, що діяльність Координаційної ради була зупинена постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2009 року № 1268 [277], на нашу думку, безпідставно та без належної мотивації.

Вищезазначена інформація надає можливість сформулювати пропозицію про доцільність відновлення діяльності органу контролю за фінансуванням тероризму, який буде підконтрольним КМ України. Дана пропозиція аргументується тим, що Резолюції Ради Безпеки ООН 1373 від 20 вересня 2001 р. закликає держави терміново вжити спільні зусилля з метою запобігання і припинення терористичних актів, в тому числі шляхом розширення співробітництва й забезпечення повного здійснення відповідних міжнародних конвенцій, що стосуються тероризму, визнаючи необхідність того, щоб держави на додаток до міжнародної співпраці вживали додаткових заходів з метою запобігання і припинення на своїй території, з використанням усіх законних засобів, фінансування і підготовки будь-яких актів тероризму [375].

На виконання зазначеної вище міжнародної резолюції КМ України як головний орган у системі органів державної виконавчої влади, повинен очолити та активізувати роботу щодо формування комплексу заходів для постійного забезпечення державного контролю із запобігання фінансуванню терористичних актів, зокрема: 1) блокування коштів осіб, причетних до скоєння терористичних актів, або які сприяють їх скоєнню; 2) вжиття заходів щодо заборони будь-яким суб'єктам та території України надавати фінансові ресурси особам, що вчиняють або намагаються вчинити терористичні акти, або сприяють їм чи беруть участь у їх вчиненні; 3) запобігання скоєнню терористичних актів шляхом попередження інших держав за допомогою обміну інформацією; 4) запобігання пересуванню терористів або

терористичних груп територією країни, а також попередження фальсифікації, підробки або незаконного використання документів.

Відзначаючи як позитивну роботу КМ України, необхідно вказати, що на виконання частини шостої статті 12 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [309] ним було прийнято постанову від 14 травня 2015 р. № 299 «Деякі питання Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [103].

Зазначеною вище постановою український уряд затвердив: 1) Положення про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; 2) перелік інформаційних ресурсів баз даних Єдиної державної інформаційної системи..., а також установив, що забезпечення функціонування та розвитку цієї інформаційної системи здійснюється суб'єктами зазначеної системи за рахунок і в межах видатків, передбачених їм у державному бюджеті на відповідний рік [103].

Однак, розгляд нормативно-правової бази вітчизняної системи законодавства та підзаконних нормативно-правових актів дає підстави висловити думку про те, що КМ України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади ..., спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів (стаття 1) та виконує завдання щодо охорони природи, екологічної безпеки і природокористування (стаття 2) [333], до даного часу не забезпечив належним чином формування національної нормативно-правової системи протидій можливим біозагрозам.

Як ми вбачаємо, існуючий стан біологічної безпеки є таким, що не відповідає національним інтересам та вимогам національної безпеки України, а КМ України не забезпечує ефективну протидію біологічним загрозам населенню, сільському господарству, довкіллю тощо.

Таким чином, у системі контролюючих повноважень КМ України як вищого органу у системі органів виконавчої влади шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [333], варто визначити повноваження щодо: 1) затвердження програм протидії біотерористичної злочинності; 2) удосконалення та деталізації заходів, пропорованих нормами чинного антитерористичного законодавства; 3) організації способів і методів запобігання і розкриття терористичних злочинів тощо.

Результативність посилення комплексу соціальних заходів біологічної антитерористичної безпеки безпосередньо пов'язана з державною необхідністю удосконалення нормативно-правового регулювання протидії біотероризму як негативної можливості виникнення загроз біологічного походження, пов'язаних з розвитком сучасних біотехнологій та появою синтетичної біології. Виходячи з цього, нами пропонується оновлення парадигми соціально-правового регулювання суспільних відносин в системі адміністративно-правової протидії можливості створення біотерористичних загроз шляхом дій Кабінету Міністрів України, як центрального органу в системі органів виконавчої державної влади, в області:

1) встановлення контролю і координації за роботою центральних органів виконавчої влади, а також інших органів виконавчої влади в галузі поводження з генетично модифікованими організмами та генетично-інженерної діяльності;

2) введення атестованих адміністративно-правових методик досліджень та системи стандартів в сфері біотехнологій;

3) встановлення чітких правил поведінки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та роботі з небезпечними біологічними агентами і

генетично модифікованими організмами в вітчизняних науково-дослідних та інших спеціалізованих установах;

4) формування механізмів безпечного практичного застосування генетично модифікованих організмів;

5) забезпечення державної підтримки генетично інженерних досліджень, а також наукових і практичних розробок в галузі біологічної та генетичної безпеки.

Крім того, необхідним для українського уряду є забезпечення розроблення, з урахуванням міжнародного досвіду, та схвалення в установленому порядку Концепції біобезпеки, біологічного захисту та протидії біотерористичним загрозам, передбачивши в ній, зокрема: 1) формування національної системи виявлення біологічних загроз та впровадження системи моніторингу і контролю; 2) приведення законодавства України з питань біологічної безпеки у відповідність із міжнародними вимогами; 3) створення нових та вдосконалення існуючих систем біобезпеки; 4) створення національного центру сучасних біотехнологій; 5) забезпечення надання медико-генетичної допомоги населенню; 6) впровадження комплексу заходів щодо розвитку засобів і методів технічного контролю і діагностики об'єктів і обладнання підприємств біотехнологічних виробництв, ліцензування їх діяльності, правил перевезення біологічних вантажів тощо.

Проаналізувавши повноваження КМ України у сфері нормативно-правового забезпечення заходів протидії проявам біотероризму та сформулювавши напрями удосконалення норм чинного законодавства, у тому числі й щодо подолання злочинних тенденцій в питаннях фінансування тероризму, звернемо також увагу на повноваження Президента України у сфері протидії біотероризму.

Отже, Президент України як глава держави згідно зі ст. 102 Конституції України [164] є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. У ст. 106 Конституції України [164]

передбачено, що Президент України очолює Раду національної безпеки і оборони України (РНБО України) та згідно зі ст. 107 Конституції України [164] координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Посилаючись на норми чинного законодавства узагальнимо, що Президент України контролює здійснення боротьби з біотероризмом у таких формах: 1) затвердження загальнодержавної єдиної стратегії боротьби зі злочинністю; 2) визначення основних напрямів міжнародного співробітництва у цій сфері (у тому числі видання розпоряджень про ратифікацію міжнародних конвенцій); 3) затвердження звіту органів виконавчої влади про свою діяльність у сфері боротьби з тероризмом; 4) керівництво діяльністю органів виконавчої влади, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом тощо.

З огляду на дане дослідження, серед пріоритетних завдань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, Ради національної безпеки і оборони України та інших органів виконавчої влади зі спеціальним статусом необхідно визначити доцільним здійснення системних заходів з ефективної організації системи біобезпеки держави, протидії проявам біотероризму, захисту населення від безконтрольного та протиправного розповсюдження генетично модифікованих організмів, збереження здорового та безпечного природного середовища.

Урахування всіх вищезгаданих елементів запропонованої правової парадигми дасть змогу виробити якісно нову стратегію здійснення адміністративно-правового забезпечення протидії біотерористичним загрозам, що дозволить отримати очікувані результати саме для пересічного громадянина України, з метою забезпечення гарантій захисту прав та свобод і законних інтересів, задля яких виконують свої функції КМ України, Президент України та інші органи державної влади. Тому удосконалення визначеної у Законі України «Про національну безпеку» Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України є важливим чинником

виходу України на новий рівень забезпечення національної безпеки та створення сучасної, ефективної системи державного управління.

Здійснені розробки у царині правового забезпечення протидії біотероризму дають нам підстави стверджувати, що процесуальні заходи упередження та запобігання терористичній діяльності є життєво необхідною умовою для функціонування держави, а завданням науковців є формування пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення протидії різним проявам терористичної діяльності [484, с. 90].

Доцільно також зазначити, що серед проблем ефективного забезпечення протидії біотероризму в Україні важливе місце займає наша система охорони здоров'я, яка на сьогодні характеризується як складна, консервативна та фінансово незабезпечена сфера суспільства.

До найбільш проблематичних питань системи охорони здоров'я, котрі вимагають негайного розв'язання, відносять: неузгодженість нормативно-правової бази, що визначає та регулює механізми фінансування охорони здоров'я; організаційні прорахунки; пасивна кадрова політика в галузі; низька доступність медичних послуг тощо. Сюди ж відноситься і діяльність вітчизняних лабораторій, де можуть створюватися не тільки нові ліки, а й проводиться дослідження генетично модифікованих організмів рослинного, тваринного, мікробного та вірусного походження. На жаль, незважаючи на те, що загальний обсяг фінансування охорони здоров'я з державного та місцевих бюджетів щорічно збільшується, об'єктивного покращення ресурсного забезпечення галузі не відбувається. А це є прямою загрозою збереження здоров'я населення та стабільного благополуччя екосистем.

З огляду на це питання привертають нашу увагу головні функціональні блоки охорони здоров'я. Зокрема, для виявлення й усунення причин негативного впливу на здоров'я населення шкідливих факторів навколишнього середовища застосовується група функцій первинної профілактики. Вочевидь, за умов відсутності фахового санітарного нагляду значно зростатиме показник епідемічних спалахів, ризиків поширення

особливо небезпечних інфекцій. Саме тому, будь-які зміни санітарно-епідеміологічних функцій мають бути, в першу чергу, ефективними та виправданими.

Для розв'язання проблем, пов'язаних із наслідками неправильного виконання профілактичних функцій, запроваджується блок діяльності щодо поновлення порушеного здоров'я і його вторинної профілактики. Це сприяє забезпеченню власне виявлення, лікування і реабілітації відповідних осіб завдяки амбулаторно-поліклінічній допомозі. Однак, ефективність надання таких медичних послуг не завжди висока.

Значним недоліком є кадровий потенціал системи охорони здоров'я, який проявляється передусім у нерезультативності державної політики щодо людських ресурсів. Це означає, що рівень заробітної плати у медичних працівників є одним із найнижчих і не залежить від якості їх роботи та обсягу наданих послуг.

Виходячи з наведених недоліків, для підвищення ефективності функціонування існуючої системи охорони здоров'я необхідна реалізація наступних державних та галузевих заходів:

- збільшення державного фінансування у сферу охорони здоров'я. Для того, щоб в «обличчі» держави підняти значущість охорони здоров'я, надати їй провідну роль. Так як, саме від здоров'я населення залежить політична, економічна й екологічна обстановки, а також соціальний настрій у будь-якій державі;
- постійна присутність у забезпеченні взаємодії системних функцій охорони здоров'я (особливо, в профілактичній площині);
- запровадження ефективної системи щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя громади через посилення заходів з попередженн захворювань, запобігання інфекційним захворюванням, зниження ризиків для здоров'я людини, що пов'язані з небезпечними факторами;

- введення прозорої раціоналізації використання бюджетних ресурсів у сфері охорони здоров'я;
- оновлення матеріально-технічної бази державних і комунальних закладів охорони здоров'я;
- створення умов доступності медичної допомоги населенню;
- підвищення оплати праці медичних працівників згідно диференційованих критеріїв, а також посилення їх соціального статусу тощо.

В контексті цих заходів органи державної влади та місцевого самоврядування повинні постійно тримати «руку на пульсі», тобто удосконалювати законодавче забезпечення системи охорони здоров'я, впроваджувати державні програми щодо покращання (до європейського рівня) стану здоров'я громадян України.

Як підсумок, варто також вказати, що при тенденціях і передумовах біотерористичних загроз в світовому масштабі, своєчасними були б зусилля держав з розвиненою економікою й інформаційною інфраструктурою зі створення системи превентивних заходів протидії біологічному тероризму. До цього ж, перспективним вбачається вдосконалення міжнародно-правового регулювання загальної системи протидії біотероризму на благо миру на всій планеті.

4.2. Міжнародна практика адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму і можливості її застосування в Україні

Серед сучасних світових негативних тенденцій тероризм посідає досить вагомe місце та становить глобальну проблему у світі. Саме тому світове співтовариство спрямовує значні зусилля на протидію цьому складному соціально-політичному явищу, що має різноманітні форми прояву. Як один із сучасних високотехнологічних видів тероризму, біологічний тероризм визнається міжнародним злочином, масштаби і ступінь

поширення якого відповідають рівневі світової загрози. Протидія цій загрозі вимагає усе більшої консолідації різних держав, спільного використання досвіду, наявного у кожній країні, зокрема, і в Україні. Адже, у випадку виникнення біотерористичних загроз, Україна може брати участь у спільних антитерористичних заходах самостійно, а також шляхом сприяння іншим державам у подоланні на їх території зазначеної загрози.

Україна є активним учасником протидії міжнародному (транснаціональному) тероризму, який за авторським визначенням В. А. Ліпкана є вчиненням терористичними злочинними групами та організаціями крізь державні кордони актів тероризму [230, с. 41]. Розширюючи теоретико-правове тлумачення даної категорії, звернемося до позиції О. М. Литвака, який визначає міжнародний тероризм як застосування державою (або групою, організацією) замаху на міжнародний правопорядок, насильством, спрямованим на досягнення міжнародно-протиправних цілей шляхом залякування осіб, що не є безпосередньо жертвами нападів [226].

Проведемо аналіз норм окремих міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тероризму та діяльності України щодо їх виконання. Отже, у п. 6 Декларації ООН 60/43 від 8 грудня 2005 р. «Про заходи для ліквідації міжнародного тероризму» передбачено, що для ефективної боротьби зі збільшенням кількості і посиленням наслідків актів тероризму, а також у зв'язку із міжнародним характером терористичної діяльності, держави повинні посилювати співробітництво в цій сфері шляхом, насамперед, систематизації обміну інформацією про попередження тероризму і боротьбу з ним, а також ефективного здійснення відповідних міжнародних конвенцій й укладання угод про взаємну правову допомогу і видачу терористів на двосторонній, регіональній та багатосторонній основі [129].

Розглядаючи дану норму Декларації ООН відзначимо, що державам пропонується терміново переглянути сферу застосування існуючих міжнародно-правових положень про попередження, припинення і ліквідацію

тероризму в усіх його формах і проявах з метою забезпечення створення всеосяжних правових рамок, що включають усі аспекти цього питання.

На виконання зазначеного вище Декларацією ООН, Україна співпрацює з іншими країнами з метою попередження, виявлення, припинення і розслідування терористичних акцій, притягнення до відповідальності винних осіб і відшкодування збитків потерпілим державам і особам, а також у налагодженні взаємодії між правоохоронними органами й спеціальними службами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з різними видами сучасних терористичних проявів [186, с. 51].

Іншим важливим документом для виконання Україною є Резолюція Ради Безпеки ООН № 1456 від 20 січня 2003 р. Відповідно до якої держави-учасниці покликані: 1) невідкладно стати учасниками усіх відповідних міжнародних конвенцій і протоколів, що стосуються тероризму; 2) підтримувати всі міжнародні ініціативи, започатковані з цією метою; 3) повною мірою використовувати джерела допомоги і майбутні рекомендації; 4) максимально сприяти у справі запобігання, розслідування та покарання за акти тероризму; 5) тісно взаємодіяти у питаннях здійснення у повному обсязі санкцій, спрямованих проти терористів та їх пособників; б) вживати термінових заходів, щодо позбавлення терористів доступу до фінансових ресурсів, що необхідні для здійснення терористичної діяльності [376].

Необхідно зазначити, що міжнародно-правове співробітництво України щодо протидії тероризму згідно з викладеною позицією Ради Безпеки ООН надасть результати лише при умові активізації зусиль на національному рівні щодо виконання норм міжнародного права, а також стійкого всеосяжного підходу, що включає активну участь і співробітництво всіх держав, міжнародних і регіональних антитерористичних організацій.

Окремим важливим елементом міждержавного співробітництва України визначається зазначеною вище Резолюцією Ради Безпеки ООН

(попередньо було деталізовано у Міжнародній конвенції про боротьбу із фінансуванням тероризму 1999 року [247] та Резолюції Ради Безпеки ООН № 1373 від 28 вересня 2001 р. [375]) пропозиція державам щодо «забезпечення залучення до судової відповідальності будь-якої особи, що бере участь у фінансуванні, плануванні, підготовці, здійсненні або підтримці терористичних актів» [360].

Прийняту Радою Європи Конвенцію про запобігання тероризму, ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму» від 31 липня 2006 р. № 54-V. Україна, як і інші держави – члени Ради Європи, підписала цю Конвенцію з метою збільшення зусиль у запобіганні тероризму і його негативним наслідкам для більш повного забезпечення права людини на життя заходами національного рівня та шляхом міжнародного співробітництва.

З метою розширення власної участі у міжнародній співпраці, Україна 28 жовтня 2015 року підписала Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму [108]. Згідно із положеннями Конвенції до Кримінального кодексу України (КК України) були внесена стаття 258-5 «Фінансування тероризму», відповідно до якої фінансуванням тероризму вважають дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) [205].

У межах дослідження загальних тенденцій побудови системи антитерористичного законодавства в Україні та його гармонізації з міжнародними нормативно-правовими актами, слід зазначити про те, що удосконалення вітчизняного кримінального законодавства не відповідає повною мірою спрямованості міжнародно-правового регулювання суспільно-

політичних відносин та додатково породжує неузгодженість та протиріччя у системі вітчизняного законодавства [182, с. 46].

Зокрема, ст. 258-5 КК України поняття «фінансування тероризму» визначено як злочин. Однак з тексту даної статті неможливо зробити чіткий та однозначний висновок про те, чи підпадає під ознаки цього складу злочину фінансування будь-яких терористичних діянь протиправного характеру чи тільки фінансування терористичних злочинів. Крім того, не надане у ст. 258-5 КК України таке поняття «фінансування тероризму», яке чітко визначене у ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, відповідно до якої будь-яка особа чинить злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона «будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно надає активи або здійснює їх збір з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю чи частково, для вчинення терористичних злочинів» [247].

Аналіз окремих епізодів законодавчої кримінально-правової невизначеності у проблематиці фінансування тероризму, вимагає також аналогічного подальшого дослідження міжнародного досвіду адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у межах зазначеної проблематики. Таке дослідження нами здійснюється на підставі аналізу міжнародних документів, які визначають нагальну необхідність зміцнювати міждержавне співробітництво у справі розробки та вжиття ефективних заходів по недопущенню різних проявів фінансування тероризму. На нашу думку, важливим моментом у даному процесі є боротьба з таким фінансуванням шляхом переслідування та покарання осіб, що його вчиняють. Отже, до ключових міжнародних документів протидії фінансування тероризму є ратифіковані Верховною Радою України: 1) Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999) [247]; 2) Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005) [161].

Національним законодавством України, на виконання відповідного міжнародного стандарту, також запроваджено нормативно-інституційну основу боротьби з фінансуванням тероризму. Згідно із п. 50 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», фінансування тероризму – це надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: 1) для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; 2) для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій [309].

Таким чином, визначення дефініції «фінансування тероризму», що міститься у зазначеному вище законі, в цілому відповідає побудові ст. 258-5 КК України («Фінансування тероризму») [205]. Вказане визначення, відповідно до міжнародного стандарту, охоплює фінансування окремого терориста, терористичної групи або терористичної організації. При цьому таке фінансування охоплюється будь-якими цілями – від прямих витрат на здійснення терактів, до зарплат/витрат на проживання та зв'язок, навчання, проїзд і матеріально-технічне забезпечення, розвиток інфраструктури забезпечення, пропаганду своєї ідеології тощо. Витрати на інфраструктуру можуть включати в себе кошти на підтримку благодійних організацій та засобів масової інформації, що належать терористичній організації або контролюються такою організацією.

Проведені дослідження вітчизняного нормативно-правового забезпечення протидії терористичній діяльності, а також результатів

досліджень вітчизняних науковців сучасності, дають можливість зробити висновок про те, що терористи можуть залучати кошти, використовуючи для цього законні джерела. У межах дослідження подібної проблематики А. Антошак деталізує нашу авторську позицію, зазначаючи, що легальні видатки для фінансування заходів терористичної діяльності можуть залучати: 1) благодійні організації та законні діючі різні види підприємницьких структур; 2) самі терористи можуть залучати кошти, отримані у результаті неправомірної діяльності; 3) держави, які заохочують тероризм, заробляючи гроші в недієздатних державах і на територіях, безпечних для терористичних організацій [22, с. 24].

Аналізуючи напрями використання фінансових ресурсів сучасними терористами, І. Гаєвський стверджує, що метою фінансування тероризму можуть бути такі дії або спроби вчинення таких дій: 1) організація, підготовка і вчинення терористичного акту; 2) втягнення у вчинення терористичного акту; 3) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 4) створення терористичної групи чи терористичної організації; 5) сприяння вчиненню терористичного акту; 6) провадження іншої терористичної або будь-якої іншої діяльності [70, с. 63].

З метою більш наочної ілюстрації необхідності подальшого удосконалення антитерористичного законодавства України та поглиблення її міжнародної співпраці, пропонуємо більш детальний порівняльний аналіз норм Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [247] (Конвенції), яку ратифіковано із заявою Законом № 149-IV від 12 вересня 2002 р. [362] та норм чинного вітчизняного антитерористичного законодавства.

Отже, Україна як кожна держава, що є учасницею міжнародних договорів щодо протидії тероризму, повинна вживати ряд заходів, які можуть бути необхідними для: а) визначення кримінальними злочинами, згідно з її внутрішнім законодавством, діянь терористичного характеру, зазначених у

ст. 2 Конвенції [247]; б) встановлення за ці злочини відповідних покарань з урахуванням тяжкого характеру цих злочинів.

Крім того, органи законодавчої влади нашої держави, відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства, повинні використовувати необхідні заходи для того, щоб можна було притягнути будь-яку юридичну особу, яка здійснює діяльність на її території або заснована згідно із її законодавством, до відповідальності в разі вчинення фізичною особою, відповідальною за управління цією юридичною особою або здійснює контроль за нею, виступаючи у своєму офіційному статусі, протиправного діяння, передбаченого ст. 2 Конвенції [247].

З цього приводу слушно говорить вітчизняний науковець у галузі фінансового права В. В. Мушенок про те, що оскільки поступальний рух нашої держави до європейського соціально-економічного простору нерозривно пов'язаний з удосконаленням правового регулювання вітчизняних відносин юридичної відповідальності, то визначена ст. 2 Конвенції відповідальність може мати адміністративний, кримінальний або цивільний характер [258, с. 41].

Зазначене вище слід узагальнити таким чином, що Україна як держава учасниця міжнародних відносин протидії фінансуванню різних проявів тероризму повинна вживати, відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства, необхідних заходів для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або заарештувати будь-які кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення вказаних правопорушень, а також надходжень, отриманих у результаті таких правопорушень, та забезпечити можливість конфіскації таких коштів.

Опрацювання питання міжнародного досвіду надає нам підстави сформулювати пропозицію про необхідність Україні налагодити подальшу співпрацю щодо запобігання терористичним діянням шляхом вжиття усіх допустимих заходів, в першу чергу, через зміни вітчизняного законодавства,

для протидії підготовки та вчинення у межах території держави терористичних дій будь-якого характеру:

а) заходів, які забороняють на власній території діяльність осіб або організацій, які навмисно заохочують, підбурюють, організують або вчиняють дії, які можуть становити терористичну загрозу;

б) заходів, що зобов'язують фінансові установи та інші організації, які беруть участь у здійсненні фінансових операцій, вживати найефективніші кроки для ідентифікації їхніх постійних чи випадкових клієнтів, а також клієнтів, на користь яких відкрито рахунки, та звертати особливу увагу на незвичайні чи підозрілі операції і повідомляти про операції, які можливо пов'язані із злочинною діяльністю.

З цією метою нормативно-правові акти антитерористичного законодавства України повинні містити норми про можливість:

а) прийняття правил, які забороняють відкриття рахунків, власники або бенефіціари яких не ідентифіковані або не можуть бути ідентифіковані, та заходів для забезпечення такими установами перевірок особи дійсних учасників таких операцій;

б) відносно ідентифікації юридичних осіб – пред'явлення до фінансових установ вимоги, коли це необхідно, вживати заходів щодо перевірки юридичного статусу та структури клієнта шляхом отримання від державного реєстраційного органу, клієнта або від обох осіб доказів оформлення клієнта як юридичної особи, включаючи дані про найменування клієнта, його юридичну форму, адресу, керівників та положеннях, регулюючих повноваження щодо прийняття зобов'язань від імені цієї юридичної особи;

в) прийняття правил, що накладають на фінансові установи зобов'язання повідомляти компетентним органам про усі складні, незвичайно великі операції та про незвичайну динаміку операцій, які не мають явної економічної або очевидної законної причини, не побоюючись при цьому кримінальної чи цивільної відповідальності за порушення будь-яких

обмежень на розголошення інформації, якщо вони добросовісно повідомляють про такі підозри;

г) пред'явлення до фінансових установ вимоги зберігати протягом п'яти років всі необхідні документи щодо внутрішніх та міжнародних операцій;

д) вжиття заходів з нагляду за роботою всіх агентів, які здійснюють грошові перекази, шляхом їх ліцензування;

е) забезпечення заходів щодо виявлення або відстеження фізичного переміщення готівкових коштів або оборотних документів на пред'явника через кордон за умови суворого дотримання гарантій належного використання інформації і без обмеження у будь-якій формі свободи переміщення капіталу тощо.

Отже, вступаючи у 1995 році до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання щодо низки політико-правових питань, зокрема, імплементації європейських стандартів боротьби з фінансуванням тероризму та найкращих практик формування антитерористичного законодавства передових зарубіжних країн. Увесь спектр заходів з реформування вітчизняної системи виявлення, попередження та протидії різних проявів терористичної діяльності має наблизити України до кінцевої мети – забезпечення верховенства права та безпечного існування своїх громадян як важливого чинника у системі національної безпеки. Вивчення стандартів організації протидії фінансуванню тероризму, розроблених міжнародними організаціями, є частиною механізму забезпечення успішної інтеграції до європейського співтовариства будь-якої країни. Для України, як країни з яскраво вираженими європейськими намірами інтеграції, імплементація відповідних норм є одним із ключових завдань реформування національної правової системи у відповідності до європейських стандартів.

Здійснений аналіз міжнародних нормативно-правових документів дає нам можливість сформулювати необхідний для України у найближчій

перспективі план адміністративно-правових дій щодо протидії біотероризму та загрозам його виникнення.

1. Вжити відповідних заходів, зокрема у сфері підготовки кадрів для правоохоронних та інших органів з метою запобігання біотерористичній діяльності та її негативним наслідкам з одночасним дотриманням зобов'язань відносно прав людини. Крім того, необхідним є вжиття таких заходів, які можуть бути корисними для поліпшення й розвитку співробітництва між національними органами з ціллю запобігання біотерористичним загрозам та їхнім негативним наслідкам шляхом: а) здійснення обміну інформацією; б) удосконалення фізичного захисту об'єктів, на яких можуть здійснюватися терористичні акти із застосуванням біологічної зброї та її компонентів; в) поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних ситуацій, що негативно впливають на санітарне та епідеміологічне благополуччя населення.

2. Забезпечити здійснення просвітницьких заходів у сферах освіти, культури, інформації, засобів масової інформації з метою обізнаності населення стосовно існування, причин, серйозності біотерористичних загроз та наслідків їх вчинення. Адже, як зазначає О. Г. Братель «біологічні засоби ураження через більш прості можливості їх виготовлення, а також їх токсичну властивість дозволяють здійснювати масові ураження за допомогою відносно невеликої кількості речовини, що використовується» [46, с. 79]. Роз'яснювальна робота щодо ймовірності існуючих загроз біотерористичної діяльності повинна сприяти заохоченню громадськості до надання допомоги компетентним органам держави, що може сприяти запобіганню терористичним злочинам.

3. В залежності від обставин та з огляду на свої можливості Україна повинна надавати іншим країнам допомогу і підтримку з метою посилення здатності запобігати вчиненню біотерористичної діяльності, а саме шляхом обміну інформацією, передовим досвідом протидії та здійснення інших можливих зусиль превентивного характеру.

Виходячи з викладених вище вимог міжнародних документів щодо дій Україні у царині міжнародного співробітництва у сфері протидії біотероризму, необхідно звернути більш детальну увагу на такому аспекті міжнародного співробітництва як надання допомоги шляхом обміну інформацією про можливість існування біотерористичних загроз. Види такої допомоги визначаються Україною, виходячи з міжнародних угод, згода на обов'язковість яких надана ВР України і національним законодавством. Україна повинна надавати інформацію іншим державам з питань, пов'язаних із боротьбою з міжнародним тероризмом, на підставі відповідного запиту.

Однак, здійснивши аналіз норм Конституції України [164], Закону України «Про національну безпеку» [343] та ряду чинних нормативно-правових актів міждержавного співробітництва, нами встановлено, що, якщо інше не передбачено міжнародним договором, то у виконанні запитів іноземних держав відповідними органами державної влади України може бути відмовлено у наступних випадках: 1) запити направлені не компетентним органом; 2) за своїм характером запити можуть завдати шкоди суверенітетові, безпеці або основним принципам правової політики нашої держави; 3) правопорушення, за яким подано запит, не розглядається як біотерористичний акт або злочин терористичної спрямованості; 4) запитувані або інші заходи, що спричинили аналогічні наслідки, не дозволені законодавством України або не стосуються правопорушення, з яким пов'язаний запит; 5) постанова про запитувані заходи не може бути винесена або такі заходи не можуть бути виконані у зв'язку із закінченням строку давності; 6) постанова, прохання про виконання якої направляється, не підлягає примусовому виконанню; 7) процедура, що передуює прийняттю постанови, прохання про виконання якої направляється, не відповідає визнаним в Україні правам на захист; 8) є підстави вважати, що запитувані заходи або постанова про внесення якої подається запит, передбачають переслідування визначеної особи лише за расовою, статевою, релігійною, національною ознакою або через політичні переконання.

Досліджуючи міжнародні документи щодо протидії тероризму та нормативно-правові акти забезпечення національної безпеки, нами зроблена спроба охарактеризувати напрями першочергового національного нормативно-правового удосконалення заходів участі України у цьому процесі та визначити засоби уніфікації вітчизняного законодавства до основних засад міжнародної антитерористичної політики. Виходячи з цього, пропонується удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення щодо підвищення рівня контролю за виробництвом, зберіганням та транспортуванням предметів, що можуть використовуватись як компоненти біологічної зброї для масового враження людей, тварин і рослин, а також спеціальних боєприпасів та бойових приборів із засобами доставки, що споряджені біологічними засобами.

Крім того, для ефективної участі України у процесі міжнародно-правової протидії біотерористичним загрозам, необхідними є різні види обміну інформацією про: 1) біотерористичні загрози: незаконні дослідження хвороботворних властивостей мікроорганізмів (бактерій, вірусів, грибків) та отрути, що виробляються деякими бактеріями, а також збудників значної кількості найбільш небезпечних хвороб людини – чуми, холери, сибірської виразки, сапу, висипного тифу, плямистої лихоманки тощо; 2) нові види біологічних речовин, що з'являються в незаконному обігу, технології їхнього виготовлення і використовуваних при цьому речовин, а також про нові методи дослідження та ідентифікації таких речовин; 3) вчинені терористичні акти біологічного (бактеріологічного, хімічного) характеру або різного роду загрози учинення таких актів та причетних до них фізичних та/або юридичних осіб; 4) фізичних та юридичних осіб і об'єкти власності, що їх використовують для легалізації (відмивання) доходів від злочинної діяльності.

Серед інших заходів формування системи комплексної міжнародної протидії проявам біотероризму пропонується для України встановлення нормативно-правового забезпечення обміну проектами законодавчих та

інших нормативно-правових актів, а також досвідом роботи, у тому числі проведення стажувань, консультацій, семінарів і навчальних курсів, інформацією про нові способи та засоби скоєння злочинів біотерористичного характеру та іншого впливу на санітарне та епідеміологічне благополуччя людини й різних видів живих організмів.

Як уже зазначалось проблеми біологічного тероризму на цей час турбують все світове співтовариство не менше ніж ядерний, хімічний, бомбовий або будь який інший вид тероризму. Ескалація терористичної діяльності, що спостерігається в останнє десятиліття в багатьох регіонах Земної кулі, поставила світове співтовариство перед необхідністю консолідації зусиль щодо запобігання можливості потрапляння зброї масового ураження, зокрема біологічної, в руки терористів.

Для удосконалення адміністративно-правового регулювання протидії біотероризму як негативному суспільно-політичному феномену, вітчизняні органи законодавчої та виконавчої влади повинні використовувати досвід країн, де боротьба з тероризмом є одним із важливих складників державної політики [177, с. 44].

На даний час, консолідація зусиль держав в боротьбі з біотероризмом та його проявами ведеться на різних рівнях. Боротьба з біотероризмом являє собою багатоаспектну і багатовекторну діяльність, яка може здійснюватися тільки у взаємодії різних суб'єктів міжнародного права. Її ефективність багато в чому визначається дієвістю міжнародних механізмів у сфері запобігання розробки, зберігання і обігу БА і токсинів, передбачених Конвенцією про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення (1972 р.) [157, с. 436-441]. Для того, щоб компенсувати відсутність спеціалізованої міжнародної організації з контролю за виконанням положень КБЗТ, міжнародним співтовариством робилися спроби створення спеціальних інституціональних механізмів. Зокрема, це Спеціальна група держав-учасниць, завданням якої є визначення списку бактеріологічних і токсичних

речовин, що можуть розцінюватися як біологічна загроза; це спеціальний Комітет 1540 з розгляду дії КБТЗ [510]; це також група «Великої сімки» що діє в рамках Ініціативи Глобального партнерства; це Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); НАТО; Міжнародна федерація асоціацій з біобезпеки (IFBA); Австралійська група, якою розроблені загальні принципи експортних обмежень щодо БА, біотехнологій та обладнання подвійного призначення, що можуть бути використані для виробництва і розповсюдження б/з [435]; доповнює та посилює існуючі режими контролю над б/з та засобами її доставки, зокрема, керівних принципів КБТЗ та режиму експортного контролю АГ – Вассенаарська домовленість (ВД) [54].

Провідне значення у боротьбі з біотероризмом відіграє Організація об'єднаних націй (ООН). Під егідою цієї Організації прийнято більшість конвенцій антитерористичної спрямованості, у т.ч. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (резолюція 54/109 ГА ООН, 09.12.1999 р.) [247], Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (резолюція №A/Res/59/290 ГА ООН)[245] та ін.

В даний час у рамках ООН йде підготовка Всеосяжної конвенції проти міжнародного тероризму. У конвенціях, розроблених за участю ООН, до багатьох діянь, що відносяться до біотероризму і визнані злочинними, передбачений широкий комплекс заходів по боротьбі з ними.

Основний обсяг функцій у сфері боротьби з міжнародним тероризмом покладено на Раду безпеки ООН, яка виступає найбільш авторитетною міжнародною інстанцією з питань міжнародної безпеки. Даний орган в своїх резолюціях неодноразово висловлював стурбованість щодо поширення тероризму у всіх його формах і проявах та формулював рекомендації зі здійснення комплексу заходів з протидії тероризму.

В рамках ООН створено Відділення по запобіганню тероризму та Комітет по боротьбі з тероризмом РБ ООН. До компетенції цих підрозділів поряд із вирішенням спільних завдань у сфері боротьби з тероризмом, належать питання протидії використанню терористами зброї масового

ураження. ООН та її органи відіграють найважливішу роль в запобіганні розповсюдженню цієї зброї, включаючи біологічну.

До регіональних організацій слід віднести органи ЄС, зокрема Єврокомісією, в рамках якої розроблена та на теперішній час виконується програма протидії біологічній загрози. А саме, функціонує: механізм обміну інформацією, консультацій і координації дій по запобіганню актів біотероризму; загальноєвропейська система виявлення і визначення біологічних і хімічних агентів, які можуть бути використані для проведення терористичних атак; медичні центри і склади для забезпечення медиків необхідними препаратами на випадок можливих ексцесів тощо.

Інтерпол відіграє одну з провідних ролей серед міжнародних організацій у сфері боротьби з біотероризмом, зосереджуючи в собі функції інформаційно-аналітичного та науково-методологічного забезпечення діяльності держав у сфері запобігання і боротьби з біотероризмом. Гостра необхідність у діяльності подібної організації виникла доволі давно і зараз Міжнародна кримінальна поліція має майже столітню історію. Міжнародна злочинність із кожним роком набуває все більше та більше глобальний характер та загрожує міжнародному правопорядку. За кількістю країн учасників Інтерпол займає друге місце у світі і може похвалитись багатою та цікавою історією. На даний момент ця організація, фактично єдина у світі, займається координацією зусиль усього світу у боротьбі із тероризмом, в тому числі і біотероризмом, та організованою злочинністю. Міжнародний розшук злочинців, боротьба з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю, торгівлею людьми, корупцією, фінансовими злочинами та злочинами у сфері високих технологій практично неможливі без цієї міжнародної організації. Разом з тим, одним з найбільш небезпечних видів транснаціональної злочинності є міжнародний тероризм та біотероризм. Цей фактор, серйозно дестабілізуючи міжнародний правопорядок, являє собою виклик, реальну загрозу нормальному функціонуванню та розвитку міжнародних відносин. І в сучасних умовах

Інтерпол – провідна організація міжнародного співробітництва держав не тільки в боротьбі з транснаціональною злочинністю в цілому, але й авторитетний учасник протидії міжнародного співтовариства проявам тероризму й біотероризму зокрема. Роль Інтерполу в координації дій правоохоронних органів держав-членів, надання захищеного каналу зв'язку для обміну поліцейською інформацією між усіма державами-членами та Генеральним секретаріатом, веденні баз даних, інформаційної та оперативної підтримки поліцейських відомств, навчання та підвищенні кваліфікації працівників правоохоронних органів держав-членів, проведенні міжнародних форумів з проблем міжнародної кримінальної злочинності, тероризму й біотероризму – неоціненна.

На Інтерпол, на відміну від більшості інших міжнародних організацій, що входять до складу інституційного міжнародного механізму боротьби з біотероризмом, безпосередньо покладено ряд функцій у сфері боротьби з біотероризмом [188, с. 141].

Україну було включено до Міжнародної організації кримінальної поліції у 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу. Повноправним членом цієї організації наша держава стала в 1993 році після створення Національного центрального бюро Інтерполу. За цей період пройдено нелегкий шлях становлення, розвитку і визнання українського Бюро Інтерполу як одного з передових підрозділів, що представляє інтереси держави на міжнародному рівні [138]. У зв'язку з прийняттям України до Інтерполу, Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова від 25.03.1993 р. № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу» [344], де визначено, що взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі України, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу, яким виступає Національна поліція.

Діяльність НЦБ Інтерполу в Україні значною мірою має міжвідомчий

характер. З метою нормативного і організаційного забезпечення взаємодії з іншими правоохоронними органами та ГУНП України в областях підготовлена «Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів»[138].

Укрбюро Інтерполу у своїй діяльності керується Конституцією України, законодавчими актами України щодо боротьби із злочинністю, міжнародними договорами України, Статутом та іншими нормативними документами Інтерполу, Кримінальним процесуальним кодексом України, нормативними актами МВС та Національної поліції. Служба здійснює обмін інформацією з правоохоронних проблем та координацію дій у боротьбі зі злочинністю, яка виходить за межі України або носить транснаціональний характер. Наше Бюро постійно зміцнює співробітництво з регіональними правоохоронними органами для своєчасного реагування на запити, що надходять із зарубіжних країн, та, як наслідок, успішного виконання покладених на нього функцій по координації дій для своєчасного розкриття злочинів. НЦБ Інтерполу в Україні розраховує на всебічну підтримку закордонних колег у спільній справі забезпечення ефективної та результативної боротьби з міжнародною злочинністю. Подальше вдосконалення та розвиток Українського бюро сприятиме об'єднанню поліції всіх держав у боротьбі проти міжнародного тероризму, біотероризму та інших проявів міжнародної злочинності [138].

Діяльність Бюро Інтерполу важлива для Міністерства внутрішніх справ України не тільки з точки зору ефективності сьогоденної діяльності, але і з точки зору перспектив розвитку [223, с. 136]. Якість роботи Бюро – один з найважливіших факторів міжнародного авторитету органів внутрішніх справ України.

До сфери компетенції Інтерполу входить боротьба з крадіжкою і захопленням небезпечних біологічних агентів, які згодом можуть використовуватися для вчинення терактів. За допомогою своїх Національних

Бюро, Інтерпол надає сприяння у виконанні запитів міжнародних правоохоронних організацій і правоохоронних органів різних держав у відповідності з їх міжнародними договорами. В рамках боротьби з біотероризмом Інтерпол розробив спеціальну Програму по запобіганню актів біотероризму, яка передбачає реалізацію комплексу заходів із запобігання біотероризму, включаючи: а) збір, накопичення та оцінку інформації, яка дозволяє оцінити рівень загрози біотероризму в країнах-учасницях, а також стан справ з правового регулювання боротьби з біотероризмом на національному рівні; б) інформування країн-учасниць про біотерористичні загрози; в) проведення конференцій та семінарів з питань боротьби з біотероризмом; г) навчання національних кадрів способів і методів розкриття злочинів, пов'язаних з біотероризмом [507].

У 2005 році у складі Інтерпол створено Комітет по боротьбі з біотероризмом, на який покладено вирішення зазначених завдань.

Для реалізації функції збору, накопичення та оцінки інформації, яка дозволяє оцінити рівень загрози біотероризму в країнах-учасницях створюються Інформаційно-довідкові центри Інтерполу [270]. Інформаційно-довідковий центр із запобігання біотероризму містить інформацію про міжнародні організації, які займаються питаннями біотероризму, про пристрої виявлення і деконтамінації БА, основні поняття у сфері біотероризму та інші необхідні відомості, що стосується біотероризму та боротьби з ним [481].

Під егідою Інтерпол організована перша глобальна конференція щодо запобігання біотероризму, яка проходила 1-2 березня 2005 році в Ліоні (Франція) [456].

Оскільки організована злочинна діяльність представляє все більшу загрозу для людства, доцільно більшою мірою підвищити ефективність використання можливостей Інтерполу. Зокрема: 1) вдосконалити методи збору і отримання інформації (наприклад, із застосуванням комп'ютерних мереж і т. д.) з метою встановлення осіб, які перебувають в організованих злочинних структурах, характеру їх діяльності, взаємозв'язків між різними

злочинними організаціями і тих методів, які вони можуть застосовувати в цілях самозахисту; 2) здійснити розробку методів, що дозволяють залучити в злочинні організації негласних співробітників, які беруть участь в проведенні злочинних акцій, перехопленні повідомлень, здійсненні спільних негласних операцій; 3) створення спільних спеціалізованих слідчих підрозділів; 4) підвищити рівень взаємодії різних систем, включаючи засоби масової інформації; 5) сприяти удосконаленню професійного рівня співробітників правоохоронних органів – з цією метою доречно проводити різні форми навчання (практичних семінарів з представниками Інтерполу, спільних з науковцями-теоретиками круглих столів з вивчення окремих проблемних питань і т. д.).

Таким чином можна констатувати, що в останні роки значно зростає роль Інтерполу, яка є другою найбільшою після ООН міжнародною організацією, в здійсненні міжнародного співробітництва з питань боротьби з біотероризмом та новими видами транснаціональної злочинності з ООН та іншими міжнародними організаціями, про що свідчать правові акти Інтерполу, численні угоди про співпрацю, а також згадки Інтерполу і його значущості в ряді міжнародних конвенцій. Інтерпол володіє унікальними інструментами і механізмами, необхідними в організації сприяння державам-членам, міжнародним організаціям, їх органам і світовій спільноті в боротьбі з актами, методами й практикою біотероризму у всіх його формах і проявах.

Для України співпраця з Інтерполом є однією із запорок успішної інтеграції у світову та європейську спільноту, ефективним міжнародним правовим інструментом дієвої боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема й у сфері біотероризму [223, с. 137].

Північноатлантичний альянс (НАТО) проводить заходи по боротьбі з біотероризмом. В рамках цієї організації створені запаси препаратів для боротьби з наслідками біотерористичних актів, а також пересувні лабораторії для виявлення та ідентифікації небезпечних біологічних агентів [494].

Організація «Глобальне Партнерство» має за мету боротьбу з

тероризмом заснованого на застосуванні ЗМУ. До її основних завдань відносять: укладення багатосторонніх угод щодо протидії розповсюдження зброї, матеріалів і «ноу-хау»; удосконалення обліку та зберігання таких матеріалів; удосконалення фізичного захисту відповідних об'єктів; виявлення, стримування і заборона торгівлі забороненими товарами; вдосконалення національних систем експортного контролю та контролю транзитних вантажів; зміст і утилізація матеріалів, пов'язаних зокрема з біологічною зброєю [131].

VEREX засновано на III Конференції по застосуванню КБТЗ. VEREX складає група експертів для вироблення заходів контролю над виконанням положень КБТЗ з наукової і технічної точок зору. Протягом 1992-1993 рр. VEREX визначила перелік ефективних заходів контролю щодо протидії розповсюдження біологічної зброї і технологій її розробки. Рекомендації VEREX в 1994 році лягли в основу розробки протоколу до Конвенції про заборону біологічної зброї, покликаної посилити боротьбу з поширенням БЗ [497].

Протягом 1984-1985 рр. створена Австралійська Група як неформальне міждержавне об'єднання, до якого увійшли США, західноєвропейські держави, Австралія, Нова Зеландія, Японія та Канада.

У 1984 році, для здійснення країнами-учасницями однакових правил щодо контролю за експортом над товарами, що можуть бути використані для створення хімічної чи біологічної зброї, у т. ч. «агентів» та «прекурсорів» цієї зброї, учасниками Австралійської групи було розроблено і створено режим експортного контролю [435]. Держави-учасниці цієї неформальної групи співпрацюють в питаннях підтримки та розвитку національних систем експортного контролю. Метою цієї співпраці є запобігання подальшому поширенню експорту товарів, що можуть бути використані або переключені на застосування в програмах створення хімічної, біологічної або токсичної зброї [6].

Основним завданням країн-учасниць Австралійської групи є використання системи ліцензування експортної діяльності для забезпечення більш жорсткого контролю над експортом певного виду зокрема, біологічних агентів та біотехнологій і обладнання подвійного призначення, які могли б бути використані для виробництва і розповсюдження біологічної зброї. Проте, прогресивні зміни та удосконалення біологічного сектору, масштабів і методів виробництва біологічної зброї, порядку закупівель та інше – усе це створює нові можливості обійти експортний контроль, що, в свою чергу, може бути використано у терористичних цілях.

У межах АГ розроблені загальні принципи експортних обмежень, які добровільно виконуються країнами-учасницями, а також списки біологічних агентів, які підпадають під експортні обмеження. Крім того, Австралійська група узгодила Керівні принципи діяльності та низку списків, що визначають біологічні речовини та біологічне устаткування подвійного використання, а також відповідні технології. Держави-учасниці взяли на себе політичні зобов'язання забезпечити національний контроль над експортом зазначеної продукції.

З 1997 року Україна на національному рівні впровадила правила та списки, рекомендовані цим режимом, а в квітні 2005 року набула членства у режимі – Австралійська група [174, с. 20].

На шляху вдосконалення власної ефективності із протидії створення біологічної зброї та загрозам використання товарів подвійного використання у терористичних цілях, перед Австралійською групою виникла низка проблем. Зокрема:

– Зростає кількість потенційних постачальників біологічних речовин, обладнання й технологій подвійного використання. На сьогодні країни Заходу вже не є домінуючими постачальниками біологічних речовин та обладнання подвійного використання. Зараз такі країни, як Індія, Китай, Бразилія, Куба, Росія та Мексика, з новими секторами біотехнологічної промисловості, що швидко зростають, та менш ефективним експортним

контролем, є привабливим джерелом для можливих закупівель матеріалів БЗ. Відсутність ефективного контролю експорту, транзиту та перевантажень у багатьох країнах – великих торгових центрах, дозволяє недобросовісним брокерам, фіктивним компаніям та маклерам діяти з відносною легкістю, що своєю чергою дає можливість країнам, які викликають занепокоєння, заволодіти матеріалами та обладнанням подвійного використання, необхідними для програм розроблення БЗ, зокрема товарів подвійного використання, вироблених у країнах АГ.

– Стрімкий розвиток у сфері комунікаційних технологій призвів до доступності великої кількості інформації стосовно розроблення біологічної зброї за допомогою Інтернету та можливості її використання терористичними організаціями. Крім того, виникнення електронного бізнесу спричинило ряд перешкод щодо здійснення контролю над експортом відповідних речовин (включаючи патогени та обладнання подвійного використання, яке вже було у вжитку).

– Існують нові методи виробництва БЗ, які ще не контролюються Австралійською групою (наприклад, у галузі синтетичної біології). Також були розроблені технології виробництва ГМО (генетично-модифікованих організмів), що відкривають можливості для створення нових, більш стійких патогенів, які набагато важче знешкодити. Також занепокоєння викликає виявлення нетрадиційних реагентів біологічної зброї, зокрема токсичних речовин, які були створені та використовувалися в медичних цілях, але водночас можуть використовуватися в терористичних намірах [65, с. 333-334].

Перспективними напрямками вдосконалення діяльності Австралійської групи можуть бути такі кроки, як:

1. Збільшення кількісного складу членів АГ, що надасть змогу більш тісно співпрацювати та координувати роботу між основними країнами-експортерами та постачальниками хімічних, біологічних речовин та матеріалів, у т. ч. обладнання подвійного використання. Це стосується таких

країн, як, наприклад, Росія, Бразилія, Мексика, Сінгапур та інші. Варто зазначити, що регіональне розширення членства в Австралійській групі посилить міжнародне визнання ролі АГ у впровадженні, підтримці та зміцненні міжнародних норм щодо контролю над експортом матеріалів, які можуть використовуватися у виробництві БЗ терористичними організаціями.

2. Одночасно з розглядом розширення членства, Австралійській групі необхідно також здійснювати більш цільову пропаганду як спосіб залучення більшої кількості країн до створення ефективної системи контролю над експортом, зокрема впровадження контрольних списків АГ.

3. Розроблення переліку матеріалів та речовин, які зустрічаються у промисловості конкретних держав і можуть цікавити терористичні організації, контроль за передачею чутливих технологій через Інтернет [65, с. 334-335].

Проект Боротьби з біологічною зброєю (Bio Weapons Prevention Project), створений у 2002 році, являє собою нову «глобальну громадську ініціативу». Цей Проект спочатку замислювався як об'єднання неурядових організацій. Згодом до нього приєдналися ряд держав на рівні міністерств закордонних справ, такі як Канада, Швеція, Норвегія та ін. На офіційному сайті цієї організації зазначається, що Проект боротьби з біологічною зброєю являє собою глобальну громадську ініціативу, яка покликана зміцнити норму проти використання хвороб якості зброї. Причиною створення Проекту боротьби з біологічною зброєю послужила відсутність у Конвенції 1972 р. детальних положень, згідно з якими здійснювався б контроль та підтвердження дотримання країнами-учасницями положень цих міжнародних угод. Проект Боротьби з біологічною зброєю ставить своєю метою подолання цієї прогалини в міжнародно-правовому регулюванні шляхом ведення фактичного моніторингу дотримання державами взятих на себе зобов'язань щодо відмови від розробки, виробництва і застосування БЗ [457].

Метою «Комітету 1540» є зміцнення зусиль із забезпечення повної імплементації усіма країнами Резолюції РБ ООН № 1540 та всеохоплюючий

контроль за виконанням КБТЗ. У Резолюції № 1540 (2004), прийнятої на 4956-му засіданні 28.04.2004 р., РБ ООН висловила серйозну заклопотаність можливістю потрапляння біологічної зброї до недержавних суб'єктів (включаючи терористичні організації) та подальшого її застосування, прямо пов'язавши дану проблему із загрозою тероризму. У зв'язку з цим відповідно до п. 4 Резолюції № 1540 був заснований «Комітет 1540» на період не більше 2-х років. «Комітет 1540» об'єднав представників усіх членів Ради Безпеки ООН. Найважливішою функцією Комітету став моніторинг за станом національних механізмів запобігання потрапляння ЗМУ в руки недержавних суб'єктів (осіб або організацій, які не мають законних повноважень від якої-небудь держави на здійснення діяльності, яка підпадає під дію зазначеної резолюції). Здійснюючи контроль за виконанням Резолюції № 1540, Комітет 1540 вносить істотний внесок у зміцнення режиму нерозповсюдження біологічної зброї в цілому. Комітет 1540 приступив до роботи 11.06.2004 р. Доповіді Комітету, містять аналіз усіх представлених національних доповідей, на основі яких Комітет 1540 готував ряд рекомендацій для РБ ООН [236]. У наступному, термін Комітету продовжено Резолюцією РБ ООН № 2055 від 29.06.2012 р. [510]

Серед міжнародних організації найбільш помітну роль в боротьбі з біотероризмом відіграє Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), яка є спеціалізованою установою ООН і має великий перелік функцій [423]. Низка епідемічних хвороб, що охоплюються програмою епідеміологічного нагляду і відповідних дій, мають відношення до біологічних засобів ведення війни. ВООЗ правомочна: діяти в якості керівного і координуючого органу в роботі з області міжнародної охорони здоров'я; надавати належну технічну допомогу і, в разі надзвичайної ситуації, необхідну допомогу за проханням і зі згоди урядів; надавати інформацію, консультування і допомогу в галузі охорони здоров'я; розробляти, встановлювати і пропагувати міжнародні стандарти щодо харчових продуктів, біологічних, фармацевтичних та подібних препаратів.

На базі національних центрів і лабораторій, які здійснюють співробітництво з ВООЗ, була створена міжнародна мережа по збору даних і контролю за спалахами найбільш небезпечних захворювань. Спеціальна система пошуку, збору та підтвердження інформації про спалахи хвороб в рамках ВООЗ діє на основі тісної співпраці центрів ВООЗ з урядовими і неурядовими організаціями. Інформація, отримана в рамках цієї системи, щотижня доводиться до міністерств охорони здоров'я всіх держав-членів цієї організації. Ця мережа дозволяє швидко ідентифікувати виникнення небезпеки спалахів захворювань, а також рекомендувати державам проведення профілактичних та інших заходів.

Україна є членом ВООЗ з 1948 р. (3 квітня 1948 р. приєдналась до Статуту ВООЗ). Співробітництво України з ВООЗ – одна з важливих складових міжнародного співробітництва, спрямоване на забезпечення конституційного права кожного громадянина України на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Особливого значення таке співробітництво набуває в умовах глобалізації. Підходи ВООЗ, згідно з якими здоров'я розглядається водночас як ресурс і мета розвитку та ключ до процвітання, відповідає принципам державної політики України у соціально-економічній галузі. Основні завдання ВООЗ та стратегічні напрямки їх реалізації відповідають інтересам України [67].

Співробітництво України з ВООЗ здійснюється переважно через Європейське регіональне бюро (ЄРБ) згідно з рамковими дворічними угодами, що укладаються між Україною та ЄРБ. В угодах визначаються пріоритетні напрямки співробітництва, на які скеровуються кошти, що виділяються з основного бюджету ВООЗ на підтримку заходів на рівні країни [67].

Співпраця України і ВООЗ є особливо актуальною. Не варто забувати, що у 2015 році ВООЗ допомогла Україні зупинити епідемію поліомієліту. До того ж, Україна зацікавлена у використанні потенціалу та отриманні міжнародної допомоги ВООЗ для вирішення проблем у таких біонапрямах

як: інфекційні захворювання, безпечність продуктів харчування, матеріальна підтримка, пропозиції та рекомендації. Підтвердженням цього є направлення у 2020 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я експертів до України в рамках заходів із забезпечення готовності та реагування на COVID-19 (коронавірус).

Подібно Національного центру інфекційних захворювань США, в 2005 р. створено єдиний Європейський центр по інфекційним захворюванням, який координує науково-дослідні роботи, здійснює нагляд за інфекційними захворюваннями, проводить професійне навчання. Європейський центр по інфекційним захворюванням оптимізував діяльність вже існуючих в Європі національних структур, таких як Інститут Пастора (Франція), Каролінгський інститут (Швеція), Інститут ім. Роберта Коха (Німеччина) та підвищив готовність Європи до протидії загрози біотероризму [508].

Діяльність, аналогічну ВООЗ, але в сфері попередження епізоотії веде Всесвітня Ветеринарна Організація (ВВО), яка об'єднує ветеринарні служби більшості країн світу. Її основними цілями є інформування урядів про виникнення і перебіг хвороб тварин у всьому світі та про способи боротьби з цими хворобами; забезпечення міжнародної координації досліджень основних хвороб тварин та боротьби з ними. ВВО має інформаційну систему для збору і поширення інформації про спалахи найбільш серйозних, з точки зору ветеринарії та суспільної охорони здоров'я, хвороб тварин. Моніторинг подібної інформації є невід'ємним елементом системи раннього виявлення фактів вчинення актів біотероризму, включаючи агротероризм.

У розглянуту групу міжнародних організацій входить Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), яка є автономною установою системи ООН. Статут ФАО наказує цій організації надавати технічну допомогу, яку можуть запросити держави, а також, при співпраці з урядами відповідних держав, організовувати місії, які можуть бути необхідні для надання їм допомоги у виконанні зобов'язань, що впливають із прийнятими

ними рекомендацій Конференції ООН з питань продовольства і с/г [399]. Хоча ФАО і не приймає офіційної участі в контролі за БЗ, але активно підтримує і надає допомогу, а також сприяє відновленню у випадках, коли виникає чума великої рогатої худоби, стихійні і техногенні катастрофи, що викликають страждання ураженого населення.

Після терористичних атак на США у 2001 році була створена міжнародна неформальна організація «Глобальна Ініціатива з безпеки здоров'я» (The Global Health Security Initiative), до якої увійшли Канада, ЄС, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Мексика, Великобританія і США. Метою організації є зміцнення позицій охорони здоров'я у сфері боротьби з біотероризмом [472].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста [249]. У вересні 2002 р. Міжнародний Комітет Червоного Хреста виступив із зверненням «Біотехнологія, зброя і гуманність». У цьому зверненні говорилося про небезпеки, які можуть представляти собою успіхи, досягнуті в біологічних науках і біотехнології; в ньому також йшлося про правові норми, як внутрішньодержавні, так і міжнародні, які слід застосовувати у випадку зараження або навмисного поширення інфекційних хвороб. Крім того, в цьому документі визначалися обов'язки як держав, так і наукового співтовариства щодо забезпечення використання таких досягнень виключно на благо людства. Міжнародний Комітет Червоного Хреста поширив брошуру «Принципи практичної діяльності», в якій піднімаються деякі ключові питання в рамках дискусії про дотримання етичних норм фахівцями в галузі біологічних наук. Мета цього документа – зв'язати відповідні етичні та правові норми, які повинні сприяти запобіганню зараження та умисного розповсюдження інфекційних хвороб, з передовим досвідом вчених-біологів. Прийняття вищезазначених норм має суттєво підвищити користь від досліджень, здійснюваних у галузі біологічних наук, та їх застосування в інтересах людства і одночасно зменшити небезпеку ворожого використання досягнень у цій галузі.

Прогресивно розвивається співробітництво держав у боротьбі з біотероризмом у межах регіональних міжнародних організацій. Найбільш помітну роль відіграють Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії, ЄС, Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав, Ісламська Конференція, ОБСЄ, Організація Африканської Єдності і Економічного співтовариства західноафриканських держав, РЄ, СНД, Рада Співробітництва Арабських Держав Перської затоки, Шанхайська організація співробітництва та ін. Поряд з вирішенням загальних питань боротьби з тероризмом цими міжнародними організаціями здійснюються кроки щодо протидії злочинам, пов'язаними з біотероризмом [195, с. 34].

Враховуючи транснаціональний характер міжнародного біотероризму, успішна протидія йому можливо тільки в рамках консолідованих зусиль держав, міждержавних об'єднань і міжнародних організацій. Разом з тим, важливу роль тут можуть відігравати різні неурядові організації, значення яких у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. істотно зросло.

Висновки до Розділу 4

Україна як європейська держава, органи законодавчої та виконавчої влади якої орієнтуються на отримання членства в Європейському Союзі, захищає демократичні цінності, права людини, її безпеку та недоторканність. Саме тому для втілення в життя безпекових положень потрібні сучасні адміністративно-правові підходи до визначення повноважень виконавчої гілки влади та принципово новий стиль державно-управлінської діяльності КМ України у частині забезпечення ефективної політики в країні.

Здійснений аналіз діяльності вищих органів державної влади у сфері протидії загрозам біотероризму дає підстави стверджувати, що існуючий стан біологічної безпеки є таким, що не відповідає національним інтересам з тієї причини, що немає механізмів забезпечення ефективної протидії біологічним загрозам. Доцільно визначити серед пріоритетних завдань вищих органів

державної влади здійснення системних заходів з ефективної організації системи біобезпеки держави, протидії проявам біотероризму, збереження для населення країни здорового та безпечного природного середовища.

Конкретними пропозиціями для покращення роботи КМ України є здійснення формування національної системи забезпечення біологічної безпеки щодо виявлення біологічних загроз шляхом: 1) створення органу, відповідального за організацію постійного моніторингу і виявлення таких загроз; 2) приведення законодавства у відповідність із міжнародними вимогами; 3) вдосконалення існуючої системи біобезпеки; 4) впровадження системи моніторингу і контролю можливих загроз біологічного походження тощо.

Діяльність РНБО України у сфері біологічної безпеки та протидії біотероризму повинна забезпечувати: 1) уникнення негативного впливу біологічних факторів на населення; 2) мінімізацію можливостей виникнення загроз біологічного походження, пов'язаних із розвитком сучасних біотехнологій; 3) розроблення чітких правил поведінки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та роботі з небезпечними біологічними агентами. Робота комісій як дорадчих органів вищих органів державної влади має стати майданчиком професійного обговорення існуючих проблем у сфері здоров'я та санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, протидії біотероризму. Також повинна забезпечуватись підготовка рекомендацій для Президента України, КМ України щодо захисту населення України від біотерористичних загроз. Кадровий склад таких дорадчих органів має формуватися із професіоналів високого рівня, а їх робота – спиратися на наукові надбання вітчизняних фахівців у галузі права та інших наук з метою збереження наукового супроводу діяльності державних органів з удосконалення законодавства у сфері біологічної безпеки, протидії біотероризму в країні.

У процесі дослідження проаналізовано факт існування загроз біологічного тероризму як глобальну проблему світової спільноти та

охарактеризовано тенденції міжнародної правової протидії цьому негативному явищу. Доведено, що протидія біотероризму вимагає консолідації зусиль усіх держав, а участь України у цьому процесі здійснюється у відповідності до міжнародних договорів.

Здійснено аналіз норм окремих міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тероризму. Розкрито їх основні нормативно-правові приписи, необхідні для виконання Україною, які полягають у тому, що для ефективної боротьби зі збільшенням кількості і посиленням наслідків актів тероризму, а також у зв'язку із міжнародним характером терористичної діяльності, наша держава повинна зміцнювати співробітництво в цій сфері шляхом: систематизації обміну інформацією про попередження тероризму; виконання міжнародних конвенцій; укладання угод про взаємну правову допомогу, а також забезпечення цілого ряду інших міжнародно-правових вимог.

Встановлено, що Україна є активним учасником міжнародної співпраці щодо запобігання терористичній діяльності у цілому та виявленню загроз біологічного тероризму зокрема. Така діяльність здійснюється нашою державою через вжиття усіх практично можливих заходів. До таких заходів слід віднести зміни окремих аспектів національного законодавства для запобігання та протидії підготовки у межах власної території або за її межами біотерористичних актів, в тому числі: 1) заходів, які забороняють на її території незаконну діяльність осіб або організацій, які навмисно заохочують, підбурюють, організовують, або вчиняють ці злочини; 2) заходів, що зобов'язують фінансові установи та інші організації, які беруть участь у здійсненні фінансових операцій, вживати заходів для ідентифікації постійних чи випадкових клієнтів, які здійснюють підозрілі операції, що можуть бути пов'язані із фінансуванням терористичної діяльності чи заходів щодо її підготовки. Крім того, міжнародна антитерористична діяльність України пов'язана із діями щодо обміну інформацією на міждержавному рівні, а також координацією заходів, які вживаються з метою попередження

біотерористичних загроз шляхом створення та забезпечення функціонування каналів зв'язку між компетентними органами.

На підставі аналізу вітчизняного законодавства надано пропозиції щодо удосконалення окремих теоретико-прикладних засад міжнародного співробітництва України щодо протидії загрозам біотероризму. Зокрема, визначено нормативні підстави для правомірної відмови щодо виконання органами державної влади України запитів від іноземних держав, а також встановлено необхідні напрями активізації та посилення обміну інформацією про біотерористичні загрози, суб'єктів їх вчинення, способи локалізації таких загроз тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства України, порівняльного аналізу досвіду інших країн, розроблено наукові положення й отримано нові результати, що у сукупності розв'язують важливу наукову проблему адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. У роботі вирішено наукове завдання, що полягає у визначенні теоретичних засад, науково-методичних та практичних рекомендацій щодо адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму з урахуванням захисту від наявних та потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз. Одержані в процесі дослідження наукові результати дають підстави для висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і прикладне значення. Найістотнішими з них є:

1. Історія багата прикладами застосування біологічно уражаючих агентів. Ще з прадавніх часів, переважно у військових цілях з метою розширення володінь, масштабно використовувалися хвороби для нанесення шкоди противнику.

Спецслужби впливових країн у різні історичні часи застосовували смертельні віруси, які швидко поширювалися серед людей, тварин та рослин. Адже за допомогою біологічної зброї можна у лічені години знищити економіку та населення противника, при цьому, не вдаючись до відкритої військової агресії. Варто зазначити, що розвиток вірусів, хімічної зброї ніколи не зупинявся.

Кількість терористичних актів у XXI столітті не зменшилась і не зменшується, а кількість жертв має тенденцію до зростання. Спробуємо припустити, що застосування терористичними організаціями хімічної, біологічної (бактеріологічної) зброї масового ураження найближчим часом може призвести до позбавлення життя значної кількості людей та створення

у світовому суспільстві атмосфери жаху, безвихідності та загального почуття незахищеності з боку держави.

Аналіз історичного досвіду формування біотероризму як суспільно негативного явища сучасної дійсності дає підстави розглядати його таким чином:

- 1) як негативне антисоціальне явище, що являє собою складну соціальну систему, детерміновану взаємодією негативних чинників зовнішнього середовища й відповідних особливостей суб'єкта тероризму;
- 2) як правову оцінку та відображення даного суспільно негативного явища у чинному законодавстві;
- 3) як здійснення процесу удосконалення на принципах законності практики протидії біотероризму.

Надаючи обґрунтування великому спектру чинників, які впливають на можливість здійснення біотерористичної діяльності та виникненню біотерористичних загроз в Україні, можна висловити думку про те, що передумовами для активізації такої діяльності у нашій державі можуть стати постійні процеси трансформації суспільних відносин щодо становлення ліберально-ринкової економіки, періодичні зміни домінування векторів політичного управління та зовнішній негативний інформаційний і мілітаристичний вплив з боку Російської Федерації.

2. Біологічний тероризм як антисоціальний феномен – це процес нав'язування окремим громадянам чи суспільству в цілому, незалежно від принципів його організації, способів соціального управління або його примусової зміни шляхом проведення або погрози проведення проти населення з метою загрози його знищення біотерористичних дій насильницького характеру (з використанням біологічних засобів: бактерій, вірусів, грибків, токсинів або речовин, вироблених цими організмами), які здатні викликати широкий суспільний резонанс на основі віртуального страху або фактичного знищення максимальної кількості людей та інших елементів біорізноманіття.

Використовуючи біотероризм як спосіб ведення політичної боротьби у суспільстві, окремі представники такого суспільства поступово перетворили його на явище глобального масштабу. Слід доповнити, що такому стану справ сприяла здатність суб'єктів біотерористичної діяльності використовувати досягнення технічного прогресу у частині різносторонньої озброєності виконавців при виборі біологічних способів впливу на якісний стан біорізноманіття.

Щодо співвідношення понять біологічного тероризму і міжнародного тероризму, то тут варто відзначити наступне. Біологічний тероризм слід розглядати як різновид міжнародного тероризму у випадку, якщо йому притаманні ознаки складу діяння міжнародного характеру. Ці ознаки чітко зафіксовані в документах Інтерполу з боротьби з міжнародним тероризмом.

З метою формування дієвих пропозицій щодо вдосконалення системи адміністративно-правового регулювання протидії біотероризму досліджено інформацію про якісні характеристики біологічної зброї, зокрема, її вражаючу дію, високу токсичність та інші переваги: 1) складність виявлення таких речовин за допомогою антитерористичних методів; 2) проміжок часу між використанням і початком дії на людей, що дає можливість виконавцям біотерористичних атак безперешкодно покинути місце злочину; 3) відсутність залишених біологічними речовинами слідів на місці злочину, що дозволяє терористам приховувати джерело вражаючої дії; 4) можливість використання біологічної зброї в рамках малої, за масштабами нападу, локації з метою демонстрації рішучості терористичної організації до більш масштабних дій; 5) можливість нанести великі втрати в збройних силах держави або колосальні збитки для економіки країни; 6) швидке досягнення панічного стану населення, який настає через прихований характер цих речовин, що представляють собою дезодоровані і прозорі мікроскопічні субстанції, а також інші соціальні потрясіння, які виникають через застосування біотерористичної зброї; 7) відносна легкість, з якою ця зброя

може бути виготовлена, придбана, а також переміщена з однієї країни в іншу, що розташовані навіть на різних континентах.

3. Аналіз законодавчих категорій та доктринальних тлумачень за проблематикою дослідження дають підстави зазначити, що визначення біологічної безпеки принципово відрізняється від загального поняття про національну безпеку, оскільки спрямоване на попередження біологічних негативів шляхом виявлення, запобігання та нейтралізації реальних та потенційних загроз екологічного характеру національним інтересам.

Розуміння екологічної безпеки, ключове для даної норми, має чітко визначені правові рамки. Вони детерміновані встановленими законодавством критеріями якості навколишнього природного середовища, його окремих елементів, якості продуктів харчування, одягу, житла тощо, дотримання яких дозволяє забезпечувати екологічну безпеку. Відповідні критерії закріплені системою екологічних нормативів, серед яких центральне місце займають нормативи екологічної безпеки щодо гранично допустимих: концентрації забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті; рівня акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище; вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування та тваринних кормах. Крім нормативів екологічної безпеки підтримання належної якості навколишнього природного середовища та екологічної рівноваги повинно забезпечуватися дотриманням нормативів гранично допустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних чинників, що виходять з кожного конкретного стаціонарного джерела забруднення.

Визначення та характеристики у національних законодавчих актах понять «біологічна безпека» та «біологічний тероризм» не знайшли свого закріплення, що є юридичними дефектами окремих законів України. Такий стан правового регулювання протидії біотерористичним загрозам у сучасних умовах визначається нами як необґрунтована самовпевненість законодавця

щодо нереальності та відворотності терористичних впливів в Україні та відсутність бажання удосконалювати законодавство нормами, що ґрунтуються на результатах досліджень та висновках представників правової науки.

Прийняття Закону України «Про національну безпеку» є важливим етапом багатопланової адміністративно-правової роботи державних органів щодо втілення в життя системи національної безпеки, яка потребує подальшого удосконалення і розвитку шляхом прийняття змін та доповнень до відповідних законодавчих і нормативних актів. Пріоритетним завданням держави визначається боротьба з проявами біотероризму, захист населення від безконтрольного та протиправного розповсюдження продукції, що містить ГМО, збереження здорового та безпечного природного середовища.

4. Вперше проблема забезпечення біологічної безпеки на державному рівні розглянута у рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про біологічну безпеку». Констатовано, що в нашій країні відсутні програми з біобезпеки та запобігання проявам біотероризму, не створена національна система протидії можливим біозагрозам, зокрема, не сформовано автоматизованих та інтегрованих банків даних про можливі загрози біологічного та хімічного походження. Неврегульованим залишається питання державної підтримки генетично-інженерних досліджень і наукових розробок у галузі біологічної та генетичної безпеки. Встановлено, що стан біологічної безпеки не відповідає національним інтересам, не забезпечує ефективної протидії біологічним загрозам.

Загалом, правовою основою боротьби з біотероризмом є Закон України від 20.03.2003 р. «Про боротьбу з тероризмом»; підґрунтям національної системи «експортного контролю» є закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 17.05.1991р., «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 р., Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., у статтях якого (ст. 439, ст. 440) передбачено відповідальність

за діяльність, що суперечить Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення тощо.

У контексті дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму щодо його впливу на санітарно-епідеміологічне благополуччя населення, звернено увагу на спеціальний нормативно-правовий акт регулювання даної сфери суспільних відносин – Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення». Однак, подібно до Закону України «Про національну безпеку», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» також має юридичний дефект, який, на нашу думку, полягає у тому, що законодавцем фактично визнана можливість порушення біологічної безпеки шляхом негативного біологічного впливу на життя і здоров'я людей, тобто шляхом біотерористичної діяльності. Проте сама основоположна категорія та її певна правова характеристика не знаходить відображення у нормах і приписах даного нормативно-правового акта.

Враховуючи зазначене і надзвичайну важливість боротьби з даним явищем, запропоновано прийняття закону, який би чітко визначив конкретні державні органи, їх цілі, завдання, функції, процедурні аспекти діяльності цих органів. Це питання стосується не тільки розробки, прийняття спеціальних законів й ухвалення рекомендацій щодо виконання положень Конвенції (КБТЗ), а й здійснення відповідними органами державної влади політики «ефективності» проти біологічних загроз; встановлення повного державного контролю над підприємствами, установами, що мають відношення до біологічних агентів та токсинів; налагодження так званого контакту «держава – науковець» задля нерозсіювання фахових знань за межі країни та розуміння оцінки загроз.

Зазначено інформацію про відсутність на сьогодні у міжнародній спільноті універсального міжнародно-правового акта, який би чітко

регулював механізм боротьби з біотероризмом. Саме тому співробітництво держав в цій сфері ґрунтується на тих міжнародних документах, що діють у сфері боротьби з тероризмом, і які, тим чи іншим чином, стосуються злочинів, пов'язаних із застосуванням біологічної зброї в терористичних цілях. До цих документів відносяться: Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (07.12.1944 р.); Конвенція ООН з морського права (10.12.1982 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (15.12.1997 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (09.12.1999 р.); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (16.05.2005 р.) та інші. В цілому, система обов'язкового міжнародного контролю за нерозповсюдженням біологічної зброї та засобів її доставки має досить обмежений характер, що значною мірою знижує ефективність її функціонування.

5. Забезпечення біологічної безпеки шляхом контролю за біонебезпечними видами діяльності, які пов'язані з інфекційними біологічними ризиками, має бути першочерговим завданням держави. Від ефективності такої діяльності прямо залежить біобезпека України.

На теперішній час набуває актуальності проблема переваги щодо отримання комерційної вигоди від вирощування життєздатних трансгенних організмів без достатнього врахування непередбачених наслідків. Саме тому, природні еволюційні зміни мають відбуватися виключно за «законами природи», з недопущенням будь-яких штучних прийомів. У випадку, якщо людина все ж таки здійснює втручання у геном живого організму, то таке втручання має відповідати ряду вимог: 1) дотримання національного законодавства про біобезпеку, кодексів поведінки та етики, а також норм міжнародних нормативно-правових актів; 2) позитивний вплив на довкілля та суспільство, тобто бути корисним; 3) використання в інтересах підвищення ефективності системи охорони здоров'я, фармацевтичної промисловості, сільського господарства, виробництва продуктів харчування тощо; 4) відсутність ризиків та гарантування їх безпеки для людей, тварин і

навколишнього середовища; 5) вигода від впровадження окремого ГМО.

Також важливим питанням є те, що необхідно чітко дотримуватись встановлених правил та норм послідовності роботи у лабораторіях під час аварійних ситуацій, оскільки цей напрям може вплинути на вивільнення небезпечних мікроорганізмів у вільне середовище.

6. До інфекційних біологічних ризиків належать масові інфекційні захворювання, такі як епідемії, спалахи, пандемії, епізоотії, інфекційні хвороби рослин; природні резервуари патогенних мікроорганізмів; штучні резервуари патогенних мікроорганізмів; генетично модифіковані збудники інфекційних захворювань. В перелік біозагроз також відноситься свідоме чи несвідоме створення небезпечних збудників або біологічно-активних речовин при проведенні біологічних досліджень, у біотехнологічній діяльності або у фармацевтичній чи харчовій промисловості. Свідоме створення або використання біозагроз проти людей, тварин чи рослин є основою біотероризму. Біобезпека, в першу чергу, стосується виникнення і боротьби із захворюваннями, які викликаються особливо небезпечними патогенами, а також фізичного збереження колекцій цих патогенів, щоб унеможливити їхнє навмисне (біотероризм) чи ненавмисне розповсюдження поза межами місць збереження.

7. Ранжування різних регіонів світу щодо ступеня біотерористичної загрози і збитку в результаті потенційної біоатаки дозволить заздалегідь оцінити ризик й сукупність критичних подій. А також ідентифікувати слабкі ланки різних сценаріїв біоатак і перерозподілити кошти допомоги національним службам, які відповідають за запобігання біоатак та ліквідацію їх наслідків. Ці технології дозволяють: будувати епідеміологічні криві і порівнювати їх з кривими-шаблонами попередніх років, щоб визначати відхилення показників від норми й відокремлювати природний спалах від штучної атаки; обчислити можливий інкубаційний період, що надасть змогу підвищити ефективність диференціального епідеміологічного діагнозу; оцінити ризик штучної атаки на основі даних про показники захворювання,

джерела спалаху (точковий чи ні), незвичайних проявах (сезон, безліч епідемій різних захворювань і т.д.).

Вироблення ефективних заходів щодо запобігання і ліквідації наслідків терактів з урахуванням їх різних можливих сценаріїв повинно відбуватися на базі медикобіологічних, соціальних й економічних критеріїв. До уваги слід також брати аналіз витрат / вигод та інших індексів, що характеризують стан екології, економіки, охорони здоров'я й соціальних відносин.

8. Зростаюча проблема біобезпеки населення, сільськогосподарських тварин, фітосанітарної, екологічної безпеки, якості повітря, питної води провокує настання відповідних наслідків у політичній, економічній, правовій, соціальній сферах українського суспільства.

Біозагрози детермінують соціальний та правовий устрій держави, створюють ряд негативних проблем для подальшого розвитку суспільства, згубно впливають на навколишнє середовище. До основних соціальних наслідків реалізації біологічних атак можна віднести: збідніння широких верств населення, зниження якості життя, руйнацію трудового потенціалу суспільства, моральну та духовну деградацію, бідність, захворюваність та смертність. Така ситуація відображає все те, що безпосередньо впливає на середовище існування людини, на якість її життя, стійкість громади до єдності з природою.

Соціальні збитки суттєво позначаються на стані здоров'я великої кількості населення, тварин і, зрозуміло, на економіці всієї країни. Біозагрози існують також у вигляді неякісної їжі і питної води, чи неякісних медикаментів, або різних інтоксикантів, що знаходяться у навколишньому середовищі (наприклад, залишки біопрепаратів, пестициди, важкі метали тощо). А їх проникнення до продуктів харчування, питної води становить небезпеку для живих організмів, виникнення ряду хвороб.

Варто також зауважити, що важкі наслідки для довкілля може мати необґрунтована умисна інтродукція нових видів організмів, які здатні істотно змінити екосистему регіону, і слугують причиною значного скорочення або

навіть вимирання окремих видів місцевої флори й фауни.

Останнім часом міжнародна спільнота спрямувала значні зусилля на аналіз ефективності дотримання національних законодавств, спостереження за хворобами та реагування на них, біозахист і біобезпеку. На жаль, в Україні поки ще не налагоджена законодавча співпраця з проблем біобезпеки, відсутнє міжвідомче співробітництво з проблем біобезпеки, хоча різні відомства мають активно взаємодіяти, обмінюватися інформацією, повинні розробляти стандартні підходи з оцінки біозагроз. Аналіз чинного законодавства також свідчить, що єдиного законодавчого акта, який би унормовував питання протидії біотероризму, не існує. І це, в свою чергу, породжує негативне правове поле для здійснення біотерористичної діяльності.

Ситуація, що склалася сьогодні в Україні, демонструє те, що в українському суспільстві немає розуміння того, як повинна «виглядати» національна безпека в дії, на яких принципах мають ґрунтуватися екологічні, біологічні постулати. Саме на вирішення цих проблем, які існують у кожній країні, і повинні бути спрямовані: політична воля держави, потужна законодавча база, достатнє фінансування, розвиток інноваційної, науково-технічної діяльності, наявність відповідних медичних та ветеринарних служб з кваліфікованими кадрами та лабораторіями, оснащеними сучасним устаткуванням, а також обов'язкова підзвітність, підконтрольність відповідальних виконавців.

У системі особливих пріоритетів державної політики щодо подолання біоризиків провідну роль має відігравати сфера соціального захисту населення. На теперішній час надзвичайно важливим є удосконалення державних механізмів системи соціального захисту населення, підвищення добробуту громадян, підтримка непрацевдатних та вразливих верств населення, гарантування збереженості місця роботи та оплати праці, а також належне медичне забезпечення й надання медичних послуг.

9. Протидія біотероризму виступає сьогодні основним завданням

спеціальних органів державної влади, які в межах власних повноважень застосовують заходи адміністративно-правового впливу, спрямовані на боротьбу з вказаним ганебним явищем сучасного суспільства. Але цій ситуації суперечить так звана легалізація термінів «влада, повноваження, владоповноваження, суб'єкт владних повноважень», як складова конструкції «влада без обов'язків та відповідальності», що знайшла відповідне відображення у чинному законодавстві. Це, в свою чергу, обумовлює некерованість і безвідповідальність представників державних інституцій, сприяє порушенню прав та законних інтересів людини і держави, на відміну від гарантованих Конституцією України.

«Механізм примусу» є нічим іншим, як «стимулом» до добросовісного виконання функціональних обов'язків. Відсутність такого стимулу фактично унеможливорює будь-яку ефективність «механізму правового регулювання» у будь-якій сфері суспільного буття. Безперечним також вимальовується бачення, що механізм правового регулювання може бути реалізований лише за наявності суттєво іншого підходу законодавця до визначення завдань, цілей, функцій, обов'язків та відповідальності безпосередніх представників держави.

Відсутність на конституційному і законодавчому рівнях механізму спонукання представників державних інституцій до виконання функціональних обов'язків унеможливорює механізм адміністративно-правового регулювання, в нашому випадку, мати можливість реально протидіяти біотероризму.

10. Через призму аналізу загальних заходів адміністративно-правової протидії адміністративно-правові заходи протидії біотероризму можна поділити на такі групи: 1) заходи адміністративного попередження; 2) заходи адміністративного припинення; 3) заходи адміністративної відповідальності.

Заходи відповідальності є найбільшими за процесуальним обсягом, що здійснюються правоохоронними та судовими органами. Вказані заходи починаються з моменту внесення даних в Єдиний реєстр досудових

розслідувань і закінчуються винесенням вироку обвинуваченому. Зрозуміло, що ці заходи є найменш проблемними в порівнянні із заходами попередження та припинення.

11. На сучасному етапі суспільно-політичних трансформацій в Україні здійснення терористичних задумів стало реально можливою загрозою. Методи здійснення біотероризму, як одного із сучасних високотехнологічних видів тероризму, постійно удосконалюються, а суб'єкти біотерористичної діяльності опановують інноваційні механізми вчинення різного роду посягань на життя і здоров'я людей. Усе це вимагає побудови системної нормативно-правової концентрації ефективних дій вищих органів державної влади у сфері протидії різного роду терористичним загрозам.

Реалізація належного адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму можливе лише за чіткої координації, злагодженості та взаємозв'язку основних інституцій, з чітким розподілом функціональних напрямків та конкретним визначенням ролі кожного з них.

До цих інституцій відносяться: Кабінет Міністрів України, Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство енергетики та захисту довкілля України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Вказані органи на різних рівнях здійснюють координаційну, контрольно-наглядову діяльність, оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі дії тощо, відповідно до їх компетенції та з метою протидії проявам біотероризму.

12. Одним з основних механізмів боротьби з наслідками біологічного тероризму виступає запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації. Запровадження цього режиму дозволяє застосувати ряд заходів, спрямованих на припинення проявів біологічного тероризму, виявлення причетних осіб до вказаного діяння, здійснення щодо них оперативно-слідчих заходів, зупинення поширення біологічної загрози

на відповідній території, боротьбу з існуючими наслідками та запобігання поширенню небезпечних штамів та епідемій в майбутньому.

13. Категорії «надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» ототожнювати не можна з огляду на: по-перше, різний зміст вказаних понять; по-друге, диферентне об'єктивне наповнення понять.

Різний зміст дефініцій «надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» передбачає наявність загальних ознак при визначенні першого поняття, тобто негативний вплив на життєзабезпечення, економіку, соціальну сферу та навколишнє природне середовище, що відбуваються внаслідок аварій, катастроф, стихійних лих, диверсій або чинників соціально-політичного характеру. Надзвичайна екологічна ситуація, на нашу думку, передбачає негативний вплив на природну екосистему внаслідок природних катаклізмів, антропогенного впливу, в тому числі поширення вірусів та небезпечних для здоров'я штамів, що становить загрозу зміни нормального стану або знищення навколишнього середовища, і безпосередньо шкідливий для життєдіяльності людини.

За критерієм диферентного об'єктивного наповнення слід зазначити, що категорія «надзвичайна ситуація» з огляду на більш загальний та об'ємний характер є ширшою за змістом та включає в себе «надзвичайну екологічну ситуацію». Так, визначення при цьому містить «негативний вплив на певній території та/або акваторії, що завдають шкоди довкіллю», і це вказує на складову поняття «надзвичайна ситуація».

14. При встановленні ролі адміністративно-правового режиму через призму окреслення його як складової частини життєдіяльності суспільства, стає зрозуміло, що вона полягає в забезпеченні функцій держави на управлінському рівні у зоні дії режиму надзвичайної екологічної ситуації, тобто державного регулювання. Функції того чи іншого адміністративно-правового режиму визначаються нормами, які він запроваджує.

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» говорить про визначення певного регіону зоною надзвичайної екологічної ситуації за

наявності настання певних умов, які, на нашу думку, є швидше наслідком вчинення біотерористичного акту, коли відповідні штами вірусів вже набули поширення і спричиняють несприятливі для життя та здоров'я людей наслідки. Тому, в даному випадку, запровадження адміністративно-правового режиму спрямовано більше на боротьбу з наслідками вже вчиненого злочинного діяння, аніж щодо реальної боротьби та протидії реалізації самого злочину. Запровадження режиму не сприяє таким важливим напрямкам боротьби з біотероризмом як запобігання, попередження та профілактика самого явища біотероризму.

Очевидним є факт того, що припинити вчинення будь-якого протиправного діяння є більш ефективно та результативно, ніж боротися з його наслідками. Хоча, водночас буде не правильним применшувати роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації з огляду на масштаби загроз, які він нейтралізує, запроваджуючи додаткові фінансові та інші матеріальні ресурси з метою нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, введення спеціального режиму постачання продукції для потреб суспільства та держави, реалізації комплексних та цільових програм громадських робіт тощо. Адже головною метою здійснення взаємодії органів публічної адміністрації під час загрози виникнення або дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації вважається ефективне та швидке реагування на ситуацію, за якої існує ймовірність спричинення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей, стрімкого підвищення рівня захворюваності серед населення внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших чинників, а також самі негативні зміни, що виникли у навколишньому природному середовищі на значній території, які не вбачаються за можливе усунути без застосування надзвичайних заходів зі сторони держави.

15. Україна як європейська держава, органи законодавчої та виконавчої влади якої орієнтуються на отримання членства в Європейському Союзі,

захищає демократичні цінності, права людини, її безпеку та недоторканність. Саме тому для втілення в життя безпекових положень потрібні сучасні адміністративно-правові підходи до визначення повноважень виконавчої гілки влади та принципово новий стиль державно-управлінської діяльності КМ України у частині забезпечення ефективної політики в Україні.

Наявний стан біологічної безпеки є таким, що не відповідає національним інтересам з тієї причини, що не має механізмів забезпечення ефективної протидії біологічним загрозам. Доцільно визначити серед пріоритетних завдань вищих органів державної влади здійснення системних заходів з ефективної організації системи біобезпеки держави, протидії проявам біотероризму, збереження для населення країни здорового та безпечного природного середовища.

Конкретними пропозиціями для покращення роботи Кабінету Міністрів України є здійснення формування національної системи забезпечення біологічної безпеки щодо виявлення біологічних загроз шляхом: 1) створення органу, відповідального за організацію постійного моніторингу і виявлення таких загроз; 2) приведення законодавства у відповідність із міжнародними вимогами; 3) вдосконалення наявної системи біобезпеки; 4) впровадження системи моніторингу і контролю можливих загроз біологічного походження тощо.

Діяльність РНБО України у сфері біологічної безпеки та протидії біотероризму повинна забезпечувати: 1) уникнення негативного впливу біологічних чинників на населення; 2) мінімізацію можливостей виникнення загроз біологічного походження, пов'язаних із розвитком сучасних біотехнологій; 3) розроблення чітких правил поведінки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та роботі з небезпечними біологічними агентами тощо. Робота комісій як дорадчих органів вищих органів державної влади має стати майданчиком професійного обговорення наявних проблем у сфері здоров'я та санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, протидії біотероризму. Також повинна забезпечуватись підготовка

рекомендацій для Президента України, КМ України щодо захисту населення від біотерористичних загроз. Кадровий склад таких дорадчих органів повинен формуватися із професіоналів високого рівня, а їх робота – спиратися на наукові надбання вітчизняних фахівців у галузі права та інших наук з метою збереження наукового супроводу діяльності державних органів з удосконалення законодавства у сфері біологічної безпеки, протидії біотероризму в Україні.

Процес реформування нормативно-правових та підзаконних актів у сфері протидії біотерористичним загрозам має бути виваженим, комплексним та фінансово забезпеченим.

16. Міжнародне співробітництво України у боротьбі із загрозами виникнення біологічного тероризму, як одного із сучасних високотехнологічних видів міжнародного тероризму, здійснюється відповідно до міжнародних договорів та домовленостей про взаємну правову допомогу. Наша держава згідно укладених нею міжнародних договорів співпрацює щодо попередження, виявлення і припинення біотерористичних актів із різними суб'єктами, якими є іноземні держави, в особі їх правоохоронних органів та спеціальних служб, а також міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом.

17. Міжнародне співробітництво щодо руйнування схем фінансування різних проявів терористичної діяльності є важливим елементом у боротьбі з тероризмом в усіх країнах. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму та ряд інших міжнародних документів направлені на досягнення більшої єдності між членами Ради Європи щодо застосування заходів запобігання публічним підбурюванням до вчинення терористичних актів, залученню громадян до терористичної діяльності.

Проведені дослідження міжнародного досвіду надали можливість сформулювати пропозицію про необхідність Україні налагодити подальшу співпрацю щодо запобігання біотерористичним діям шляхом вжиття усіх допустимих заходів, у першу чергу, через зміни вітчизняного законодавства,

для протидії підготовки та вчинення у межах території держави біотерористичних дій. З цією метою нормативно-правові акти антитерористичного законодавства України повинні містити норми про можливість: а) прийняття правил, які забороняють відкриття рахунків, власники або бенефіціари яких не ідентифіковані або не можуть бути ідентифіковані, та заходів для забезпечення такими установами перевірок особи дійсних учасників таких операцій; б) відносно ідентифікації юридичних осіб – пред'явлення до фінансових установ вимоги, коли це необхідно, вживати заходів щодо перевірки юридичного статусу та структури клієнта шляхом отримання від державного реєстраційного органу, клієнта або від обох осіб доказів оформлення клієнта як юридичної особи, включаючи дані про найменування клієнта, його юридичну форму, адресу, керівників та положеннях, регулюючих повноваження щодо прийняття зобов'язань від імені цієї юридичної особи; в) прийняття правил, що накладають на фінансові установи зобов'язання повідомляти компетентним органам про усі складні, незвичайно великі операції та про незвичайну динаміку операцій, які не мають явної економічної або очевидної законної причини; г) пред'явлення до фінансових установ вимоги зберігати протягом п'яти років всі необхідні документи по внутрішніх та міжнародних операціях; д) вжиття заходів з нагляду за роботою всіх агентів, які здійснюють грошові перекази шляхом їх ліцензування; е) забезпечення заходів щодо виявлення або відстеження фізичного переміщення готівкових коштів або оборотних документів на пред'явника через кордон за умови суворого дотримання гарантій належного використання інформації і без обмеження у будь-якій формі свободи переміщення капіталу тощо.

18. На основі аналізу міжнародних нормативно-правових документів сформовано необхідний для України у найближчій перспективі план адміністративно-правових дій щодо протидії біотероризму та загрозам його виникнення, зокрема: 1) вжити відповідних заходів, зокрема у сфері підготовки кадрів для правоохоронних та інших органів з метою запобігання

біотерористичній діяльності та її негативним наслідкам з одночасним дотриманням зобов'язань стосовно прав людини. Крім того, необхідним є вжиття таких заходів, які можуть бути корисними для поліпшення й розвитку співробітництва між національними органами з ціллю запобігання біотерористичним загрозам та їхнім негативним наслідкам шляхом: а) здійснення обміну інформацією; б) удосконалення фізичного захисту об'єктів, на яких можуть здійснюватися терористичні акти із застосуванням біологічної зброї та її компонентів; в) поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних ситуацій, що негативно впливають на санітарне та епідеміологічне благополуччя населення; 2) забезпечення здійснення просвітницьких заходів у сферах освіти, культури, інформації, засобів масової інформації з метою обізнаності населення стосовно існування, причин, серйозності біотерористичних загроз та наслідків їх вчинення. Роз'яснювальна робота щодо ймовірності наявності загроз біотерористичної діяльності повинна сприяти заохоченню громадськості до надання допомоги компетентним органам держави, що може сприяти запобігання терористичним злочинам; 3) в залежності від обставин та з огляду на свої можливості Україна повинна надавати іншим країнам допомогу і підтримку для посилення здатності запобігати вчиненню біотерористичної діяльності, а саме шляхом обміну інформацією, передовим досвідом протидії та здійсненням інших можливих зусиль превентивного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаджиев Ю. Терроризм: другая точка зрения. *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: інф.-аналіт. бюлетень*. 2006. № 5. С. 61-64.
2. Абросимова Е. Б. Административная юстиция в России: Институциональные и процессуальные аспекты. Правовой научно-практический журнал «КОДЕКС-INFO». СПб.: Консорциум «Кодекс». 2003. № 7-8. URL: <https://law.rufox.ru/view/22/901900185.htm>.
3. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Битяк Ю. П. та ін. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. К.: «Факт», 2003. 384 с.
4. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11-17.
5. Авилин В. Н. Борьба Советского Союза за всеобщее сокращение вооружений и запрещение оружия массового уничтожения людей: дис.... канд. юрид. наук. М., 1953. 184 с.
6. Австралійська група. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Австралійська_група.
7. Адміністративне право України: навчальний посібник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гуляєвської. К.: Істина, 2007. 216 с.
8. Азоев Г. Л. и др. Рынок нано: от нанотехнологий – к нанопродуктам. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2011. 319 с.
9. Акимова Т. А., Хаскин В. В. Экология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ, 1998. 455 с.
10. Акимов В. А., Новиков В. Д., Радаев Н. Н. Природные и техногенные чрезвычайные ситуации: опасность, угрозы, риски. М.: Деловой экспресс, 2001. 344 с.

11. Алексеев А. С. К учению о юридической природе государства и государственной власти. Москва: Типолитография. Высоч. утвержд. Т-ва И. Н. Кушнеревъ, 1894. 35 с.
12. Алексеев С. С. Архипов С. И. Корельский В. М. и др. Теория государства и права. Учебник. М.: 2005. 496 с.
13. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: «ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА», 1966. 187 с.
14. Алексеев С. С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
15. Алибеков К. Осторожно! Биологическое оружие. М.: Городец, 2003. 352 с.
16. Алымов В. Т., Тарасова Н. П., Техногенный риск. Анализ и оценка: учебное пособие для вузов. М: ИКЦ «Академкнига», 2004. 118 с.
17. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посібник для юридичних факультетів вузів. К., 1996. 208 с.
18. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.- практ. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
19. Андрійчук О. М., Коротеева Г. В., Будзанівська І. Г. Необхідність впровадження навчальних дисциплін з біобезпеки та біозахисту в освітніх програмах біологів у вищій школі. *Ветеринарна біотехнологія*. 2018. № 32 (1). С. 447-453.
20. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы. К.: НБУВ; Юнона-М, 2002. 712 с.
21. Антонян Ю. М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование. М., 1998.
22. Антошак А. Фінансування тероризму через діяльність благодійної організації. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 23-25.

23. Арзамаскин Н. Н. Государственная безопасность: понятие, черты и перспективы стабилизации. Преступность как угроза национальной безопасности: сборник. Ульяновск, 1998. С. 51.
24. Арістова А. Релігійне підгрунття міжнародного тероризму. URL: <http://dev1.religion.in.ua>.
25. Атаманов Г. А. Информационная безопасность в современном российском обществе (социально-философский аспект): дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Волгоград, 2006. 168 с.
26. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. курс лекцій. М.: «Юридическая литература», 1997. 400 с.
27. Бакалюк О. Й. Безпека людини у третьому тисячолітті: біотероризм. *Безпека життєдіяльності*. 2012. № 8. С. 30-34.
28. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 166-172.
29. Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні: монографія. К., 1997. 196 с.
30. Балюк Г. І. Правові аспекти понять ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки. *Право України*. 1999. № 12. С. 67.
31. Бандурка А. М., Тищенко Н. М. Административный процесс: учеб. для высш. учеб. завед. К.: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
32. Барсуков К. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 20 с.
33. Безуглий М. Д. Актуальні проблеми біобезпеки та біозахисту щодо розробки виробництва імунобіологічних препаратів для ветеринарної медицини. *Ветеринарна медицина*. 2012. Вип. 96. С.5-10.
34. Бернал Дж. Д. Наука в истории общества. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. 735 с.

35. Білоконь С. В. Основи біоетики та біобезпеки: навчальний посібник. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. 155 с.
36. Биологическое оружие древних Хеттов (1335 год до н. э). URL: <http://hiswar.net/weapon-and-military-technique/>.
37. Біологічна безпека України: монографія / за заг. ред. М. В. Величка, В. Г. Радченка. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 784 с.
38. Біологічні препарати в захисті рослин. URL: <https://propozitsiya.com/ua/biologicheskie-preparaty-v-zashchite-rasteniy>.
39. Біотероризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
40. Бірюкова Н. М. Передумови становлення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 23 (62). № 2. 2010 г. С. 239-245.
41. Бірюкова Н. М. Удосконалення взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 195-203.
42. Блюм Я. Б. Питання біобезпеки при впровадженні генетично модифікованих організмів в Україні. *Екологія і ресурси*. К., 2001. С. 105–122.
43. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. К: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. 299 с.
44. Большой энциклопедический словарь / под. ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. М.: ИНФРА-М, 1997. 293 с.
45. Борхардт Ю. Экономическая история Германии. Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. Ч. 2. 270 с.

46. Братель О. Г. Екологічний тероризм як дестабілізуючий фактор національної безпеки України. *Тероризм і національна безпека України*: матеріали міжнар. конф. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 77-84.
47. Брэбан Г. Французское административное право. М.: «Прогресс», 1988. 488 с.
48. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє середовище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 /Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Х., 2005. 20 с.
49. Брико И. Н., Покровский В. И. Эпидемиология: учебник. Москва: «ГЭОТАР-медиа», 2015. 368 с.
50. Букс И. Некоторые проблемы теории и практики регионального прогнозирования изменения состояния окружающей природной среды под влиянием антропогенной деятельности. *Проблемы фонового мониторинга состояния природной среды*. Ленинград: Гидрометиздат, 1986. Вып. 4. 304 с.
51. Бульба В. Г., Євтухов О. В. Соціальні ризики людського розвитку: сутність та місце в державному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 2 (52). С. 1-6.
52. Буркат В. П., Ковтун С. І. Сучасна біотехнологія у тваринництві. *Біотехнологія*. 2008. № 3. Т.1. С. 7-12.
53. Вакулич В. М. Законодавство України і тероризм. *Суспільна політика*. 2010. Вип. 2. С. 43-50.
54. Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання (01.07.1996 р. зі змін. 2003 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
55. Ведель Ж. Административное право Франции. М.: «Прогресс», 1973. 512 с.
56. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

57. Величко М. В. та ін. Біологічні загрози національній безпеці України. *Фаховий журнал НА СБУ*, 2013. № 48. С. 10-15.
58. Величко М. В. та ін. Впровадження системи моніторингу та нейтралізації біозагроз в Україні як необхідна умова забезпечення безпеки медичних, фармацевтичних працівників та пацієнтів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 113-117.
59. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник. М.: Омега-Л. 2005. 608 с.
60. Выдайко Н. Б. Оценка бактериологических лабораторий, входящих в систему эпиднадзора за особо опасными инфекциями, и перспективные задачи в соответствии с программой, утвержденной приказом МЗ Украины 07.07.04. № 343. *Вопросы усовершенствования деятельности лабораторий, входящих в систему эпиднадзора за особо опасными инфекциями: материалы международного совещания* (г. Донецк сентябрь-октябрь 2004 г.). Донецк, 2004. С. 8-10.
61. Від чуми до сибірської виразки: що таке біологічна зброя та де її застосовували. URL: <https://tsn.ua/svit/vid-chumi-do-sibirskoyi-virazki-scho-take-biologichna-zbroya-ta-de-yiyi-zastosovuvali-1498113.html>.
62. Виноград Н.А. Аспекты биологической безопасности Украины: проблемы контроля и прогнозирования. *Вопросы усовершенствования деятельности лабораторий, входящих в систему эпиднадзора за особо опасными инфекциями: материалы международного совещания* (г. Донецк, сентябрь-октябрь 2004 г.). Донецк, 2004. С. 44-45.
63. Високі технології в сільському господарстві. URL: <https://propozitsiya.com/ua/visoki-tehnologiyi-v-silskomu-gospodarstvi>.
64. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К: МАУП, 2003. 240 с.
65. Волосянко О. В. та ін. Екологічна та біологічна безпека держави в умовах глобалізації: монографія /за заг. ред. Волосянко О. В. та Курила В. І. К.: НУБіП України, 2014. 446 с.

66. Волошин О. Г., Волошина Н. О. Еколого-епідемічні наслідки військових дій. *Екологічні наслідки військових дій: матеріали науково-практичної конференції* (м.ю Київ, 17-18 квітня 2018 р.). Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 76-79.
67. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who>.
68. Второй доклад о состоянии мировых генетических ресурсов растений для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства: сводный отчет. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций, Комиссия по генетическим ресурсам в сфере продовольствия и сельского хозяйства. Рим: ПСХ ООН, 2010. 12 с.
69. Гаврилова О. Н. Основные подходы научно-организационного и технического обеспечения биологической безопасности в Кыргызской республике. *Вестник КРСУ*. 2015. Том 15. № 7. С. 37-40.
70. Гаєвський І. Впровадження міжнародних стандартів боротьби з фінансуванням тероризму: досвід України. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 62-64.
71. Гетьман А. П., Шахов В. С., Шульга М. В. та ін. Екологічне право України: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право. 2001. 384 с.
72. Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України: сучасна парадигма: монографія / за заг. ред. В. І. Семчика. К.: НУБіП України, 2014. 433 с.
73. Гиренко І. В. Щодо регулювання обігу генетично-модифікованих організмів у відкритих системах. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ конференції, присвяченої 10-річчю юридичного факультету*

НУБіП, м. Київ, 19-20 травня 2011 р. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2011. 452 с.

74. Годованець В. Ф. Конституційне право України: навч. посіб. К.: МАУП, 2005. 234 с.

75. Годовська Т. Б., Фещенко В. П., Василенко С. В. Екологічна оцінка впливу продукції переробки відходів тваринництва на довкілля. *Тваринництво України*. 2010. № 10. С. 2-4.

76. Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 206-220.

77. Головацький О. О. Біотероризм: особливості та тактика протидії. *Південноукраїнський правничий правопис*. 2016. № 1. С. 18-27.

78. Головка А. М. Біологічна та генетична безпека України: міжвід. наук. темат. збірник. «Ветеринарна медицина». Харків, 2009. № 92. С. 10-13.

79. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. Адміністративне право України: основні поняття: навчальний посібник. К.: ГАН, 2005. 232 с.

80. Голубнича В. М. Біобезпека та біозахист у біологічних лабораторіях 1-го та 2-го рівнів біобезпеки: монографія / за ред. В. М. Голубнича, М. В. Погорелов, В. В. Корнієнко. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.

81. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ»», 2007. 592 с.

82. Гребенюк М., Данчин О. Правові засади запобігання проявам аграрного біотероризму як складова системи забезпечення продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 1. С. 68-73.

83. Гребенюк М. Досвід Китайської Народної Республіки у сфері правового забезпечення продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 158-161.
84. Гребенюк М. В., Леонов Б. Д. Інформаційна складова запобігання проявам аграрного тероризму. *Правова інформатика*. 2014. № 2. С. 90-94.
85. Гринчишин Н. І. Генна інженерія та клонування людини: етико-соціальний аналіз проблеми. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни*. 2012. С. 181-185.
86. Гриценко С. П. Латинська мова й основи римського права: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
87. Гродзинський Д. М. Ризики від радіонуклідного забруднення довкілля. *Бюл. екол. стану Зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення*. К., 2000. № 15. С.27-39.
88. Грязнов А. В. Концепция и конституционные основы института чрезвычайного положения. *Государство и право*. 1994. № 6. С. 29-35.
89. Губар О. В. Організаційно-правові засади функціонування системи забезпечення біологічної безпеки України. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2016. Вип. 3-4 (11-12). С. 143-155.
90. Губар О. В. Понятійно-категорійний апарат дослідження державного управління у сфері біологічної безпеки. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2017. № 4. С. 28-34.
91. Гук Б. Лікарі і медичний персонал тактичного відтинка УПА «Лемко». Медична опіка в УПА. Львів: Літопис УПА, 1993. Т. 23. С. 157-175.
92. Гусева В. Деякі аспекти протидії правоохоронними органами України терористичній та екстримістській діяльності. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30

вересня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. 432 с.

93. Гуцало М. Г. Соціально-політичні аспекти протидії тероризму на сучасному етапі. *Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури*: зб. матер. міжвід. експертної роб. групи, створеної при НІСД / за ред. О. Д. Маркєєвої, Ю. М. Скалецького. К.: НІСД, 2013. 104 с.

94. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. М.: «Международные отношения», 1999. 400 с.

95. Данилова В. В. та ін. Біобезпека в контексті охорони праці. Біотехнологічний і нормативно-правовий аспекти. Наукові вісті НТУУ «КПІ». 2016. № 3. С. 20-29.

96. Данилов-Данильян В. И., Залиханов М. Ч., Лосев К. С. Экологическая безопасность. Общие принципы и российский аспект. М.: Изд-во МНЭПУ, 2001. 332 с.

97. Декларация по окружающей среде и развитию ООН (Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 г.). Действующее международное право. М.: МНИМП, 1997. Т. 3. С. 687-692.

98. Декларация по химическому и биологическому оружию: Принята 42-й Всемирной медицинской ассамблеей, Ранчо Мираж, Калифорния, США, октябрь 1990 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_327.

99. Демьянчук А. Контрабанда ядерных материалов: кто пострадает первым? *Зеркало недели*. 1996. № 15. С. 14.

100. Державний стандарт України. Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення: ДСТУ 2156-93. К.: Держстандарт України, 1994 р. 31 с.

101. Державні санітарні правила та норми, гігієнічні нормативи. Правила влаштування і безпеки роботи в лабораторіях (відділах, відділеннях) мікробіологічного профілю ДСП 9.9.5.-080-02, затверджено

Постановою Головного державного санітарного лікаря України 28.01.2002 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001588-02>.

102. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 р. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-п>.

103. Деякі питання Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2015-%D0%BF#n50>.

104. Деякі питання Комісії з питань біоетики: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1256-2002-п. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36. С. 5. Ст. 1677.

105. Джура О. Р., Терешкевич Г. Т., Андрушко В. Т. Основи біобезпеки в контексті біоетики. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.2. С. 376-381.

106. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення. Х.: Константа, 2006. 440 с.

107. Добровольський В. В. Екологічна безпека і ризик: деякі понятійно-категоріальні уточнення. *Екологічна безпека*. 2011. № 1. С. 17-20.

108. Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 22.10.2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.

109. Домарадский И. В. Перевертыш (Рассказ «неудобного» человека). Москва, 1995. 180 с.

110. Драго Р. Административная наука. М.: «Прогресс», 1982. 245 с.

111. ДСП 9.9.5.035-99 Безпека роботи з мікроорганізмами I-II груп патогенності. URL: http://arm.te.ua/docs/DSP_9_9_5035-99.pdf.

112. ДСТУ 3891 – 99 «Безпека у надзвичайних ситуаціях. Терміни та визначення основних понять». К.: Держстандарт України, 1999. 21 с.
113. Дубовик О. Л. Анализ экологических рисков в России. Современное экологическое право в России и за рубежом: сб. науч. тр. М., 2001. С. 132-145.
114. Дуда О. К. Хвороба, спричинена вірусом Зіка: сучасні клініко-епідеміологічні особливості. *Актуальна інсектологія*. 2016. № 2(11). С. 47-52.
115. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90) Страсбург, 27-го січня 1977 року (Конвенцію ратифіковано Законом № 2990-III від 17.01.2002). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331.
116. Евстигнеев В. И., Рябихин Л. Ф., Щербаков Г. Я. Проблемы биологической безопасности и борьбы с биотерроризмом. Дипломатический ежегодник: сб. Статей / колл. авторов. М.: науч. книга, 2004. С. 63.
117. Еволюційні аспекти епідемічного процесу в Збройних силах України /за ред. Рум'янцева Ю.В. УВМА, 2012. 312 с.
118. Экология. Юридический энциклопедический словарь / под ред. проф. С. А. Боголюбова. М.: Издательство НОРМА, 2000. 448 с.
119. Экономическая безопасность / под ред. В. К. Сенчагова. М.: Финстатинформ, 1998. 356 с.
120. Елистратов А. И. Основные начала административного права. Москва: Издание Г.А. Лемана и С.И. Сахарова, 1917. 305 с.
121. Емельянов В. Проблемы уголовно-правового противодействия терроризму. *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: інф.-аналіт. бюлетень*. 2006. № 5. С. 72-73.
122. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=35314.

123. Ершов А. А., Новиков В. Н., Гринин А. С., Черняев С. И. Эколого-социальные и медико-биологические аспекты чрезвычайных ситуаций. Калуга: Изд-во Н. Бочкаревой, 2001. 260 с.

124. Єщенко О. В. Можливості генетично-модифікованих організмів та перспективи їх застосування: зб. наук. праць. Умань, 2007. Вип. 64. Ч. 1: Агрономія. С. 127-137.

125. Живага О. В. Соціальні ефекти і ризики біотехнологічної революції. *Наука та наукознавство*. 2015. № 3. С. 38-44.

126. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

127. Задорожна В. І. Нові віруси грипу та пов'язані з ними ризики. *НАМН України*. 2016. Т. 22. № 1. С. 45-55.

128. Закони України: «Про Службу безпеки України», «Про основи національної безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом»: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 23 лют. 2017 р. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2017. 108 с.

129. Заходи з ліквідації міжнародного тероризму: Резолюція 60/43, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй № 60/43 від 8 грудня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f87.

130. Защита человека в чрезвычайных ситуациях. 2-е изд., расшир. и доп. М.: Ренинформ, 2002. С. 193.

131. Заявление лидеров «восьмерки»: Глобальное Партнерство «восьмерки» против распространения оружия и материалов массового уничтожения. URL: <http://www.g8russia.ru/g8/history/kananaskis2002/1/>.

132. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1937 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.

133. Зеленецький В. С., Ємельянов В. П., Настюк В. Я. та ін Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія. Харків: Право, 2008. 96 с.
134. Зелінський С. А. Політичний тероризм як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми держави та права*. Вип. 6. Ч. II. Одеса, 1999. С. 40.
135. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
136. Зінченко Ю. В. Методичні підходи до аналізу екологічного ризику. *Економічні інновації*. Випуск № 60. Книга I. 2015. С. 141-153.
137. Зозуля Є. В. Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України: історико-правове дослідження: монографія. Х.: Ніка Нова, 2014. 781 с.
138. Інтерпол. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/SPOU/1-8.html>
139. Кальман А. Г. Словарь криминологических и статистических терминов: словарь. Харьков: Гимназия, 2001. 96 с.
140. Канатжан Алибеков «Биологическая опасность: ужасающая история самой большой секретной программы биологического оружия в мире» (Ken Alibek. Biohazard: The Chilling Story of the Largest Covert Biological Weapons Program in the World, изд. Рэндом Хаус, 1999.
141. Каракаш И. И. Соотношение охраны и защиты прав собственности на природные ресурсы. *Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць*. Одеса: Юридична література, 2000. Вип. 9. С. 58-66.
142. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: міжнародний документ від 29.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935.
143. Катковъ В. Д. Наука и философія права. Берлинъ: Изданіе книжнаго магазина Штура, 1901. 115 с.

144. Качинський А. Б., Єгоров Ю. В. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації. *Національна безпека: український вимір*. 2009. № 4 (23). С. 71-79.
145. Квасюк В. В. Основні підходи до визначення поняття «біотероризм». *Інформація і право*. 2018. № 4 (27). С. 41-48.
146. Ківалов С. В., Авер'янов В. Б., Додін Є. В. та ін. Адміністративне право України: підручник. Одеса: «Юридична література», 2003. 896 с.
147. Коваленко Т. Правові аспекти біологічної безпеки України. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 17-24.
148. Ковальчишина Н. І. Тероризм: теоретичний та праксеологічний аспекти проблеми. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4 (29). С. 158-163.
149. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
150. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
151. Кожокару А. А., Остальцев В. Ф. Основні принципи та методи планування при створенні організованої системи біозахисту населення України. URL: file: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/prvozd_2012_33_12.pdf.
152. Козаченко Т. П. Загрози екологічної безпеки в системі національної безпеки України. Наукові праці. Державне управління. Випуск 269. Т. 281. С. 92-98.
153. Коломoeць Т. О., Ващенко С. В., Поліщук В. Г. та ін.. Адміністративне право України: підручник. Київ: «Істина», 2008. 507 с.
154. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 733 с.

155. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком-Інтер, 2003. 544 с.
156. Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Пастух І. Д. та ін.. Адміністративне право України. Загальна частина: курс лекцій. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2011. 395 с.
157. Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсического оружия и об их уничтожении (Москва-Лондон-Вашингтон, 11.06.1972 г.). Действующее международное право: в 3-х томах / сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. М.: Политиздат, 1999. Т. 2. С. 436-441.
158. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 296.
159. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення: Організація Об'єднаних Націй, 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054.
160. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: Організація Об'єднаних Націй 05.06.1992 р. Конвенцію ратифіковано Законом № 257/94-ВР від 29.11.94 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
161. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. № 994_948 від 16 травня 2005. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_948.
162. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року (ратифікована Україною 31 липня 2006 року). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_712.

163. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
164. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
165. Концепція боротьби з тероризмом: схвалена Указом Президента України від 25 квітня 2013 р. № 230/2013. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230/2013>.
166. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 17 с.
167. Корнієвський О. Національна безпека. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 489-490.
168. Корнієнко Л. Є., Бусол В. О., Недосєков В. В. та ін. Інфекційні хвороби тварин з везикулярним синдромом: навч. посібник / за ред. Л. Є. Корнієнка Біла Церква: Білоцерків. держ. аграр. у-т, 2010. 317 с.
169. Коронавірус: медична термінологія зрозумілою мовою. URL: <https://www.dw.com/uk/коронавірус-медична-термінологія-зрозумілою-мовою/a-52846355>.
170. Коростиленко В. А., Леонов Б. Д., Рижов І. М. Тероризм: визначення і сутність: монографія / за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова. К.: Нац. акад. СБУ, 2015. 192 с.
171. Косенко Ю. М. та ін. Небезпека використання патогенних мікроорганізмів як біологічної зброї та ефективні заходи реагування. Науково-технічний бюлетень Інституту біології тварин і Державного науково-дослідного контрольного інституту ветпрепаратів та кормових добавок. № 3-4 (2013). С. 370-374.

172. Косолапов Н. А. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). МЭ И МО. 1992. № 10. С. 67-75.

173. Косяченко К. Проблеми поводження з медичними і фармацевтичними відходами. *Еженедельник Аптека*. № 992 (21). URL: <http://www.apteka.ua/article/333743>.

174. Кравчук М. Ю. Австралійська група як спеціально-правовий механізм в області нерозповсюдження біологічної зброї. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 листопада 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. Ч.2. С. 19-21.

175. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму: теоретичний аспект: монографія; під заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В.І. Курила. Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2019. 288 с.

176. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правові заходи суб'єктів протидії біологічному тероризму в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 57. Том 2. С. 35-38.

177. Кравчук М. Ю. Біотероризм у системі доктринальних положень та перспективи протидії йому на законодавчому рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 58. Том 2. С. 42-45.

178. Кравчук М. Ю. Биотерроризм как вид технологического терроризма: социальные предпосылки возникновения и правового регулирования противодействия в Украине. *Leges si viata. Republica Moldova*, octombrie 2019. С. 64-68.

179. Кравчук М. Ю. Генеза механізму адміністративно-правового регулювання. *Науковий юридичний журнал «Правові новели»*. Херсон: ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», 2019. № 8. С. 90-98.

180. Кравчук М. Ю. Доктринальні наукові підходи щодо законодавчо встановлених принципів протидії біотероризму. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 6-7 грудня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. Ч. 2. С. 118-122.

181. Кравчук М. Ю. Запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* (м. Одеса, 17-18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 100-103.

182. Кравчук М. Ю. Імплементация європейських стандартів боротьби з фінансуванням тероризму в законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 59. Том 2. С. 45-48.

183. Кравчук М. Ю. Конституційне забезпечення протидії біотероризму в Україні. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 85-88.

184. Кравчук М. Ю. «Маскування» інтенсивного виробництва біологічної зброї в період СРСР: владно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 39. С. 51-53.

185. Кравчук М. Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання біотероризму: міжнародно-правовий аспект. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Київ, 2019. № 5(19). С.7-13.

186. Кравчук М. Ю. Міжнародне співробітництво України у сфері протидії загрозам біологічного тероризму. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 48-53.

187. Кравчук М. Ю. «Надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» в сфері адміністративного управління. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 60-62.

188. Кравчук М. Ю. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні як інституційний та правовий механізм боротьби з біотероризмом. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 140-143.

189. Кравчук М. Ю. Національні нормативно-правові акти протидії біотероризму через призму взаємодії з нормами міжнародного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2019. № 4. С. 163-165.

190. Кравчук М. Ю. Передумови виникнення біологічного тероризму в системі світових суспільно-політичних відносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 5. С. 63-66.

191. Кравчук М. Ю. Перспективи адміністративно-правового забезпечення протидії біотерористичним загрозам в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 40. С. 37-40.

192. Кравчук М. Ю. Підхід до управління біологічними ризиками. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 серпня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 101-103.

193. Кравчук М. Ю. Правове забезпечення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 3. С. 159-163.

194. Кравчук М. Ю. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності, що пов'язані з інфекційними біологічними ризиками. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 4. С.271-277.

195. Кравчук М. Ю. Правові аспекти діяльності окремих міжнародних організацій у боротьбі з біотероризмом. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2019 р.)*. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. Ч.3. С. 33-35.

196. Кравчук М. Ю. Принцип законності в системі правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2019. № 2. Том 2. С. 85-89.

197. Кравчук М. Ю. Проблемні питання адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університет*. 2018. Випуск 50. Том 3. С. 169-173.

198. Кравчук М. Ю. Роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правового інструменту протидії біотероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ. 2018. Випуск 1(22). Том 2. С. 238-242.

199. Кравчук М. Ю. Роль основних інституцій адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С.199-205.

200. Кравчук М. Ю. Соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Київ, 2020. № 7(29). С.7-17.

201. Кравчук М. Ю. Формування біотероризму як феномена сучасного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2019. № 9. С.227-231.
202. Кравчук М. Ю. Формування законодавства України щодо питань протидії біотероризму: перші «кроки». *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Полтава: ЦФЕНД, 2019. С. 23-24.
203. Кравчук М. Ю. Фундаментальна роль Ради національної безпеки і оборони України в адміністративно-правовому забезпеченні боротьби з біотероризмом. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 41-44.
204. Кривомаз Т. Питання утилізації ліків залишається відкритим. *Фармацевт Практик*. 2015. № 9. URL: <http://fp.com.ua/articles/pitannya-utilizatsiyi-likiv-zalishayetsya-vidkriti>.
205. Кримінальний кодекс України: Закон України 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
206. Кринична І., Григорова М. Досвід державного контролю за використанням інноваційних технологій біоінженерії в Сполучених Штатах Америки. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 2 (17). С. 102-109.
207. Крук Б. УЧХ в сучасних визвольних змаганнях. Медична опіка в УПА. Львів: Літопис УПА, 1993. Т. 23. С. 176-189.
208. Крючок Н. А., Латчук В. Н., Миронов С. К. Безопасность и защита населения у чрезвычайных ситуациях: учебник / под общ. ред. Г.Н. Кириллова. М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2003. 264 с.
209. Кудрявцева В. Н., Эминова В. Е. Криминология: учебник. Москва. 2006. 265 с.

210. Кузьніченко С. О. Надзвичайне законодавство України: теоретичні засади формування та розвитку. *Форум права*. 2008. № 1. С. 245-249.
211. Кузьніченко С. О. Процедури введення, продовження та скасування надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні. *Форум права*. 2009. № 2. С. 220-232.
212. Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Плугатир М. В. та ін. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем): навчальний посібник. К.: ЦУЛ, 2015. 232 с.
213. Кулаковська Т. А., Колесник Е. В. Огляд ринку комбікормової промисловості України. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 2(26). С. 25-30.
214. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 40 с.
215. Курзова В. В. Актуальні питання правового регулювання міжнародного співробітництва України в сфері боротьби з біотероризмом. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 34-43.
216. Курзова В. В. та ін. Екологічне право України. Загальна частина: навч. посіб. / за ред. В. І. Курила. К.: Алерта, 2015. 620 с.
217. Курзова В. В. Поняття та чинники біозагроз у контексті забезпечення біологічної безпеки України. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 35-38.
218. Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: дис.... д.ю.н.: 12.00.07. Нац. аграрн. універс. К., 2007. 419 с.
219. Курило В. І., Гиренко І. В. Актуальні питання державного контролю у сфері забезпечення біобезпеки при поводженні з ГМО у світлі глобалізації проблеми збереження фіторізноманіття. *Науковий вісник*

Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2012. № 173. Ч. 2. С. 208-228.

220. Курило В. І., Гиренко І. В., Курзова В. В. Правове забезпечення збереження і використання генетичних ресурсів через призму глобалізації проблеми біобезпеки. *Науковий вісник НУБіП України: Серія Право.* 2012. Вип. 173. Ч. 3. С. 97-115.

221. Курило В. І., Кассіч В. Ю., Курзова В. В. та ін. Екологічна та біологічна безпека держави в умовах глобалізації: монографія. К.: НУБіП України, 2014. 446 с.

222. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Забезпечення дієвого механізму захисту й адміністративно-правового регулювання поводження з відходами як біонебезпечного виду діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 5. С. 142-144.

223. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Роль Інтерполу у сфері боротьби з біотероризмом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 3. С. 134-138.

224. Лайл М. Спенсер, Сайн М. Спенсер Компетенции на работе. М.: «Нипро Publishing Ltd.». 2010. 384 с.

225. Лапутіна Ю. А. Світовий досвід організації та правового забезпечення протидії біологічному тероризму. *Наука і практика. Медичні аспекти національної безпеки.* 2014. № 1 (12). С. 17-21.

226. Литвак О. М. Тероризм: соціально-психологічний аспект. Тероризм і боротьба з ним: міжвідомчий науковий збірник / під ред. А.І. Комарової та ін. К., 2000. Т. 19(1). С. 202-205.

227. Литвиненко Н. Трансгени: застереження доктора Єрмакової: круглий стіл «Генетично модифіковані організми: міфи чи реальна загроза». *Сільські вісті.* 2007. 25 груд. (№ 147). С. 2.

228. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. К., 2008. 643 с.

229. Ліпкан В. А. та ін. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. К.: Текст, 2006. 256 с.
230. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 184 с.
231. Ліпкан В. А. Тероризм: юридична дефініція та зміст. Міжвідомчий науковий збірник НДІ «Проблеми людини». Київ. 2000. Том. 19 (1). С. 10-24.
232. Ліпкан В. А. Тероризм як фактор загрози національній безпеці України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 3. С. 58-67.
233. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 20 с.
234. Магда С. О. Місце надзвичайних адміністративно-правових режимів у класифікації правових режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразін. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. № 17. С. 69-73.
235. Маркович І. Г. та ін. Аналіз загроз та оцінка ризиків, пов'язаних із використанням біологічних агентів. *Український медичний часопис*. 2012. № 2 (88). С. 41-45.
236. Мартынюк Р., Нетесов С., Сандахчиев Л. Международные центры как основа в борьбе с инфекционными болезнями и противодействию биотерроризму. *Ядерный контроль*. 2002. № 2. С.36-40.
237. Матвеева Н. А. Трансформація хлоропластної ДНК рослин родини Solenaceae: досягнення та перспективи. *Вісн. укр. генетиків та селекціонерів*. 2009. Том 7. № 2. С. 289-304.
238. Матюшенко І. Ю., Маханьова Ю. М., Костенко А. О. Перспективи комерційного використання нанобіотехнологій у сільськогосподарському виробництві України. *Бізнесінформ*. 2012. № 9. С. 146-156.

239. Машківський М. М., Галинська Г. В. Стабільність вітамінів у преміксах і біокормах. 2014. *Тваринництво добробут*. № 5. С. 46-51.
240. Машков О. А. та ін. Метологія протидії екологічним загрозам, ризикам та екологічному тероризму: системний підхід. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. Випуск 3-4 (19-20). С. 8-31.
241. Медведєва М. О. Міжнародне право і біотехнології. К.: Вид. дім «Промені», 2006. 256 с.
242. Медико-санитарные аспекты применения химического и бактериологического (биологического) оружия: доклад группы консультантов Всемирной организации здравоохранения. Женева. 1972. 158 с.
243. Международный договор о растительных генетических ресурсах для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/genetic_resources.pdf.
244. Методика ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів: наказ МНС України від 23.02.2006 р. № 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-06>.
245. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 2005 р. (ратифікована Україною 15 березня 2006 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.
246. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 1977 р. (ратифікована Україною 17 січня 2006 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331.
247. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Документ ООН А/54/615 від 1999 р. (ратифікована Україною 12 вересня 2009 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.
248. МОЗ об'єднає зусилля з біобезпеки зі структурами рівня національної безпеки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/moz-obyednaye-zusillya-z-biobezpeki-zi-strukturami-rivnya-nacionalnoyi-bezpeki>.

249. Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: www.scienceforhumanity.org.
250. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
251. Монтескьє Ш. Л. О духе законів. М.: Мысль.1999. 672 с.
252. Моргун Б. В. та ін. Спосіб визначення трансгенної лінії GA21 кукурудзи за допомогою полімеразної ланцюгової реакції: патент на корисну модель № 61602; зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.07.2011.
253. Моренков О. С. Биотерроризм – взгляд со стороны. *Высокотехнологичный терроризм: материалы российско-американского семинара, Москва, 4-6 июня 2001 г. М., 2002. С. 131.*
254. Московська Н. Мічурінська селекція – невинне заняття порівняно з трансгенними організмами. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 46 (15.03). С. 4.
255. Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого ст. ст. 439, 440 Кримінального кодексу України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 218-223.
256. Мушенко В. В. Акти Кабінету Міністрів України у системі фінансового регулювання заходів у сільському господарстві. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 4. С. 36-39.
257. Мушенко В. В. Принципи діяльності держави щодо фінансової підтримки сільського господарства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. К., 2011. № 7. С. 91-98.
258. Мушенко В. В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія / за заг. ред. В. І. Курила. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.
259. Нерсисянц В. С. Право – математика свободи. Опыт прошлого и перспективы. М.: «Юристъ», 1996. 160 с.

260. Нікітін Ю. В. Внутрішня безпека українського суспільства як новий напрямок у кримінології. *Юридична наука*. 2011. №1 (1). С. 157-160.
261. О борьбе с терроризмом: Закон Республики Молдова № 539-XV от 12.10.2001 г. URL: <https://www.cisatc.org/7918>.
262. Общесоюзные санитарно-гигиенические и санитарно-противоэпидемические правила и нормы «Предельно допустимые концентрации (ПДК) вредных веществ в воздухе рабочей зоны»: затв. Головним державним санітарним лікарем СРСР від 26.05.1988 р. № 4617-88. URL: http://nmcpz.ho.ua/document/biblio_02/sangig_PDK.pdf.
263. Онищенко Г. Г. Противодействие биологическому терроризму: Практическое руководство по противоэпидемическому обеспечению / под ред. Онищенко Г. Г.. М.: Петит-А, 2003. 301с.
264. О проблемах биологической безопасности в условиях развития нанотехнологий. Новости: Общество12 января 2012 интервью с Владимиром Никитичем Ярыгиным. URL: http://www.nanometer.ru/2012/01/10/intervu_266998.html.
265. О противодействии терроризму: Закон Республики Казахстан № 416 от 13 июля 1999 г. *Ведомости Парламента Республики Казахстан*. 1999. № 19. Ст. 469.
266. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
267. Остапчук М. О. та ін. Використання біопрепаратів – перспективний напрямок вдосконалення агротехнологій: збірник наукових праць ВНАУ. 2015. № 2. С. 5-17.
268. Остапчук М. О. та ін. Мікробіологічні основи агротехнологій. *Сільське господарство та лісництво*. 2016. № 3. С. 32-43.
269. Ответные меры системы общественного здравоохранения на угрозу применения биологического и химического оружия. Руководство

BOO3. BOO3 2001. URL: <https://www.who.int/csr/delibepidemics/PublicHealthR.pdf>.

270. Офіційний сайт Інтерполу. 29.04.2013 р. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism/>.

271. Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України / за ред. Дудкін О. В. К.: Хімджест, 2003. 400 с.

272. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Харків: ФОП Панов А. М. 510 с.

273. Палапа Н. В. та ін. Промислове тваринництво: еколого-економічні наслідки. *Екологічний менеджмент*. 2016. № 3. С. 64-67.

274. Пальцев М. А. Биологическое оружие – проблема национальной безопасности государств. *Национальная безопасность*. 2002. № 1-2. С. 46-49.

275. Перелік установ системи генетичних ресурсів рослин України: лист Держмитслужби України від 15 квітня 2003 р. № 37-13-1-7/4127/. URL: <http://www.yur-info.org.ua/doc/1710874.jsp>.

276. Петров Г. Предмет советского административного права. *Сов. государство и право*. 1940. № 7. С. 34-44.

277. Питання забезпечення функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2009 р. № 1268. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP041250.html.

278. Питання Комісії з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 21 квітня 2017 року № 113/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113/2017>.

279. Питання маркування сільськогосподарських товарів, вироблених із застосуванням генетично модифікованих організмів Україна: постанова

Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1330. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1330-2007-п>.

280. Питання обігу харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми Україна: постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2007 р. № 985. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-2007-п>.

281. Піддубний О. Ю. Генезис законодавства у сфері біотехнологій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. К., 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 165-178.

282. Піддубний О. Ю. Правові засади використання біотехнологій у виробництві харчової продукції. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сері : Право*. 2012. Вип. 173(3). С. 130-141.

283. Піддубний О. Ю. Складові механізми реалізації правовідносин у сфері біотехнологій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 131-141.

284. План лекції з дисципліни Безпека життєдіяльності. URL: <https://studfiles.net/preview/5063278/>.

285. Положение о порядке учета, хранения, обращения, отпуска и пересылки культур бактерий, вирусов, риккетсий, грибов, простейших, микоплазм, бактериальных токсинов, ядов биологического происхождения (по состоянию на ноябрь 2007 года), утверждено заместителем Министра здравоохранения Главным государственным санитарным врачом СССР 18.05.1979 г. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-79>.

286. Положення про Систему управління охороною праці на підприємствах електроенергетики: наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 09.02.2015 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0397-15>.

287. Положення щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій на об'єктах зберігання й перероблення зерна та зернопродуктів: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерства аграрної політики України від 21.12.2009 р. № 864/912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-10>.

288. Порядок утримання кладовищ та інших місць поховань: Наказ Держжитлокомунгоспу України від 19.11.2003 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-04>.

289. Правила облаштування і утримання діючих (існуючих) худобомогильників та біотермічних ям для захоронення трупів тварин у населених пунктах України: наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 27.10.2008 р. № 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-09>.

290. Правила перевезення тварин, птиці та інших вантажів, які підлягають державному ветеринарно-санітарному контролю від 09.12.2002 р. № 873. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-02>.

291. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: монографія / кол. авт.; за ред. В. І. Семчика. К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. 456 с.

292. Практическое руководство по биологической безопасности в лабораторных условиях. Изд-е 3-е, рус. ВОЗ. 2004. 190 с.

293. Приходько В. П. Система загроз національним економічним інтересам України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 10-13.

294. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 10. Ст. 53.

295. Про біологічну безпеку України: Рішенням Ради Національної безпеки і оборони України від 27.02.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-09>.

296. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

297. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

298. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242.

299. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України 7.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>.

300. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання проведення деяких фітосанітарних процедур: Закон України від 10.07.2018 р. № 2501-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 39. Ст. 286.

301. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 847. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2019-п>.

302. Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 р. № 128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-2019-%D0%BF#n159>.

303. Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 р. № 47-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-р>.

304. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.

305. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів:

Закон України від 31.05.2007. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради*. 2007. № 35. Ст. 484.

306. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

307. Про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення: Конвенція ООН від 10 квітня 1972 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054.

308. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

309. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закону України від 14.10.2018. № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 50-51. Ст. 2057.

310. Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для боєнь, забійно-санітарних пунктів господарств та подвірного забою тварин: Наказ Держветмедицини, Мінагрополітики України від 14.01.2004 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-04>.

311. Про затвердження Державних санітарних норм та правил утримання територій населених місць: Наказ МОЗ України від 17.03.2011 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0457-11>.

312. Про затвердження Змін до Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів: Наказ МОЗ України від 18.05.2018 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0162-19>.

313. Про затвердження Інструкції з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 07.03.2017 р. № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-17/ed20170307#n21>.

314. Про затвердження Інструкції з профілактики та ліквідації метапневмовірусної інфекції птиці: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 10.05.2018. № 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0675-18/ed20180510#n18>.

315. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 808. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-2013-%D0%BF>.

316. Про затвердження Переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично-модифікованих організмів: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2010 р. № 971. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1248-10>.

317. Про затвердження плану дій щодо виконання рішення Сторін Орхуської конвенції III/6f : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1628-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1628-2008-p>.

318. Про затвердження Положення про Державну надзвичайну протиепізоотичну комісію при Кабінеті Міністрів України та типових положень про місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії» від 21 листопада 2007 р. N 1350. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2007-p>.

319. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2007-p>.

320. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-p>.

321. Про затвердження Положення про контроль за відповідністю імунобіологічних препаратів, що застосовуються в медичній практиці, вимогам державних та міжнародних стандартів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.01.1996 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/73-96-%D0%BF>.

322. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п>.

323. Про затвердження Правил утилізації та знищення лікарських засобів: наказ МОЗ України від 24.04.2015 р. № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0550-15>.

324. Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2013-п#n676>.

325. Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1304. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. С. 67.

326. Про затвердження тимчасових критеріїв безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності у замкненій системі: Постанова КМУ від 16 жовтня 2008 р. № 922. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2008-п>.

327. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

328. Про заходи щодо поліпшення стану гігієни довкілля на 2000-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 р. № 1556. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. С. 165.

329. Про заходи щодо реалізації постанови З'їзду народних депутатів СРСР «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики СРСР»:

Постанова Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1989 р. № 218. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D0%BF>.

330. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377.

331. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 42. Ст. 348.

332. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.

333. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст. 222.

334. Проказа (Лепра): історичні дані, аспекти епідеміології. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/2688-prokaza-lepra-istorichni-dani-aspekti-epidemiologii/>.

335. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

336. Про Комісію з біобезпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 10 червня 2009 року. № 423/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423/2009>.

337. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21 листопада 2002 року № 228-ІV. *Офіційний вісник України*. 2002. № 50. Ст. 2233.

338. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР (Концепція втратила чинність на підставі Закону № 964-ІV від 19.06.2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed19970116>.

339. Про Концепцію розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію: Постанова Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 р. № 107. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D0%BF>.

340. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від Закон України від 02.03.2015. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 23. Ст.158.

341. Про Міжвідомчу комісію з питань біологічної та генетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 23 червня 2004 р. № 672/2004. URL: <http://.rada.gov.ua/laws/show/672/2004>.

342. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

343. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

344. Про Національне центральне бюро Інтерполу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-п>.

345. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

346. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018). *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 39. Ст. 351.

347. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.

348. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

349. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

350. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 315.

351. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України: Указ Президента України від 22.11.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454/93>.

352. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ним чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.

353. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

354. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

355. Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: Закон України від 12.09.2002 р. № 152-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 44. Ст. 320.

356. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 38. Ст. 287.

357. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.

358. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

359. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

360. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму: Закон України від 31 липня 2006 р. № 54-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 39. Ст. 340.

361. Про ратифікацію Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 21 лютого 1975 р. № 3518-VIII. URL: <http://document.ua/pro-ratifikaciyu-konvenciyi-pro-zaboronu-rozrobki-virobnictv-doc141830.html>.

362. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму: Закон України 12 вересня 2002 № 149-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T020149.html.

363. Про режим роботи з патогенними мікроорганізмами: Наказ МОЗ України від 14.12.1992 р. № 183 (Додаток № 1). URL: <http://zakon.nau.ua/doc>.

364. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року «Про біологічну безпеку України»: Указ Президента України від 06 квітня 2009 року № 220/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220/2009>.

365. Про розвиток в Україні досліджень, пов'язаних з проблемами біоетики: Постанова Президії Національної академії наук України від 20 листопада 1998 р. № 407. URL: <http://ua-info.biz/legal/basevp/ua-ymeqjr.htm>.

366. Про розширення наукових досліджень і прискорення впровадження в практику розробок вузів республіки, спрямованих на виконання Продовольчої програми: Постанова Ради Міністрів Української

РСР від 2 грудня 1982 р. № 574. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-82-п>.

367. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 38.

368. Про створення Міжвідомчої ради з питань регламентації випробування, реєстрації і використання трансгенних рослин в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. № 131-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D0%BF>.

369. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-р>.

370. Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1416-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-2019-р>

371. Про схвалення Стратегії біологічної безпеки та біологічного захисту на період до 2020 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України. 2018. URL: http://moz.gov.ua/uploads/0/3981-pro_20180313_1.pdf.

372. Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21 березня 2003 р. № 127/27. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=353>.

373. Про утворення Координаційної ради з питань функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму: Постанова Кабінету Міністрів України № 1250

від 22 вересня 2004 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP041250.html.

374. Ревич Б. А., Авалиани С. Л., Тихонова Г. И. Экологическая эпидемиология / под ред. Б. А. Ревича. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 384 с.

375. Резолюція 1373 (2001), ухвалена Радою Безпеки на її 4385-му засіданні, 28 вересня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_854?lang.

376. Резолюція 1456 (2003), ухвалена Радою Безпеки на її 4688-му засіданні, 20 січня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_b22.

377. Роїк М. А., Рудник О. І. Перспективи селекції сільськогосподарських культур в Україні. Вісник аграрної науки. 2006. № 2. С. 5-9.

378. Ромашкин П. С. Преступления против мира и человечества. М.: Наука, 1967. 357с.

379. Росихин В. В. Биотехнология – введение в науку будущего. Х., 2005. 288 с.

380. Рябченко О. П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. 304 с.

381. Рябчун В. К., Богуславський Р. Л. Проблеми та перспективи збереження генофонду рослин в Україні. Х.: ІР ім. В.Я. Юр'єва, 2002. 37 с.

382. Савичев В. Н. Деятельность органов внутренних дел в условиях радиационной опасности. Минск: Навука і тэхніка, 1990. 176 с.

383. Санітарні правила устрою та утримання полігонів для твердих побутових відходів від 16.05.1983. № 2811-83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2811400-83>.

384. Седельников Г. В. Последние достижения в области биогидрометаллургии минерального сырья: материалы VI Московского

международного конгресса, ч. 2 (г. Москва, 21-25 марта 2011 г.). М.: ЗАО «Экспо-биохим-технологии», РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2011. 544 с.

385. Семенюк Р. А. Государственная система профилактики правонарушений в Российской Федерации: учебно-методическое пособие. Барнаул: Барнаульский юридический институт МВД России, 2019. 48 с.

386. Серант А., Соха Ю. Концептуальні основи формування механізмів державного управління природно-техногенними ризиками. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 136-145.

387. Сергеев Г. М. Необходимость концепции национальной безопасности. Информ. сб. Фонда нац. и междунар. безопасности. 1993. № 8. С. 81.

388. Сердюк А. М., Скалецький Ю. М. Біологічна безпека України: реалії та проблеми. Україна. *Здоров'я нації*. 2016. № 4/1 (41). С. 7-12.

389. Сибірна Р. І., Сибірний А. В. Проблеми боротьби із загрозою біотероризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 495-499.

390. Словник української мови: в 11 томах/ АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. К., 1971 р. Т. 2. 552 с.

391. Словник української мови: в 11 т. / АН України Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 6. 832 с.

392. Словник української мови: в 11 томах/ АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1974 р. Т. 5. 840 с.

393. Словник Української мови / під ред. І. К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1971. Т. 1. 799 с.

394. Смирнов Е. И. Войны и эпидемии. М., 1984. 161 с.

395. Соболий О. М. Конституційна регламентація питань захисту людини та об'єктів навколишнього природного середовища від дії негативних чинників. *DICTUM FACTUM*. № 1. 2018. 125 с.

396. Специфическая индикация патогенных биологических агентов: Практич. руководство / под ред. академика РАМН, профессора Г. Г. Онищенко. М.: МП Гигиена, 2006. С. 273.
397. Стасенко Т. Аби уникнути катастрофи, потрібно заздалегідь їй запобігти. URL: <https://www.umj.com.ua/article/101723/abi-uniknuti-katastrofi-potribno-zazdalegid-yij-zapobigti>.
398. Стаття 16 Конституція України 2013: статті Конституції України. URL: <https://juristoff.com/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-1-zagalni-zasadi/10968-stattya-16-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
399. Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) від 16.10.1945 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
400. Статут Ради Європи Лондон, 5 травня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
401. Стегній Б. Т., Куцан О. Т., Герілович А. П. Біобезпека та біозахист: світовий досвід, проблеми в Україні та шляхи їх вирішення. *Ветеринарна медицина*. 2010. Вип. 94. С. 5-11.
402. Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: монографія. Х.: Константа, 2018. 492 с.
403. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Атіка, 2007. 624 с.
404. Супотницький М. В. Биологическая война. Введение в эпидемиологию искусственных эпидемических процессов и биологических поражений: монография. М.: «Кафедра», «Русская панорама», 2013. 1136 с.
405. Супотницький М. В. Биотеррор в Ветхом Завете. *Независимая газета*, 24 декабря 2003 г. URL: <http://www.vatson.newmail.ru/bioterror1.html>.
406. Супотницький М. В., Покровський В. В. ВІЛ-інфекція: клініка, діагностика та лікування. М., 2003.

407. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії Окремі політико-правові зауваження. *Політичний менеджмент*. 2005. №1. С. 163-169.
408. Тероризм: борьба и проблемы противодействия: учебное пособие для студентов юридических вузов / под ред. В. Я. Кикотя, Н. Д. Эриашвили. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2004. С. 23.
409. Тероризм и контртероризм в современном мире: аналитические материалы, документы, глоссарий / под ред. О. А. Колобова. М.: Экслит, 2003. С. 294.
410. Тероризм і національна безпека України: матеріали міжнар. конф. / відп. ред. М. Ю. Азаров. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 276 с.
411. Тероризм: теоретичні та прикладні аспекти: навчальний посібник / за заг. ред. проф.. В. К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 328 с.
412. Тильчик В. Детермінація поняття «адміністративно-правова протидія». *Visegrad Journal on Human Rights* 5/1 2016 С. 161-166. URL: http://vjhr.sk/archive/2016_5/part_1/30.pdf.
413. Тищенко П. Д. Генэтика. *Человек*. 1996. № 6. С. 30-38.
414. Требин М. П. Тероризм в XXI веке. Мн.: Харвест, 2004. С. 665.
415. Трибель С. О. та ін. Генетично модифіковані організми. *Насінництво*. 2012. № 3. С. 13-21.
416. Тупчієнко Л. Національна безпека. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 386-387.
417. Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки стосовно співробітництва у галузі запобігання розповсюдженню технологій, патогенів та знань, які можуть бути використані в ході розробки біологічної зброї: дата підписання: 29.08.2005 р. *Офіційний вісник України*. 26.12.2008. № 96. Ст. 3188.

418. Угода про створення Українського науково-технологічного центру: Указ Президента від 04.05.94 р. № 202/94. *Офіційний вісник України*. 05.02.2007. № 6. Ст. 238.
419. Уилксон. П. Меняющееся лицо международного терроризма. Paper University of St. Fndrews.1997. № 1535. P. 21.
420. Управління біоризиками: посібник з лабораторної біобезпеки. URL: http://www.bsseducation.com.ua/sites/default/files/WHO_CDS_EPR_2006_6_ukr_ready_.pdf.
421. Уражаюча дія біологічної зброї. URL: <https://studopedia.org/12-72728.html>.
422. У СРСР на людях випробовували біологічну зброю масового знищення. URL: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/u-srsr-stvoryuvali-biologichnu-zbroyu-masovogo-znishhennya>.
423. Устав (Конституція) Всемирной Организации Здравоохранения (Нью-Йорк, 22.06.1946г.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
424. Файоль А. Общее и промышленное управление. М.: Журнал «Контроллинг», 1992. 151 с.
425. Федоров Л. А. Война из пробирки. *Новое время*. 1998. 2 августа. С. 34-39.
426. Федоров Л. А. Советское биологическое оружие: история, экология, політика. М.: МСоЭС, 2005. 302 с.
427. Фролов М. О. Правові аспекти екологічного ризику: дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2001. 211 с.
428. Фунгіцидні заходи боротьби з фітофторозом, альтернаріоз, фітофторою картоплі. *Головний журнал з питань агробізнесу*. URL: <https://propozitsiya.com/ua/yak-zahistiti-kartoplyu-vid-hvorob>.
429. Хартия основных прав Европейского Союза. Торжественная прокламация. Європейський Союз. Ницца, 7 декабря 2000 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

430. Хімич О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки. *Право України*. 2002. № 11. С.47.

431. Хиогская рамочная программа действий на 2005-2015 годы: Создание потенциала противодействия бедствиям на уровне государств и общин. Принята на Всемирной конференции по уменьшению опасности бедствий (Кобе, Хиого, Япония, 18-22 января 2005 года). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hyogoframework.shtml

432. Хлобустов О. М. О некоторых понятиях и терминах в сфере борьбы с современным терроризмом. *Российский следователь*. 2006. № 5. С. 42-47.

433. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підруч. Х.: Право, 2002. 432 с.

434. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін.. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2009. 584 с.

435. Цели и задачи Австралийской группы: 27.04.2013 г. URL: <http://www.australiagroup.net/ru/>

436. Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах. М.: «Наука», 1966. 120 с.

437. Чередниченко К. Ю., Глинська О. В. Біологічний тероризм як найбільш небезпечний вид терористичного акту (ст. 258 КК України). *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 693-695.

438. Чому в Україні гинуть бджоли та що буде з медом? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336384.html>.

439. Чому гинуть бджоли і що з цим робити? URL: <https://hromadske.ua/posts/chomu-hynut-bdzholy-i-shcho-z-tsym-robyty>.

440. Чому гинуть українські бджоли? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44709574>.

441. Чорноморденко І., Качак Н. Біотехнологічні інновації та їх глобальний характер: філософський аналіз. *Вісник Львівського університету*. 2017. Випуск 11. С. 77-83.

442. Шаповал В. М. Конституція Французької Республіки. К.: ФОП Москаленко О. М. 2018. 56 с.

443. Шершенев Л. И. Безопасность: государственные и общественные устои. *Безопасность*. 1994. № 4 (20). С. 75.

444. Шестерюк А. С. Система природоохранительного законодательства в СССР. *Правоведение*, 1978. № 4. С. 48-54. URL: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1170183>.

445. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. К. : «К. І. С.». 2009. 552 с.

446. Шубравська О. В. та ін. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія. К. , 2012. 496 с.

447. Шульга Є. В. Правові заходи попередження адміністративної деліктності: критерії ефективності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. Київ. № 1-2. 2017. С. 247-251.

448. Шьон Е. Фінансування безпеки у глобальному контексті. Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Київ, 2006. С. 267-289.

449. Щербаков Г. Я. Источники и основные угрозы для национальной безопасности (ВАТ «Биопрепарат»). *Ядерное распространение*. 2003. № 47. С.50-59.

450. Що таке премікс і з чим його їдять? URL: <http://pigua.info/uk/post/company-news/so-take-premiks-i-z-cim-jogo-idat-uk>.

451. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5. 736 с.

452. Явич Л. С. Общая теория права. Ленинград: Издательство Ленинградского ун-та, 1976. 286 с.
453. Явич Л. С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР: Основные вопросы общей теории правового регулирования: автореф. дис... д-ра юрид. наук: Ленинградский государственный университет им. А.А. Жданова. Л., 1960. 31 с.
454. Янаева М. Г. Применение запрещенных средств и методов ведения войны: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1997. 187 с.
455. ABC Actini presentation. Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 11-18.
456. A Bioterrorism workshops, conferences and events. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism>.
457. About the BioWeapons Prevention Project II Официальный сайт Проекта предупреждения биологического оружия. 3 мая 2007 г. URL: <http://www.bwpp.org/about.html>.
458. Alibek K., Handelman S. NY. Biohazard. 1999. 319 с.
459. American biosafety association (el. source). 2010. URL: <http://www.absa.org/abohist1.html>.
460. Anker, M., Schaaf, D. WHO Report on Global Surveillance of Epidemic-prone Infectious diseases. 2000. WHO/CDS/CSR/ISR/2000.1.
461. Bing-Kai Hou et al.. Chloroplast transformation in oilseed rape. *Transgen. Res.* 2003. Vol. 12. № 1. P. 111-114.
462. Biological and toxin weapons: research, development and use from middle ages to 1945/ Ed. Geissler E., van Courtland Moon J.E. SIPRI. Oxford University Press, 1999.
463. Biosafety, Biosecurity and Prevention of Diseases (el. Source). 2006. title from the screen. URL: http://www.oie.int/eng/edito/en_edito_jun03.htm.
464. Biosafety Level 4 Laboratory Tour (el. source). 2009. URL: http://www.niaid.nih.gov/topics/BiodefenseRelated/Biodefense/PublicMedia/lab_tour/Pages/bsl9.aspx.

465. Bioterrorism incident pre-planning and response guide. ICPO-Interpol. 2007. P. 7.
466. Bork K. H., Halkjaer-Knudsen V., Hansen, J. E., Heegaard E.D. *Biosecurity in Scandinavia*. Biosecur Bioterror. 2007. № 5(1). P. 62-71.
467. Capua, I. Vaccination for notifiable avian influenza in poultry. *Rev Sci Tech*. 2007. Vol. 26. № 1. P. 217-227.
468. Carus W.S. The Threat of Bioterrorism. National Defense University, Institute for National Strategic Studies, Washington, D.C. URL: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ndu/forum127.htm>.
469. Cashman S., Baldor R. Conference Report Bioterrorism and War: Ensuring Public Health. American Public Health Association 129th Annual Meeting. Atlanta. Georgia, October 21-25. 2001. Medscape Family Medicine 2001. № 2.
470. Cook-Deegan, R. M., Berkelman, R., Davidson, E.M., Funder, S., Heitman, E., Kelley, M. C., King, N. M., Moseley, R., Thomas, J. C., Tilden, S. J., Vangsnes, N. M. Issues in biosecurity and biosafety. *Science*. 2005. № 308(5730). P. 1867-1868.
471. Dias-Barrado C.M. The definition of terrorism and International Law. International legal dimension of terrorism. Boston, 2009. P. 27-41.
472. Global Health and Security Initiative: About Us. Глобальная Инициатива по Безопасности Здоровья. 12.05.2013 г. URL: <http://www.ghsi.org/about/index.html>.
473. Global Plan of Action for the Conservation and Sustainable Utilization of Plant Genetic Resources for Food and Agriculture and the Leipzig Declaration adopted by the International Technical Conference of Plant Genetic Resources. Leipzig, Germany, 17-23 June 1996. FAO, 1996. 63 p.
474. Good Laboratory Practice (el. source). URL: <http://www.mhra.gov.uk/Howweregulate/Medicines/Inspectionandstandards/GoodLaboratoryPractice/index.htm>.

475. Greenus M. Convention for Biological and Toxic Weapons (2009). Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 205-209.
476. Guide for Combating International Terrorism. OIPC. *Interpol*. № 373/2. 1986. P. 2.
477. Holms, C. Risk assessment for biological threat. Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 81-102.
478. International Classification of Diseases. 3rd Edition (ICD-O-3). WHO. 2000. 67 p.
479. International Terrorism as a Political Weapon. Oslo, 1998. P. 27.
480. Inter-Parliamentary Assembly of the CIS member-states (2010), «Recommendations on Harmonization and Unification of the Legislation of the CIS Member States in the Field of Chemical and Biosecurity», available at. URL: https://iacis.ru/pressroom/news/sekretariat_mpa_sng.
481. Interpol Bioterrorism Prevention Resource Centre. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism/>.
482. Keeping Drugs Out of Our Waterways: Safe Drug Disposal Program. URL: <http://www.cleanwaterfund.org/features/keepingdrugs-out-our-waterways-safe-rug-disposal-program>
483. Kravchuk M. Legal regulation of counteracting the impact of bioterrorism on the sanitary and epidemiological well-being of the population of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*, 2019. № 2. P. 50-53.
484. Kravchuk M. Powers of the highest bodies of state power of Ukraine in the field of counteraction to bioterrorism: retrospective and perspective aspects. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2019. № 5(volume 3). P. 90-95.
485. Leon Gordis. *Epidemiology*, 4th Edition. USA: Saunders, 2008. 400 c.
486. Loi n° 83-634 du 13 juillet 1983 portant droits et obligations des fonctionnaires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000504704>.

487. Marechal F., Ribeiro N., Lafaye M., Guell A. Satellite imaging and vector-borne diseases: the approach of the French National Space Agency (CNES). *Geospatial Health* 3(1). 2008. P. 1-5.

488. Mark Weber. Secrets of the Soviet Disease Warfare Program, Were Biological Weapons Used Against Germans at Stalingrad?. *The Journal of Historical Review*, vol. 18, no. 2 (March/April 1999). P. 32.

489. Martret B. Le et al. Tobacco chloroplast transformants expressing genes encoding dehydroascorbate reductase, glutathione reductase, and glutathione-S-transferase, exhibit altered anti-oxidant metabolism and improved abiotic stress tolerance. *Plant Biotechnology Journal*. 2011. № 9(6). 661 p.

490. National Assembly of the Republic of Belarus (2006), The Law of Republic Belarus «On the safety of genetic engineering activities», available at. URL: <http://biosafety.org.by/legislation>.

491. Nugent D., Coyne S., Nguen Thi T. et al. Nuclear and plastid transformation of *Brassica oleracea* var. botrytis (cauliflower) using PEG-mediated uptake of DNA into protoplasts. *Plant Sci*. 2006. Vol. 170. № 1. P. 135-142.

492. Office international epizootical Manual of diagnostics tests and vaccines for terrestrial animals (El. source). 6th Edition, 2008. URL: http://www.oie.int/eng/normes/mmanual/A_summry.htm.

493. Office international epizootical Terrestrial Code (El. source). 18th Edition, 2009. URL: http://www.oie.int/eng/normes/mcode/en_sommaire.htm.

494. Ostfield M. L. Intersectoral and international Cooperation on Combating Bioterrorism: proceedings of NATO Conference on Elements of Combating WMD Terrorism. URL: <http://state.gov/g/oes/rls/rm>.

495. Parkman F. The Conspiracy of Pontiac and the Indian War after the Conquest of Canada. Boston: Little, Brown & Co, 1901.

496. Pascual G., et al. Manual of basic procedures for new personnel (engineering, biocontainment and technical services). INIA. Spain. 2009. 120 p.

497. Pearson, G. S. The Regime To Prevent Biological Weapons: Opportunities For A Safer, Healthier, More Prosperous World. URL: <http://www.brad.ac.uk/acad/sbtwc/other/BTWCrgime>.

498. Pierson N. Health Service of Canada. Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 105-112.

499. Ray M. Merrill. Introduction To Epidemiology.7th Edition.USA: Jones & Bartlett Learning, 2015. 340 c.

500. Recommendation CM/Rec (2007) 7 of the Committee of Ministers to member states on good administration (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999 bis meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d5b1

501. Richmond, J. Y., McKinney, R. W. (editors) (1999). Biosafety in Microbiological and Biomedical Laboratories (4th ed. ed.). ISBN 0-7881-8513-6. (el. source). URL: <http://www.cdc.gov/od/ohs/biosfty/bmbl4/bmbl4toc.htm>. WHO/HSE/EPR/2008.10.

502. Schmidt Alex P., Longman Albert J. Political Terrorism: a New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature. Amsterdam: SWIDOC and Transatlantic Books, 1998. P. 241-447.

503. Schmiolt A. Political Terrorism. Amsterdam, 1988. P. 89-96.

504. Sikdar S., Serino G., Chaudhuri S., Maliga P. Plastid transformation in *Arabidopsis thaliana*. *Plant Cell Rep.* 1998. Vol. 18. № 1-2. P. 20-24.

505. Smith G. Decontamination by chemical hydrolysis. Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 7-10.

506. Terror: assessing the terrorist use of chemical and biological weapons /ed. J.B.Tucker. Harvard University Cambridge, 2000.

507. The bioterrorism threat: strengthening law enforcement. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism/>.

508. Tibayrenc M. A European center to respond to threats of bioterrorism and major epidemics. Bull. WHO. 2001. V. 79. № 12.

509. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York : UNDP, 1994. 289 p.

510. UN Security Council resolutions № 1540 (28.04.2004), and № 1977 (20.04.2011). URL: <http://www.brad.ac.uk/acad/sbtwc/other/BTW>.

511. Various (June 2014). Etiologia: Zika Virus. Emerg. Infect. Dis. [Internet] (CDC) 20 (6). Doi:10.3201/eid2006.ET2006.

512. Williams C. Biosafety in Small Establishments. Math. Canadian ABSA branch meeting, Winnipeg 4-9.06.2010. P. 122-131.

513. WWF Living Planet Report, 2016. URL: awsassets.panda.org/downloads/lpr_living_planet_report_2016.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*****Монографія:***

1. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму: теоретичний аспект: монографія; під заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2019. 288 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Кравчук М. Ю. Адміністративно-правові заходи суб'єктів протидії біологічному тероризму в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 57. Том 2. С. 35-38.

3. Кравчук М. Ю. Біотероризм у системі доктринальних положень та перспективи протидії йому на законодавчому рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Ужгород, 2019. Вип. 58. Том 2. С. 42-45.

4. Кравчук М. Ю. Генеза механізму адміністративно-правового регулювання. *Науковий юридичний журнал «Правові новели»*. Херсон: ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», 2019. № 8. С. 90-98.

5. Кравчук М. Ю. Імплементация європейських стандартів боротьби з фінансуванням тероризму в законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Випуск 59. Том 2. С. 45-48.

6. Кравчук М. Ю. «Маскування» інтенсивного виробництва біологічної зброї в період СРСР: владно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 39. С. 51-53.

7. Кравчук М. Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання біотероризму: міжнародно-правовий аспект. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Київ, 2019. № 5(19). С.7-13.

8. Кравчук М. Ю. Міжнародне співробітництво України у сфері протидії загрозам біологічного тероризму. *Право і суспільство*, 2019. № 6. С. 48-53.

9. Кравчук М. Ю. Національні нормативно-правові акти протидії біотероризму через призму взаємодії з нормами міжнародного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2019. № 4. С.163-165.

10. Кравчук М. Ю. Перспективи адміністративно-правового забезпечення протидії біотерористичним загрозам в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 40. С. 37-40.

11. Кравчук М. Ю. Правове забезпечення адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 3. С. 159-163.

12. Кравчук М. Ю. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності, що пов'язані з інфекційними біологічними ризиками. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 4. С. 271-277.

13. Кравчук М. Ю. Принцип законності в системі правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2019. № 2. Том 2. С. 85-89.

14. Кравчук М. Ю. Проблемні питання адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 1(22). Том 2. С. 169-173.

15. Кравчук М. Ю. Роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правового інструменту протидії

біотероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ. 2018. Випуск 1(22). Том 2. С. 238-242.

16. Кравчук М. Ю. Роль основних інституцій адміністративно-правового забезпечення протидії біотероризму. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С. 199-205.

17. Кравчук М. Ю. Формування біотероризму як феномена сучасного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2019. № 9. С. 227-231.

18. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Роль Інтерполу у сфері боротьби з біотероризмом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 134-138.

19. Кравчук М. Ю. Соціальні та правові наслідки реалізації біозагроз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. Київ, 2020. № 7(29). С.7-17.

20. Курило В. І., Кравчук М. Ю. Забезпечення дієвого механізму захисту й адміністративно-правового регулювання поведінки з відходами як біонебезпечного виду діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 142-144.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях:

21. Kravchuk M. Legal regulation of counteracting the impact of bioterrorism on the sanitary and epidemiological well-being of the population of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*, 2019. № 2. P. 50-53.

22. Kravchuk M. Powers of the highest bodies of state power of Ukraine in the field of counteraction to bioterrorism: retrospective and perspective aspects. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2019. № 5(volume 3). P. 90-95.

23. Кравчук М. Ю. Биотерроризм как вид технологического терроризма: социальные предпосылки возникновения и правового регулирования противодействия в Украине. *Leges si viata*. Republica Moldova, octombrie 2019. С. 64-68.

24. Кравчук М. Ю. Передумови виникнення біологічного тероризму в системі світових суспільно-політичних відносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5. С. 63-66.

Тези наукових доповідей:

25. Кравчук М. Ю. Австралійська група як спеціально-правовий механізм в області нерозповсюдження біологічної зброї. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 листопада 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. Ч. 2. С. 19-21.

26. Кравчук М. Ю. Доктринальні наукові підходи щодо законодавчо встановлених принципів протидії біотероризму. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 6-7 грудня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. Ч. 2. С. 118-122.

27. Кравчук М. Ю. Запровадження адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як інструменту протидії біотероризму. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* (м. Одеса, 17-18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 100-103.

28. Кравчук М. Ю. Конституційне забезпечення протидії біотероризму в Україні. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 85-88.

29. Кравчук М. Ю. «Надзвичайна ситуація» та «надзвичайна екологічна ситуація» в сфері адміністративного управління. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 січня 2020 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 60-62.

30. Кравчук М. Ю. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні як інституційний та правовий механізм боротьби з біотероризмом. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 140-143.

31. Кравчук М. Ю. Підхід до управління біологічними ризиками. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 серпня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 101-103.

32. Кравчук М. Ю. Правові аспекти діяльності окремих міжнародних організацій у боротьбі з біотероризмом. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2019 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. Ч. 3. С. 33-35.

33. Кравчук М. Ю. Формування законодавства України щодо питань протидії біотероризму: перші «кроки». *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 2 серпня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2019. С. 23-24.

34. Кравчук М. Ю. Фундаментальна роль Ради національної безпеки і оборони України в адміністративно-правовому забезпеченні боротьби з біотероризмом. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 41-44.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 17, навчальний корпус № 6, тел./факс: (044) 259-97-25;
E-mail: dekanat.pravo@ukr.net

від 31.08.2020 р. № 425

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Кравчук Мар'яни Юріївни на тему «Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму»

Окремі положення дисертації Кравчук М. Ю. «Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму» використовувались у науковій діяльності при виконанні науково-дослідної роботи «Організаційно-правові засади раціонального використання та охорони природних ресурсів» (номер державної реєстрації 0115U003454) кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України в частині правового регулювання зменшення негативних впливів наслідків застосування біошкідливих речовин на навколишнє природне середовище.

Заступник декана юридичного факультету
з наукової роботи,
д. ю. н., професор

В. Ладиченко

Керівник НДР «Організаційно-правові
засади раціонального використання та
охорони природних ресурсів»,
д. ю. н. професор

В. Курило

Декан юридичного факультету,
к. ю. н., професор

О. Яра

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

01010, Київ-10, вул. Суворова, 9. Для телеграм: Київ-10, НААН. Тел. 521-92-77, 521-92-95
Факс: (044) 226-32-84. E-mail: prezidnaas@gov.ua

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Матеріали дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Кравчук Мар'яни Юріївни на тему «Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму» використовуються в процесі нормотворчої роботи Національної академії аграрних наук України при підготовці відомчих нормативних актів з питань безпеки сільськогосподарської продукції.

Віце-президент
Національної академії аграрних наук України
академік НААН України

А.В. Балян

Підпис Балян А.В. засвідчую.

С.В. Яценко
02.09.2020

Заступник начальника з питань аспірантури
відділу наукових кадрів та аспірантури С.В. Яценко

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖПРОДСПОЖИВСЛУЖБИ
В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ МІСЬКЕ УПРАВЛІННЯ

вул. Текстильна, 6, м. Тернопіль, 46010, тел. (0352) 52-01-45

E-mail: tern.misto@dpss-ter.gov.ua

11.09.2020 № 01-34/615-20 На № _____ від _____

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Кравчук Мар'яни Юріївни на тему «Адміністративно – правове забезпечення протидії біотероризму»

Акт складено про те, що основні положення та висновки дисертаційного дослідження Кравчук Мар'яни Юріївни на тему «Адміністративно – правове забезпечення протидії біотероризму», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», виконаного у Науково – дослідному інституті публічного права, використовуються у правозастосовній діяльності посадових осіб Тернопільського міського управління Головного управління Держпродспоживслужби в Тернопільській області щодо забезпечення безпеки у галузі ветеринарної медицини, окремих показників якості харчових продуктів, ідентифікації та реєстрації тварин.

Начальник

Іван ГАВРИШКІВ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 17, навчальний корпус № 6, тел./факс: (044) 259-97-25;
E-mail: dekanat.pravo@nkr.net

від 31.08.2020 р. № 424

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кравчук Мар'яни Юрївни на тему «Адміністративно-правове
забезпечення протидії біотероризму», поданого на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

Основні результати наукового дослідження Кравчук М. Ю. «Адміністративно-правове забезпечення протидії біотероризму» використовуються у навчальному процесі підготовки фахівців напрямку 081 «Право» на юридичному факультеті Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема при розробленні навчально-методичних комплексів та викладанні дисциплін «Адміністративне право», «Екологічне право», «Міжнародне публічне право».

Результати впровадження дисертаційного дослідження Кравчук М. Ю. обговорено і затверджено на засіданні Вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 1 від 20 серпня 2020 року).

Декан юридичного факультету,
к. ю. н., професор

О. Яра